

Doktori (PhD) értekezés

Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a
Kádár-korszak első tíz évére

Rehák Géza

Debreceni Egyetem

BTK

2011

Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a történelemtudományok tudományágban

Írta: Rehák Géza okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája
(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr. Timár Lajos
(olvasható aláírás)
Konzulens: Dr. Varga Zsuzsanna

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... .

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200... .

„Én, Rehák Géza teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Tartalomjegyzék

Első rész	6
I. Bevezető gondolatok	6
II. Turizmuselmélet – turizmuspolitika – turizmustörténet	9
II. 1. Turizmuselmélet	9
II. 1. a. Turizmus vagy idegenforgalom? Egy kis fogalomtörténet	9
II. 1. b. A turizmus elméleti kutatása, turizmusdefiníciók	11
II. 1. c. Turizmuselméletek	17
II. 2. Turizmuspolitika	19
II. 2. a. Állami beavatkozás	22
II. 2. b. Tervezés	24
II. 2. c. Turizmuspolitika és államigazgatás	25
II. 3. Turizmustörténet	27
II. 4. Szakirodalmi áttekintés	30
III. A magyar turizmus polgári korszaka	34
III. 1. Idegenforgalom a tizenkilencedik század második felétől az első világháború végéig	34
III. 2. Sikerek és nehézségek két világégés között	37
IV. Nemzetközi idegenforgalom 1945-től a hatvanas évek derekáig	49
IV. 1. Európa a világturizmus centrumában	49
IV. 1. a. A keleti blokk országai	53
IV. 2. Bulgária	56
IV. 2. a. Szervezeti keretek	57
IV. 2. b. A Fekete-tenger partjára koncentráló idegenforgalmi politika	58
IV. 2. c. Liberalizáció és az utasszám emelkedése	62
IV. 3. Csehszlovákia	65
IV. 3. a. Az idegenforgalom intézményrendszere	65
IV. 3. b. Gyógyturizmus és kapacitáshiány	68
IV. 3. c. Enyhülő szabályozás, majd turistaáradat	69
IV. 4. Románia	71
IV. 4. a. Szervezeti széttagoltság	71
IV. 4. b. A tengerpart fejlesztése	72
IV. 4. c. Rugalmas kereskedelempolitika, növekvő vendégforgalom	75
V. Szocializmus és idegenforgalom Magyarországon	78
V. 1. Újrakezdés a romokon	79
V. 2. A turizmus (párt)államosítása (1948-1949)	83
V. 3. A Rákosi-kor idegenforgalma	87
V. 3. a. Kilátástalanság és átszervezések	87
V. 3. b. Politikai hullámverésben újrainduló utasforgalom	90
Második rész	95
VI. Idegenforgalom a számok tükrében	95
VI. 1. A statisztikai mérés problémái	95
VI. 2. Szocialista és kapitalista reláció	98
VI. 3. Az utasforgalom alakulása 1956-1966-ig	102
VI. 3. a. 1956	102
VI. 3. b. 1957	102
VI. 3. c. 1958	103
VI. 3. d. 1959	104
VI. 3. e. 1960	105
VI. 3. f. 1961	107
VI. 3. g. 1962	108
VI. 3. h. 1963	110

V. 3. i. 1964	113
V. 3. j. 1965	116
V. 3. k. 1966	118
VII. Az idegenforgalom szervezetrendszere, pártállami turizmusirányítás	121
VII. 1. Az Országos Idegenforgalmi Tanács	121
VII. 1. a. Alternatív javaslatok	123
VII. 1. b. A problémák számbavétele	124
VII. 2. Reformtervek és érdekkonfliktus	129
VII. 3. Az Országos Idegenforgalmi Hivatal	137
VII. 3. a. Megalakulás	137
VII. 3. b. Kudarcok és megszűnés	139
VIII. Tervgazdasági turizmusfejlesztés különös tekintettel a szállodai beruházásokra	143
VIII. 1. Lassú kibontakozás	143
VIII. 2. Megválaszolatlanul hagyott kérdések és ötéves terv	146
VIII. 2. a. „Luxustípus” helyett „jól bevált és a közeli évekre szolgáló idényjellegű szállodák”	150
VIII. 3. „Fő feladatnak a tőkés devizahozam növelését kell tekinteni”	153
VIII. 3. a. Az önálló népgazdasági ág	156
VIII. 3. b. Visszatérő kérdések	161
VIII. 3. c. „Azt is látják, hogy túl nagy bécsi-szeletet adunk. Szinte lelóg a tányérról”	163
IX. Az idegenforgalom kérdése és a Politikai Bizottság	167
IX. 1. Vízumpolitika a békés egymás mellett élés jegyében 1958-1963	167
IX. 1. a. A Brüsszeli Világkiállítás	167
IX. 1. b. Nyitás vagy visszazárás	170
IX. 2. 1964: A liberalizáció éve	175
IX. 3. A fellazítás réme	177
IX. 4. Dogmatikus fordulat, vagy mégsem?	180
IX. 4. a. Keresztútban az idegenforgalom	180
IX. 4. b. A status quo megőrzése	188
X. Adalékok az állambiztonság és az idegenforgalom kapcsolatához	192
X. 1. Nyugati turistaként Magyarországon	194
X. 2. Idegenforgalmi szakszervek és belügyi érdekek	197
X. 2. a. Állambiztonság(i) és idegenforgalmi vállalat	198
X. 3. Az IBUSZ Wien	201
X. 3. a. Konspiráció és dekonspiráció	201
X. 3. b. Operatív foglalkoztatás ellenséges terepen	204
X. 3. c. Jelentések	208
XI. Összegzés	211
XII. Mellékletek	216
XII. 1. Grafikonok	216
XII. 2. Képek	224
XII. 3. Dokumentumok	229
XIII. Források	240
XIII. 1. Felhasznált irodalom	240
XIII. 2. Levéltári források	248
XIV. Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója	249
XV. Az értekezés angol nyelvű összefoglalója (Summary of the dissertation)	251
XVI. Az értekezés tárgyában született publikációk	253

Első rész

Bevezető gondolatok

Jelen disszertáció mindenekelőtt a korai Kádár-korszak idegenforgalommal kapcsolatos politikai gyakorlatát, a turizmusfejlesztés terén megtett első lépéseket, eredményeket, a felmerülő nehézségeket és buktatókat igyekszik számba venni. A dolgozat e célkitűzésnek megfelelően nem „köznapi” értelemben vett turizmustörténet, hanem elsősorban turizmuspolitika-történet kíván lenni. Azaz, míg a turizmustörténet általában – az idegenforgalommal foglalkozó más tudományterületekhez hasonlóan – a társadalmi, gazdasági viszonyokra fókuszál, jelen írás elsősorban a politikai, politikatörténeti aspektusra összpontosít.¹

Témaválasztásunk a szocialista társadalom és gazdaság szervezés jellegzetességei, röviden a politika dominanciája folytán különösebb erőfeszítés nélkül megindokolható. Esetünkben mégis némi magyarázatra szorul az alkalmazott megközelítésmód. Az értekezés kiindulópontjául a turizmuspolitika turizmuselméletből vett fogalma szolgál, melynek közelebbi meghatározására a dolgozat első fejezetében teszünk kísérletet. E helyütt azt tartjuk szükségesnek leszögezni, hogy a vizsgálódás tárgya csak hozzávetőlegesen határozható meg, másrészt munkánk nem tesz kísérletet a turizmuspolitika valamennyi fogalmi elemének, teljes spektrumának kimerítő elemzésére.

A kutatás konkrét irányait több tényező mérlegelésével határoztuk meg. Mindeközben a levéltári anyagok és egyéb források, illetve a korabeli politikai elit állásfoglalásai figyelembevételével a korabeli turizmuspolitika leginkább releváns mozzanatait igyekeztünk kiválasztani.² Az előtérbe helyezett vizsgálati szempontok reményeink szerint, nemcsak a szektort egykor meghatározó politikai relációk és összefüggések megvilágítására alkalmasak,

¹ Így például a turizmusszektor vizsgálatakor sem elsősorban a gazdasági vonatkozásokra, hanem a politikai döntéshozatalra, a pártakat érvényesítésére fókuszálunk. Azaz nem célunk társadalom- vagy gazdaságtörténeti elemzésekbe bocsátkozni, illetve a korszak kronologikus, vagy más szempontú átfogó feldolgozását nyújtani.

² E törekvések és szempontok indokolták például a vízumkérdéssel kapcsolatos politikai állásfoglalások vagy a turizmus és az állambiztonság kérdéskörének tanulmányozását. Ugyanakkor, nem utolsósorban területi okok miatt, eltekintünk olyan elsődleges turizmuspolitikai témák elemzésétől, mint a területi tervezés és fejlesztés.

hanem olyan tendenciákra, összefüggésekre is rámutathatnak, melyek egészen a közelmúltig érvényesültek, sőt részben ma is hatnak.

A Kádár-korszak első tíz esztendejének turizmuspolitikáját dinamikus személetmóddal, szélesebb látószögből igyekszünk feltárni. Ennek során – a kutatási tárgy inter- és multidiszciplináris jellegéhez igazodva – egyaránt támaszkodunk a történet-, a politikatudomány, valamint a turizmuselmélet megállapításaira, metodikai háttérére. Ez várakozásaink szerint ugyancsak elősegítheti, hogy a dolgozat alkalmassá váljon a szorosan vett témán túlmutató következtetések levonására.

A célkitűzés és a módszer meghatározza a disszertáció szerkezetét. Az értekezés két nagyobb blokkra oszlik. Ezek, valamint részeik önálló egységeket képeznek, mindazonáltal szervesen egymásra épülnek. Az első fejezet célja – miként már jeleztük – megvilágítani a választott kérdésfelvetés, a téma elméleti háttérét, továbbá tisztázni a releváns fogalmakat. Az ezt követő fejezetek a közelebbi téma – a korai Kádár-éra turizmuspolitikája – temporális és térbeli elhelyezését kívánják szolgálni. Ez egyrészt Európa és hazánk idegenforgalma 1945 előtti időszakának, valamint a kommunista hatalomátvételtől 1956-ig terjedő szakasz lényeges mozzanatainak rövid ismertetését jelenti. A Horthy-kor és a Rákosi-éra idegenforgalma tehát a dolgozat fő tárgyának alárendelve kerül bemutatásra. Emiatt – mint az 1956 után történések közvetlen előzménye – hangsúlyosabb a szocialista diktatúra lényeges eseményeinek ábrázolása.

Másrészt ugyancsak a dolgozat második felében részletesen vizsgált magyarországi viszonyok helyes értékelését hivatott elősegíteni a téma nemzetközi háttérének, más országok és régiók idegenforgalmának érintése. E tekintetben elsősorban három geopolitikai helyzeténél, adottságainál fogva hazánkhoz hasonló szocialista ország turizmusfejlesztésének és fejlődésének bemutatására kerül sor. Az imént említett fejezetek alapvető célkitűzése tehát lehetővé tenni – az időbeli és térbeli (horizontális) dimenzió mentén – a Kádár-éra turizmuspolitikájának komparatív tanulmányozását, ezáltal megkönnyíteni a rendszer megítélését.

A némiképp hosszú „felvezetést” követően kezdődik a tulajdonképpeni kutatási tárgy részletes kifejtése. A dolgozat második blokkjában először – a statisztika segítségével – áttekintjük az időszak fejlődését, az utasforgalom alakulásának lényeges trendjeit, az azokat

befolyásoló, alakító alapvető hatótényezőket. Hangsúlyozzuk azonban, hogy e fejezetnek sem célja az elemzett évek turizmustörténetének részletes jellemzése, csupán a turizmuspolitikai vizsgálódáshoz kíván háttérként szolgálni.³

Ezt követően kerül sor az idegenforgalmi politika két alapvető szakágazata, a turizmusigazgatás és a turizmusfejlesztés elemzésére. Előbb a szektor állami intézményrendszerbe illesztésével, a hatékony turizmusszervezet kialakításának buktatóival, majd a szállodafejlesztések kapcsán a beruházások terén jelentkező problémákkal foglalkozunk. A továbbiakban az idegenforgalom közvetlen politikai meghatározottságát a pártvezetés szektorral kapcsolatos állásfoglalásain, valamint az idegenforgalom és az állambiztonság viszonyán keresztül vizsgáljuk.

Végül fontosnak tartjuk tisztázni, hogy mindenekelőtt az aktív, tőkés turizmusra koncentrálunk, annál is inkább, mivel a korabeli politikaformálók is erre összpontosítottak.⁴ Azaz a belföldi, illetve a passzív utasforgalom kérdéskörével, relációival nem foglalkozunk. Bízunk benne, hogy a dolgozat – a témaválasztás és az újszerű megközelítésmód eredményeképpen – minden hiányossága ellenére alkalmas lehet a történettudomány és a turizmuskutatás eredményeinek gyarapítására.

Az első fejezetben – miként már jeleztük – áttekintjük az idegenforgalom, illetve a turizmus fogalmának komponenseit, a kapcsolódó meghatározási kísérleteket, a turizmus elméleti tanulmányozásának fejlődését. Felvázoljuk a turizmuspolitika lényegét, alapkérdéseit, valamint külön taglaljuk a dolgozat szempontjából lényegesnek tartott relációit. Foglalkozunk a történettudomány és a turizmuskutatás lehetséges kapcsolódási pontjaival, illetve, hogy véleményünk szerint e konstellációban a történetírás milyen szerepet tölthet be, végül bemutatjuk a rendelkezésre álló és témánk feldolgozása során hasznosított szakirodalmat.

³ Elemzésünk az utasforgalom főbb mutatóira, a figyelemreméltó tendenciákra, illetve az ezek háttérében meghúzódó legfontosabb információkra korlátozódik. Így például nem tárgyaljuk az utasforgalom belföldi, turisztikai régiókénti megoszlását, illetve különböző szociológiai vagy egyéb ismérveit.

⁴ A baráti államok viszonylatában bonyolódó beutazást külön kezelték, arra kevesebb figyelmet fordítottak. Ezért a szocialista forgalom a mi értekezésünkben is mellékes szerepet játszik. Eltekintünk a magyar lakosság külföldi utazásainak elemzésétől és szintén nem tárgyaljuk a honi turizmust, illetve az annak jelentős részét kitevő szakszervezeti üdültetést, jóllehet kisebb-nagyobb mértékben e területek szintén összefüggtek az aktív nyugati forgalommal.

Turizmuselmélet – turizmuspolitika – turizmustörténet

Turizmuselmélet

Turizmus vagy idegenforgalom? Egy kis fogalomtörténet

Turizmus szavunk a francia *tour*, azaz körutazás, körút kifejezésből származik.⁵ Köznyelvi térhódítása a 18. században indult. Előbb az angolba került át, majd a 19. századtól Európaszerte elterjedt.⁶ Időközben jelentéstartalma bővülésével az utazás szinonimájává vált. Az eredeti töből új szavak keletkeztek. Ilyen például az 1800 körül megjelent *turista*, olyan személyek megjelölésére, akik szórakozásból, akár fix cél nélkül, hosszabb távolléttel, tartózkodással, idegen helyeket keresnek fel. Ugyancsak ekkortájt született a *turisztika*, ami az alpinisztika szinonimájaként a hegymászásra vonatkozott, majd az individuális természetjárás kifejezőjévé vált, de használták idegenforgalom értelemben is.⁷ A fogalom a második világháború után újabb szemantikai rétegekkel gazdagodva az utazással való üzletszerű foglalkozás, az utazásszervezés, sőt az önálló iparágga fejlődött szektor megjelölője lett.⁸

A turizmus szó az 1930-as évektől egyre gyakrabban fordult elő tömegturizmus értelemben, de igazán csak a világháborút követően vált a köznyelv részévé. A kifejezés pejoratív tartalommal bírt, az alacsony társadalmi státusú csoportok, olcsón szervezett utaztatását jelentette.⁹ A turizmus tömegessé válását negatívan megítélő diskurzus egyébként már a

⁵ A *tour* szó pedig a kiindulópontjára visszatérő körutazást jelentő latin *tornus* főnévre vezethető vissza. *Lengyel Márton*: A turizmus általános elmélete. Bp., 2004. 71. *Rüdiger Hachtmann*: *Tourismus-Geschichte*. Grundkurs neue Geschichte. 2007. 10.

⁶ Német nyelvterületen az 1800-as évek harmincas, negyvenes éveiben jelent meg, és innen került át Magyarországra. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 10.

⁷ A *turista*, *turisztika* kifejezés is német közvetítéssel, az ottani tartalommal tűnt fel Magyarországon. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 10-11., *Walter Freyer*: *Tourismus*. Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie. München, Wien, 2006. 8.

⁸ Az utóbbi jelentéstartalmat ölelik fel a napjainkban használatos turisztikai ipar, turizmusipar, idegenforgalmi ipar kifejezések. A magyar nyelvben azonban e szóösszetételek alkalmazása nem szerencsés, mivel elhomályosítják a turizmus szolgáltató jellegét. Ezért *Lengyel Márton* szerint helyesebb turizmus gazdaságról vagy szektorról, ágazatról beszélni, bár utóbbiak ugyancsak félreértésre adhatnak okot. *Lengyel M.*: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 74. *Freyer, W.*: Einführung i. m. 8.

⁹ Az újfajta turizmus térhódításának tipikus példája volt a német *Kraft durch Freude* mozgalom. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 11.

tizenkilencedik század folyamán megindult, és napjainkban is tart.¹⁰ Egyesek szerint a turista szó egyenesen szociális stigmává vált.¹¹

Az idegenforgalom szó a tizenkilencedik század közepén, német nyelvterületen tűnt fel. Eleinte mindenekelőtt a hatósági zsargonban terjedt az idegenek utazását és tartózkodását jelölő negatív felhangú fogalomként.¹² A huszadik század folyamán azonban értéksemleges terminussá vált, manapság lényegében a turizmus szinonimájának tekinthető.¹³

Az azonos szemantikai tartalom mellett azonban bizonyos különbségek ma is fellelhetők a két megjelölés között. Az idegenforgalom kifejezés az államigazgatási, nemzetgazdasági aspektust állítja előtérbe. Természetszerűen inkább az érkezési, aktív oldalra koncentrál egy adott desztináció, állam szemszögéből. A statisztikák is elsősorban az idegenforgalmat, az „iparág” eredményeit mérik.¹⁴ A turizmus inkább jelenti a belföldi és külföld felé irányuló passzív utasforgalmat. A turizmus bizonyos szemszögből az idegenforgalomnál tágabb kört ölel fel. A határátlépés és szálláshely-statisztikákban kimutatott idegenforgalom köréből ugyanis kimaradnak a rokonoknál, ismerősöknél megszálló turisták, akik számát legfeljebb becsülni lehet.¹⁵ A turizmus önmagában említve a szabadidő, üdülés, pihenés köréhez kapcsolódik, és általában nagyobb hangsúlyt fektet az utazás motivációjára.¹⁶

¹⁰ Először a brit arisztokrácia bosszankodott a fürdőhelyein megjelenő nagypolgárság miatt, majd a nagypolgár a „közönséges” polgárt és kispolgárságot tekintette arctalan tömegnek, utóbbiak pedig a Kraft durch Freude (KdF), majd később a Neckermann-turistáktól fordultak el undorral. Valójában azonban a tömegturizmus nem kapcsolható társadalmi kategóriához, a tizenkilencedik század folyamán az arisztokrácia, polgárság részéről is mind többen keltek útra a korabeli divatos férőhelyek felé. Bár kétségtelen, hogy mai formáját az alacsonyabb jövedelműek bekapcsolódása tette lehetővé. *Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 12-13.*

¹¹ Lásd a világszerte népszerű pólófeliratot: nem turista vagyok, itt élek. (I am not a tourist I live here.) *Heike Angerer: Tourismus als Massenphänomen: Entstehung Hintergründe Folgen unter besonderer Berücksichtigung des Segments Ferntourismus und seiner spezifischen Auswirkungen. Wien, 2002. 38-44.*

¹² Első írásos előfordulását egy berlini orvos 1850-es emlékiratához kötik. Ebben a szerző arról szólt elismerően, hogy a hatóságoknak sikerült a prostitúciót és a szifilisz a növekvő idegenforgalom ellenére visszaszorítani. *Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 14.*

¹³ A hétköznapi használatban mindenképp. A dolgozatban mi is közkeletű értelmükben, felváltva használjuk a két fogalmat. *Freyer, W.: Einführung i. m. 7.*

¹⁴ *Freyer, W.: Einführung i. m. 7. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 14.*

¹⁵ Ennek az a következménye, hogy a szektor teljesítményének mérése, értékelése a számos szempontból pontatlan idegenforgalmi statisztikára hagyatkozik. *Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 14.*

¹⁶ Más nyelvekben a szabadidős turizmus a szóhasználat szintjén is élesebben elkülönül az idegenforgalom részét képező üzleti és hivatásturizmustól. (Lásd: angol business travel business tourism helyett.) E megkülönböztetés szerint az idegenforgalom a kereskedelmi szálláshelyeken regisztrált turizmust valamint a hivatalos úton lévőket foglalja magába. *Freyer, W.: Einführung i. m. 7. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 14.*

Magyarországon az 1880-as évektől a németiség és a német nyelv kulturális dominanciájának hatására – a *Fremdenverkehr* szóösszetétel magyarra fordításával – ugyancsak közkeletűvé vált az idegenforgalom elnevezés.¹⁷ Manapság azonban a szakemberek a kevésbé „turistabarát,” kifejezés helyett a nemzetközileg elismert turizmus szó alkalmazását javasolják, amely egyébként is egyre inkább kiszorítja a mindennapi használatból az idegenforgalom alakot.¹⁸

A turizmus elméleti kutatása, turizmusdefiníciók

A turizmus gazdasági, társadalmi, kulturális, stb. elemekből összetevődő komplex jelenség, szerteágazó jellege az elmúlt száz évben több társadalomtudomány számára biztosított alapanyagot. Az egyes szaktudományok részeredményei azonban önmagukban nem eredményeznek összefüggő turizmustant, autonóm diszciplínát. Ehhez először is a kutatás tárgyának lehetőleg szabatos meghatározására van szükség, ami viszont a kapcsolódó életviszonyok gazdagsága folytán más társadalmi jelenségekhez hasonlóan komoly akadályba ütközik.¹⁹

Az idegenforgalom tudományos igényű vizsgálata a gazdaságpolitika szektor iránti érdeklődésének megjelenésével indult meg, a huszadik század elején. Az ekkortájt született meghatározási kísérletek értelemszerűen a közgazdaságtan hatását mutatták.²⁰ A húszas évektől a kormányzati figyelem fokozódása a tudományos háttér megalapozása iránti igény növekedésével járt. Az időszak legjelentősebb kutatóintézete Berlinben jött létre 1929-ben, Robert Glücksmann közreműködésével, *Forschungsinstitut für den Fremdenverkehr* néven. A

¹⁷ A német *Verkehr* szó azonban tágabb értelmű, mint a magyar forgalom, nem csak utazást, közlekedést jelent, hanem kifejezi az emberek közötti érintkezést, kapcsolatfelvételt is. *Dr. Markos Béla - Dr. Kolacsek András: Idegenforgalom.* Bp., 1961. 70.

¹⁸ Az idegen kétségtelenül negatív értékítéletet hordoz magában, ismeretlen, nem kívánatos értelemben (lásd: angol *stranger*). Ez az „üzenet” azonban ellentétes a turizmus vendégbarát szemléletével, belföldi turista esetében pedig kifejezetten bántó. *Freyer, W.: Einführung i. m. 7-8. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 72.*

¹⁹ *Dr. Gundel Endre: Az idegenforgalom elmélete és gyakorlata.* Bp., 1937. 7-8. *Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete.* Bp. 1994. 39., 95-96. *Dr. Kovács László - Takács János: Az idegenforgalom alakulása és fejlődése Magyarországon 1945-1965.* 1966. 11.

²⁰ Az egyik első, teljességre törekvő fogalmi meghatározás Schullern zu Schrattenhofentől származik, 1911-ből. *Idegenforgalom és nemzetgazdaság* című munkájában a következő definíció olvasható: Az idegenforgalom mindazoknak – elsősorban gazdasági folyamatoknak – és az ezekkel közvetlen kapcsolatban álló jelenségeknek összessége, amelyek valamely helységben, területen vagy országban az idegenek odautazása, tartózkodása és visszautazása következtében állnak elő. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 69. Freyer, W.: Einführung i. m. 1. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 12.*

„berlini iskolaként” elhíresült műhely jelentős érdemeket szerzett az elméleti diskurzus kiteljesítésében.²¹

A két világégés közötti rövid időszakban, több országban lerakták a tudományos kutatás intézményi alapjait, számos az idegenforgalom különböző aspektusát részletesen vizsgáló tanulmány, könyv jelent meg. Új távlatokat nyitott a szociológiai és pszichológiai jellegű kutatások megindulása. Jóllehet megmaradt a közgazdasági megközelítés dominanciája, megszűnt a kezdeti időszak egyoldalú szemléletmódja.²² A diverzifikáció ösztönzően hatott a turizmus mibenlétéről folytatott diskurzusra, a születő félben lévő diszciplína elsőrendű kérdésévé vált a részterületeket közös nevezőre hozó egyetemes definíció megtalálása.²³

Az ekkor született számos meghatározási kísérlet közül – a teljesség igénye nélkül – néhányat mutatunk be. Az ökonómiai orientáció erőteljes hatása érződik a következő, dr. Czenner Jenőtől származó 1933-as értelmezésen. „Az idegenforgalom a vagyoni erőknek az egyik gazdasági organizmusból a másikba való átültetésének, helyesebben az egyik organizmusban szerzett jövedelmeknek a másikban való elköltésének az a módja, amely a jövedelemszerzés, illetőleg annak árjövedelmekre való felosztásának (elköltésének) alanyától a gazdagodó gazdasági területegységre való utazását, illetőleg hosszabb-rövidebb ideig ott tartózkodását kívánja meg.”²⁴

A már említett Robert Glücksmann szintetizálásra törekvő próbálkozásai közül az egyik, talán a legsikeresebb, a következőképpen hangzik. Az idegenforgalom egy helyen csak átmenetileg tartózkodó személyek e helyhez kötődő kapcsolatainak összessége.²⁵ A sorra kudarcot valló kezdeményezések eredményeképpen egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a turizmus gazdag jelenségrendszerének megközelítően egzakt, több tudományág számára elfogadható

²¹ Szintén Glücksmann nevéhez fűződik az első szakfolyóirat az „Archiv für Fremdenverkehr” megalakulása. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 302-304. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 72.

²² Az idegenforgalom tudományának szociológiai és pszichológiai alapon történő kiszélesítése mellett foglalt állást például Willy Benschmidt és Karl E. Schmidt. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 9. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 302.

²³ Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 10.

²⁴ Czenner tehát egyoldalú gazdaságpolitikai szemszögből, vagyoni erők vándorlásaként vélte megragadhatónak az idegenforgalom jelenségét, ezáltal azonban az emberi tényezők jelentős köre, például a motiváció kérdése a meghatározáson kívül rekedt. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 14. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 71.

²⁵ Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 69-71. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 12. Freyer, W.: Einführung i. m. 1.

definiálása körülírással, a sajátos fogalmi jegyek összegyűjtésével és részletezésével lehetséges.²⁶ E felismerés szellemében Gundel Endre a korábbi értelmezések elemeinek helyes összegzésével kísérletezett. „Idegenforgalom alatt azt a jelenséget értjük, amely az állandó lakóhelyüktől különböző helyet, békés szándékkal, átmenetileg felkereső, bármilyen céllal utazó személyek és azok összességének mozgalmában jelentkezik.”²⁷

Az időszak legnagyobb hatású, ma is széles körben elismert meghatározását Walter Hunziker és Kurt Krapf közölte 1942-ben. E szerint „Az idegenforgalom mindazoknak a kapcsolatoknak és jelenségeknek összessége, amelyek idegenek utazásából és tartózkodásából erednek, amennyiben a tartózkodás célja nem letelepedés, vagy állandó kereseti tevékenység folytatása.”²⁸ A második világháború végéig tehát az idegenforgalommal való tudományos foglalkozás jelentős fejlődésen ment keresztül, létrejött az intézményi, szakirodalmi bázis, kialakult a mai megközelítésmód alapja.

1945 után az új globális rendben a turizmus gazdasági, politikai súlya korábban nem látott mértékben megnőtt, ami együtt járt az elméleti munka kiteljesedésével. A növekvő ismeretanyagban azonban továbbra sem sikerült az összhangot megteremtő, közös szempontokat megtalálni. Európa keleti felén a szovjetizálás eredményeként az idegenforgalom átmenetileg létjogosultságát is elvesztette, így itt a tudományos fejlődés megszakadt. Nyugaton az egzakt turizmusdefiníció, az egységes fogalmi apparátus hiánya a tömegturizmus világhódításával egyre több olyan gyakorlati problémát vetett fel, ami közös nemzetközi standardok kialakítását tette szükségessé.

A turistaforgalom vámkönnyítéseiről szóló, 1954. június 4-én New Yorkban kelt egyezmény például a következőképpen határozta meg a turista fogalmát. Minden olyan személy, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra tekintet nélkül, aki egy másik külföldi állam területére lép be, mint ahol állandó lakóhelye van és ugyanazon 12 hónapos időszak folyamán ott legkevesebb 24 órát, és legalább 6 hónapot tartózkodik, ha utazásának a célja nem bevándorlás, hanem:

²⁶ Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 8., 16. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 70-71.

²⁷ Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 19. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 71.

²⁸ E definíció tulajdonképpen Robert Glücksmann 1935. évi meghatározásának továbbfejlesztéséből született, megőrizve annak általános jellegét, ugyanakkor kiküszöbölve ebből eredő hibáinak jelentős részét. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 72. Freyer, W.: Einführung i. m. 1. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 73.

túrázás, szórakozás, sport, egészségi-, családi ok, tanulmány, vallásos zárandoklat vagy üzleti ügy.²⁹

1963-ban az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa által szervezett római idegenforgalmi konferencia terminológiai ajánlásokat fogadott el a statisztikai mérés nemzetközi összhangjának megteremtése érdekében. E szerint az idegenforgalom statisztikai alapfogalma a látogató lett, aki bármely célból, kivéve a kereső foglalkozást, állandó lakóhelyén kívül más országba utazik. A turista olyan időszakos látogató, aki legalább 24 órát tölt el a meglátogatott országban, miközben utazásának célja kapcsolatban állhat szabadidős tevékenységekkel, családdal, vallással, egészséggel, üzlettel, hivatással stb. A kiránduló szintén időszakos látogató, azonban 24 óránál kevesebbet tartózkodik a felkeresett helyen.³⁰

Időközben, az ötvenes évek végétől, a szocialista országokban is újraindulhatott az elméleti diskurzus, jóllehet a szakmai autonómiát korlátozó diktatúra egyoldalú, marxista interpellációjú gazdaságpolitikai megközelítésmódot várt el. Magyarországon a kommunista hatalomátvételt követően az első szakkönyv 1961-ben jelent meg. Ebben dr. Markos Béla és dr. Kolacsek András a korabeli elméleteket összevetve, az idegenforgalom konstitutív elemeinek sorra vételével a következő definíciót javasolta: „Az idegenforgalom olyan önkéntes, békés célú és rendszeres utazási forgalom, amelynek keretében az utasok, mint fogyasztók, és szolgáltatások igénybevevői átmenetileg tartózkodnak a meglátogatott helyen.”³¹

²⁹ Lásd: 1964. évi 2. számú törvényerejű rendelet a turistaforgalom vámkönnyítéseiről szóló, New Yorkban 1954. június 4-én kelt Egyezmény, valamint az Egyezmény Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1964. 72.

³⁰ Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 272-275. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 73. A konferencia korabeli magyar visszhangjáról lásd továbbá: Dr. Nagy László: A római Idegenforgalmi Konferencia előtt. Idegenforgalom, 1963, augusztus. Dr. Marton János: A római világkongresszus tanulságai. Idegenforgalom, 1963, október. Dr. Nagy László: A római Idegenforgalmi Konferencia után. Idegenforgalom, 1963, november.

³¹ Meghatározásuk az utazást, tartózkodást és fogyasztást állította a vizsgálat fókuszába. Álláspontjuk szerint az utazás két egymástól bizonyos földrajzi távolságban levő hely között bonyolódó távolsági helyváltoztatást jelent, az idegenforgalmi jellegű közlekedést pedig a tartózkodás célja, jellege és időtartalma különbözteti meg más utazási formáktól. Azaz idegenforgalomról olyan átmeneti, pár órás vagy akár évekig tartó tartózkodás esetében beszélhetünk, amelyet nem a munkavállalás, vagy állandó kereső tevékenység, hanem a pihenési, üdülés, gyógyulás, ismeretszerzés stb. motivál, és alapvetően fogyasztással jár. Bizonyos esetekben azonban az idegenforgalom keretében érkező fogyasztó keresőként is jelentkezik. (Például hivatalos kiküldöttek, üzletemberek, vendégművészek, különböző szakmai kongresszusok résztvevői.) Ezenkívül a modern idegenforgalom ismérvének tekintették a békés célzatot, az önkéntes elhatározást, a tömegességet és a rendszerességet, hozzátéve, hogy e kritériumok is csak viszonylagosan vizsgálhatók. Mivel meghatározásukkal elsősorban a statisztikát kívánta szolgálni, az idegenforgalom kiterjesztő értelmezését elutasították. „Az idegenforgalom az idegen útnak indulásával kezdődő, átmeneti tartózkodásával folytatódó és visszautazásával

A következő dr. Kovács László és Takács János közreműködésével 1966-ban megjelent szakkönyv utalva az idegenforgalom több szempontú vizsgálatának lehetőségére elsősorban ugyancsak a gazdasági aspektusokkal foglalkozott.³² A szerzőpáros az addigi meghatározási kísérletek sokszínűsége alapján pontos definiálás helyett a jelenségrendszer relatív körülhatárolását tartotta lehetségesnek, ezért könyvében megelégedett az idegenforgalom fő ismertetőjegyeinek felsorolásával. E szerint az idegenforgalom lényege – akárcsak Markosnál és Kolacseknél – az utazás, a helyváltogatás és tartózkodás, az idegen a meglátogatott hely gazdasági életében fogyasztóként jelentkezik, a forgalom tömeges és rendszeres.³³

Ugyan a római konferencián megállapított statisztikai definíció a hatvanas évek folyamán, Nyugaton és Keleten egyaránt elfogadottá vált, a turizmus tartalmáról folytatott diskurzus nem jutott nyugvópontra. Nyugaton a hatvanas éveket követően a különböző társadalomtudományok (kulturális antropológia, szociológia, szociálpszichológia, politológia stb.) növekvő érdeklődése, a posztmateriális értékrend térhódítása újabb meghatározási kísérleteket szült.³⁴ Az antropológiai irányzat legnevesebb képviselője Jafari 1977-ben megjelent definíciója szerint a turizmus(tan) a szokásos lakhelyétől távol lévő embernek, a szükségleteit kielégítő ágazatnak, valamint ezeknek a fogadó társadalmi-kulturális, gazdasági és fizikai környezetre gyakorolt hatásainak tanulmányozása.³⁵ Az új irányzatok térhódítása ellenére természetesen megőrizte túlsúlyát a gazdasági orientáció, a keleti országokban pedig alig mutatkozott hangsúlyeltolódás a szocialista blokk összeomlásáig.³⁶

A hetvenes évek vége óta a Hivatalos Turisztikai Szervezetek Nemzetközi Uniója (IUOTO)³⁷ utódjaként 1975-ben megalakult Turisztikai Világszervezet (WTO)³⁸ tett erőfeszítéseket az

befejeződő folyamat [...] Ami e folyamaton kívül esik, az csak előzmény vagy következmény, de nem maga az idegenforgalom.” Így álláspontjuk szerint a terminusba nem tartozott bele az idegenforgalmi tevékenység és az azzal kapcsolatos iparágak, valamint a forgalom keletkezésének körülményei (társadalmi, lélektani okok) és következményei (gazdasági, társadalmi, politikai hatásai). *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 64-68., 73.*

³² *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 12-13.*

³³ *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 11-12.*

³⁴ *Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (1994) i. m. 31.*

³⁵ Az antropológiai irányzat (angolszász eredetű kulturális antropológia) a gazdasági, ökológiai, szociokulturális, politikai faktorok együttes vizsgálatával a turizmus gazdasági hatásaira koncentrálnak egydimenziós megközelítésmód meghaladását tűzte ki célul. Lásd erről és az ezzel kapcsolatos további definíciós lehetőségekről: *Angerer, Heike: Tourismus als Massenphänomen i. m. 1., 16., 14-42. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 73.*

³⁶ A turizmus szociokulturális ismérveinek vizsgálata a közgazdasági elemzések mellett ma is járulékos szerepet játszik, jóllehet a megfontolt gazdasági döntéshozatalban nem mellőzhető a társadalmi környezetre vonatkozó ismeretanyag sem. *Freyer, W.: Einführung i. m. 478-491.*

³⁷ International Union of Official Travel Organisations

egységes fogalom kialakítása érdekében. Az 1989-ben elfogadott Hágai Nyilatkozat szerint: „A turizmus magában foglalja a személyek lakó- és munkahelyen kívüli minden szabad helyváltoztatását, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat.”³⁹ E meghatározás sem eredményezett azonban konszenzust, inkább a szakmai álláspontok ismételt ütközéséhez vezetett.⁴⁰ Ezt követően, 1993-ban, a már megismert fogalmi elemek felhasználásával egy újabb, napjainkban is használatos statisztikai irányultságú definíció került elfogadásra. E szerint a turizmus a szokásos környezetükből szabadidő eltöltése, üzleti vagy egyéb célból más helyre utazó és ott kevesebb, mint egy évig tartózkodó személyek tevékenységét foglalja magába.⁴¹

A statisztikai rendszer az 1963-ban kialakított fogalmi apparátus alapján továbbra is a látogató, a turista és a napi látogató (kiránduló) fogalmát helyezi a középpontba.⁴² A kereslet, illetve a helyváltoztatás iránya szerint a következő alapvető alakzatok rajzolódnak ki: belföldi turizmus (domestic tourism), a belföldön lakó személyek országon belüli utazásai; beutazó turizmus (inbound tourism), a külföldiek utazásai egy államban; kiutazó turizmus (outbound tourism) a lakosság külföldi utazásai. E három alapvető kategória kombinációjából a következő fő csoportosítási lehetőségek adódnak: belső turizmus (internal tourism), belföldi

³⁸ World Tourism Organization

³⁹ A WTO manifesztumában megjelenő megfogalmazás alapjául szolgáló, egyébként Lengyel Mártontól származó kibővített definíció a következőképpen hangzik: „Turizmus alatt egyrészt az ember állandó életvitelén és munkarendjén (lakásán és munkahelyén) kívüli valamennyi helyváltoztatását és tevékenységét értjük, bármi legyen azok konkrét indítéka, időtartama és célterülete. A turizmus másrészt az ezzel kapcsolatos igények kielégítésére létrehozott anyagi-technikai és szervezeti feltételek, valamint szolgáltatások együttese. Két formája a hivatásturizmus és a szabadidő-turizmus. A hivatásturizmus a foglalkozással kapcsolatos helyváltoztatások során végzett szakmai és szabadidő-tevékenységek együttese. A szabadidő-turizmus az állandó lakáson kívül szabadidőben végzett és szabadon választott tevékenységek összessége, amelyeket az ember változatosságigénye motivál.” Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 79.

⁴⁰ A definíció egyik vitatott pontjává vált a lakóhelyen kívüli szabad helyváltoztatás lehatárolása. Lengyel Márton véleménye szerint a meghatározásba beletartozhat a napi szabadidőben az adott településen belül, lakáson kívül végzett tevékenységek bizonyos köre is, mivel a turizmus lényege a szokásos életvitelből kiszakadás, ezt pedig nem lehet meghatározott mértékű a helyváltoztatástól függővé tenni. A „turizmus határa a lakás ajtaja,” tehát felöleli a házon kívüli kikapcsolódási formákat. Az álláspont kritikusai szerint viszont a lakóhely a település határvonalát kell, hogy jelentse, különben a turizmus egybeolvadva az egyéb szabadidő felhasználással, elveszíti önállóságát, mérhetőségét. (Lásd: angol outdoor recreation, valamint travel and tourism.) Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 79-80.

⁴¹ Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 81. Freyer, W.: Einführung i. m. 2.

⁴² A turista az a látogató, aki legalább egy vendégéjszakát eltölt a meglátogatott helyen, egyébként csak kirándulóról lehet beszélni, a statisztikai rendszer lényeges kritériuma tehát a tartózkodás időtartama. (Az időtöltés egy évnél hosszabb sem lehet.) Emellett a WTO a látogatókat utazásuk motivációi szerint is osztályozza. A legfontosabb motivációs csoportok: 1. szabadidő, üdülés, pihenés; 2. üzlet és hivatás; 3. rokonok és barátok, egészség, vallás és egyéb ok. Végül minden látogató egyben utazó is (traveller). Az utazók jelentős része viszont a turizmus körén kívül esik, például, mert a helyváltoztatás oka állandó keresőtevékenység folytatása. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 82-83. Freyer, W.: Einführung i. m. 3., 5-6.

és beutazó turizmus; nemzeti turizmus (national tourism) belföldi és kiutazó turizmus; nemzetközi turizmus (international tourism), beutazó és kiutazó turizmus.⁴³

A fogalmi apparátus tökéletesítése ellenére a turizmus tartalma körüli nézetkülönbségek nem jutottak nyugvópontra, egységesen elfogadott, univerzális definíció ma sem létezik.⁴⁴ A különböző értelmezéseket összevetve az állapítható meg, hogy a leglényegesebb – tartalmukat tekintve vitatott – ismérvek a helyváltoztatás, átmeneti tartózkodás, valamint az útra kelés motívuma.⁴⁵ Relatív meghatározáshoz vezethet, ha az eltérő álláspontokat a szerint csoportosítjuk, mi az, amit mindenki turizmusként definiál, illetve egyértelműen kizár a fogalmi körből.⁴⁶

Turizmuselméletek

Az egységes definíció hiányával szorosan összefügg, hogy jelenleg különböző tudományos megközelítésmódok élnek egymás mellett, melyek a jelenség lényegét saját szemszögükből és módszereikkel igyekeznek megragadni.⁴⁷ A diffúz szakterületet összefogó elméleti modell megalkotását ugyancsak a felölelt életviszonyok gazdagsága akadályozza.⁴⁸ Emiatt vitatott, létezik-e egyáltalán önálló tudományágként felfogható, kompakt elmélet, vagy különböző interpretációk párhuzamos létéről lehet beszélni.⁴⁹

Egyes vélemények szerint a turizmus önálló diszciplínának tekinthető, ugyanakkor egy sor más szakterületet érint, illetve használja ezek kutatási technikáit.⁵⁰ Mások arra hívják fel a

⁴³ A fenti rendszerben nem csak országok, hanem például régiók forgalma is vizsgálható. Uo.

⁴⁴ A kutatásoknál figyelembe vehető szempontok bősége és az ebből fakadó eltérő megközelítésmódok, valamint az eddigi kudarcok egyes vélemények szerint arra engednek következtetni, hogy végleges, minden szakterületet kielégítő formula nem adható meg. Angerer, Heike: *Tourismus als Massenphänomen* i. m. 20., 38. Freyer, W.: *Einführung* i. m. 2. Lengyel M.: *A turizmus általános elmélete* (2004) i. m. 74-75.

⁴⁵ Nincs tehát konszenzus abban a tekintetben, mekkora időtartalmú átmeneti tartózkodás, milyen mértékű helyváltoztatás, leginkább pedig mely motivációk vonatkozásában lehet turizmusról beszélni. Freyer, W.: *Einführung* i. m. 2-4.

⁴⁶ Ezenkívül létezik egy olyan tartomány, peremterület, amely a vitatott értelmezéseket, gondolati elemeket foglalja magába. Uő: Uo.

⁴⁷ A szociológiai, pszichológiai, jogi és egyéb aspektusok mellett továbbra is elsősorban a közgazdaságtudományi vizsgálatok jellemzőek. Freyer, W.: *Einführung* i. m. 2. Lengyel M.: *A turizmus általános elmélete* (2004) i. m. 95.

⁴⁸ Kis túlzással a „turizmus maga az élet.” Mint tevékenység interszektoralis, mint tudomány interdiszciplináris – jegyzi meg Lengyel Márton. *Lengyel M.: A turizmus általános elmélete* (2004) i. m. 95.

⁴⁹ Freyer, W.: *Einführung* i. m. 37.

⁵⁰ Az álláspont szerint az interdiszciplináris jellegű tudomány önállóságát megalapozza sajátos kutatási tárgya – „az állandó környezetétől átmenetileg távol lévő ember, a turista viselkedése, illetve a turista szükségleteit

figyelmet, hogy egységesen elfogadott modell, a különböző kutatási irányokat összekötő teória nem létezik.⁵¹ Ezért a turizmus elméletéről szólva inkább részdiszciplínának olyan halmazáról beszélhetünk, melyben különböző célkitűzéssel, kérdésfeltevéssel és módszerrel rendelkező szakterületek élnek egymás mellett szimbiózisban. Az így megalkotott általános turizmustan magába foglalja a turizmus-gazdaságtant, a turizmusföldrajzt, a turizmus-környezettant (turizmusökológia), a turizmuspszichológiát, a turizmuszociológiát, turizmuspolitikát stb.⁵²

Átfogó teória hiányában a kutatók a vizsgálat tárgyában, illetve elméleti tükröződésében megmutatkozó divergenciát elsősorban rendszerelméleti modellek alkalmazásával próbálják szisztematizálni.⁵³ A turizmus rendszerének legteljesebb leírását talán az úgynevezett a moduláris elmélet adja. Ez a turizmus hat részegységét emeli ki, melyekhez az adott aspektussal foglalkozó – kérdésfelvetését, munkamódszerét mögöttes tudományterületéről kölcsönző – szakágakat rendel. Ezek a gazdasági modul (nemzetgazdaság és üzemgazdaságtan, makro-, mikroökonómia), környezet modul (ökológia), társadalmi modul (szociológia), politikai modul (politológia), individuál-egyéni modul (pszichológia), végül a szabadidő modul, a turizmus és szabadidő kapcsolatának tanulmányozásával.⁵⁴

kielégíteni hivatott szolgáltatásszektor működése” –, amit csak a turizmus tana helyez a vizsgálódás középpontjába. *Lengyel M.: A turizmus általános elmélete* (2004) i. m. 18. Továbbá: *Lengyel M.: A turizmus általános elmélete* (1994) i. m. 39.

⁵¹ Ha lenne ilyen „általános turizmuselmélet,” akkor a részterületeket ennek szemszögéből lehetne vizsgálni. Ehelyett azonban a kutatási módszer megválasztásában, az elemzések tartalmában rendszerint egy-egy „anyatudomány”, illetve ezek kombinációinak szemléletmódja tükröződik. *Freyer, W.: Einführung* i. m. 37.

⁵² A gazdaságtudomány a kereslet-kínálat, a piac középpontba állításával a turizmus gazdasági dimenzióit elemzi. A földrajz térbelisége, térszerkezete, az ökológia környezeti hatásai (környezetterhelés, környezetalakítás) iránt érdeklődik. A pszichológia a turisták motívumait és szükségleteit, az egyéni beállítódásokat, viselkedésmódokat vizsgálja. A szociológia a turizmusban ható társadalmi jelenségekkel foglalkozik (csoportaktivitás, szociális rend és értékek, bürokrácia stb.), a politikatudomány pedig a vonatkozó politikai cselekvéseket magyarázza. *Freyer, W.: Einführung* i. m. 38-39.

⁵³ A rendszerelméletek célja a komplex társadalmi valóság olyan alapstruktúrákra redukálása, melyek aztán megkönnyítik a gondolati megragadást, a hatásmechanizmusok analízisét. A vizsgálat tárgyát részrendszerekre bontják, majd ezek törvényszerűségeinek elemzésével igyekeznek az egészet jobban megérteni. Ugyanakkor az absztrakció révén kialakított sémák nyilvánvalóan a végtelen életviszonyok bizonyos leegyszerűsítésével járnak. Így az analízis bizonyos tényezőket, melyek nem állnak direkt kapcsolatban az adott kérdésfeltevéssel, elhanyagol, míg másokat felnagyít. A megközelítés alaptípusa szerint az emberi tevékenységek és kapcsolatok dinamikus és interdependens alrendszerekbe rendezhetők. Az interdependencia azt jelenti, hogy az egyes alstruktúrák (valamint azok alkotóelemei) kölcsönösen függenek egymástól. Így, ha a turizmust helyezzük vizsgálódásunk középpontjába, a többi alrendszer értelemszerűen környezetévé válik. A dinamizmus azt fejezi ki, hogy a folyamatosan alakuló környezetben a turizmusrendszer maga is változik. *Freyer, W.: Einführung* i. m. 36., 45. *Lengyel M.: A turizmus általános elmélete* (2004) i. m. 100-103. *Fernand Braudel: A történelem és a társadalomtudományok. Századok*, 1972, 4-5. szám. 1006-1007.

⁵⁴ A tudományterületek a következő relációkat vizsgálják: ember-ember közötti kapcsolatok, emberek és intézmények viszonya (turista kapcsolata hivatalokkal), intézmények viszonya intézményekkel (pl. utazásszervező kapcsolata hatóságokkal), a turizmus mibenlétéről való gondolkodás (filozófiák, motivációk), a

A modulok tehát a turizmus mezejének egy-egy területével foglalkoznak, ezek egyesítésével pedig eljuthatunk a jelenségkomplexum teljességét felölelő végeredményhez.⁵⁵ A kutatások során valamely aspektus tetszés szerint kiemelhető. Mivel a gyakorlatban az ökonómiai jellegű megközelítésmód az uralkodó, leginkább ezt a részmodellt alkalmazzák.⁵⁶ Ez a turizmus rendszerét a közgazdaságtantól kölcsönzött kategóriák alkalmazásával két alrendszerre, a keresletre és a kínálatra osztja fel, majd a szektorban ható tényezőket és folyamatokat, valamint a turisztikai piac és környezete viszonyát vizsgálja.⁵⁷

Turizmuspolitika

A magánéletet, szabadidőt, mindennapokból menekülést jelképező turizmus és a közügyeket gyakran negatív felhangokkal élénkítő politika a közbeszédben látszólag két egymástól távol álló világot képvisel. Utazni majd mindenki szeret, a turizmus politikai vonatkozású kérdései mégsem tartoznak a releváns államügyek közé.⁵⁸

Az idegenforgalom leginkább a gazdasági célkitűzések kapcsán kerül szóba, miközben egyéb vonatkozásai általában figyelmen kívül maradnak.⁵⁹ Pedig a turizmus komplex hatásai a gazdaságpolitikán túl olyan kurrens szakpolitikai kérdéseket érintenek, mint például a környezet minősége, egészségvédelem, szociál- és életszínvonal-politika, kulturális

turizmus szerkezete valamint formálása (pl. gazdaság-, szociálpolitika által), az utazás világa. Freyer, W.: Einführung i. m. 45-47.

⁵⁵ Noha az elmélet egy átfogó modell igényével lép fel, természetesen a hat modul sem képes minden aspektust lefedni. Uő: Uo.

⁵⁶ Ezért a szakkönyvek többségében más szempontok a tárgyalás fő irányát képező gazdaságtan alárendeltségében jelennek meg. Így például a politikai modul, az ágazat irányítási eszközeinek, vezérlési technikáinak ismertetése során kap jelentősebb szerepet. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 233-497. Freyer, W.: Einführung i. m. 39., 48. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 18.

⁵⁷ A keresletet és kínálatot a marketing, valamint a turista utazása kapcsolja össze. A kereslet kulcsfogalma a motiváció, a kínálaté a vonzerő, melyek összekapcsolódva a turizmus „mozgatórugóját” képezik. Végso sorban ugyanis a turista motivációjának megléte vagy hiánya dönti el, hogy elutazik-e, vagy nem, ha pedig utazik, motivációjának megfelelő vonzerővel rendelkező élt választ – szól például Lengyel Márton interpretációja. Lásd Freyer hasonló kiindulópontú kifejtését. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 103-104., 119-229.

⁵⁸ A nyilvánosság előtt zajló politikai csatározásokban a pártok turizmuspolitikával kapcsolatos álláspontja ritkán kerül szóba. Emiatt úgy tűnhet, hogy a turizmushoz kötődő politikai cselekvés kimerül a szakemberek és a közvetlenül érintett érdekcsoportok színpadok mögött játszódo lobbij tevékenységében. Jörn W. Mundt: Tourismuspolitik. München, Wien, 2004. 10.

⁵⁹ A kormányok többsége ennek ellenére alábecsüli a statisztikailag nehezen mérhető ágazat teljesítményét és lehetőségeit. Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 8-9., 135.

örökségvédelem.⁶⁰ Másrészt a szektort széles körben érinti az állam direkt, valamint indirekt szabályozó hatalma.⁶¹ A politikai aktorok megnyilatkozásai mégis sokszor arról tanúskodnak, hogy a döntéshozók sem elhatározásuk idegenforgalomra gyakorolt hatásával, sem turizmuspolitikai relevanciájával sincsenek tisztában.⁶²

A turizmuspolitika kérdései nem csak a politikai cselekvés szintjén kényszerülnek mellékszerepre, a turizmus politikai vonatkozásai iránt a politikatudomány sem mutat különösebb érdeklődést.⁶³ Pedig az idegenforgalom első elméleti szakemberei már a harmincas években felhívták a figyelmet turizmus és politika szoros kapcsolatára, a tudományosan megalapozott turizmuspolitika szükségességére.⁶⁴ A modern turizmuselméleti modellekben a turizmust alakító faktorok között a politika – a turizmusrendszer alapvető irányítási, befolyásolási eszközeinek hordozójaként – ugyancsak előkelő helyet foglal el.⁶⁵ A turizmus tehát sokkal szélesebb körben vet fel politikai relációkat, mint azt elsőre gondolnánk, sőt egyértelmű a politikától való függése.⁶⁶

A témához kapcsolódó elméleti munkák többsége – mint már szóba került – mégsem politológusok, hanem gazdasági szakemberek tollából születik. Ez persze, figyelembe véve, hogy a turizmuspolitika a gyakorlatban elsősorban gazdaságpolitikát jelent nem meglepő.⁶⁷ A közgazdasági jellegű megközelítésmód – mint már szóba került – a turizmusszektor irányítási,

⁶⁰ Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. 11-12. Freyer, W.: *Einführung* i. m. 355.

⁶¹ Gondoljunk csak az utazási feltételeket korábban jelentős mértékben meghatározó rendelkezésekre vagy a gazdasági környezetet alakító intézkedésekre, illetve ezeknek a turizmusfejlődésre gyakorolt hatására. Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. Előszó., 1-2., 4-5., 10.

⁶² Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. 12-13.

⁶³ E megállapítás hatványozottan igaz az olyan országok esetében, mint Magyarország, ahol a szocializmus időszakában a politikatudományt a polgári ideológia kiágazásának tekintették, így fejlődése csak a rendszerváltást követően indulhatott meg. A turizmus politikai összefüggéseinek tudományos elemzése egyébként a politológia hazájának tekinthető angolszász országokban büszkélkedhet a legnagyobb hagyományokkal. Az európai országok többségében azonban – olyanokban is, ahol a turizmus jelentős gazdasági, egyúttal politikai jelentőséggel bír, önálló tárcával rendelkezik – a turizmuspolitikával való elméleti foglalkozás marginális szerepet játszik. Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. Előszó., 6-8., 10.,

⁶⁴ „Az idegenforgalom bonyolult jelenségének tudományos megalapozásán épül fel az idegenforgalmi politika, amelynek feladata, hogy az elméletből a gyakorlatba vezető hidat megépítse.” Azaz a helyes szakpolitika az elmélet és gyakorlat összhangjának megteremtésével szolgálja a szektor fejlődését. Dr. Gundel E.: *Idegenforgalom elmélete* i. m. 10.

⁶⁵ A politika egyfelől közvetve hat, átjárva a turizmusrendszer környezetét képező elemeket, másrészt, mint idegenforgalmi politika kifejezetten és közvetlenül is beavatkozik a rendszer működésébe. Lásd korábban Freyer, W.: *Einführung* i. m. 38., 40-41., 46., 54-55.

⁶⁶ Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. Előszó., 10.

⁶⁷ Az ökonómiai látószög érvényesülése azonban általában fontos vonatkozások háttérbe szorulását, valamint a politikatudomány módszereinek, eredményeinek mellőzését eredményezi. Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. Előszó., 12.

vezérlési technikáira összpontosít.⁶⁸ Ezen értelmezésmód szerint az általános gazdaságpolitika részét képező turizmuspolitika⁶⁹ a hosszú távú, makroökonómiai törekvések meghatározását, és az azok eléréséhez szükséges feltételrendszer megteremtését jelenti.⁷⁰ A célok eléréséhez rendelkezésre állnak a piacbefolyásolás direkt és indirekt módozatai (marketing, szabályozás, ösztönzés, támogatás stb.) a tervezés, fejlesztés, lényegében az állami gazdaságpolitika teljes eszközparkja.⁷¹

A turizmuspolitika azonban – mint már jeleztük – nem kizárólag gazdaság vagy társadalompolitikát jelent. Számos szakpolitikai területnek vannak idegenforgalmi vonatkozásai, tehát a turizmuspolitika különböző politikai területek turizmust érintő részeiből összeadódó, közelebről nehezen meghatározható halmaz.⁷² Tág értelemben a közszféra minden olyan aktivitását felöleli, amely közvetlenül vagy közvetve, tudatosan vagy önkéntelenül a turizmus alakulását, fejlődését befolyásolja.⁷³

⁶⁸ Freyer, W.: Einführung i. m. 50-51., 54-55., 353. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 233.

⁶⁹ Egyes vélemények szerint a helyes turizmuspolitika kialakítása a gazdaságpolitikán túl a társadalompolitikával való összhang megteremtését is megköveteli, jóllehet e kíváncalom gyakorlati megvalósítására ritkán kerül sor. Freyer, W.: Einführung i. m. 356.

⁷⁰ Vagyis az idegenforgalmi politika fő feladata a fenntartható és lehetőleg zökkenőmentes fejlődés biztosítása, a magas szinten koordinált, nemzeti turisztikai menedzsment megvalósítása. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 239-240. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 10.

⁷¹ A marketing a piacteremtés és befolyásolás leginkább piacokonform módszere. Minden gazdasági szereplő rendelkezésére áll, nem a turizmuspolitika specifikuma. A szabályozás, ösztönzés, támogatás viszont már jellemzően az államhatalomhoz kötődik. Magába foglalja a célkitűzéseknek megfelelő jogi, közgazdasági elvek kialakítását, a vállalkozói szektor döntéseit befolyásoló szubvenciókat (például adókedvezmények), továbbá a közvetlen pénzügyi támogatást. De ide sorolható a versenyképes intézményrendszer kialakítása, a szakképzett humánerőforrás biztosítása is. A fejlesztés röviden a terv megvalósítását jelenti, szoros összefüggésben a tervezéssel. A tervezésről később részletesen szó lesz. Meg kell még jegyezni, hogy az állam közvetlen piaci szerepet is vállalhat, azaz önállóan javakat és szolgáltatásokat állíthat elő és értékesíthet, például, ha a magánszektor erre nem képes, vagy rövidtávú nyereségérdekeltsége miatt nem hajlandó. Lásd: Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 235., 237-238., 382-387., 432-473. Illetve részletesen: Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete. II. kötet. A turizmus irányítása. Bp., 2004. Továbbá: Freyer, W.: Einführung i. m. 54-55, 353., 356. Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 123.

⁷² Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 10.

⁷³ Ezen az alapon meg lehet különböztetni a direkt és az indirekt turizmuspolitikát. Előbbi közvetlenül és tudatosan a turizmus befolyásolására törekszik, utóbbi olyan gazdaság-, verseny-, szociál-, kül- és közlekedéspolitikai intézkedéseket jelent, melyek nem direkt a turizmusszektorra irányulnak, de hatást gyakorolnak rá. Végül érdemes megjegyezni, hogy turizmuspolitikáról nem csak nemzeti, hanem regionális, lokális, illetve települési szinten is beszélhetünk. Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 12. Freyer, W.: Einführung i. m. 54-55. Továbbá: Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 382-386.

Állami beavatkozás

A turizmuspolitika tehát a turizmus kapcsán felmerülő közfeladatok gondozásával függ össze. Az idegenforgalmat, mint üzleti tevékenységet kapitalisztikus viszonyok között a vállalkozói magánszektor működteti, ugyanakkor az egyéni kezdeményezés, a piac nem mindenható, a kiegyensúlyozott fejlődés kívánalma bizonyos kollektív érdekek érvényesítését szintén megköveteli. A közszerveknek, az államnak ott kell szerepet vállalniuk, ahol a magángazdaság kudarcot vall, azaz működési mechanizmusai kedvezőtlen gazdasági, politikai, szociális következményekkel járnak.⁷⁴ Bár nem kormányzati szervezetek, a magánszféra is elláthat közhasznú tevékenységet, a gazdasági-társadalmi rendszer és egyes alrendszerei tekintetében a közérdek legteljesebb érvényesítésére a hatalomgyakorlás legitim eszközeit birtokló állami-kormányzati intézményrendszer képes és hivatott.⁷⁵ A turizmuspolitikát tehát főként állami, félállami szervek, intézmények művelik, aktivitásuk pedig közvetlen üzleti haszon realizálása helyett mindenekelőtt igények, szükségletek, költségek fedezésére szolgáló altruista jellegű tevékenység.⁷⁶

Állami szerepvállalást feltételez például a turizmus gazdasági, társadalompolitikai törekvésekkel összehangolt tervezése; a nemzeti turizmuspolitika, illetve fejlesztési koncepció kidolgozása; a tervek koordinált megvalósítása; a célkitűzéseknek megfelelő jogi és közgazdasági szabályozás kialakítása; a szükséges alpinfrastruktúra biztosítása; a vonzerők védelme; a nemzeti tájékoztatási és promóciós tevékenység, az országimázs formálása, tehát a nonprofit marketingfeladatok ellátása; az oktatás és szakképzés nemzeti szintű rendszerének megteremtése; a turisztikai tevékenységek ellenőrzése, az eredmények számbavétele.⁷⁷

Félrevezető lenne azonban a közfeladatok ellátását az államra csupán kötelezettségeket róó teherként felfogni, figyelmen kívül hagyva, hogy a turizmusba fektetett szellemi és anyagi javak milyen haszonnal kecsegtetnek. A helyes turizmuspolitika ugyanis – elősegítve a turizmusszektor prosperitását – növeli az állami adó és illetékbevételeket, kedvezően hat a

⁷⁴ Freyer, W.: Einführung i. m. 354-355. Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 147.

⁷⁵ Freyer, W.: Einführung i. m. 353. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (1994) i. m. 80-81. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 179-185.

⁷⁶ Freyer, W.: Einführung i. m. 353.

⁷⁷ A felsorolás természetesen nem teljes. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 180., 369-371. Freyer, W.: Einführung i. m. 355.

fizetési mérlegre, munkahelyeket teremt, alkalmas a gazdaság diverzifikálása, bővítésére. A turizmus közvetlen gazdaságpolitikai hasznán túl hatékony terület- és vidékfejlesztési tényező, hozzájárul az életlehetőségek, kilátások és társadalmi integráció javításához. Sőt olyan általános társadalompolitikai célok megvalósulását is elősegíti, mint az egészség megőrzése vagy a természeti és kulturális örökség megóvása, hasznosítása.⁷⁸

A kormányzati politikának tehát megéri az idegenforgalmat felkarolni, ugyanakkor az eredményességnek nincs egységes receptje. A köz- és versenyszféra aránya, az állami intervenció és piaci automatizmusok szerepe tekintetében számos sikerre vezető variáció képzelhető el. A lényeg, hogy a turizmuspolitika megfeleljen az illető ország, régió vagy térség adottságainak, politikai-intézményi, gazdasági-társadalmi viszonyainak, a turizmus fejlettségi fokának.⁷⁹

Egy ökonómiai, szociális viszonyait tekintve hátrányos helyzetű országban például, főként a szektor növekedésének kezdeti szakaszában az aktív turizmuspolitika – előremutató tervezéssel, beruházásokkal, célzott támogatásokkal – a fejlődés elsődleges húzóerejévé válhat.⁸⁰ A sikeres kibontakozás megvalósulhat az állami aktorok háttérben maradásával is, úgy, hogy kezdetektől a magángazdaság a növekedés motorja. Ez az út azonban nyilván kedvező piacgazdasági viszonyokat, tőkeerős, a szektorban fantáziát látó vállalkozói szférát feltételez.⁸¹ Alapesetben tehát az államra a legtöbb feladat a prosperitás kezdeti szakaszában, továbbá tőkeszegény helyzetben hárul.⁸²

⁷⁸ Ezenkívül az állam nem ritkán gazdálkodó alanyként, tulajdonosi minőségben közvetlenül is érdekelt a szektor eredményes működésében, gondoljunk csak az állami vagy állami részesedésű utazásszervező, közlekedési vállalatokra. *Mundt, J. W.*: Tourismuspolitik i. m. 124-125., 136. Továbbá: *Lengyel M.*: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 180.

⁷⁹ A turizmuspolitika és a turizmusszektor kapcsolatát modellezve elméletileg két végpont lehetséges, melyek között eltérő követelményekkel bíró növekedési stádiumok állapíthatóak meg. A kiindulást kezdetleges turizmus, kevés turista, gyenge vállalkozói szektor, differenciálatlan turizmuspolitika és intézményrendszer jellemzi, míg a cél a magasan fejlett turizmus, jelentős forgalommal, kiterjedt magánszektorral, differenciált turizmuspolitikával és intézményrendszerrel. *Freyer, W.*: Einführung i. m. 356-357.

⁸⁰ Ugyanakkor, ha a döntéshozók nem ismerik fel a turizmus gazdasági, társadalmi lehetőségeit és nem alakítanak ki világos koncepciót, az állami szféra már az expanzió korai stádiumában inkább a fellendülés akadályozójává, mintsem előrelendítőjévé válhat. Hasonló helyzet állt elő a Kádár-kor turizmusirányításában. A Rákosi-korból megörökölt keretek kezdetektől szűknek bizonyultak, a politikai szféra azonban képtelen volt a kihívásokra megfelelően reagálni. *Freyer, W.*: Einführung i. m. 357.

⁸¹ Történetileg leginkább az idegenforgalom hőskorát, a tizenkilencedik század végének dinamikus növekedését jellemezhetjük e modellel. A laissez-faire „turizmuspolitika” rövid idő alatt jelentős kínálati és keresleti fellendülést eredményezhet, azonban a véges erőforrások profitmaximalizálás érdekében való kimerítése veszélyezteti a fenntartható, hosszú távú fejlődés lehetőségét. A fellendülés káros következményeinek felismerése kormányzati intézkedéseket igényel, ami végső soron – felelős politika mellett – ebben az esetben is a turizmuspolitika és állami intézményrendszere kialakításához vezet. Végül elképzelhető turizmuspolitika és

Az államhatalom turizmusformáló szerepe azonban legerősebben a diktatórikus, etatista, tervgazdasági jellegű berendezkedés esetén érvényesül, erre a volt szocialista országok eklatáns példaként szolgálnak.⁸³ Ezek a rezsimiek a magánkezdeményezés, a piaci viszonyok felszámolásával, korlátozásával, az összes idegenforgalommal kapcsolatos tevékenységet és feladatot – beleértve a vállalkozói szerepkört – közvetlen állampárti irányítás alá rendelték.⁸⁴ Miután a korábbi intézményrendszert ugyancsak lerombolták – jóllehet a gazdaság- és társadalommodernizálás programját hirdették – a turizmusfejlődés kezdeti stádiumában jellemző körülményeket teremtettek. Ugyanakkor a közfeladatok gondozása a rövid távú profitmaximalizálási, devizabevételi törekvések áldozatául esett, a mindenható állam paradox módon nem a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtőjévé, hanem az erőforrások legfőbb pazarlójává vált.

Tervezés

A turizmuspolitika – mint már szóba került – mindenekelőtt a turizmusrendszer célirányos befolyásolásának eszköze, olyan aktivitás, ami a jövőre vonatkozó világos koncepció kialakítását feltételezi. Egyik leglényegesebb eleme tehát a tervezés, ami adott (rövid, közép- vagy hosszú) időtávon belül, a rendelkezésre álló és mozgósítható erőforrások függvényében meghatározza a célokat és az elérésükhöz szükséges cselekvéssorozatot.⁸⁵ Eredménye a terv lényegében a turizmuspolitikai törekvések meghatározott időszakokra és területi egységekre konkretizált, megvalósításra váró programja.⁸⁶

Jóllehet első látásra ellentmondás áll fenn a piaci erők szabad kibontakozásának elve és az állami tervezés regulatív befolyása között, a szembenállás azonban látszólagos, a tervek

magánszektor kölcsönösen kiegyensúlyozott előmenetele, bár ez a lehetőség inkább csak elméletileg létezik. Freyer, W.: Einführung i. m. 357-358.

⁸² Freyer, W.: Einführung i. m. 356., Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 128.

⁸³ Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 177-178.

⁸⁴ Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 293., 370.

⁸⁵ A turizmuspolitika e tekintetben rokonságot mutat a hasonló metódus szerint dolgozó vállalati marketingpolitikával. A tervezést szükségessé teszi, hogy a rendelkezésre álló erőforrások nem korlátlanok, a lehetőségek térben és időben behatároltak, a szektor eredményes működése több ágazat, a köz- és magánszféra koordinatív együttműködését igényli, a turizmusban komplex szolgáltatásokat kell értékesíteni, stb. Freyer, W.: Einführung i. m. 54-55., 353., 356. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 234-238., 289. Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 190-192.

⁸⁶ A fejlesztés pedig a tervben kitűzött célok tényleges valóra váltásának eszköze. Ilyen értelemben a turizmuspolitika a turizmus fejlesztésével kapcsolatos távlati törekvések együttese. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 233-235., 241., 369-371.

piacgazdasági viszonyok közt is lényeges szerepet játszanak. A tervezési folyamat lehetővé teszi az eltérő érdekek artikulációját és döntéshozatalba való beszámítását, ami az optimális stratégia kialakításának elengedhetetlen feltétele. Gondos helyzetértékeléssel, körültekintő tervezéssel csökkenthető a váratlan meglepetések előfordulási esélye.⁸⁷ A terv a piac kiszámíthatatlan elemei mellett minden gazdasági szereplő számára bizonyos kiszámíthatóságot biztosít, viszonyítási alapul szolgálhat az előre nem látott piaci szituációkra való reagáláskor. A tervezés folyamatos tevékenység, a terveket rendszeres felülvizsgálat mellett a körülmények változása szerint kell alakítani, azok tehát nem a cselekvést irányító végleges parancsoknak, hanem inkább az éppen rendelkezésre álló információk alapján kialakított hipotéziseknek tekinthetők.⁸⁸

Kiemelt szerepet játszott a tervezés a szocialista államok életében. Ezen országok gazdaságirányítási rendszere a jövő tudatos formálásának hitére épült. Az egyedül érvényesnek tekintett ideológia szerint ugyanis ez biztosíthatta a termelési tényezők hatékony felhasználását, a piaci fogyatékoságok kiküszöbölését, végül a kapitalizmus meghaladását. A központilag irányított bürokratikus tervgazdaságok parancsuralmi gyakorlata azonban épp a tervezés lényegi elemeit iktatta ki.⁸⁹ A piacorientált gazdasági rendszerekkel szemben a koncepcióalkotás nem a körülmények változásához való alkalmazkodás megkönnyítését szolgálta, hanem a rugalmas reagálás legfőbb akadályozójává vált. A tervek a totális állami beavatkozás eszközeként funkcionáltak, a hatalomtól függő gazdasági szereplőknek az egyszer meghatározott előírásokat kellett minden körülmények között teljesíteniük.⁹⁰

Turizmuspolitika és államigazgatás

Miként láthattuk, az állam számtalan módon befolyásolja a turizmust és fejlődését. A közérdek érvényre juttatása, bizonyos közfunkciók gyakorlása, a turizmuspolitika kialakítása

⁸⁷ Az átfogó terveknek tehát lényeges strukturáló funkciójuk van. Az ismert és prognosztizálható körülmények számbavételével a komplex összefüggések láthatóvá, illetve bizonyos mértékig uralhatóvá válnak, a tervezés a jövő tudatos alakításának az eszköze. *Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 190.*

⁸⁸ *Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 190-192. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 289-290.*

⁸⁹ Az „össztársadalmi” érdek kötelező helyeslése mellett az álláspontok nyílt artikulációjára és érvényesítésére nem adódott lehetőség, sajátos érdekkijárási módok alakult ki, melyek a döntéshozók felé gyakran torz információkat szállítottak. *Freyer, W.: Einführung i. m. 356. Bihari Mihály: Magyar politika. Bp., 1996. 19-21. Kornai János: A szocialista rendszer. Bp., 1993. 403-419., 425. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 235.*

⁹⁰ A turizmuspolitika jellege és tartalma tehát nagyban függ az adott állam tervezéshez és piachoz fűződő viszonyától. *Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 190-192. Illetve: Freyer, W.: Einführung i. m. 356.*

és fogantatása alapvetően az állami szervezetrendszerre hárul. A feladatok ellátását biztosító hatékony intézményi struktúra kialakítása azonban a legtöbb kormányzat számára gondot okoz. Ez elsősorban a turizmus komplex jellegéből, számos területet érintő kihatásaiból következik. Az államigazgatás különböző szintjein felvetődő kérdések általában több szakpolitikai területet érintenek, megválaszolásuk bonyolult egyeztetést, összehangolt végrehajtást igényel.⁹¹

Egy állam turizmusigazgatása általában központi államigazgatási szakszervre, valamint regionális és helyi apparátusra tagolódik, melyek mellett további, adott kérdésekben ugyancsak hatáskörrel és illetékességgel rendelkező közigazgatási egységek működhetnek.⁹² Így nem csak a vertikális alá- fölérendeltségi viszonyok meghatározásakor jelentkezik nehézség, hanem a felelősségi, illetékességi területek mellérendelt, horizontális megosztásakor is.

A turizmusigazgatás területén az állami bürokrácia hagyományos kritériumai – lépcsőzetes hierarchia, jog és hatáskörök pontos elkülönítése – nehezen, nem egyszer rossz kompromisszumok árán érvényesíthetőek.⁹³ Ugyanakkor a célkitűzések egységes és hatékony megvalósításának igénye egyértelmű alá- fölérendeltségi viszonyokat, világos tevékenységi köröket igényel.⁹⁴ A tapasztalatok szerint e problémára megoldást elsősorban az olyan, megfelelő szervezeti formába foglalt tárcaközi vagy más közvetítő munkacsoportok, bizottságok jelenthetnek, melyek képesek a különböző minisztériumok, hatóságok turizmussal kapcsolatos elképzeléseinek összeegyeztetésére, a döntések előkészítésére, a megvalósítás koordinálására.⁹⁵

A politika turizmusformáló szerepe – mint láthattuk – különösképpen megmutatkozik az autoriter, önkényuralmi rendszerek esetében.⁹⁶ A huszadik század diktatúráinak mindegyike igyekezett kontrollját az utazásra, kikapcsolódásra kiterjeszteni. A szocialista országokban az

⁹¹ Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. 199-200.

⁹² Lengyel M.: *A turizmus általános elmélete* (1994) i. m. 80-81.

⁹³ Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. 200-201.

⁹⁴ Lengyel M.: *A turizmus általános elmélete* (1994) i. m. 108-109.

⁹⁵ Effajta mediációra azokban az országokban is szükség van, ahol a szektort önálló minisztérium képviseli. A turizmushoz kötődő összes feladatot (például közlekedés, kultúra területe) ugyanis lehetetlen egyetlen tárcánál összpontosítani. Mundt, J. W.: *Tourismuspolitik* i. m. 200.

⁹⁶ Azaz a turizmusban a gazdasági, társadalmi struktúrák mellett a mindenkori politikai konstelláció, a hatalomgyakorlás jellege is visszatükröződik. Hachtmann, R.: *Tourismus-Geschichte* i. m. 177-178.

idegenforgalom állami monopólium lett, és bár az idő előrehaladtával némiképp csökkent a szektor hatalomnak való kiszolgáltatottsága a politikai-ideológiai faktor e rendszerek fennállása alatt mindvégig a célokat, lehetőségeket meghatározó, döntő tényező maradt.⁹⁷

Az egyedül helyes társadalom és gazdaságszervezési elv hitével felvértezett omnipotens és omnikompetens politika viszonyai között a turizmuspolitikának sem léteztek kontrollmechanizmusai, a pártállam minden turisztikai nexusba közvetlenül beavatkozhatott, a politika és gazdaság szférája előbbi uralma mellett, közvetítés nélkül egybecsúszott. A bürokratikus államgazdaság elveinek megfelelően a szektor egyetlen legitim szerelőjévé az állam vált.⁹⁸

Turizmustörténet

Az eddig elmondottak során megállapítást nyert, hogy a turizmus nehezen körülhatárolható, viszont számos aspektusból elemezhető társadalmi jelenségkomplexum. A következőkben történeti szempontú vizsgálata elméleti kérdéseinek szentelünk néhány szót.

Világunk temporális változása mindenki által elismert törvényszerűség. Ennek ellenére a társadalomtudományok többsége – a közgazdaságtan, szociológiai, pszichológia – a történetiség dimenziójának nem szentel túl nagy figyelmet, illetve megelégszik a közvetlen előzmények tanulmányozásával.⁹⁹ E gyakorlat kritikusi szerint viszont az életviszonyokban ható törvényszerűségeket nem lehet csupán rövidtávú vizsgálatokra alapozó módszerekkel feltárni, jelen és múlt kölcsönösen egymásra mutat, egymást világítják meg.¹⁰⁰ Az aktuális statisztikák mit sem érnek, ha nem hasonlíthatók korábbi adatsorokhoz, a társadalmi,

⁹⁷ Persze a legszigorúbb tervutasításos rendszerben sem érvényesülhetett tisztán és kizárólagosan a politikai akarat. Külgazdasági kapcsolataikban a szocialista államok is kénytelenek voltak a kapitalista piac szabályaihoz alkalmazkodni, bizonyos piaci elemek a belgazdaságban szintén fennmaradtak. *Mundt, J. W.*: *Tourismuspolitik* i. m. 127. Valamint: *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 178.

⁹⁸ Lásd például: *Bihari M.*: *Magyar politika* i. m. 19., 21. *Bihari Mihály - Pokol Béla*: *Politológia*. Bp., 1998. 207-208.

⁹⁹ Mivel ugyanis a jelen szüntelen továtúnik köznap értelemben jelen alatt lényegében a közelmúltat értjük. Az idősíkok közötti határ nem csak a mindennapokban, hanem a tudományelméletben is bizonytalan, elmosódott. Ami ma még politika, holnap már történelem. *Marc Bloch*: *A történész mestersége*. Bp., 1996. 25-26., 32-36. *Fernand Braudel*: *A történelem* i. m. 988-989.

¹⁰⁰ A jelen meg nem értése éppen a múlt nem isméséből származik, de vice versa is igaz, hogy hiábavaló az egykor történt feltárásán fáradozni, ha a máról semmit sem tudunk. *Bloch M.*: *A történész* i. m. 38-39. *Braudel F.*: *A történelem* i. m. 998.

gazdasági mozgást idősík nélkül nem lehet ábrázolni.¹⁰¹ A rövidtávú trendek megállapításához például 5-10 éves perspektíva szükséges.¹⁰²

A társadalomtudományok körében különbséget tehetünk a pillanatnyi helyzetet megragadó, struktúrákat és állapotokat tanulmányozó statikus, valamint a folyamatokra koncentráló dinamikus kutatások között.¹⁰³ A változás a turizmusban is igen fontos tényező. Hosszabb periódust vizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy a rendszer valamennyi eleme, valamint környezete egyaránt folyamatos átalakulásban van. A mozgás mechanizmusa és iránya pedig elsősorban az eredményekből való utólagos következtetéssel, a hatótényezők szisztematikus elemzésével érthető meg. Ez nem csak a turizmus jobb megértéséhez járul hozzá, hanem a jövőre vonatkozó következtetések levonását is lehetővé teszi.¹⁰⁴ A múltból merítő, jelent magyarázó, a várhatóra vonatkozóan pedig forgatókönyveket felállító dinamikus szempontú elemzések – a turisztikai trendek iránti érdeklődés megnövekedésével – a nyolcvanas évektől szaporodtak meg.¹⁰⁵

Az idősík tehát a dinamikus elemzés fontos dimenziója. A jelenben ható folyamatok, a jövőben érvényesülő tendenciák feltárásában a történeti aspektus figyelembevétele nélkülözhetetlen. A turizmustörténeti munkák tehát a múlt releváns folyamatait, jelenségeit megvilágítva fontos adalékokat biztosíthatnak a jelen és a jövő trendjeire vonatkozóan.¹⁰⁶

¹⁰¹ Braudel F.: A történelem i. m. 999.

¹⁰² Körülbelül tíz év az az időhatár, amit magunk mögött hagyva, a múltbeli események kapcsán már történelemről beszélünk. Az összefüggések felismerését, megértését meg is könnyíti, ha a szemlélődő elemzése tárgyától – akár térben, akár időben – bizonyos távolságra helyezkedik el. Freyer, W.: Einführung i. m. 20. Jörn W. Mundt: Tourismuspolitik i. m. 13-14.

¹⁰³ A statikus elemzés a változtatható alkotóelemek megragadásában segít, a dinamikus vizsgálat az élet és társadalom mozgását tanulmányozza, mert a fejlődést dinamikus rendszerek jellemzik. A komplex jelenségek megértését a két szemléletmód egyidejű érvényesítése biztosíthatja. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 96-97.

¹⁰⁴ Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 106.

¹⁰⁵ Az ilyen jellegű kutatások előtérbe kerülésének fő oka annak a hitnek a megdőlése volt, hogy a fejlődést előidéző faktorok permanens növekedést eredményeznek. E meggyőződést egyrészt a szektor stagnálása, másrészt a fenntartható turizmus kérdésének előtérbe kerülése kérdőjelezte meg. Freyer szakkönyvében hat trendfaktort különböztet meg, melyek véleménye szerint nem csak a múltban érvényesültek, hanem a jövőben is meghatározhatják a turizmus fejlődését. Ezek a jövedelmi viszonyok és a jólét alakulása; a szabadidő eltöltésében bekövetkező értékrend változás; a mobilitás és közlekedés fejlődése; a kommunikáció fejlődése; a rendelkezésre álló erőforrások alakulása; a globális turizmusipar kiépülése. A továbbiakban e tényezőket, illetve turizmusra gyakorolt hatásukat elemzi részletesen. Lengyel a turizmus fejlődéstörténetének áttekintését követően szintén a jelenben ható elemeket, majd a lehetséges perspektívákat tárgyalja. Lásd: Freyer, W.: Einführung i. m. 20. Valamint Lengyel Márton elemzése Magyarországra vonatkozóan, illetve nemzetközi viszonylatban: Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 55-60., 107-117.

¹⁰⁶ A történelem célja ugyanis éppen a mozgásban lévő megértése. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az emberi, társadalmi folyamatokat, mintegy determinálva kizárólagos az előzmények határozzák meg és a megismerés egyetlen kulcsa a történelem. Ahogy egy arab közmondás fogalmaz: az emberek inkább korukra,

Ennek ellenére a gyakorlati kutatások – jóllehet a szakkönyvek általában hosszabb-rövidebb formában érintik a turizmus fejlődéstörténetét¹⁰⁷ – nem igen foglalkoznak ilyen jellegű vizsgálatokkal.¹⁰⁸

Erről egyébként a téma iránt különösebb érdeklődést nem mutató történész szakma is tehet.¹⁰⁹ A történészek tollából ez idáig kevés termékenynek bizonyuló munka született, inkább a helytörténeti feldolgozások jellemzőek.¹¹⁰ E nemzetközi érvényességű megállapítás fokozottan igaz a magyar történettudomány vonatkozásában. A legkiterjedtebb turizmus-történetírással érthető módon azon országok rendelkeznek – például Svájc, Ausztria –, melyek életében az idegenforgalom kiemelkedő szerepet tölt be.¹¹¹

A lokális jellegű feldolgozásokon túlmutató munkák többsége a társadalom- vagy kultúrtörténet keretei között mozog,¹¹² újabban terjed a fogyasztástörténetbe ágyazott interpretáció.¹¹³ A legperspektivikusabb terület azonban a turizmusfejlődés és a társadalmi, gazdasági, infrastrukturális viszonyok kapcsolatának hosszabb periódust felölelő vizsgálata,

mint az apjukra hasonlítanak. Lásd: Bloch M.: A történész i. m. 15-16., 27-32. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 170-186.

¹⁰⁷ Lásd például: Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 23-55., 107-117. Angerer, Heike: Tourismus als Massenphänomen i. m. 4-13. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 9-63. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 20-34.

¹⁰⁸ Pedig a turizmus megbecsült diszciplínái jellegüket tekintve nem sokban különböznek a történelemtudománytól, szintén társadalmi folyamatokat, helyzeteket igyekeznek rekonstruálni, eközben szelektálnak, elvonatkoztatnak, hipotéziseket alkotnak. Persze a modern világban a gyors megértés és rövidtávú haszon ígérete a tudományágak versenyében is előnyt jelent. Braudel F.: A történelem i. m. 996-998. Valamint: Bloch M.: A történész i. m. 15-16. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 18.

¹⁰⁹ A viszonylagos érdektelenség, figyelembe véve a turizmus társadalmi-kulturális, gazdasági jelentőségét, némiképp meglepő. Ennek persze több oka lehet, például a kutatás tárgyának már ismertetett meghatározási nehézségei, az egységes interpretáció és metódus hiánya stb. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 17. Freyer, W.: Einführung i. m. 9.

¹¹⁰ Freyer, W.: Einführung i. m. 9. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 17., 19.

¹¹¹ Rüdiger Hachtmann 19-20.

¹¹² Ide sorolható például Hans-Joachim Knebel, Hasso Spode, Jochen Zimmer, Christine Keitz munkássága, vagy egyes francia szociológusok (Pierre Bourdieu, Michel Foucault) turizmustörténeti szempontból is figyelemre méltó művei. Rüdiger Hachtmann turizmus narratíváját ugyancsak a társadalomtörténeti vonal jellemzi. E szerint a turizmus elmúlt 250 éve – a nyugati, ipari társadalmak fejlődésének szerves részeként – a fokozatos társadalmi nyitás történeteként is értelmezhető. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 19., 172-183.

¹¹³ Az egyik legeredetibb teóriát Hans-Magnus Enzensberger vetette papírra 1958-ban. Tézise szerint a turizmus hajtóereje az ember elvagyódása a maga alkotta valóságból. A menekülés azonban hiábavaló, a modern ipari társadalmakban a szabadság önámítás. Enzensberger gondolatai egyébként 1968 kapitalizmus és fogyasztáskritikáját vetítették előre. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 18-21.

mely keretében lehetőség nyílik másként fel nem ismerhető hatótényezők és trendek megállapítására.¹¹⁴

Szakirodalmi áttekintés

Az előbbieken kifejtettük, hogy a turizmus tanulmányozásában a közgazdasági megközelítésmód uralkodik, továbbá sem a történet-, sem a politikatudomány nem tölti be azt a szerepet, amire az elméleti modellek, illetve a kutatási lehetőségek alapján hivatott lenne. Ennek megfelelően a fent nevezett részterületek között meglehetősen egyenlőtlenül oszlik el a témánk szempontjából releváns szakirodalom.

A publikációk többsége – mint már jeleztük – a turizmus-gazdaságtan egészével, vagy egy-egy részterületével foglalkozik. Az ilyen jellegű művek közül többnyire azokat hasznosítottunk, melyek egyúttal felsőoktatási intézmények tananyagaként szolgálnak. Megjegyezzük, e könyvek általában bevezetőjükben tartalmazznak egy rövid turizmustörténeti vázlatot. Lengyel Márton több kiadást megélt munkája mellett – A turizmus általános elmélete – elsősorban Michalkó Gábor: A turizmuselmélet alapjai, valamint Tasnádi József: A turizmus rendszere című feldolgozását tanulmányoztuk.¹¹⁵ A külföldi szakirodalomból mindenekelőtt a német nyelvterület elméleti alapvetéseit forgattuk.¹¹⁶

A kifejezetten turizmuspolitikával foglalkozó munkák közül elsőként egy külföldi írásműre Jörn W. Mundt: Tourismuspolitik című könyvére hívnánk fel a figyelmet, jóllehet a szerző alapvetően a német viszonyok szemszögéből vizsgálja turizmus és politikum kapcsolatát. Magyarországon Lengyel Márton gondozásában jelent meg kifejezetten turizmuspolitikával foglalkozó mű, ezt is azonban a közgazdasági megközelítésmód uralja, a szektor gazdaságpolitikai szempontú irányítási, befolyásolási mechanizmusaival foglalkozik.¹¹⁷

¹¹⁴ Hachtmann például öt a társadalmi, gazdasági, politikai mozgásokban egyaránt lényeges faktort különböztet meg, melyek fontos szerepet játszhattak a modern ipari termelés, a fogyasztói társadalom, a tömegturizmus kialakulásában. Vizsgálódásai során Jörn W. Mundt-hoz hasonlóan arra a következtetésre jut, hogy a turizmus a globalizáció egyik úttörő jelensége, a modern ember érintetlen és új utáni vágyakozása fokozatosan az egész világot a nyugati civilizáció idegenforgalmának, illetve mindenütt kiépülő iparágának szolgálatába állítja. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 170-183. Mundt, J. W.: Tourismuspolitik i. m. 205.

¹¹⁵ Michalkó egyébként megemlíti, „Magyarország turizmustörténete – mint a turizmuselmélet oly sok más területe – mostohagyermekként kezelt kutatási téma.” Michalkó Gábor: A turizmuselmélet alapjai. Székesfehérvár, 2004. 143.

¹¹⁶ Például: Walter Freyer: Tourismus. Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie. München, Wien, 2006.

¹¹⁷ Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete II. kötet. A turizmus irányítása. Bp., 2004.

Hasonló szemszögből érinti egyébként a turizmuspolitika kérdését Tasnádi József és Michalkó Gábor már említett munkája.

Témánk szempontjából hasznos forrásnak bizonyult Markos Béla 1938-ban megjelent, turizmuspolitikával kapcsolatos kiadványa.¹¹⁸ Szintén egyszerre szolgált elméleti és történeti kútfőként dr. Gundel Endre: Az idegenforgalom elmélete és gyakorlata címen 1937-ben megjelent könyve, valamint a harmincas-negyvenes évek fordulóján rendszeresen kiadott A Magyar Idegenforgalom Évkönyve című sorozat több értekezése.

Az 1945 utáni időszakban született tudományos igényű munkák sorát a Markos Béla és Dr. Kolacsek András társszerzőségében született, a hatvanas évek elején hiánypótló szerepet betöltő Idegenforgalom című könyvvel érdemes kezdeni. Szintén meghatározó kutatásunk szempontjából Az idegenforgalom alakulása és fejlődése Magyarországon 1945-1965 című, Dr. Kovács László – Takács János szerzőpáros nevével fémjelzett munka. Ezek napjainkban is érvényes szakmai megállapításaik mellett ugyancsak lényeges forrásértékkel bírtak.

Érdemes megjegyezni, hogy bár a szocialista időszakban jelentős gazdaságpolitikai irodalom született, illetve még a rendszer fennállása alatt megindult a korszak gazdaságtörténeti feldolgozása, az elemzések a turizmussektornak vajmi kevés figyelmet szenteltek.¹¹⁹ Jóllehet a kádár-kori történetírás idegenforgalom iránti érdeklődése a nyolcvanas évektől némiképp növekedett – az utazás, illetve a turizmus társadalomtörténete vonatkozásában született is néhány előremutató írás – összességében a téma elég marginális szerepet töltött be a historiográfiában.¹²⁰

A jelenkori történetírására áttérve először ismét egy külföldi munkát kell megemlítenünk, mégpedig Rüdiger Hachtmann művét, amely – mint emlékezhetünk – a turizmusfejlődés átfogó társadalomtörténeti értelmezésére törekszik. A hazai turizmustörténet összefoglaló

¹¹⁸ Dr. Markos Béla: Az idegenforgalom állami irányítása. Előadás az Országos Nemzeti Klubban 1938. április 6-án. Az Országos Nemzeti Klub Kiadványai 20. Bp., 1938.

¹¹⁹ Lásd: Berend T. Iván: Gazdasági útkeresés 1956-1965. Bp., 1983. Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története I-II. Bp., 1985.

¹²⁰ Kiemelendő Hahn Livia és Burucs Kornélia neve, akik már ekkor felfigyeltek a korai kádár-éra turizmusfejlődésére, illetve a kibontakozó tömegforgalom sajátos kísérőjelenségeire. (Hahn Livia: Újrakezdés. Külföldi turisták Magyarországon (1958-1968), História, 1983/4. Hahn Livia: A „homo turisticus” megjelenése. Világosság, 1980. február.; Burucs Kornélia: Újrakezdés. Rokonlátogatás, üdülés – nyiloning és orkánkabát. História, 1983/3.

feldolgozására tesz kísérletet Kudar Lajos Turizmusunk története dióhéjban címen 2003-ban megjelent könyve, bár a kiadvány inkább ismeretterjesztő jelleggel született. A hazai történészszakma egyelőre adós a terület átfogó igényű kutatásával, értékelésével.¹²¹ Kivételként Jusztin Márta A turizmus története a két világháború között Magyarországon címen készült doktori disszertációját lehet megemlíteni.¹²² Ugyanakkor az utóbbi időben egyre többen ismernek rá a turizmus politikai, gazdasági, társadalmi jelentőségére.

Bizonyos részterületek vonatkozásában már jól hasznosítható tanulmányok, kiadványok állnak rendelkezésre. E helyütt Jusztin Márta: „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon című írására (Korall, 26. szám, 2006. november.), Ablonczy Balázs: Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között című publikációja (Történelmi Szemle 2008/4.), valamint Dr. Bencsik Péter – Dr. Nagy György: A magyar úti okmányok története 1945-1989 című könyvre hívnánk fel a figyelmet, jóllehet utóbbi mű nem kifejezetten a turizmusról szól.¹²³

A legelterjedtebb talán a társadalom-, fogyasztástörténeti interpretáció, e munkák kimerítő felsorolásától azonban mivel disszertációnkat közelebbről nem érintik, eltekintünk.¹²⁴ Szintén nem teszünk kísérletet a nagyszámú helytörténeti jellegű mű áttekintésére. Ezek a lokális turizmusfejlődést bemutatva sok hasznos adatot tartalmaznak egy-egy település, kisebb terület, régió vonatkozásában, kutatási tárgyunkhoz azonban csak esetenként kapcsolódnak.¹²⁵

¹²¹ Jellemzően a huszadik század történetét feldolgozó, az egyetemi képzésben használatos tankönyvek iparra és mezőgazdaságra koncentráló gazdaságtörténeti fejtegetéseiben az ágazat szóba sem kerül, legfeljebb az életmód változása kapcsán megemlítik az „üdülést, nyaralást”. Lásd: *Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században.* Bp., 1999. *Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos* (szerkesztette): 20. századi magyar történelem 1900-1994. Bp., 1997. *Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története.* 2000.

¹²² *Jusztin Márta: A turizmus története a két világháború között Magyarországon.* Bp., 2002. Doktori disszertáció. ELTE-BTK

¹²³ Érdeemes megemlíteni még Misóczki Lajos nevét, aki helytörténeti jellegű írásai mellett országos vonatkozásban is jegyez turizmustörténeti cikkeket. Lásd például: *Misóczki Lajos: Turizmus a Rákosi-rendszerben.* In: *Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények.* Szerkesztette: Katona András. Bp., 2003.

¹²⁴ Lásd például: *Horváth Sándor: Csudapest és a frizsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években.* Múltunk 2008/3. Ugyancsak e körben említhetjük meg Valuch Tibor Hétköznapi élet Kádár János korában című kiadványát, mely a szabadidőtöltés kapcsán tesz röviden említést a „vasfüggöny” mögötti utazási lehetőségekről. *Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában.* Bp., 2007.

¹²⁵ Néhány ilyen jellegű publikációról, mivel hasznosítottuk őket, mégis említést teszünk. Tar Kálmán: A Balatontourist első 50 éve, 1951-2001. *Zákonyi Ferenc: Siófok újkori története különös tekintettel a fürdővárossá váló fejlődés első esztendeire (1945-1951).* In: *Siófok Várostörténeti tanulmányok.* Szerkesztette: Kanyar József. Siófok, 1989. *T. Horváth Lajos: Népi demokratikus átalakulás.* In: *Balatonfüred és Balatonarács története.* Veszprém, 1999.

Végül kiemelnénk, hogy lényeges háttér információkat szolgáltatott számos a korszak egészét vizsgáló gazdaságtörténeti, politikatörténeti munka.¹²⁶

¹²⁶ Például: *Földes György*: Az eladósodás politikatörténete. 1995. *Kornai János*: A szocialista rendszer. Bp., 1993.; *Bihari Mihály*: Magyar politika. Bp., 1996. (Újabb kiadása: *Bihari Mihály*: Magyar politika 1944-2004. Bp., 2005.), *Bihari Mihály – Pokol Béla*: Politológia. Bp., 1998.

A magyar turizmus polgári korszaka

Idegenforgalom a tizenkilencedik század második felétől az első világháború végéig

A mai értelemben vett turizmus Magyarországon a tizenkilencedik század utolsó harmadában indult növekedésnek.¹²⁷ A fejlődés – jóllehet az ország geopolitikai helyzetéből adódóan bizonyos késéssel és gyengébb intenzitással folyt – az időszak nyugat és közép-európai trendjei szerint alakult.¹²⁸ A kibontakozás egyik legfontosabb tényezőjét közvetve és közvetlenül is a vasút jelentette. A technikai haladás, az industrializáció következtében olyan életmódbeli változások történtek, amelyek a turizmust emberi szükségletté formálták. A korábban alapvetően az arisztokrácia, nagypolgárság kiváltságának számító kedvtelés az új közlekedési eszközzel a polgárság, sőt alacsonyabb társadalmi csoportok számára is elérhetővé vált.¹²⁹

A korabeli magyar turista akárcsak nyugati társa a gyógyfürdőket, a magaslati és tengerparti üdülőhelyeket (például: Herkulesfürdő, Pöstyén, Trencsénteplic, Tátrafüred, Barlangliget, Abbázia) kereste fel, jellemzően többhetes tartózkodás, vagy a kibontakozó természetjárás céljából.¹³⁰ Az idegenforgalom infrastrukturális feltételeinek megteremtésében a vasútépítésben, férőhelyfejlesztésben fantáziát látó üzleti körök mellett a helyi hatóságok, az értékek gondozására alakult egyesületek jártak élen. A születő félben lévő gazdasági szektor tehát – anélkül, hogy az állam különösebb figyelmet fordított volna rá – jelentős, de spontán fejlődésen ment keresztül.¹³¹

¹²⁷ Az időszakról lásd például: *Kudar Lajos*: Turizmusunk története dióhéjban. Bp., 2003. 10-14.

¹²⁸ A modern turizmus számos jelensége legelőször Nagy-Britanniában jelentkezett, majd a kontinens országaiban a centrum-periféria relációnak megfelelően bizonyos fáziseltolódással terjedt tovább. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 10.

¹²⁹ A vasút felgyorsította az utazást, megváltoztatta az emberek térhez és időhöz való viszonyát, a táj képét, emellett tömegek számára tette lehetővé az olcsó közlekedést. Hálózatfejlesztésének iránya és a turizmus áramlási útvonala között szoros kapcsolat állt fenn. Erre jó példa a Budapest és Fiume közötti Déli Vasút megépítése nyomán fellendülő adriai és dél-balatoni forgalom. Lásd továbbá: *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 9., 13., 15-16., 71-80.

¹³⁰ *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 59-62., 76- 85-87., 91-97.

¹³¹ A fejlődés ezen periódusában Európa jelentős forgalmat bonyolító országaiban (Svájc, Franciaország, Ausztria) sem létezett még közérdekű idegenforgalmi politika, illetve azt megvalósító önálló idegenforgalmi szervezet, igazgatás. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: *Idegenforgalom* i. m. 37-38.

Ebben az időszakban az ország felé irányuló külföldi érdeklődés – annak ellenére, vagy éppen amiatt, hogy Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia államalkotó egységévé vált – nem volt jelentős. A viszonylagos közönyhöz minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy hazánk ekkor még kívül esett a nemzetközi idegenforgalom jelentős útvonalain. Ezen a helyzeten bizonyos mértékben Budapestnek a Balkán és az Adria felé vezető nemzetközi vasútvonalakba történő bekapcsolódása javított. A külföldi forgalom javarészt osztrákból, illetve más, Bécsből esetleg Magyarországra is ellátogató idegenekből adódott.¹³²

A magyar idegenforgalom első nagy erőpróbáját, egyúttal sikerét 1896-ban a Millenáris Ünnepek és Ezredéves Kiállítás megrendezése hozta el. Ebben az évben a fővárosban 152 567 szállodai vendéget (köztük 95 408 külföldit) regisztráltak. Egyéb szálláshelyeken további 83 235 személyt szállásoltak el.¹³³ A budapesti ünnepségsorozat mai értelemben is tömegeket megmozgató turisztikai látványosságnak bizonyult: a programoknak május 2-től október 30-ig 5 800 000 látogatója volt.¹³⁴

A tizenkilencedik század végétől a főváros mellett egyes vidéki fürdőhelyek, termálvizek vonzottak növekvő számú külföldi közönséget.¹³⁵ Az Országos Balneológiai Egyesület korabeli jelentései szerint 1891-ben 44 magyar gyógyfürdőhelyen 59 103 vendég időzött, ebből 11 536 külföldről érkezett. 1901-ben 180 gyógyfürdő 90 016 látogatójából 16 231-en voltak „idegenek.” 1911-ben pedig már 202 gyógyfürdőben 146 781 vendég fordult meg, köztük 21 288 külföldi.¹³⁶ Mint az adatokból is látható a gyarapodó nemzetközi turizmus ellenére a belföldi forgalom túlsúlya az időszak folyamán mindvégig megmaradt.

E növekedéssel párhuzamosan egyre jelentékenyebb kereteket öltött a turizmussal való szervezett foglalkozás. 1902-ben megalakult az üzleti jellegű, de jelentős közérdekű feladatokat is ellátó Idegenforgalmi és Utazási Vállalat. A mai IBUSZ ősi feladatai

¹³² Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 38-42.

¹³³ Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 41.

¹³⁴ Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 13.

¹³⁵ Tehát már ekkor – figyelembe véve Budapest ez irányú adottságait – a gyógyfürdők, klimatikus gyógyhelyek, összefoglalóan a gyógyturizmus jelentette a magyar idegenforgalom legjelentősebb vonzerejét. A legfontosabb fürdők az erdélyi Herkulesfürdő, a felvidéki Pöstyén és Trencsénteplíc voltak. Herkulesfürdőn 1901-ben 8402 vendégből 4950 volt külföldi. 1911-ben Trencsénteplícen 7074 főből 4021, Pöstyénen pedig 13 249 főből 6861 érkezett idegen országból. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 42-43.

¹³⁶ Űő: Uo.

közül a legfontosabbak a kül- és belföldi vendégek széleskörű turisztikai szolgáltatásokkal való ellátása, az ország külföldi idegenforgalmi propagandájának megszervezése voltak.¹³⁷

Az ígéretes fellendülésnek az első világháború kitörése vetett véget. Ugyanakkor a fejlődés a tízes évekre olyan szintet ért el, ami már az állami-kormányzati szféra, a közszektor figyelmet is felkeltette. 1916-ban megalakult Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala. Ügyrendje szerint kötelessége volt „nemcsak Budapesten, hanem az ország egész területén az idegenforgalom előfeltételeit megteremteni, az idegenforgalom fejlődését figyelemmel kísérni, és nemcsak Budapest, hanem az egész ország érdekében megfelelő propagandát kifejteni.”¹³⁸ A Hivatal e felhatalmazás szellemében látott munkához, és megalakulásától kezdve valóban a főváros közigazgatási határait átlépve tevékenykedett.¹³⁹

1918 elején az idegenforgalmi ügyintézés a Belügyminisztériumtól – kormányzati szinten eddig e minisztérium hatáskörébe tartozott a turizmust érintő kérdésekben való döntés joga – a Kereskedelmi Minisztériumhoz került. Itt kezdte meg működését 1918 áprilisában az első nemzeti idegenforgalmi szerv az Országos Idegenforgalmi Iroda, fennállása azonban alig fél évig tartott. Az idegenforgalom kormányzati megerősítése érdekében a háború vége felé tett további erőfeszítések már nem jártak tartós eredménnyel.¹⁴⁰ A kezdeményezéseket az Osztrák-Magyar Monarchiával és a történelmi Magyarországgal együtt elsöpörte az 1918 őszen bekövetkezett összeomlás.

¹³⁷ A vállalatot a forgalomfejlesztés korabeli középpontjában álló Államvasutakkal kötött szerződése arra kötelezte, hogy a korábbi MÁV Menetjegyiroda szerepét átvéve, intézze az idegenforgalom fellendítésével, bonyolításával járó feladatokat. Az új nemzeti utazási irodára a MÁV-on keresztül közvetve az állam is befolyással rendelkezett. Ennek megfelelően az Idegenforgalmi és Utazási Vállalat hamar jelentős nemzetközi kapcsolatokat épített ki, és a magyar idegenforgalom fontos tényezőjévé vált. Lásd: *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 7., 22. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 41., 262. Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 15.*

¹³⁸ Ezen kívül első szervezeti szabályzata kimondta: „a Hivatal köteles figyelemmel őrködni afölött, hogy az idegenforgalmat bármilyen vonatkozásban károsan befolyásoló jelenségek gyors és gyökeres javításon menjenek keresztül.” *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 21. Illetve: Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 209., 42, 48.*

¹³⁹ Az első világháború befejezése után még évekig a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal volt az országban az egyetlen megfelelő anyagi fedezettel rendelkező, hatósági jogkörökkel is felruházott közhasznú szerv. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 262.*

¹⁴⁰ Így például felmerült egy Német-Osztrák-Magyar Idegenforgalmi Bizottság létesítésének terve. Minthogy ebben a bizottságban a magyar államot is megfelelő szervnek kellett volna képviselnie, a Belügyminisztérium 1917 végén terjedelmes rendelettervezetet dolgozott ki egy Idegenforgalmi Országos Bizottság szervezésére. 1918. januártól az idegenforgalom fejlesztésének gondolata bekerült a kormányprogramba is. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 48.*

Sikerek és nehézségek két világháború között

Az első világháború lezárultát követően, a húszas évektől folytatódott az 1914-ben megszakadt fejlődés.¹⁴¹ A megváltozott viszonyok, az új európai rend azonban az idegenforgalom környezetében, valamint a kínálat és kereslet tekintetében is jelentős változásokat eredményezett. A Versailles környéki békerendszer idegenforgalmi szempontból is átrajzolta Európa térképét. A háború kitörése előtt a turizmus fejlődését is nagyban segítő viszonylagos kiegyensúlyozottságot a kölcsönös bizalmatlanság légköre váltotta fel. Új államok születtek – Csehszlovákia, Jugoszlávia, a megcsónkítva önállóvá vált Magyarország is ide sorolható – és jelentek meg az idegenforgalmi piacon azzal a céllal, hogy a turizmus klasszikus célországai mellett megteremtsék saját idegenforgalmi arculatuk, keresletük.¹⁴²

A világháború, az azt követő események, a technika rohamos továbbfejlődése a keresletet is átforgalmazta. A modern tömegtársadalmak születésével újabb rétegek kapcsolódtak be az idegenforgalomba.¹⁴³ Másrészt a húszas évek krízisei majd a gazdasági világválság következtében a korábbi színvonalat igénylő fizetőképes kereslet jelentősen lecsökkent. Felgyorsult az idegenforgalmi piac kommercializálódása.¹⁴⁴ A közlekedés fejlődése, a motorizáció tovább forradalmasította az utazási módokat, szokásokat.¹⁴⁵ Megindult hódító útján az autóturizmus.¹⁴⁶

¹⁴¹ „Az éveken keresztül visszafojtott utazási vágy elemi erővel próbált kielégítést keresni s az utazásra éhes tömegek újra megindultak az idegenforgalom nemzetközi útvonalaiban.” *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 43.*

¹⁴² *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom 43. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 29.*

¹⁴³ A politikai emancipáció, bizonyos szociális jogok elismerése hozzájárult a turizmus „demokratizálódásához.” is. Ennek következtében váltak az időkben – 1930-ban például kétmillió utassal – a németek Európa legaktívabb vándornemzetévé. (Az első világháború előtt e tekintetben az angolok vezették a statisztikákat.) *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 46. Illetve: Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 100-120.*

¹⁴⁴ *Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 116.*

¹⁴⁵ A korábban heteken át ugyanott időző vendégek mellett/helyett megjelentek azok az utasok, akik megrövidült tartózkodás mellett minél több helyre kívántak eljutni. A komfortérzet javulásával fokozódott az aktív időtöltés iránti igény. Ekkor indult például hódító útjára a téli sport. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 46.*

¹⁴⁶ A vasút mellett a repülőgépek és gépjárművek térhódítása teremtette meg a modern turizmus technikai feltételeit. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 45. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 9.*

Nem utolsósorban érezhető változáson ment át a turizmus kormányzati értékelése. Országos szerveket, központi hivatalokat létesítettek a feladatok koordinálására, a fejlesztések összefogására.¹⁴⁷ A gazdasági nehézségekkel küszködő országok ugyanis felismerték az idegenforgalomban rejlő bevételi lehetőségeket, miközben a szektor környezetében végbement negatív előjelű változások egyébként is több területen elkerülhetetlenné tették a korábbinál erőteljesebb állami beavatkozást. A háborút követő bezárkózás például általános vízumkényszer, a gazdasági-pénzügyi nehézségek valutáris korlátozásokat szültek.¹⁴⁸

Ez az idegenforgalom fejlesztésében érdekelt államokat arra ösztökölte, hogy kölcsönös engedményeket – például vízummentességet, megfelelő devizaellátást – biztosító államközi megállapodásokkal tegyék lehetővé az egymás közötti utasforgalom növelését. A nemzetközi turizmus gazdasági szerepének felértékelődését jelezte, hogy volumene az államok közötti külkereskedelmi tárgyalások fontos tételévé vált. Egyes államok turistáért turistát cseréltek, mások állampolgáraik kiengedését bizonyos hazai árumennyiség átvételétől tették függővé.¹⁴⁹

Az 1929-ben kitört, majd évekig recessziót okozó gazdasági világválság a feltörekvő „iparágot” is megrázta. Az általános elszegényedés közepette nyilván kevesebben engedhették meg maguknak, hogy útra keljenek. Akik pedig továbbra is hódoltak kedvtelésüknek, általában kevesebb ráfordítással, rövidebb időre, kisebb távolságokra utaztak. A válság időszakában az idegenforgalom biztosítása végleg közérdekű feladattá avanzsált, megjelent az

¹⁴⁷ A szektor állami megítélésének átalakulása természetesen már korábban, még az idegenforgalom háborút megelőző felfutásakor megindult. Olaszországban például, 1919-ben hozták létre a helyi turisztikai egyesületek munkáját összefogó Ente Nazionale per le Industrie Turistiche elnevezésű szervet, amely később működését a Népművelési Minisztérium Idegenforgalmi Vezérigazgatóságának egyik osztályaként folytatta. Németországban, 1920-ban alapították meg hivatalos idegenforgalmi propagandaszervként a Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr-t. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 43-44.*

¹⁴⁸ A szigorú vízumpolitika és kötött devizagazdálkodás bénítóan hatott a nemzetközi turizmusra. Az államok számára folyósított kölcsönök következtében megbomlott Európa valutáris egyensúlya, „kemény” és „gyenge valutájú” országok alakultak ki. A gazdasági világválság kitörésével pedig végképp összeomlott a korabeli pénzügyi rendszer, amire az egyes államok devizazárlat és merev devizarendszer bevezetésével reagáltak. Elsőként 1931-ben Németország tiltotta be a valutakivitelt, majd példáját egy sor állam követte. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 44.*

¹⁴⁹ Az időszak e téren talán legkülönösebb megállapodása szerint Lengyelország minden egyes Ausztriába utazó turistájának kiengedését három-három sertés Ausztria általi átvételéhez kötötte. Ekkor vált tehát végleg elismertté, hogy a turizmus „láthatatlan export,” és a belőle eredő bevételek ugyanolyan fontosak lehetnek egy ország fizetési mérlegében, mint bármely más árucikk exportjának ellenértéke. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 45.*

idegenforgalmi politika fogalma.¹⁵⁰ A dekonjunktúra 1932-ig tartott, ezt követően jelentős fellendülés indult, ami a második világháború előestéjén torpant meg ismét.¹⁵¹

Az imént vázolt fejlődési irányt követve a húszas, harmincas években Magyarországon is sor került – a szektor felértékelődésével egy időben – az állami idegenforgalmi szervezetrendszer, és politika kialakítására. A Horthy-korszak eredményeit vizsgálva figyelembe kell vennünk, hogy a trianoni békekötés következményei az ország turizmusát is jelentős mértékben érintették. Magyarország ellenséges államok majdnem teljesen zárt gyűrűjében találta magát. A korábban nemzetközi vonzerővel rendelkező természeti értékek java az új országhatárokon kívülre került. Budapest maradt az egyetlen olyan hely, mely megfelelő szervezőmunka és propaganda mellett, továbbra is jelentős külföldi érdeklődésre számíthatott.¹⁵² A két világháború közötti időszakban a magyar idegenforgalom mégis képes volt minden kedvezőtlen körülmény ellenére jelentős eredményeket elérni.

Az újjászervezéséhez a világégés viharait lényegében változatlan formában túlélő két legfontosabb intézmény, a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal valamint az Idegenforgalmi és Utazási Vállalat kölcsönös együttműködésben látott hozzá.¹⁵³ Továbbra is fontos szerepet játszottak a turizmus felvirágoztatásában az érdekelt köröket tömörítő közhasznú idegenforgalmi egyesületek. 1922-ben alakult meg a Budapest Fürdőváros Egyesület, 1925-ben a Magyar Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége. Előbbi sokat tett a főváros gyógy-idegenforgalmának fellendítéséért, utóbbi megteremtette a szállodák, panziók, fürdők, közlekedési vállalatok, az idegenforgalomhoz kapcsolódó egyéb társadalmi szervek, társaságok közös képviselőjét.¹⁵⁴ 1927-ben az Idegenforgalmi és Utazási Vállalat átalakult Idegenforgalmi Beszerzési, Utazási és Szállítási Részvénytársasággá (IBUSZ). Az IBUSZ tovább folytatta jogelődje sikeres tevékenységét, mind a kereskedelmi jellegű munka

¹⁵⁰ A turizmuspolitika tehát a húszas harmincas évek fordulóján nyert végleg létjogosultságot. Az új politikai ágazat fontos területeit képezték a jelzett vízum és devizasabályozási kérdések. Az állami intervenció erősödéséhez az is hozzájárult, hogy a szektor korábbi motorjának számító üzleti érdekek és közhasznú idegenforgalmi egyesületek a dekonjunktúrában meggyengülve többé nem bizonyultak elég erősnek a fejlődés biztosításához. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 259.

¹⁵¹ Az első világháborút követően zajló idegenforgalmi konjunktúrát (1924-25-1930 és 1934-1938-39 között) tehát a világválság évei szakították meg. Majd a második világháború újabb törésvonalat képzett, és ezt követően indulhatott meg a lényegében napjainkig tartó töretlen fellendülés. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 118-119., 140. Illetve: Dr. Markos Béla: Az idegenforgalom állami irányítása. Előadás az Országos Nemzeti Klubban 1938. április 6-án. Az Országos Nemzeti Klub Kiadványai 20. Bp., 1938. 4-9.

¹⁵² Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 45.

¹⁵³ Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 48.

¹⁵⁴ Lásd: Dr. Gundel Endre: Idegenforgalom elmélete i. m. 102. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 22-24. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 48-49., 262.

tekintetében, mind az ország idegenforgalmi értékeinek propagálásában.¹⁵⁵ Egyelőre a vasút sem vesztette el meghatározó szerepét, széleskörű kedvezményekkel segítette elő az utazási hajlandóság növekedését.¹⁵⁶

Az első lépést a nemzetközi turizmus ismételt megteremtésében a főváros látogatottságának biztosítása jelentette. E feladat gondozása – mint láthattuk – még alapvetően a háború előtt kialakult keretek között folyt. Emellett immár a kormányzat támogatásával megindult a még jobbára kihasználatlan vonzerők, mindenekelőtt a vidéki gyógyvizek, gyógytényezők feltárása, illetve turisztikai célú kiépítése.¹⁵⁷ A szűkös források ellenére komoly erőfeszítések történtek a nemzetközi színvonalú fogadóképesség továbbfejlesztése érdekében is. A Gellért Gyógyfürdő és Szálló 1918-as befejezését követően a lillafüredi Palota Szálló 1928-as megnyitásával újabb jelentős, reprezentatív közületi idegenforgalmi beruházás valósult meg.¹⁵⁸

A békekötést követő első évek minden igyekezet ellenére a forgalom jelentős visszaesését hozták. Míg Budapesten a háború előtti utolsó esztendőben 55 116 külföldi fordult meg, 1920-ban csak 15 203. Az érkezések száma 1922-től indult ismét fejlődésnek, majd a húszas évek derekától, az ország és a nemzetközi helyzet bizonyos fokú konszolidálódásával tovább növekedett. Budapestet 1924-ben 58 669, 1925-ben pedig 69 014 külföldi állampolgár kereste fel.¹⁵⁹ Mivel a nemzetközi turizmus elsősorban a főváros felé irányult, az érkezési

¹⁵⁵ „Akkor, amikor még nem volt az idegenforgalomnak központi szervezete, ezzel a tevékenységével nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Magyarország iránti érdeklődés és utazási kedv az első világháború után rövid időn belül mind jobban kibontakozzék.” *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 22. Illetve: Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 20.*

¹⁵⁶ A vasút és a mögötte álló üzleti jellegű, de gyakran állami részesedésű utazási irodák, gazdasági társaságok Európa szerte jelentős mértékben közreműködtek a turistaforgalom újbóli fellendítésében, az utazás mind szélesebb rétegek számára elérhetővé tételében. *Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 114. Illetve: Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 37-38.*

¹⁵⁷ 1925-ben kezdődött meg például Hajdúszoboszló gyógyforrásainak feltárása. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 29-30.*

¹⁵⁸ *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 29. Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 28-29.*

¹⁵⁹ Ebből 1924-ben 23 218-an elcsatolt területekről érkeztek, 35 451-en „külföldről.” Továbbá 121 051 belföldi vendéget regisztráltak, így az év összesített turizmusa 179 720 főt tett ki. 1925-ben 44 434 „külföldi,” 24 580 elcsatolt területeken élő, 171 139 belföldi, azaz összesen 240 153 vendéget jegyzetek fel a statisztikák. A külföldi és az elcsatolt területekről származó utasforgalom külön feltüntetését egyéb megfontolások mellett az is indokolta, hogy utóbbi kategória esetében az utazás motivációja nagy részben rokon látogatás volt, és ennek megfelelően főleg magánlakásokban szálltak meg. *Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 63.*

statisztikákban kimutatott adatoktól nem igen térhetett el az ország egészének idegenforgalma.¹⁶⁰

1928-ban már 109 591, 1929-ben 110 876 külföldi állampolgár fordult meg Budapesten. Ugyanakkor a teljes vendégforgalom az 1928-as 269 606 főről, 1929-re 250 055 főre csökkent. Bár az összforgalom 1930-ban tovább mérséklődött (241 456 fő), a külföldi vendégek száma ismét emelkedett és elérte a 116 249-et.¹⁶¹ Azaz a húszas évek derekától 1930-ig évről-évre nőtt a devizabevételek és az ország külpolitikai helyzete szempontjából egyaránt kedvezően megítélt nemzetközi turizmus súlya.¹⁶²

Az évtized végéhez közeledve – az állami szerepvállalás ártérítéklődésével, a feladatok növekedésével – egyre nagyobb szükség lett volna az országos és helyi tennivalók, a közhasznú és üzleti tevékenység egyértelmű szabályozására. Az idegenforgalmat központilag koordináló, a teendőket elkülönítő hatóság hiányában számos párhuzamosság és egymást keresztező intézkedés fordult elő az érdekelt szervek, szervezetek munkájában.¹⁶³

Az első lépést a fogytékosságok kiküszöbölése felé az 1928-ban a Kereskedelmi Minisztérium keretében megalakult az Országos Idegenforgalmi Tanács jelentette. A testület részben tanácsadó, részben koordináló feladatokat látott el.¹⁶⁴ 1929-ben az országgyűlés is megalakította a Parlamenti Idegenforgalmi Bizottságot.¹⁶⁵ Az új bizottság nyomban eredményesen működött közre a magyarországi gyógyfürdőről, éghajlati gyógyintézetekről, gyógyhelyekről, üdülőhelyekről és ásvány- és gyógyvízforrásokról szóló 1929. évi XVI. tv. megalkotásában.

¹⁶⁰ A Balatont felkereső külföldi nyaralók száma például 1926-ig alig érte el az évi 1000-et. De a vidék belföldi turizmusa is csekély volt még. A magyar tengert évente alig 22 000-25 000 üdülő látogatta meg. Lásd: *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 48-49.* Illetve: *Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 63.*

¹⁶¹ A korábban Magyarországhoz tartozó területek 35 873 vendége mellett további 80 376 külföldi érkezést regisztráltak. A főváros idegenforgalmi sikerét jelzi, hogy 1930-ban 25 nagy nemzetközi kongresszus választotta székhelyül Budapestet. Lásd: *Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 63.* *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 47.* *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50.*

¹⁶² Az eredmények elérését az idegenforgalom sikereiért dolgozók jó munkája mellett elősegítette, hogy a gyenge magyar valuta hazánkat Európa egyik legolcsóbb országává tette, ami jelentősen növelte a versenyképességet. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 49.*

¹⁶³ *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 259.*

¹⁶⁴ *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 23.* *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 49.*

¹⁶⁵ *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50.*

E törvény alapján kezdte meg működését a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság (BIB). A széles jogkörrel felruházott hatóság elévülhetetlen érdemeket szerzett a tó turizmusának felvirágoztatásában.¹⁶⁶ A felmerülő problémák egy részét közvetlenül intézte, mások megoldásához az anyagi előfeltételeket biztosította. Minden a balatoni idegenforgalmat érintő lényeges kérdésben javaslatokat tehetett, véleményt nyilváníthatott, és állandó ellenőrzést gyakorolt. Siófokon műszaki kirendeltséggel, Keszthelyen építési szaktanácsadó irodával rendelkezett, és bár hivatalos propaganda és forgalomszervező vállalata az IBUSZ volt, önálló propaganda tevékenységet is végzett.¹⁶⁷

A pozitív folyamatokat a gazdasági világválság Magyarország vonatkozásában is megtörte.¹⁶⁸ Noha a külföldi idegenforgalom – mint láthattuk – még 1930-ban is emelkedést mutatott az 1931-1932. évek egyre rosszabb eredményeket hoztak.¹⁶⁹ A visszaesést kedvezményes akciókkal és fokozott propagandatevékenységgel próbálták ellensúlyozni.¹⁷⁰ A dekonjunktúra azonban olyan mértéket öltött, hogy majd öt évnek kellett elteltie 1930 nemzetközi forgalmának újbóli eléréséhez.¹⁷¹

A kedvezőtlen körülmények ellenére ebben az időszakban is tovább folyt az idegenforgalmi infrastruktúra, a szervezeti keretek fejlesztése. Nagy jelentőségű, a jövő vonatkozásában komoly eredményekkel kecsegtető beruházások készültek el. 1931-ben megnyílt az új korszerű Bécs-Budapest autóút. A Mátrában, 1930-ban Mátraházán a Pagoda (Sport) Szálló,

¹⁶⁶ Jellemző, hogy a szakemberek erre a BIB-ra még a hatvanas évek derekán is a következő szavakkal emlékeztek vissza: „Gyakorlatilag nem volt a balatoni gyógyhelyeket és üdülőhelyeket érintő olyan kérdés, feladat vagy ügy, amelynek megoldásában a BIB hatékonyan közre nem működött volna.” *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 23. Lásd továbbá: Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 21. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50.*

¹⁶⁷ *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 23-24. Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 21.*

¹⁶⁸ Pedig épp ekkorra jutott el a magyar idegenforgalom szívós munkával arra a szintre, „hogy Budapest meglátogatása divattá vált a külföldi turisták között s az amerikai utazási irodák megállapítása szerint Budapestet minden európai útitervbe be kellett iktatni.” *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50.*

¹⁶⁹ Budapesten 1931-ben 202 891, 1932-ben 190 593 vendéget regisztráltak, ebből 1931-ben 99 171-en, 1932-ben 93 763-an érkeztek külföldről. (29 978, illetve 30 347 személy elcsatolt területről érkezett.) *Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 63. Továbbá: Dr. Markos B.: Idegenforgalom állami irányítása i. m. 5.*

¹⁷⁰ A Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal 1931 őszén megnyitotta bécsi irodáját a Kärtner StraÙe 51. sz. alatt. Az IBUSZ három napos magyarországi túrákat ajánló kedvezményes jegyfüzeteket adott ki a külföldiek számára és elérte, hogy a „három nap Budapesten” című jegyfűzet vásárlói vízum nélkül léphessenek be az országba. De akciók indultak a belföldi forgalom fellendítése érdekében is. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50. Továbbá: Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 21-22.*

¹⁷¹ *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 47.*

1932-ben a Kékes Szálló jelentett a kor élvonalába tartozó férőhelyfejlesztést.¹⁷² Nem utolsósorban az elmaradó külföldi forgalom ellensúlyozása érdekében 1932-ben megalakult az Országos Magyar Weekend Egyesület, az első olyan szervezet, melynek célkiűzése kifejezetten a belföldi turizmus fejlesztése volt.¹⁷³ A főváros idegenforgalmi munkájának további erősítése érdekében 1934-ben létrehozták a Budapesti Központi Gyógy- és Üdülőhelyi Bizottságot.¹⁷⁴ A javulás jelei az 1933-as évtől jelentkeztek. A húsvéti ünnepek alatt a budapesti szállodák ismét megteltek immár a bécsi iroda által toborzott autós és autóbuszos vendégekkel.¹⁷⁵

A magyar idegenforgalmi szervezetet azonban a harmincas évek elején is a decentralizáltság jellemezte. Továbbra is hiányzott egy olyan főhatóság, amely a turizmusban tevékenykedő intézményeket, testületeket megfelelően összefogja.¹⁷⁶ A korabeli szakmai álláspont szerint elengedhetlenné vált egy olyan központi kormányzati szerv létesítése, mely képes az idegenforgalmi intézményrendszer, az „idegenforgalmi organizáció”¹⁷⁷ egészének állami irányítását ellátni.¹⁷⁸ E fogyatékoság kiküszöbölése érdekében került sor az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal (OMIH) megszervezésére a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium kebelében. A Hivatalt a 11.001/1935. M. E. sz. és a 195/1936. K. K. M. sz.

¹⁷² Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 29. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50. Más források szerint a kékestetői luxus gyógyszálló 1933-ban nyílt meg. Lásd: Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 29.

¹⁷³ Az egyesület a hazai nyaralás, üdültetés és hétfégi pihenés alapfeltételeinek biztosítása érdekében hozzalátott a fizetővendég-szolgálat megszervezéséhez. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 24. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50.

¹⁷⁴ Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 262.

¹⁷⁵ Ez volt az első alkalom, hogy Ausztriából nagymértékű hétfégi kirándulóforgalom bonyolódott. A főváros osztrák vikendforgalma ezt követően rendszeressé vált. Budapest összforgalma 1933-ban 192 688 főt ért el. Ebből 70 869-en külföldről, további 31 067-en az elcsatolt területekről érkeztek. 1934-ben pedig már 81 455 külföldi állampolgárt és további 29 002 elcsatolt területekről érkező vendéget regisztráltak. (Az év budapesti összforgalma 202 113 személyre rúgott.) Lásd: Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50. Illetve: Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 63.

¹⁷⁶ A különböző alapítású és érdekeltsgű szervek „meglehetősen laza egységben működtek a közös célért, a magyar idegenforgalom fejlesztéséért.” Ugyanakkor ebben az időszakban, mint már szó volt róla, a turizmusfejlesztésben érdekelt országok Európa szerte hozzalátak az idegenforgalom állami koordinálására alkalmas keretek kimunkálásához. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 24. Illetve: Dr. Markos B.: Idegenforgalom állami irányítása i. m. 5. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 101.

¹⁷⁷ Dr. Gundel Endre 1937-es szakkönyvében az „idegenforgalmi organizáció” kifejezése alatt a kizárólagosan vagy részben közfeladatokat is ellátó, „az idegenforgalmi politika szükségszerű irányító, végrehajtó és ellenőrző szerveinek összességét,” lényegében a közszeztort értette. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 97-98.

¹⁷⁸ „Ez a megoldás annál célszerűbbnek mutatkozik, mert az idegenforgalmi célokra megállapított összeget a legmegfelelőbbben egy kormány szerv tudja felosztani.” A korabeli felfogás szerint az állami irányítást a következő ismérvek kellett, hogy jellemezzék: az idegenforgalom jelenségének és szervezetének törvényi szabályozása, külön kormány szervek felállítása az idegenforgalommal kapcsolatos teendők irányítására és ellátására, az idegenforgalmi érdekeltsgűk összekapcsolása állami vezetés alatt, az idegenforgalmi propaganda pénzügyi eszközeinek előteremtése és centrális irányítása. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 98.

rendelet állította fel.¹⁷⁹ „Ez volt az első hivatalos állami szerv, amely az egész magyar idegenforgalom ügyét volt hivatva képviselni, az ezzel kapcsolatos munkákat szervezni, irányítani. Az idegenforgalom itt már tágabb értelmezést kapott, ugyanis a Magyarországra irányuló külföldi turistaforgalom fejlesztésén kívül az OMIH ügykörébe tartozott a hazai belső turistaforgalom, hétvégi üdülési és hazai nyaralási forgalom is.”¹⁸⁰

A Hivatal feladata lett az idegenforgalommal foglalkozó hatóságok, intézmények és társaságok működésének összehangolása. Az egységes fejlesztés érdekében figyelemmel kísérte a kormány felügyelete alatt álló szervek, szervezetek idegenforgalmi munkatervét és költségvetését, esetleges észrevételeit az illetékes miniszterrel kellett közölnie.¹⁸¹ Előmozdította és ellenőrizte a megyék, városok és községek turisztikai jellegű tevékenységét. Ellátta a vendéglátóipar (szállodák, penziók, vendéglők, kávéházak és más vállalatok) szakmai kontrollját.¹⁸² Irányította az idegenforgalmi munkában részt vevő hatóságok, szervezetek, vállalatok propaganda tevékenységét, ténykedésük alkalmas intézkedésekkel – például külföldi propaganda irodák létesítésével – segítette elő. Gondoskodnia kellett az idegenforgalom szempontjából jelentőséggel bíró tárgyi, szellemi javak megőrzéséről, megfelelő színvonalú bemutatásáról, a vonzerővel rendelkező események, rendezvények, kongresszusok turisztikai hasznosításáról. Végül a Hivatal biztosította az idegenvezetők képzését, és ellenőrizte azok működését.¹⁸³

Az OMIH munkáját két csoport, egy külföldi és egy belföldi látta el. Előbbi értelemszerűen a nemzetközi turisztikai kapcsolatok ápolásával, Magyarországnak a külföld előtt való megjelenítésével foglalkozott. Munkája eredményes vitele érdekében számos fővárosában,

¹⁷⁹ Lényegében az Országos Idegenforgalmi Tanács titkársága, amely addig a Kereskedelmi Minisztérium idegenforgalmi szakosztályának keretében működött, továbbra is a szakosztály felügyelete alatt maradván, Országos Idegenforgalmi Hivatal néven külön hivatallá alakult át. Szintén a 11.001/1935. M. E. sz. rendelettel sor került az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács reorganizációjára, mely a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter véleményező szervezeteként működött tovább. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 51. Illetve: Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 101.

¹⁸⁰ Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 24.

¹⁸¹ E feladat megfelelő ellátása érdekében az érintett szervezeti egységek kötelesek voltak a fent említett dokumentumokat az OMIH-nak bemutatni.

¹⁸² Emellett a közlekedési vállalatok idegenforgalmat is befolyásoló menetrend-tervezetét, díjszabási intézkedését is véleményezte.

¹⁸³ Azaz az OMIH-nak kellett biztosítania, hogy az erők összefogásával az idegenforgalmat szolgáló beruházások megfelelő ütemben és módon készüljenek el, a párhuzamosságok pedig megszűnjenek. Ügyköre felölelte az ország iránti érdeklődés felkeltése és az itt tartózkodás kellemessé tétele érdekében szükséges központi feladatok ellátását. Ellenőrző jogköre pedig kiterjedt a vendéglátóipar (beleértve a szálláshelyeket), az utazási irodák és az idegenvezetők tevékenységének szakmai felügyeletére. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 24-26. Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 101.

tartott fenn képviselőket. A belföldi csoport pedig a honi kirendeltségek ugyancsak kiterjedt hálózatát irányította és ellenőrizte.¹⁸⁴ Az új főhatóság tevékenységét a korábban megalakult és részben ismertett szervek, társadalmi alakulatok és vállalatok egész sora támogatta. A főváros mellett számos vidéki városban, gyógyfürdő és üdülőhelyen működött például idegenforgalmi hivatal, illetve üdülőhelyi vagy gyógyhelyi bizottság is.¹⁸⁵

Az idegenforgalom állami elismertsége – szervezeti megerősítésén túl – megmutatkozott a turizmus érdekeit figyelembe vevő infrastruktúrafejlesztésben, valamint az utasforgalom növelését szolgáló egyéb intézkedésekben is. 1934-ben megnyílt a Budapest-Kecskemét közötti korszerű autóút. A már említett Bécs-Budapest szakasznak köszönhetően jelentősen növekedett a közúton érkezők száma.¹⁸⁶ Sikeres erőfeszítések történtek az új utazási forma, a légi közlekedés felfejlesztése érdekében is.¹⁸⁷ Tovább folyt a gyógytényezők feltárása, fejlesztése, a minőségi férőhelyek gyarapítása.¹⁸⁸ A szálláshelyek kiegészítő szolgáltatásokkal való ellátására is kellő súlyt helyeztek, a vendégek számára széles körben állt rendelkezésre a korabeli szabadidős és sporttevékenységek gyakorlásához szükséges infrastruktúra.¹⁸⁹

A magyar idegenforgalom dinamikus növekedését elősegítette, hogy az ország európai összehasonlításban továbbra is igen olcsó volt. Az árelőnyt különböző vendégcsalogató kedvezményekkel, akciókkal fokozták.¹⁹⁰ A magas szintű kereskedelmi és propagandamunka

¹⁸⁴ Lásd: *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 25-26. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 262-263.*

¹⁸⁵ A turizmus intézményrendszerén belül hivatalos szervnek számított a Székesfőváros Idegenforgalmi Ügyosztálya és Idegenforgalmi Hivatala, a Budapesti Központi Gyógy- és Üdülőhelyi Bizottság (9.900/1934. M.E. és 1934. évi XVII. tc. alapján), a M. Kir. Balatoni Intéző Bizottság (1929. évi XVI. tc. és 2.820/1931. M.E.), a vidéki gyógyhelyi és üdülőhelyi bizottságok, a vidéki városok idegenforgalmi hivatalai, a Magyar Városok Országos Szövetségének Idegenforgalmi Szakosztálya, a MÁV kebelén belül működő idegenforgalmi propagandaosztály; félhivatalosnak volt tekinthető az IBUSZ. *Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 101-102. Illetve: Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 262-263.*

¹⁸⁶ 1936-ban már a külföldiek közel 40 százaléka majd 140 000 fő (139 019) gépjárművel érkezett. Ausztriából 68 000-en, Csehszlovákiából 33 000-en, Németországból 9000-en. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 48. Illetve: Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 47.*

¹⁸⁷ Olyan a repülést és persze az országot népszerűsítő programok kerültek megszervezésre, mint a Magyar Pilóta Piknik, melynek résztvevői saját sportrepülőgépeken érkeztek Budapestre és járták be az országot. A szervezőmunka eredményeképpen egyre több külföldi légitársaság iktatta be útitervébe a magyar fővárost. Lásd: *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 51. Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 24. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 30.*

¹⁸⁸ 1938-ban Galyatetőn nyílt meg az újabb modern üdülőszálló. Lásd: *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 29., 35-37. Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 26-28.*

¹⁸⁹ Például tenisz és más sportpályák. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 38.*

¹⁹⁰ 1934-től például kedvezményes beváltást biztosító utazási pengőcseket, szállodabonokat bocsájtottak ki, melyeket aztán a különböző tematikus pausálfüzetek (pl. Három nap Budapesten, Egy hét Magyarországon) kiadásával is terjesztettek. Ezek a forgalom közvetlen növelése mellett jelentős propagandahatással jártak. A harmincas évek derekától a Balaton külföldi üdülőforgalmának növelésére is eredményes intézkedések történtek.

hatása nem is maradt el. Miután a külföldi érkezések számát 1935-re ismét sikerült a világválság előtti szintre növelni, a nemzetközi turizmus még két évig intenzíven emelkedett. A Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal adatgyűjtése és becslése alapján az ország idegenforgalma 1935-ben 284 400, 1936-ban 307 600 főt tett ki.¹⁹¹ Ebben az időszakban a fejlődés üteme – 1936-ról 1937-re például 25 százalékkal nőtt a forgalom – az európai országok élvonalába tartozott.¹⁹²

1937 hozta el a két világháború közötti időszak turisztikai szempontból legsikeresebb évét.¹⁹³ Több mint 383 100 külföldi érkezett, 40 millió pengős (4-5 millió dollár) bevételhez juttatva a nemzetgazdaságot. A „láthatatlan export” elérte a kivitelből származó bevétel hét százalékát, ezzel a külkereskedelmi mérlegben az igen előkelő harmadik helyen állt. A szektort a deviza kitermelésben csak a két legfontosabb exportág a búza és az állatkivitel előzte meg.¹⁹⁴ Állandóan tömve voltak külföldiekkel a budapesti szállodák, a fővárosban 278 094 érkezést regisztráltak, ebből 182 747 esett a külföldiekre, akik 653 363 vendégnapot tölthetnek el. De ebben az évben már bőségesen jutott a nemzetközi turizmusból a vidéknek is: Balatonnak, Mátrának, Bükknek, Dunakanyarnak. Ráadásul a forgalom immár nem szorítkozott a tavasztól ősziig tartó időszakra, hanem szétoszlott az egész esztendőre.¹⁹⁵

Az IBUSZ kedvezményes jegyfüzeteket hozott forgalomba „Ketten egy jeggyel a Balatonra” és „Egy vidám hét a Balatonon” elnevezéssel. Ugyancsak ekkor indult meg a bécsiek szervezett balatoni nyaraltatása. Ennek keretében tavasztól ősziig hetenként 200-300 osztrák üdülő látogatott a tóhoz. A modern tömegturizmus kibontakozásában Európa szerte nagy szerepet játszott a széles rétegek számára is megfelelő áron elérhető olcsó pausz (szabvány) utak elterjedése. Lásd: *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 50-51. Illetve: Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 67. 114-115.*

¹⁹¹ Budapest idegenforgalmát illetően 1935-ben az érkezési statisztika 220 265 vendéget regisztrált. Ebből 102 991 fő volt külföldi, 30 098-an elcsatolt területekről, 87 176-an belföldről érkeztek. Lásd: *Dr. Gundel E.: Idegenforgalom elmélete i. m. 63. Illetve: Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 47.*

¹⁹² Sőt a legjelentősebb idegenforgalmi országok fejlődési tempóját is meghaladta. Ausztria nemzetközi turizmusa 1937-ben például 18 százalékkal emelkedett. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 47., 49-50.*

¹⁹³ A vendéglátóipar ekkor már 1764 szállodai intézményben (szálloda, fogadó, panzió) 34 771 férőhellyel várta a vendégeket. A fővárosban 1930 és 1937 között a növekedés 77 százalékos volt, Budapestre esett a fogadóképesség több mint egynegyede. A Balaton mellett 8456 fős kapacitás állt rendelkezésre. Ugyanakkor a szállodai intézmények szobáiból csak 1054 rendelkezett fürdővel, 6941 központi fűtéssel, 7091 hideg és meleg vízzel. E statisztikai adatok mögött nyilván jelentős eltérések húzódtak meg. A budapesti hotelek a kor nemzetközi színvonalának megfelelő kényelmet biztosítottak, míg egyes kisebb vidéki fogadók, panziók minimális komfortfokozatot nyújthattak. A férőhelyszám az egyéb szálláslehetőségekkel együtt elérte az 50 000-et. Emellett 1000 étterem, 500 söröző és 200 kávéház biztosított változatos étkezési, szórakozási lehetőséget. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 30., 33., 39.*

¹⁹⁴ Ezen év idegenforgalmi adatai bizonyították, hogy a rövid idő alatt kialakított, illetve újjáalakított idegenforgalmi szervezet komoly eredmények elérésére képes. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 21.*

¹⁹⁵ A szezonstéthúzást a nemzetközi érdeklődésre is számot tartó rendezvények sora segítette elő. Az év októberében például Budapesten rendezték meg a nagyjelentőségű I. Nemzetközi Fürdőügyi Kongresszust. *Dr.*

A szakma 1938-ban, az országban megrendezésre kerülő XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus és a jubiláris Szent István év alkalmából ismét jelentős külföldi tömegeket, újabb rekordévet várt. Azonban e rendezvények sem tudták ellensúlyozni a nemzetközi politikai helyzet romlása által előidézett visszaesést. Az országba látogató külföldi vendégek száma 321 100-re esett vissza.¹⁹⁶ 1939-ben az újabb világháború kitörése folytán tovább romlott a helyzet, az érkezések száma 169 100 főre csökkent. Az utazási lehetőségek egyre jelentősebb akadályát képezte a hadiállapot általánossá válása. (Kiutazások engedélyhez kötése, vízumkényszer, közlekedési korlátozások). A külföldi idegenforgalom évről-évre zsugorodott, 1940-ben már csak 84 200 főt tett ki.¹⁹⁷ A negatív tendencia ellensúlyozása érdekében ismét előtérbe került az addig sok vonatkozásban elhanyagolt belföldi turizmus fejlesztése.¹⁹⁸ Az e téren tett intézkedések nem is maradtak eredmény nélkül. Amíg például a Budapestre érkezett külföldiek száma az 1937-es 182 000-ről 1943-ra 39 000-re csökkent, a belföldi vendégek száma az 1937-es 95 347 személyről 330 747-re emelkedett.¹⁹⁹

A háború ellenére tovább folyt az idegenforgalmi szervezet és infrastruktúra tökéletesítése.²⁰⁰ Az Országos Idegenforgalmi Hivatal, az IBUSZ és a két nagy budapesti szerv, a Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala és a Központi Gyógy- és Üdülöhelyi Bizottság 1939-ben megalakította az Idegenforgalmi Propaganda Munkaközösséget az erők összefogására.²⁰¹ Szintén az OMIH munkájának támogatására állították fel 1940-ben az Országos Idegenforgalmi Bizottságot. A grémium, melyben csaknem valamennyi idegenforgalmi szerv,

Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 51-52. Továbbá: Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 47-57., 70-73. Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 26.

¹⁹⁶ Az Eucharisztikus kongresszusra az időközben lezajlott osztrák Anschluss következtében csak 57 000 külföldi vendég érkezett meg. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 47., 52.

¹⁹⁷ Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 47.

¹⁹⁸ Budapestet a belföldiek körében propagáló prospektus például 1938-ban jelent meg első alkalommal. A minőségi férőhelyek többségét korábban jellemzően a külföldiek foglalták el. E problémák kezelése érdekében sokat tett a már említett Országos Magyar Weekend Egyesület. Munkája eredményeképpen 1939-ben, 252 községben, (elsősorban gyógy-, fürdő- és üdülöhelyeken), körülbelül 4000 fizető-vendéglátóház működött. Lásd: Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 52. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 34.

¹⁹⁹ A belföldi forgalom emelkedését az országterület megnövekedése is elősegítette.

²⁰⁰ 1939-ben például a magas szintű szakemberképzés biztosítása céljából a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Karán megszervezték az idegenforgalmi közigazgatási tanfolyamot. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 8.

²⁰¹ Az új testület azonban ekkor már inkább csak a belföldi turizmus megélénkítése irányában tudott eredményeket felmutatni. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 263.

intézmény, egyesület képviselőt kapott, az Országos Idegenforgalmi Hivatal legfőbb tanácsadó és véleményező szerve lett.²⁰²

Természetesen a világháború előrehaladtával évről-évre egyre kevesebb szó eshetett a turizmusról. Eleinte azonban még úgy tűnt, hogy az ország jelentősebb veszteségek nélkül, erőforrásainak megkímélésével, sőt a trianoni határok „békés” korrekciójában megerősödve vészelheti át a világtörténelem újabb kritikus időszakát. Ráadásul a belföldi forgalom egészen az utolsó időszakig ellensúlyozta valamelyest a külföldiek elmaradásából származó bevételkiesést.²⁰³ Az optimista jövőkép fokozatosan vált illúzióvá. Az 1944-es német megszállást követően rövid időn belül hadszíntérre vált az ország, december végére a szovjet csapatok elérték Budapestet, Magyarország „idegenforgalmi kirakatát.”²⁰⁴ A főváros vendéglátó és szállóhelyei a fegyverroppogás közeledtével sorra zártak be. Egy korszak ismét véget ért.²⁰⁵

A következőkben áttérve a második világháborút követő eseményekre – térben és időben egyaránt fokozatosan a kádár-kori Magyarországhoz közelítve – előbb témánk nemzetközi hátterét, majd a hazánk turizmusát az 1945-től 1956-ig terjedő periódusban meghatározó történéseket vázoljuk. Külföldi kitekintésünkben elsősorban a keleti blokkra koncentrálunk.

²⁰² Végül a magyar turizmus egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 4400/1941 M.E. számú rendelet, majd az ennek végrehajtása tárgyában kelt 46.320/1942 K.K.M. számú utasítás létrehozta az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal főhatóságát. Lásd: *Kudar L.*: Turizmusunk története i. m. 30. *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 26-27.

²⁰³ „Nekünk, akiket a Gondviselés különös kegyelméből a háború eddig még elkerült, fokozott mértékben elsőrendű kötelességünk jövőnk idegenforgalmunk fejlődését megalapozni s országunkat, s közönségünket az idegenforgalmi munkára előkészíteni, mert a háború utáni idegenforgalomra a viszonylag jobban megkímélt országok és városok fognak elsősorban számíthatni.”- állapíthatta meg 1941-ben a szakember. *Dr. Markos Béla*: Az Idegenforgalmi Közigazgatási Szaktanfolyam Célkitűzései. In: *A Magyar Idegenforgalom Évkönyve 1941*. Debrecen, 1941. 11-12.

²⁰⁴ Lásd: *Dr. Markos Béla*: Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi hivatalának tevékenysége. In: *A Magyar Idegenforgalom Évkönyve 1941*. Debrecen, 1941. 65-68. Továbbá: *Zákonyi Ferenc*: Siófok újkori története különös tekintettel a fürdővárossá váló fejlődés első esztendeire (1945-1951). In: *Siófok Várostörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Kanyar József. Siófok. 1989. 547-548.

²⁰⁵ Összegezve a második világháború időszakáig az idegenforgalmi politikát illetően felhalmozott tudást: „hiába vannak valahol elsőrendű idegenforgalmi adottságok, hiába vannak meg az idegenforgalom összes általános és különleges feltételei, ha azok mellett céltudatos és egészségesen megszervezett idegenforgalmi munkával nem állunk az idegenforgalom fejlesztésének nemzeti szempontból is annyira fontos ügye mellé.” *Dr. Markos Béla*, Fejezetek az idegenforgalom elméletéből. *Dr. Markos Béla*: Idegenforgalmi Közigazgatási Szaktanfolyam i. m. 26-29. Továbbá: *Dr. Gundel E.*: Idegenforgalom elmélete i. m. 98.

Nemzetközi idegenforgalom 1945-től a hatvanas évek derekáig

Európa a világturizmus centrumában

Az 1945 utáni időszak kontinensünkön és világviszonylatban is a turizmus robbanásszerű fejlődését hozta el.²⁰⁶ Pedig a kiindulási feltételek igen kedvezőtlenek voltak. A közlekedés, a szállodaipar Európa szerte súlyos károkat szenvedett.²⁰⁷ Az épen maradt férőhelyek többségét fedél nélkül maradt menekültek, megszálló katonai alakulatok vették igénybe.²⁰⁸ Hatványozottan jelentkeztek azok a tényezők, amelyek az első világháborút követően évekre megbénították az utasforgalmat: a gazdasági nehézségek, az általános útleví és vízumkényszer, a valutaellátás bizonytalansága. Némi „nemzetközi idegenforgalmat” a győztes hatalmak szabadságolt katonái jelentettek.²⁰⁹

1947-1948-tól, a vasfüggöny leereszkedésével Európa nem csak politikai, hanem gazdasági értelemben is két részre szakadt. Míg a szovjet érdekszférában az idegenforgalom kérdése hosszú időre lekerült a napirendről Nyugaton a Marshall terv segítségével megindult a turizmus feltételeinek újbóli megteremtése.²¹⁰ Az Európai Újjáépítési Programhoz csatlakozott államok jelentős infrastrukturális beruházásokat kezdhettek, hozzáláthattak turisztikai létesítményeik újjáépítéséhez, korszerűsítéséhez.²¹¹ További előnyt jelentett a meggyengült országoknak, hogy a tengerentúlról amerikai kezdeményezésre és támogatással érkező turisták megfelelő keresletet biztosítottak a szektor számára.²¹²

²⁰⁶ A második világháború után kezdődő konjunktúra lényegében a mai napig kitartó lendületet biztosított a szektornak. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 140.

²⁰⁷ A megsemmisült szállodai férőhelyek aránya Franciaországban 68, Ausztriában 38, Belgiumban 35, Angliában 25, Olaszországban 10 százalékra volt tehető. Az egyes régiók, területek azonban jelentős különbségeket mutattak. A rombolás főként a nagyvárosokat, fontosabb közlekedési, ipari központokat és környéküket érintette súlyosan, míg más vidékek veszteség nélkül átvészelték a háborút. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: *Idegenforgalom* i. m. 53. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 152-153.

²⁰⁸ *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 152-153.

²⁰⁹ A háború utáni első esztendőben a francia Riviérán, Svájcban és Olaszországban is az amerikai haderő szervezett üdülőcsoportjai biztosítottak a turizmus dolgozóinak munkát. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: *Idegenforgalom* i. m. 53.

²¹⁰ *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: *Idegenforgalom* i. m. 54.

²¹¹ A segély adta lehetőségekkel elérhető fejlődésre eklatáns példaként szolgált Ausztria, amely rövid idő alatt az európai turizmus éllovasai közé emelkedett. Lásd: *Paul Bernecker*: *Der moderne Fremdenverkehr*. Wien, 1955. 35-42. *Dr. Alois Brusatti*: *100 Jahre österreichischer Fremdenverkehr*. Wien, 1984. 150-152.

²¹² A Marshall terv a folyósításra kerülő hitelek ellentételeként az amerikai utasok európai idegenforgalmából várható dollárbevételeket is számításba vette. Így egyedülálló módon az USA maga is lakosainak Európába

A megkezdődő európai és transzatlanti gazdasági együttműködés nem csak az újjáépítés finanszírozását garantálta, hanem az utasforgalom adminisztratív akadályainak (vízumkényszer, útlevel-, vámvizsgálat megszüntetése) lebontásához is hozzájárult. Az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete (OEEC: Organization for European Economic Cooperation) Idegenforgalmi Bizottságának közreműködésével 1950-ben születtek meg az első, a határátlépési formalitások és a valutaváltási kérdések egyszerűsítését szolgáló multilaterális megállapodások.²¹³

Az idegenforgalom növekedése 1949-től indult meg ismét, eleinte azonban még sok tekintetben – gyenge vásárlóerő, fogadókapacitás hiányosságai – érződtek a háború következményei.²¹⁴ Az ötvenes évek közepétől viszont az általános gazdasági fellendülés, a jóléti államok születése korábban nem tapasztalt konjunktúrát indított el.²¹⁵ Az évtized derekától évről-évre dőltek meg a korábbi forgalmi rekordok.²¹⁶ A dinamikus fejlődés a hatvanas évek folyamán szinte töretlenül folytatódott.²¹⁷

utazását propagálta. Ez a lépés a gazdasági bajokkal küzdő Európa megsegítése mellett az amerikai tőkeexportot, illetve az érintett országok transzatlanti integrációját kívánta megkönnyíteni. Az Európába utazó amerikaiak száma 1945-ben körülbelül 40 ezret tett ki. Ez a szám 1948-ra 210 ezerre, majd 1956-ig 500 ezerre nőtt. Ugyanezen idő alatt az amerikaiak által európai utazásokra fordított dollárösszeg értéke évi 32 millió (1945) illetőleg 201 millió (1948) dollárról évi 473 millió dollárra emelkedett. Az idegenforgalom a hatvanas évek kezdetén már kb. évi 500 millió dollárral járult hozzá a nyugati országok dollár-adósságállományának csökkentéséhez. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 53-54., 56.*

²¹³ Az ötvenes években, a Marshall programban részt vevő államok között a vízumkötelezettség lényegében megszűnt, sőt egyes országokba már útlevel nélkül, személyigazolvánnyal is be lehetett lépni. A külföldi utazásokhoz szükséges valutakeretek kölcsönös biztosításáról az új közös központi fizetési szerv az Union Européenne des Paiements gondoskodott. Az európai integráció tehát rövid idő alatt jelentős változásokat eredményezett. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 54-55.*

²¹⁴ A nehézségek ellenére Ausztriában már 1953-ban meghaladta a külföldi vendégéjszakák száma a második világháború előtti legjobb eredményt, idegenforgalma 1950-1955 között a négyszeresére emelkedett. De ugyanezen időszak alatt Nyugat-Németországban és Olaszországban is megháromszorozódott a külföldi turisták száma. *Brusatti, A.: Österreichischer Fremdenverkehr i. m. 155. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 56. Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 153.*

²¹⁵ A turisztikai szektor bővülése számos országban a gazdaság átlagos növekedését is túlszárnyalta. *Hachtmann, R.: Tourismus-Geschichte i. m. 154.*

²¹⁶ Lásd például: *Dr. Gatscha: Die Stellung Österreichs im internationalen Fremdenverkehr. Der Fremdenverkehr. Offizielles Mitteilungsblatt für den Österreichischen Fremdenverkehr. Industrie- und Fachverlag. Nr. 8. Jahrgang 30. August, 1957.*

²¹⁷ A növekedés 1967-ben, a turizmus nemzetközi évében torpant meg. A stagnációt a kortársak a következő okokkal magyarázták: általános gazdasági recesszió, politikai krízisek, turista kibocsátó országokban (pl.: Nagy-Britannia) bevezetett devizakorlátozások. Ezek együtthatásaként a legtöbb európai államban a korábbi fejlődés megállt, esetleg kisebb mértékű visszaesés is bekövetkezett. *Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 8. Jahrgang, Nr. 4. April, 1968. 1. Aktuelles Österreichs Fremdenverkehr in 1967. Idézi: Österr. Gastgewerbezeitung 1968/13. Illetve: Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 8. Jahrgang. Nr. 4. April, 1968. 5. 1967 weniger Geld für Auslandsreisen. Idézi: Gastwirt und Hotelier 1968/13.*

Az utasforgalom fellendülésével párhuzamosan – a globalizálódó amerikai, illetve nemzetközi tőke segítségével – világszerte szállodaépítési boom játszódott le. Európa (OECD országok)²¹⁸ hotelkapacitása tíz év alatt, 1949-1960-ig több mint megduplázódott.²¹⁹ A beruházási lendület a hatvanas években sem torpant meg, a turisztikai infrastruktúra korszerűsítése, fejlesztése korábban elképzelhetetlen mértéket öltött.²²⁰ A fogadóképesség tekintetében a világrangsor vezető Egyesült Államok például 1965-ben, több mint 5,75 millió vendégágygyal rendelkezett. Európában ugyanekkor az első helyet Olaszország foglalta el 2,1 millió ágygyal, majd Németország és Franciaország következett 1,22 illetve 1,17 millió férőhellyel.²²¹

A turisztikai szektor expanziójának fő nyertese az öreg kontinens volt. 1965-ben a világ nemzetközi idegenforgalmában részt vevő körülbelül 115 millió turistából, 85 millió európai úti célt választott. 1966-ban 130 millió látogatásból 97 millió realizálódott a térségben.²²² (1. számú grafikon.) Ennek megfelelően az idegenforgalomból származó bevételek szintén nagymértékben e régióban koncentráálódtak.²²³

²¹⁸ Az Organisation for Economic Cooperation and Development, azaz Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete 1961-ben alakult meg, és lépett az OEEC örökébe.

²¹⁹ A vendégágyak száma Olaszországban 365 400-ról 792 600-re, a NSZK-ban 220 000-ről 549 000-re, Ausztriában 125 200-ról 280 400-ra nőtt. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 3. Jahrgang. Nr. 19. September, 1963. 7-8. In 10 Jahren europäische Hotelkapazität mehr als verdoppelt. Idézi: Hotel-Restaurant 63/9.

²²⁰ Nyugat-Németországban például az 1948-as 100 ezres szállodai jellegű ágyszám (hotelek, fogadók, panziók) 1962-re 750 000-re növekedett. A magánszállásokkal együtt a férőhely kapacitás meghaladta az egymilliót. A férőhely növekedés átlagos évi üteme 30 000-40 000-re volt tehető. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 2. Jahrgang. Nr. 34. August, 1962. 2. Im Hotelgewerbe investiert: 2,8 Milliarden DM seit 1948. Idézi: Deutsche Gaststätte 62/33 Offizielles Organ des Deutschen Hotel- und Gaststättenverbandes e.V. (Dehoga), Recklinghausen. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 8. Jahrgang. Nr. 8. September, 1968. 3. BRD Immer mehr Fremdenbetten in der BRD. Idézi: Allgem. Hotel u. Gaststätten-Zeitung 37/1968.

²²¹ Olaszországban a 2 103 379 férőhelyből 624 188 hotelokban, 205 713 panziókban, 153 220 vendégfogadókban, 176 000 kempingekben, 663 256 magánszálláshelyeken és 5514 ifjúsági szálláshelyeken állt rendelkezésre. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 6. Dezember, 1965. 6. Italiens Beherbergungskapazität steht in der Welt an 2. Stelle. Idézi: Centro di Documentazione 1965/7.

²²² A második helyezett észak és közép-amerikai területen 1965-ben körülbelül 19 millió, 1966-ban 22 millió érkezést regisztráltak. A világ legkevésbé látogatott ázsiai és ausztráliai régiójában, 1965-ben alig több mint 2 millió főt tett ki a nemzetközi turizmus, 1966-ban pedig 2,5 millióra becsülték az idegenforgalmat. Központi Statisztikai Hivatal (A továbbiakban: KSH) 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 127. Illetve lásd még: Idegenforgalom 1967. április. 1966-ban is növekedett a világ idegenforgalma. 14. Pressespiegel für den Fremdenverkehr 7. Jahrgang. Nr. 3. März, 1967. 1. Weltreiseverkehr stieg um 10 Prozent. Idézi: Der Fremdenverkehr 1967/März. Darmstadt.

²²³ A kontinens országai 1965-ben 7 milliárd dollárt kasszíroztak, 1966-ra a hozamot 8 milliárdra növelték. Észak- és Közép-Amerika ugyanakkor 1965-ben csak 2 milliárd, 1966-ban pedig 2,3 milliárd dollár bevétellel büszkélkedhetett. Ázsia és Ausztrália pedig – némi emelkedés mellett – 1965-ben és 1966-ban is mindössze félmilliárd dollár körüli összeget könyvelhetett el. Idegenforgalom 1967. április. 1966-ban is növekedett a világ idegenforgalma. 14. Pressespiegel für den Fremdenverkehr 7. Jahrgang. Nr. 3. März, 1967. 1. Weltreiseverkehr stieg um 10 Prozent. Idézi: Der Fremdenverkehr 1967/März. Darmstadt.

Ami a forgalom jellegét és irányát illeti, ekkor vált meghatározó jelenséggé a déli országok tömegturizmusa.²²⁴ A hagyományos nyaralóközpontok (Francia tengerpart, Itália) új versenytársai Spanyolország,²²⁵ Görögország,²²⁶ Portugália²²⁷ egyre jelentősebb eredményeket mutattak fel.²²⁸ Másfelől az alpesi országok mindenekelőtt a sísport népszerűsítésével „feltalálták” a téli szezont. E téren Svájc, Franciaország, Olaszország és mindenekelőtt Ausztria ért el komoly sikereket.²²⁹ A turisztikai piac kínálati oldalával szemben a keresletet elsősorban az északi országok (Benelux és Skandináv államok, Németország, Nagy-Britannia), illetve az iparilag fejlett régióik biztosították.²³⁰

²²⁴ A legkeresettebb „árucikk” a tengerpart, a napfény lett. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 2. Jahrgang. Nr. 46. November, 1962. 4. Die strukturellen Veränderungen im europäischen Tourismus. Idézi: Allgemeine Hotel-und Gaststättenzeitung 62/45 Dehoga, Stuttgart. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 9. Jahrgang. Nr. 1. Jänner, 1969. 3-4. Mitteleuropa hat grosses Reservoir an Touristen. Idézi: Die Deutsche Gaststätte-Deutsche Hotelzeitung Nr. 48/1968 Düsseldorf.

²²⁵ Spanyolországban például, míg 1951-ben 1 263 000, 1961-ben már 6 309 300 turista fordult meg. 1963-ban Olaszország mögött a második legnépszerűbb utazási cél volt. 1966-os külföldi idegenforgalma 17 251 746 főre rúgott. Az idegenforgalmi egyenleg pozitívuma a külkereskedelmi passzívum 57,4 százalékát fedezte. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 2. Jahrgang. Nr. 12. März, 1962. 7. Spanien Fremdenverkehrsentwicklung. Idézi: Internationale Hotel-Revue 62/3 Großbritannien. Official Publikation of the International Hotel Association, Great Britain. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 3. Jahrgang. Nr. 19. September, 1963. 4. Spanien rückt vor. Idézi: Schweizerische Wirtzeitung 63/35. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 3. Jahrgang Nr. 22. Oktober, 1963. 6. Tendenzen im spanischen Fremdenverkehr. Idézi: Der Fremdenverkehr, Das Reisebüro 63/17. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 5. Mai, 1967. 1-2. Spaniens Fremdenverkehr im Jahre 1966. Idézi: El Turismo en 1966/Jänner 1967. Ministerio de information y Turismo, subsecretaria de Turismo, Madrid. Valamint: Dr. Lantos György: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 9.

²²⁶ Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 3. Jahrgang. Nr. 20. September, 1963. 3. Fremdenverkehr in Griechenland um 21 % gestiegen. Idézi: Gastwirt und Hotelier 63/37. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang Nr. 7. Juli, 1967. 9. 1966 ein gutes Jahr für den griechischen Fremdenverkehr. Idézi: Centro di Documentazione 1967/April.

²²⁷ Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 4. Jahrgang. Nr. 2. Jänner, 1964. 5. Querschnitt durch den Tourismus Portugal. Idézi: allgemeine Hotel-und Gaststätten- Zeitung. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 2. April/Mai, 1965. 9. Rekord der Touristenankünfte in Portugal. Idézi: Le Repertoire des Voyages 65/174.

²²⁸ A dél-európai, illetve mediterrán országok növekvő népszerűségét a következő 1965-1966-ból származó statisztikai adatok hűen érzékeltetik. (Lásd továbbá a 2. számú grafikont.)

	1965	1966	Növekedés
Görögország	846.947	997.628	17,7
Olaszország	23.894.400	26.782.000	12,8
Portugália	1.509.796	1.929.489	27,7
Spanyolország	12.259.089	15.835.337	29,1
Összesen:	38.510.232	45.544.463	18,2

Más adatok szerint Olaszországba 1965-ben 10 866 000, 1966-ban 12 600 000 fő érkezett, Spanyolországot pedig 1966-ban 17 251 700-en látogatták meg. Európában a legtöbb vendéget – az összehasonlításban nem szereplő Jugoszláviát nem számítva – ezen országok fogadták. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 8. Jahrgang. Nr. 3. März, 1968. 9. Nord-Süd Trend und Anstrum auf die Oststaaten kennzeichnen Europas Tourismus. Idézi: Repertoire des Voyages 1968/206. Illetve: KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 128.

²²⁹ Brusatti, A.: Österreichischer Fremdenverkehr i. m. 163-164. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 9. Jahrgang. Nr. 1. Jänner, 1969. 3-4. Mitteleuropa hat grosses Reservoir an Touristen. Idézi: die Deutsche Gaststätte-Deutsche Hotelzeitung Nr. 48/1968 Düsseldorf.

²³⁰ Ennek megfelelően a kontinens országai, területei jelentős különbségeket mutattak fel turisztikai szerepüket tekintve, a fogadó vagy küldő jelleg azonban sohasem érvényesült kizárólagosan. Pressespiegel für den

A keleti blokk országai

A hatvanas évek derekától az észak-déli áramlási irány mellett az európai turizmus figyelemre méltó tényezőjévé vált a kelet-nyugati (inkább nyugat-keleti) utasforgalom.²³¹ Ezt megelőzően a szocialista országok jó tíz évig szinte semmilyen idegenforgalmat nem bonyolítottak még egymás között sem, nemhogy a kapitalista államokkal.²³²

A térségben a turizmus kérdésének felvetésére Sztálin halálát követően, a Szovjetunióban végbemenő változások folytán nyílt lehetőség. A békés egymás mellett élés ideológiájának megjelenése, a nemzetközi kapcsolatok viszonylagos normalizálódása az ötvenes évek derekára Moszkvában is megteremtette az idegenforgalmat támogató politikai elhatározás alapfeltételeit.²³³ A keleti blokk többi állama ezt követően láthatott hozzá nemzetközi turizmusa megteremtéséhez.

Az idegenforgalom társadalmi jelentőségét hangoztatva, valójában persze a várt devizabevételek reményében mindenekelőtt Bulgária és Románia kezdett szocialista viszonylatban nagyarányú fejlesztéseket. Az ötvenes évek végén Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország szintén megtette első lépéseit, majd az NDK és Albánia is hozott bizonyos „turistabarát” intézkedéseket. A hatvanas évektől a romló fizetési mérleg, az

Fremdenverkehr. 9. Jahrgang. Nr. 1. Jänner, 1969. 3-4. Mitteleuropa hat grosses Reservoir an Touristen. Idézi: die Deutsche Gaststätte-Deutsche Hotelzeitung Nr. 48/1968 Düsseldorf.

²³¹ Pressespiegel für den Fremdenverkehr 2. Jahrgang Nr. 22/23. Juni, 1962. 8. Ostblocklander wieder auf dem Touristenmarkt. Idézi: Allgemeine Hotel- und Gaststättenzeitung 62/21. Offizielles Organ des Deutschen Hotel- und Gaststättenverbandes e.V. (Dehoga), Stuttgart.

²³² A nyugati szakma Kelet-Európát jellemzően csak a hatvanas évek elejétől vonta be a kontinens idegenforgalmi trendjeinek vizsgálatába. E megállapítás alól a sajátos helyzetű Jugoszlávia jelentett kivételt. Az ország 1950-től bekapcsolódott a nemzetközi turizmusba, 1955-ben majd félmillió külföldi látogatót fogadott, a hatvanas évek folyamán pedig Európa meghatározó idegenforgalmi tényezőjévé fejlődött. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 60. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 4. August/September, 1965. 4-5. Jugoslawien, ein Land des Fremdenverkehrs. Idézi: Hotel Restaurant 1965/7. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 8. Jahrgang. Nr. 4. April, 1968. 7. Mehr Reisende in Jugoslawien. Idézi: Schweizerische Wirtse-Zeitung 1968/13.

²³³ Az új szovjet iránymutatás szerint az utasforgalom hozzájárult a népek testvériségének elmélyítéséhez, továbbá a kapitalista államok vendégei személyesen megismerkedhettek a szocializmus „valóságával”. Lásd az a Szocialista Államok Utazási Irodáinak 1957 szeptemberében, Karlovy Varyban megrendezésre került I. Konferenciáján elhangzott szovjet felszólalást. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 6. Továbbá: Dr. Lantos György: Az idegenforgalom fejlődése a Szovjetunióban. Idegenforgalom, 1962, október. 16.

egymással szemben kiéleződő verseny az országok többségében az idegenforgalom liberalizációjának kiteljesedéséhez vezetett.²³⁴

Az évtized derekára a külföldi látogatók száma több országban meghaladta a milliós nagyságrendet.²³⁵ (3-4. számú grafikon.) A legnagyobb forgalmat Jugoszlávia és Csehszlovákia bonyolította, Kelet-Európa külföldi turizmusának közel fele e két országba koncentrálódott. Mérsékeltebb, de a hatvanas évek folyamán javuló eredményeket mutatott Magyarország és Bulgária utasforgalma. Románia, bár adatai elmaradtak az említett országok mögött, ugyancsak nagy hangsúlyt helyezett a nyugati vendégekre, a hatvanas évek második felétől pedig igen intenzíven tudta növelni a beutazások számát.²³⁶ A sikerek nyilvánvalóvá tették, hogy rugalmas politikával, bizonyos intézkedések meghozatalával szocialista országok is profitálhatnak az idegenforgalom általános fellendüléséből.²³⁷

Ennek ellenére – jóllehet államonként eltérő, és az idő előrehaladtával csökkenő mértékben – a korszak alatt mindvégig érvényesült a szektor politikai, ideológiai szempontú korlátozása. Ez nem csak a lehetőségek reális felmérését akadályozta, hanem jelentős mértékben hátráltatta a nyereség-maximalizálási törekvéseket is. A kedvezőtlen gazdaságpolitikai

²³⁴ 1955-ben Európa 26,9 milliós turistaforgalmából a szocialista országok részesedése mindössze 0,8 millió volt, ami alig haladta meg az összforgalom két százalékát. Ez 1960-ra 2,8 millióra (5,6 százalék) 1964-re pedig 9,8 millióra (12,4 százalék) nőtt. Dr. Lantos György: Európa idegenforgalmának fejlődése és áramlásának irányai. Idegenforgalom, 1966, szeptember-október. 34.

²³⁵ A legjelentősebb utasforgalmat a következő államok bonyolították:

	1965	1966	Emelkedés (%)
Bulgária	1 083 935	1 480 667	36,6
Csehszlovákia	2 946 682	3 518 456	19,4
Magyarország	2 135 512	3 025 856	41,6
Jugoszlávia	2 657 739	3 436 700	29,3
Románia	287 818	780 000	111,004
Összesen	7 111 686	12 241 679	34,3

Más adatok szerint Romániában, 1965-ben 675 700, 1966-ban 916 500 külföldi fordult meg. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 8. Jahrgang. Nr. 3. März, 1968. 10. Nord-Süd Trend und Anstrum auf die Oststaaten kennzeichnen Europas Tourismus. Idézi: Le Repertoire des Voyages 1968/206. Illetve: KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 128.

²³⁶ Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 10. Oktober, 1967. 6-7. Tourismus in Osteuropa. Idézi: Der Fremdenverkehr 1967/10.

²³⁷ Ez a felismerés sajátos, az ideológiai dogmákat rendre felülíró pragmatizmust alakított ki. A tőkés érkezések emelkedésével egyre kevésbé tűnt kíváncsnak az egyébként is másod-, vagy harmadrangúnak tekintett „baráti” turista fogadása. A Szovjetunió például 1966-ban vendégeinek több mint nyolcvan százalékát tőkés országból fogadta. A szocialista blokk teljes idegenforgalmának körülbelül ötven százaléka bonyolódott kapitalista államból. A vasfüggöny mögé látogató nyugatiak több mint 20 százaléka Jugoszláviát, 10 százaléka a Szovjetuniót, öt százaléka pedig Csehszlovákiát kereste fel. Jugoszláviában a külföldi vendégek négyötöde, Csehszlovákiában húsz százaléka származott kapitalista országokból. A szocialista érkezések tekintetében egyébként Csehszlovákia vezette a rangsort. 1965-ben például kétfélmillió – ebből Magyarországról egy millió – baráti turistát fogadott. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 10. Oktober, 1967. 7. Tourismus in Osteuropa. Idézi: Der Fremdenverkehr 1967/10.

környezetben az erőfeszítések ellenére sem tudott az idegenforgalom olyan szerepet betölteni, mint Nyugat-Európában. Ezt jelzi, hogy a turizmusból származó bevétel a térség teljes áruexportjához képest csupán pár százalékot tett ki.²³⁸ Mindazonáltal az ágazat fejlesztésére ösztönözött, hogy a nyugat-európai utasokon keresztül viszonylag olcsón lehetett devizát szerezni.²³⁹

A következőkben három Magyarországhoz hasonló helyzetű szocialista ország – Bulgária, Románia és Csehszlovákia – turizmusfejlesztését mutatjuk be.²⁴⁰ A két Fekete-tenger mentén fekvő állam példája rendszeres hivatkozási alapul szolgált a magyar illetékesek számára. Északi szomszédunknak viszont jóval kisebb figyelmet szenteltek, annak ellenére, hogy a keleti blokkon belül Magyarország legfontosabb idegenforgalmi partnere volt, nem mellékesen pedig a nyugati forgalom tekintetében is kiemelkedő eredményeket ért el. Az említett országokat – mint azt már korábban jeleztük – témánk szempontjából, korabeli magyar szemmel igyekszünk vizsgálni, ennek megfelelően áttekintésünk javarészt hazai

²³⁸ A szocialista államok 1965-ben körülbelül 540 millió dollárhoz jutottak a nemzetközi turizmuson keresztül, ez teljes kivitelül mindössze két százalékának felelt meg. A nyugat-európai beutazóktól körülbelül 220 millió dollár származott, ez a tőkés export öt százalékával volt egyenértékű. Ugyanekkor Spanyolország és Olaszország 2,1 milliárd dolláros hozamot könyvelt el, azaz körülbelül négyszer annyit, mint az egész szocialista blokk. Az egyes kelet-európai országok idegenforgalmi bevételei és a szektor exporthoz viszonyított gazdasági súlya 1965-ben a következőképpen alakult (Lásd továbbá a 6. számú grafikont.):

	Bevétel millió dollárban	Az áruexporthoz mérten
Bulgária	35 (40,2)	3%
Jugoszlávia	81	7,4%
Kelet-Németország	22	0,7%
Lengyelország	17,5 (12,2)	0,8%
Románia	17	1,5%
Szovjetunió	104	1,3%
Csehszlovákia	90,3 (39,4)	3,4%
Magyarország	77,5	5,1%

A zárójelben szereplő adatok a következő forrásból származnak: KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 129. Presspiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr.10. Oktober, 1967. 7-8. Tourismus in Osteuropa. Idézi: Der Fremdenverkehr 1967/10.

²³⁹ Az aktívumot azonban a kiutazásokból származó passzívum csökkentette. Ennek tudatában a kelet-európai országok mindegyike arra törekedett, hogy a beutazók számának növekedését ne kövesse a turisztikai kiadások emelkedése. A kiutazók száma a teljes lakosságszámhoz képest a hatvanas évek közepén a következőképpen nézett ki. Csehszlovákiában 12,2, Magyarországon 8,7, Jugoszláviában 7,2, Kelet-Németországban 3,5, Bulgáriában 2,5, Lengyelországban 2,5, a Szovjetunióban 0,5 százalék látogathatott külföldre. Mind az adatokból kitűnik, a csehszlovákok és a magyarok hagyhatták el leggyakrabban hazájukat. (Csehszlovákiából minden 8., Magyarországról minden 11. állampolgár.) Ezen belül a nyugati utazások száma még szerényebb eredményeket mutatott. 1965-ben például mindössze 27 000 bolgár, 100 000 lengyel, 170 000 cseh turista jutott el tőkés országba. (5. számú grafikon.) Presspiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 10. Oktober, 1967. 7. Tourismus in Osteuropa. Idézi: Der Fremdenverkehr 1967/10.

²⁴⁰ A hazánkkal való összevetést részben az azonos geopolitikai körülmények, részben a rokon földrajzi, turisztikai adottságok indokolták.

forrásokra hagyatkozik. Jelezzük, hogy a forgalmi adatok szöveges értékelését a fejezet további részeiben is a dolgozat mellékletében szereplő grafikonok egészítik ki.

Bulgária

A szovjet érdekszférában Bulgária bizonyította először, hogy lehetőségei ügyes kihasználásával egy szocialista állam is képes Európaszerte keresett idegenforgalmi desztinációvá válni.²⁴¹ Bár előnyös természetföldrajzi adottságai szinte predesztinálták a nemzetközi turizmusba való bekapcsolódásra,²⁴² 1956-ig Bulgária sem rendelkezett értékelhető utasforgalommal. Ekkor azonban párt és kormányhatározatok nyomán, a vezetés hathatós támogatásával megindulhatott a szektor fejlesztése.²⁴³

A Fekete-tenger jellemzően puszta partvonalát előbb két részre, Aranyhomokra és Napospartra osztották, majd a hatvanas évektől új alközpontok alapításával tovább tagolták. Az első építkezések az északi üdülősávban a Druzsba (Barátság) nyaralótelep létrehozásával indultak, a Napospart kialakítását 1958-ban kezdték meg. A szállodaépítkezések a tengerparton kívül mindenekelőtt a nagyobb városokat, Szófiát, Plovdivot érintették. Végül néhány hegyvidéki üdülőhelyet, gyógyvízzel rendelkező fürdőhelyet is idegenforgalmi centrumokká kívántak fejleszteni.²⁴⁴

²⁴¹ A desztináció fogadóterületet jelent. Bulgária területét, lakosságszámát, sőt bizonyos vonzereit (pl. gyógyvizek) tekintve is rokonítható volt Magyarországgal. Lásd: *Karádi Jolán*: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 18. *Dr. Bács Gyula*: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 24.

²⁴² A kedvező klímájú 378 km-es tengerpart viszonylag hosszú üdülési szezont biztosított, emellett gyógyvizek és téli sportra alkalmas hegyvidékek (Rila, Pirin és a Rodope) is rendelkezésre álltak. Hátrányt jelentett viszont az ország turista-kibocsátó területektől való nagy távolsága, amihez ráadásul korszerűtlen közlekedési hálózat társult. *Karádi Jolán*: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 18. *Dr. Bács Gyula*: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 24.

²⁴³ Lásd: „A két nép még nem ismeri eléggé egymás országát...” Beszélgetés a bolgár idegenforgalom vezetőivel. Idegenforgalom, 1966, december. 7.

²⁴⁴ Az utóbbi vonzerőkre azonban sokkal kisebb figyelmet fordítottak. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: Idegenforgalom i. m. 58. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-G-28-b. Országos Idegenforgalmi Tanács (a továbbiakban: OIT) Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. (doboz). MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. 258. doboz. Bulgária. Országjelentés.

Szervezeti keretek

A kezdeti időszakban az ágazat elvi koordinációját a korabeli magyar megoldáshoz hasonlóan a minisztertanácsnak alárendelt Országos Idegenforgalmi Tanács látta el, minimális adminisztrációval. A fejlesztésekről a tanács előterjesztése alapján a kormány döntött, a beruházások lebonyolítását pedig a Balkantourist turisztikai vállalat végezte.²⁴⁵ Miután a szálloda és étteremépítések koordinációja mellett e vállalat látta el az utazási irodai feladatokat, az idegenforgalom legfontosabb állami szervének volt tekinthető.²⁴⁶

Ez a szervezeti struktúra a feladatok növekedésével Bulgáriában is hamar túlhaladottá vált. Ezért 1963. június 1-ével jelentős reformokat léptettek életbe. Az Idegenforgalmi Tanács hatáskörét kibővítették: határozatai kötelező érvényűek lettek azokra a tárcákra nézve, melyeknek miniszterei a tanács tagjaiként részt vettek a döntéshozatalban.²⁴⁷ A kormánynak, illetve az Idegenforgalmi Tanácsnak alárendelve létrehozták az Idegenforgalmi Főigazgatóságot (Országos Idegenforgalmi Hivatalt). A kvázi minisztériumként működő új országos szerv feladatköre felölelte az idegenforgalmi politika megvalósításával kapcsolatos összes „operatív” teendőt (összehangolás, végrehajtás, ellenőrzés). Ellátta a három nagy idegenforgalmi vállalat (Balkantourist, ROGYINA, TURISZT) irányítását, koordinálását. Kiterjedt beruházási és árhatósági jog- illetve hatásköreinél fogva a turizmussal kapcsolatos kérdésekben lényegében megkerülhetetlenné vált.²⁴⁸

A külföldi idegenforgalom fő szervezője és bonyolítója a Balkantourist maradt. Utazási irodai tevékenysége bizonyos propagandafeladatok ellátása mellett a turisztikai szolgáltatások teljes körét felölelte. A nyugati országokban fenntartott képviselői vízumügyeket intéztek, belföldi információs irodái kirándulásokat, túrákat szerveztek, de emellett pénzváltással, szálláshely-

²⁴⁵ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d.

²⁴⁶ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Az ország bemutatása. 258. d.

²⁴⁷ *Karádi Jolán*: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 19. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d.

²⁴⁸ A főigazgatóság kebelében az elnökből és két elnökhelyetteséből, a nemzetközi főosztály vezetőjéből és az idegenforgalmi vállalatok vezérigazgatóiból álló kollégiumot alakítottak. Elvileg ez a testület biztosította az egyes részterületek közötti egységes végrehajtást, valamint a fogadóképacitás megteremtése és értékesítése közötti összhangot. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d. *Karádi Jolán*: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 19. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1963, szeptember. 17.

és jegyértékesítéssel, gépkocsi bérlettel, idegenvezetéssel is foglalkoztak. Nem csak a legjelentősebb szállodák, éttermek, hanem lényegében az egész Aranyhomok, Napospart és minden fontos idegenforgalmi centrum a kezelésébe tartozott.²⁴⁹ Ezen kívül, mint már említettük a jelentősebb éttermek, szállodák létrehozásáról is maga gondoskodott.²⁵⁰ A másik két vállalat (ROGYINA, TURISZT) mivel elsősorban a bolgár állampolgárok bel- és külföldi turizmusát szervezte, nem vehette fel a versenyt a Balkantouristtal.²⁵¹

A helyi feladatok ellátására az említett vállalatok fiókirodái mellett megyei és üdülőhelyi turisztikai bizottságok működtek. Ezek ugyancsak az Idegenforgalmi Főigazgatóság irányítása alatt álltak és szoros együttműködésben tevékenykedtek a kisebb beruházásokat elvégző tanácsokkal.²⁵²

A Fekete-tenger partjára koncentráló idegenforgalmi politika

A bolgár turizmusfejlesztési koncepció vezérelvét a tömegturizmusra berendezkedés képezte, ezért a fejlesztések egyszerű, egyúttal olcsó szálláshelyek és kiszolgáló létesítmények létrehozását célozták. Az első beruházások, mint már említettük, 1956-ban az Aranyparton indultak, majd két évvel később Neszebartól északra is megkezdődtek a szállodaépítések. A

²⁴⁹ A tengerparti központokat – eltekintve a tanácsi fenntartású közművektől – teljes körűen üzemeltetette. A vállalatokhoz tartoztak a vendéglők, hotelek, autóbuszok, hajók, elárusítóhelyek, strandcikk kölcsönzők, sőt az éttermeket járó virágárusok is. *Dr. Bács Gyula: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 25. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d.*

²⁵⁰ Sok hasonlóságot mutatott tehát az IBUSZ-szal, azonban a magyar idegenforgalmi vállalat közvetlen kezelésében sem vendéglátóipari egységek, sem beruházási eszközök nem voltak. *MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Az ország bemutatása. 258. d. Karádi Jolán: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 19. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1963, szeptember. 17.*

²⁵¹ *MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIT: Magyar-bolgár idegenforgalmi kapcsolatok. Bulgária. 1968. április 19. 258. d. Karádi Jolán: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 19. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1963, szeptember. 17.*

²⁵² A bizottságok mindenekelőtt a helyi kezdeményezés felkarolására, a szolgáltatások, a fogadóképesség javítására szerveződtek, míg a tanácsok területük turisztikai fejlesztése mellett szállodákat és éttermeket is üzemeltettek. *Dr. Zákonyi Ferenc: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967. január. 23. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d.*

tervgazdálkodás szellemében meghirdetett menetrend szerint 1980-ig – 5000-25 000 fős befogadóképességű üdülőtelepek kiépítésével – 184 000 férőhelyet kívántak létrehozni.²⁵³

A konkrét tervezést és kivitelezést a Balkantourist egy kizárólag erre a célra szervezett beruházó vállalattal végeztette. A szállodák nagyrészt előre gyártott elemekből, egyszerű szerkezettel, azonos méretű és felszereltségű szobákkal, viszonylag gyorsan 8-9 hónap alatt elkészültek.²⁵⁴ A típustervekből fakadó monotonitás veszélyét az épületek elhelyezésének és elrendezésének sokszínűségével próbálták csökkenteni.²⁵⁵ A tervezés, kivitelezés minősége azonban Bulgáriában is sok kívánnivalót hagyott maga után. A legsúlyosabb gondok a közművesítés, ezen belül a vízellátás megoldása körül jelentkeztek.²⁵⁶

1962-ig a tengerparti üdülőhelyeken 14 000 férőhely létesült, melyből az Aranyhomokra és Várnára 8600, Neszebar környékére 5400 jutott.²⁵⁷ Az 1961-1965 közötti tervidőszakra 144 új hotel létrehozásával 22 121-es ágyszám bővülést irányoztak elő. Ebből a tengerpartra 40 egységet szántak 11 000 férőhellyel, az ország egyéb részeire pedig további 104 szállodát 11 121 ágygal.²⁵⁸

²⁵³ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. 258. doboz. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Az idegenforgalmi infrastruktúra létesítésének feltételei és elvei Bulgáriában. 1968. 258. d.

Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1963. szeptember. 16.

²⁵⁴ Az építést általában utószezonban kezdték, és a kedvező időjárási körülmények mellett a következő előszezonra be is fejezték. Az üdülőközpontok mögötti sávban külön „települések” létesültek a kiszolgáló személyzet részére. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. *Dr. Zákonyi Ferenc*: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967, február. 20.

²⁵⁵ Így ugyanaz a szobatípus feltűnt különálló bungalow és 18 emeletes hotel formájában. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d.

²⁵⁶ Az igények nem megfelelő felmérése miatt a csatornázási létesítményeket többször cserélni kellett. A szennyvízelvezetést és tisztítást Neszebarnál például, miután a szennyvíztisztító telep csak részlegesen készült el, a következőképpen oldották meg. „A szállókkal beépített területtől a tisztítótelepig öt átemelő egységen keresztül jut el a szennyvíz. Majd a későbbi idők folyamán, a tisztítótelepen biológiai tisztítás is fog történni, jelenleg azonban átmenetileg csak mechanikai tisztítás van, és a szezon befejezése után kerül a szennyvíz a tengerbe.” Alkalmas tárolókapacitás hiányában gyakori volt a vízhiány. Ezzel összefüggésben problémát jelentett a parkosítás megoldása, megfelelő öntözés hiányában a futóhomokon minden telepített zöldterületek kiégett. MOL-XIX-G-28-b. OIT Tanács Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d.

²⁵⁷ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária a nemzetközi idegenforgalom országa. 258. d. *Dr. Bács Gyula*: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 24.

²⁵⁸ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d.

A nagy volumenű központi beruházások megvalósítása – a pazarló tervgazdaság és a vártnál is gyorsabban növekvő tömegigények mellett – újabb és újabb források bevonását követelte meg.²⁵⁹ A bolgár párt és kormányzervek azonban hajlandóak voltak a beruházási javakat – akár más, „szocialistább” ágazatok kárára – a turizmusfejlesztés javára átcsoportosítani.²⁶⁰ 1963-ban az új idegenforgalmi szervezet kialakításával egy időben a szektort népgazdasági ággá nyilvánították, és a fejlesztések anyagi bázisának fokozására létrehozták az idegenforgalmi alapot.²⁶¹

1963-ban az ország mintegy 21 500 szállodai férőhellyel rendelkezett, 1965-ben már körülbelül 31 000-el.²⁶² 1965-ben az idegenforgalom versenyképességének fokozása érdekében tizenöt éves turizmusfejlesztési tervet fogadtak el.²⁶³ 1966-ban a hotelek befogadóképessége elérte a 35 000 főt, e kapacitásból 30 000-nyi a tengerparton helyezkedett el.²⁶⁴ Az erőfeszítések ellenére sem tudták azonban tartani a nagyjából évente 6000 új szállodai ágy létesítésére vonatkozó tervet. A férőhelybővülés biztosítása érdekében előbb az

²⁵⁹ Az Országos Idegenforgalmi Igazgatóság részére 1963-ban szállodák építésére 4 300 000 dollárnyi beruházási keretet hagytak jóvá. Az előirányzatot 1964-ben 6 000 000 dollárra, 1965-ben pedig 19 500 000 dollárra emelték. Ugyanakkor gazdaságossági számítások sem az idegenforgalom egészére, sem a szállodák rentabilitására vonatkozóan nem készültek. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1965, október. 28.

²⁶⁰ „A kormány más szervek és iparágak rovására is előnyben részesíti az idegenforgalmat [...]” – állapították meg magyar részről. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d.

²⁶¹ Az alap kiszámításánál a külkereskedelem és a turizmus dollár kitermelését hasonlították össze. Az összeg, amennyivel az utóbbi ágazat gazdaságosabbnak bizonyult, idegenforgalmi beruházásra volt fordítható. Ez egyébként – a korabeli adatok szerint – számottevő tételt jelentett. Emellett egyéb, a beruházások megvalósítását biztosító intézkedéseket hoztak, például a szállodai építkezéseken dolgozó munkások kiemelt bérezést kaptak. *Karádi Jolán*: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 19. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d.

²⁶² A Fekete-tenger 350 km hosszú fürdésre alkalmas partjából 1965-ig 30 km-t építettek be. (Más adatok szerint a szállodai kapacitás ekkor már megközelítette a 47 000 ágyat.) *Dr. Bács Gyula*: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 24. *Karádi Jolán*: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 18. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1964, szeptember. 28. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1965, október. 28. Illetve: KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 130.

²⁶³ Ennek első etapjában, 1965 és 1970 között a meglévő, 31 000 külföldi elhelyezésére alkalmas férőhelyet 65 000-re szándékozták növelni. A beruházások közel 60 százalékát (43 000 férőhely) a tengerparton kívánták megvalósítani. *Dr. Bács Gyula*: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 24. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1965, május. 24. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIT: Magyar-bulgár idegenforgalmi kapcsolatok. Bulgária. 1968. április 19. 258. d.

²⁶⁴ Emellett campingekben további 35 000-nyi kapacitás állt rendelkezésre. (Az országban összesen 72 camping üzemelt 41 000 férőhellyel.) (Más források szerint a szállodai ágyszám ekkor már 52 000-re rúgott.) MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária a nemzetközi idegenforgalom országa. 258. d. Illetve: KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 130.

állami üdülők idegenforgalmi célú hasznosításáról született döntés,²⁶⁵ majd a hatvanas évek második felétől a nyugati tőke igénybevétele is felmerült.²⁶⁶

Bulgáriában azonban nem csak a szálláshelyek voluntarista növelésére törekedtek. Felismerték, hogy a devizaszerzés akkor válhat igazán hatékonyvá, ha a vendéglátóipar és egyéb szolgáltatások fejlesztésével változatos pénzköltési lehetőségeket biztosítanak az országba látogató turistáknak.²⁶⁷ Ezért az üdülőtelepeken az étel és italboltok, elárúsítóhelyek²⁶⁸ mellett nyugatias bárkat, népies hangulatú vendéglőket létesítettek, sőt a tőkés vendégek részére játékkaszinó, nudista strand is rendelkezésre állt.²⁶⁹ A tömegigényeknek megfelelni igyekvés, illetve a jövedelmezőség szempontja egyébként nem egy esetben mesterkélt kialakítású, álromantikába forduló szórakozóhelyet eredményezett.²⁷⁰

²⁶⁵ Egy kormányhatározat értelmében párt, szakszervezeti és minisztériumi üdülők sorát vette át a Balkantourist, és azokat nyugati vendégek fogadására alkalmas szállodákká alakította át. A beutaltakat átmenetileg baráti országokba vitték. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d.

²⁶⁶ Az illetékesek nyugatnémet, svájci, sőt amerikai cégekkel is tárgyalásokat folytattak tengerparti szállodák építéséről. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 7. Juli, 1967. 7. Deutsche Hotels in Bulgarien? Idézi: Le Repertoire des Voyages 1967/199.

²⁶⁷ Ennek megfelelően – szemben például a hatvanas évek elején, Magyarországon még uralkodó nézettel – nem elsősorban a szállásdíjaktól várták az idegenforgalmi bevételeket, hanem a vendégek ezen felül jelentkező kiadásaitól. MOL-XIX-G-28-b Országos Idegenforgalmi Tanács Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d.

²⁶⁸ Az üzlethelyiségek száma a szocialista viszonyokhoz szokott szemnek meglehetősen magas volt, a bazársorok szinte egymást érték. Nagy választékban álltak rendelkezésre népművészeti cikkek. Szinte minden harmadik üzlet ajándéktárgyakat, főleg rózsaoлагat, kerámiát, nemzeti himzést, faragványt, szőtttest kínált. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d. Dr. Zákonyi Ferenc: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967, február. 20.

²⁶⁹ Várna a hatvanas évek derekán magyar szemmel igazi „idegenforgalmi metropolisként” festett. „[...] Színes neonfényben úszó szállodasor, a kivilágított tengerparti korzó, a zsúfolt vacsorázó helyek, bárak, ahol az elegáns nemzetközi közönség nyugati tánczenére táncol és szórakozik. [...]” Dr. Zákonyi Ferenc: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967. február. 20. Illetve: Karádi Jolán: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 18.

²⁷⁰ Egyes éttermekben, halászcserétdákbakban a „romantika” kedvéért népviseletbe öltözött pincérek, cserépedényekben tálaltak fel. A tengerparton vendéglőnek, bárnak berendezett „kalózhajókat” hoztak létre. A korszak minden bizonnyal egyik legbizarrabb szocialista idegenforgalmi látványosságát a Várna mellett rönkfából, szalmatetővel kialakított erdei vendéglő, „indián falu” jelentette. A korabeli leírás szerint „[...] hangulatvilágítással ellátott bungalowok, csörgedező patakok, magnóval előidézett békakuruttyolás teszlik romantikussá a környezetet. Az asztalokat, székeket fatöncök pótolják, a fák tetejére is építettek létrán megközelíthető «megfigyelő» helyeket, ahol a vendég épp olyan kiszolgálásban részesül, mint a lenti asztaloknál. Ezt a romantikus környezetet egészítik ki a legötletesebben elhelyezett és alkalmazott világítási effektusok és természetesen dzsessz zenekar.” Ugyanakkor más kommentár szerint: „A hatás eltúlzásának érezzük, hogy az indián kunyhókon műskalpok lógnak, s még inkább naiv túlhajtás, hogy a kiszolgáló pincérek piros szalmakalapot viselnek, sőt kötényükre még – lásd: Piroška és a farkas – farkasfejeket is hímeztek.” Dr. Zákonyi Ferenc: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967, január. 22. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október. 12. 258. d. Illetve az „indián faluról”: Karádi Jolán: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 18-19. Dr. Bács Gyula: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 24-25.

A turista központokban a konvertibilis valutát sok helyen közvetlen fizetőeszközként fogadták el, sőt bizonyos szolgáltatások, speciális kirándulások, árucikkek csak deviza ellenében voltak megvásárolhatóak.²⁷¹

Az idegenforgalmi érdekek érvényesülése a turizmus szempontjából ugyancsak alapvető jelentőségű közlekedési infrastruktúra fejlesztési preferenciáiban is megmutatkozott. Mivel a nyugati utasok jelentős része repülőgépen érkezett, kiemelt fontosságúnak tekintették a légi közlekedés korszerűsítését.²⁷² Ezenkívül a közúti hálózat,²⁷³ valamint a tengeri és folyami hajózás modernizálásánál is messzemenőig figyelembe vették a szektor igényeit.²⁷⁴

Liberalizáció és az utasszám emelkedése

Bulgáriában arra is ráébredtek, hogy az eredményes idegenforgalmi munka megköveteli a lakosság széleskörű bekapcsolódását, illetve bizonyos egyéni érdekeltségi elemek érvényesítését.²⁷⁵ A felismerés, hogy kizárólag központi, állami eszközökkel a turizmus komplex feltételrendszerének országos megteremtése nem oldható meg, a fizetővendéglátás, a

²⁷¹ „A bolgár elvtársak igen nagy hozzáértéssel és egyszerű formában [...] minden eszközt felhasználnak a külföldiek csalogatására, ha pedig már megérkeztek, valutájuk megszerzésére.” – jegyezte meg az országot tanulmányozó magyar szakember. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d.

²⁷² Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 4. Jahrgang. Nr. 15. September, 1964. 4. Der Fremdenverkehr in Bulgarien. Idézi: Der Fremdenverkehr 64/6 Österreich. Offizielles Mitteilungsblatt für den österreichischen Fremdenverkehr, Industrie- und Fachverlag. Dr. Bács Gyula: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 25. Lásd még: Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 4. Jahrgang. Nr. 18/19. Dezember 1964-Jänner 1965. 10. 20.000 österreichische Urlauber nach Bulgarien. Idézi: WikoRR 64/219. Artikeldienst Mitteilungsblatt, Österr. Wirtschaftsverlag Wien.

²⁷³ A közúti beruházások a fontosabb tranzit- és főutakra koncentráltak. Ezen útvonalak mentén a benzinkút és gépjármű javítóműhelyeken kívül vendéglátó egységek, emléktárgy- és egyéb üzletek nyíltak, nyilván azzal a céllal, hogy a gyarapodó autósturizmus, illetve a növekvő árutávozó-forgalom egy részéből hasznot hajtssanak. Ennek szellemében a Belgrád-Várna-Szófia-Isztambul nemzetközi főútvonal mellett minden szállodát, éttermet, benzinkutat, üzletet a Balkantourist üzemeltetett. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária a nemzetközi idegenforgalom országa. 1967. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária 1968 évi idegenforgalmi árualapja. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. Illetve: MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d. Dr. Bács Gyula: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 25.

²⁷⁴ Az idegenforgalmi rendeltetésű járműparkot például lehetőleg nyugatról szerezték be. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d.

²⁷⁵ A tengerparti telepek által generált munkaerő szükségletet például csak az érintett területek lakosságára alapozva, széleskörű szakképzéssel lehetett megoldani. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIT: Magyar-bolgár idegenforgalmi kapcsolatok. Bulgária. 1968. 258. d. 1968. április 19. Dr. Zákonyi Ferenc: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967, február. 20.

magántevékenység meghatározott keretek közötti engedélyezéséhez, sőt támogatásához vezetett. 1963-tól kampány indult a privátszálláshely-hálózat megszervezése érdekében. A turizmusba ily módon bekapcsolódó személyek állami támogatásban részesülhettek.²⁷⁶ Később a szobakiadók számára engedélyezték, hogy reggelit, fél vagy teljes panziót nyújtsanak vendégeiknek. A termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, szolgáltató vállalatok, illetve bizonyos feltételek teljesülése esetén a magánosok részére lehetővé vált, hogy kisebb étkezdéket, falatozókat, gyümölcs és zöldségboltokat nyissanak, természetesen csak a Balkantourist által monopolizált üdülőközpontokon kívül.²⁷⁷

Az, hogy a turizmusba fektetett energia megtérül, már a hatvanas évek elején megmutatkozott. 1959-ben 110 000, 1960-ban 200 802, 1961-ben 244 501 külföldi turista látogatott az országba.²⁷⁸ 1962-ben a beutazók száma körülbelül 324 000 főt tett ki, az idegenforgalmi bevétel elérte a 16 400 000 dollárt.²⁷⁹ Jelentős fegyverténynek számított, hogy Jugoszláviát nem számítva, Bulgária volt az első „népi demokrácia,” amely iránt a nyugati szakma, illetve utazóközönség komoly érdeklődést mutatott.²⁸⁰

Az ország felé megnyilvánuló figyelmet az utasforgalom adminisztratív korlátozásainak csökkentése tovább fokozta. 1963-tól a vízumkiadás valuta-befizetéshez kötöttsége megszűnt, a turisták számára lehetővé vált az okmány határon való beszerzése. Eltörölték a voucher rendszert, a külföldi devizák be- és kivitelére vonatkozó megszorításokat, valamint

²⁷⁶ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária a nemzetközi idegenforgalom országa. 1967. 258. d. Illetve: MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály: Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d.

²⁷⁷ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária a nemzetközi idegenforgalom országa. 1967. 258. d.

²⁷⁸ 1961-ben az összes beutazó közül 36 991-en Nyugat-Németországból, 9890-en Ausztriából érkeztek. Emellett 17 510 lengyel, 15 364 keletnémet, 10 378 román, 52 091 csehszlovák, 15 000 török, 25 278 szovjet, 53 324 jugoszláv és 4239 magyar vendég fordult meg az országban. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonakozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária 1968 évi idegenforgalmi árualapja. 258. d. *Dr. Lantos György*: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 9. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: Idegenforgalom i. m. 58.

²⁷⁹ *Dr. Lantos György*: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. 1964, augusztus. 9. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d.

²⁸⁰ Lásd: Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 2. Jahrgang. Nr. 18. Mai, 1962. 1. Bulgarien als Fremdenverkehrsland. Idézi: Allgemeine Hotel- und Gaststättenzeitung 62/17. Offizielles Organ des Deutschen Hotel- und Gaststättenverbandes e.V. (Dehoga), Stuttgart. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 2. Jahrgang. Nr. 16. April, 1962. 1. Tourismus in Bulgarien. Idézi: Hotel-Revue 62/15. Pressespiegel für den Fremdenverkehr 2. Jahrgang Nr. 47. Dezember, 1962. 1. Bulgarien „neuentdecktes“ Ferienland. Idézi: Hotel-Restaurant 62/11. Ältestes Fachblatt für Hotellerie und Fremdenverkehr Heidelberg. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 3. Jahrgang. Nr. 4. Februar, 1963. Bulgarien: Bevorzugtes Reiseland Bulgarien. 1. Idézi: Allgemeine Hotel- und Gaststättenzeitung 63/4.

vámkönnyítéseket vezettek be.²⁸¹ Az intézkedésekhez rugalmas deviza és árpolitika társult. 1964-től például a külföldi valutabeváltás után hetvenszázalékos idegenforgalmi pótlékot biztosítottak. A viszonylag hosszú szezon ellenére jelentős elő- és utóidényi kedvezményt nyújtottak, sőt előfordult, hogy főidényben is engedményeket adtak.²⁸² Ugyanakkor a szállodákban bevezették a kettős árrendszert, azaz a külföldi vendégek részére a szolgáltatásokat drágábban értékesítették, mint a belföldiek felé.²⁸³

1963-ban már 414 485, 1964-ben pedig 808 694 külföldi látogatott az országba, a devizabevételek pedig az 1963-as 21,4 millió dollárról 1964-re 30,1 millió dollárra emelkedtek.²⁸⁴ 1965-ben az aktív idegenforgalom elérte a 1 083 000 főt.²⁸⁵ A beutazók hatvan százaléka, 580 ezer személy érkezett nyugatról. Ezzel a keleti országok között – Jugoszláviát megint csak figyelmen kívül hagyva – Bulgária büszkélkedhetett a legtöbb tőkés turistával.²⁸⁶ 1966-ban a külföldi vendégek száma 1 484 531-re emelkedett, 731 488-en nyugatról, 753 043-en pedig szocialista országból érkeztek, tehát a kapitalista-szocialista utasforgalom aránya körülbelül ötven-ötven százalékot tett ki.²⁸⁷ (Lásd továbbá a 7-10. számú grafikont.)

²⁸¹ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1963. szeptember. 16. 258. d.

²⁸² MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Országjelentés. 258. d. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1963. szeptember. 16. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Jelentés a bolgár tengerparton végzett idegenforgalmi vonatkozású tanulmányútról. 1962. szeptember. 258. d.

²⁸³ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIH Nemzetközi és Propaganda Osztály. Jelentés a bolgár idegenforgalom helyzetéről és szervezésének tanulságairól. 1964. október 12. 258. d. *Dr. Bács Gyula*: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 25.

²⁸⁴ Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 2. April/Mai, 1965. 7. Ankünfte, Nächtigungen und Deviseneinnahmen 1964. Idézi: IUOTO Information SS/008 65/3 Hotel Revue 65/13. *Dr. Lantos György*: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 9. *Dr. Bács Gyula*: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965, október. 24.

²⁸⁵ Ez 40,2 millió dolláros bevételt eredményezett. KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 129.

²⁸⁶ Az összforgalmat tekintve azonban csak a negyedik helyen állt. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1966, november. 28.

²⁸⁷ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. Bulgária a nemzetközi idegenforgalom országa. 1967. 258. d. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 2. Februar, 1967. 10. Bulgarischer Fremdenverkehr in steigender Kurve. Idézi: Allgemeine Hotel u. Gaststättenzeitung 1967/7. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Bulgária. OIT: Magyar-bulgár idegenforgalmi kapcsolatok. Bulgária. 1968. 1968. április 19. 258. d.

Csehszlovákia

Az ország legjelentősebb vonzerői Prága, a Magas-Tátra, a világhírű gyógyfürdők már a huszadik század közepén is jelentős turisztikai hagyományokkal rendelkeztek.²⁸⁸ Az idegenforgalmi értékek megfelelő hasznosítása azonban az ország szovjetizálását követően, akárcsak a többi népi demokráciában, lehetetlenné vált. Az államosított létesítmények a szakszervezeti üdültetés szolgálatába lettek állítva. Változás e téren az ötvenes évek derekától történt, ekkor Csehszlovákia is hozzálátott nemzetközi forgalma újbóli megteremtéséhez.

A tőkés turizmus felfuttatásával kapcsolatos feladatok java egyetlen szervre a CEDOK-ra hárult. Az állami idegenforgalmi vállalat ellátta a propagandafeladatokat, kezében tartotta az ország legjobb szállodáit. Képviselői a jól fizető nyugati turisták számára elintézték a szobafoglalást, a vízumkérelmet, a pénzváltást, gondoskodtak a vendég utaztatásáról, ellátásáról, szórakozásáról.²⁸⁹ E kezdeti stádiumban az egyik legnagyobb problémát – a többi szocialista országhoz hasonlóan – a minőségi szálláshelyhiány jelentette.²⁹⁰

Az idegenforgalom intézményrendszere

A kezdetleges keretek között bonyolódó forgalom a hatvanas évek elejére olyan szintre lépett, ami már megkövetelte a szervezeti konstrukció átalakítását. 1963-ban Idegenforgalmi Kormánybizottság alakult, melyre alapokmánya szerint nem kevesebb feladat hárult, mint a bel- és külföldi idegenforgalom fejlesztésével összefüggő tevékenységek irányítása és koordinálása annak érdekében, hogy a turizmus a csehszlovák népgazdaságon belül elfoglalhassa helyét.

²⁸⁸ Karlovy Vary (Karlsbad) mellett a legfontosabb gyógyhelyek Marienská Lázně (Marienbad), Frantiskovy Lázně (Franzensbad) és Piestany (Pöstyén) voltak. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 58.*

²⁸⁹ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Az ország bemutatása. 258. d.

²⁹⁰ Prágában, 1956-ban mindössze 6000 férőhely állt rendelkezésre, Budapesten, 1957-ben, 18 szállodában alig 3000. A magyarországgal szinte azonos nehézségekhez rokon adottságok társultak. A két ország geopolitikai, földrajzi helyzete (tőkés országokhoz való közelségük, az észak-dél irányú tranzitforgalomban játszott szerepük), illetve vonzerei tekintetében több hasonlóságot mutatott. (Lásd: Prága-Budapest, a Magas-Tátra és a Balaton üdülőterülete, valamint a termálvizek.) Ennek ellenére Csehszlovákiának magyar részről korántsem szenteltek olyan figyelmet, mint a tőkés turizmus fejlesztésében kétségtelenül látványosabb eredményeket mutató Jugoszláviának, Bulgáriának, vagy akár Romániának. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 169.*

A bizottságnak javaslatokat kellett tennie a „társadalmi céloknak megfelelő, a lehetőségek hatékony kihasználását biztosító” idegenforgalmi politikára, turisztikai koncepcióra, ajánlásait a minisztertanács vitatta meg.²⁹¹ A kormány által elfogadott általános irányelvek alapján elkészítette, illetve jóváhagyta a konkrét fejlesztési terveket.²⁹² Az idegenforgalommal kapcsolatos tevékenységek szervezése, irányítása és ellenőrzése körében intézkedéseket hozhatott és hajthatott végre, törvény és kormányrendelet felhatalmazása alapján általános érvényű jogszabályokat bocsáthatott ki.²⁹³ Hatáskörébe tartozott az idegenforgalmi propaganda irányítása, a nemzetközi turisztikai kapcsolatok ápolása, a szakmai továbbképzés meghatározása. A pénzügyminiszterrel együttműködve rendelkezett az idegenforgalmi alappal. Elnökét és tagjait a minisztertanács nevezte ki.²⁹⁴ Végrehajtó szerveként titkárság működött a bizottság főtitkárának irányítása alatt.²⁹⁵

A kormánybizottság irányította a Szlovák Nemzeti Tanács mellett működő regionális idegenforgalmi bizottságot, valamint az államhatalom helyi szerveiként eljáró községi,

²⁹¹ Indítványában foglalkoznia kellett a követendő kereskedelem- és árpolitikával, a szolgáltatások javításával, a magán- és vállalati érdekeltség fokozásával. A kormánybizottság piackutatást végzett, vizsgálta az idegenforgalom pénzügyi kihatásait. Ez utóbbi feladatok már egy új, a gazdasági összefüggéseket, részérdekeket figyelembe vevő szemléletet tükröztek. MOL-XIX-G-28-b Országos Idegenforgalmi Tanács Titkárság. Csehszlovákia. Az Idegenforgalmi Kormánybizottság N. 209/64. kormányhatározattal jóváhagyott és N. 313/66. kormányhatározattal módosított alapokmánya. 258. d.

²⁹² Az idegenforgalomban érintett szervezetek minden a szektor érdekében foganasítandó elképzelésüket a kormánybizottság elé kellett vinniük. Itt hangolták össze a rövid és hosszú távú fejlesztési koncepciókat, a regionális és egyéb terveket. Ettől az eljárási rendtől a központi akarat, valamint a szakmai elképzelések egyidejű érvényesülését várták. A kész tervek a minisztertanács elé kerültek jóváhagyásra. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Az 1963. december 5-én kelt Idegenforgalmi Kormánybizottság létesítéséről és feladatairól szóló törvény. Továbbá ugyanitt: Az Idegenforgalmi Kormánybizottság N. 209/64. kormányhatározattal jóváhagyott és N. 313/66. kormányhatározattal módosított alapokmánya. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d.

²⁹³ Ez azt jelentette, hogy a kormánybizottság a turizmus vonatkozásában elvileg az érdekelt minisztériumokra, központi szervekre, valamint területi közigazgatási nemzeti bizottságokra kötelező intézkedéseket hozhatott. Ugyanakkor e jogköreit csak az érintett miniszterekkel, közigazgatási szervek vezetőivel és nemzeti bizottságokkal egyetértésben gyakorolhatta. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Az 1963. december 5-én kelt Idegenforgalmi Kormánybizottság létesítéséről és feladatairól szóló törvény. Továbbá ugyanitt: Az Idegenforgalmi Kormánybizottság N. 209/64. kormányhatározattal jóváhagyott és N. 313/66. kormányhatározattal módosított alapokmánya. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d.

²⁹⁴ Döntéseit egyszerű többséggel hozta. Az egyes ülések közti időben az elnök volt jogosult határozni, összhangban a testület véleményével. Uo.

²⁹⁵ Itt készítették elő a megtárgyalandó javaslatokat. A turizmusirányítás bemutatott konstrukciója sokban hasonlított a korabeli magyar szervezeti struktúrára (lásd később: OIT és titkársága). MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Az Idegenforgalmi Kormánybizottság N. 209/64. kormányhatározattal jóváhagyott és N. 313/66. kormányhatározattal módosított alapokmánya. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d.

körzeti, területi közigazgatási nemzeti bizottságok turisztikai vonatkozású tevékenységét.²⁹⁶ Az ezen eljárások által felállított idegenforgalmi bizottságok javaslatot tettek az adott térség, tájegység turizmusának fejlesztésére, elkészítették a szektor lokális tervét,²⁹⁷ koordinálták, ellenőrizték annak végrehajtását.²⁹⁸

A kormánybizottságra, titkárságra illetve a helyi szervek bekapcsolására épülő szervezeti konstrukció azonban a gyakorlatban több ellentmondást hordott magában, nem is bizonyult kellően hatékornak. Ezért 1964. január elsejétől – a nemzetközi forgalom anyagi és technikai bázisának megteremtése, valamint a kereskedelmi munka eredményesebbé tétele érdekében – Országos Idegenforgalmi Hivatal néven új szerv létesült. A hivatal feladataul tették a fejlesztési tervek, beruházások központi irányítását, koordinálását, valamint az értékesítést végző szervezetek – a CEDOK, a belföldi turizmus és a csehszlovák állampolgárok külföldi utazásainak szervezésével foglalkozó TURISTA utazási iroda, továbbá a külföldiek fogadó vendéglátóipari vállalatok – ellenőrzését és felügyeletét.²⁹⁹

A bemutatott szervek mellett meghatározó szerepet játszottak az idegenforgalommal kapcsolatos kérdések eldöntésében a turisztikai infrastruktúra és beruházási források jelentős részével rendelkező minisztériumok, mindenekelőtt az egészségügyi és a belkereskedelmi. Ez Csehszlovákiában is ellentmondásos helyzetet teremtett a fejlesztés és irányítás vonalán, mivel a szakszervek e tárcákkal szemben nem tudták a szektor összérdekeit megfelelően képviselni.³⁰⁰

²⁹⁶ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Az 1963. december 5-én kelt Idegenforgalmi Kormánybizottság létesítéséről és feladatairól szóló törvény. Továbbá ugyanitt: Az Idegenforgalmi Kormánybizottság N. 209/64. kormányhatározattal jóváhagyott és N. 313/66. kormányhatározattal módosított alapokmánya. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d.

²⁹⁷ A gyakorlatban a kormány által 1962-ben jóváhagyott regionális fejlesztési tervet kellett követni, még akkor is, amikor az – a magyar szakemberek álláspontja szerint – már elavultnak számított. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

²⁹⁸ A Nemzeti Bizottságok ellenőrizték továbbá a helyi vendéglátóipari létesítményeket, szálláshelyeket, az idegenforgalmi központokban pedig C.I.S. irodákat, azaz turisztikai információs szolgálatot tartottak fenn. Hasonlóan tehát a magyar helyzethez az idegenforgalom helyi kérdéseivel a tanácsi jellegű szervek, illetve az általuk alakított szakbizottságok foglalkoztak. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

²⁹⁹ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d.

³⁰⁰ Uo.

Gyógyturizmus és kapacitáshiány

Az első előremutató kezdeményezések az ország idegenforgalmi adottságainak ismételt hasznosítására 1955-től jelentkeztek. A nemzetközi turizmusban rejlő gazdasági-politikai lehetőségek felismerését követően fokozatosan megszüntették a gyógyhelyek korábbi egyoldalú szakszervezeti igénybevételét, a legfontosabb fürdőket 1957-től vállalati formába szervezve működtették tovább.³⁰¹ Az idegenforgalmi politika központi kérdésévé a gyógyturizmus, gyógyüdülés terén rendelkezésre álló adottságok kiaknázása vált.³⁰²

A szektor infrastrukturális háttere azonban időközben jelentős mértékben leromlott. 1948-ban még 149 000 vendégágy állt rendelkezésre, 1961-ben már csak 87 000. Ráadásul a megmaradt férőhelyek jelentős része – a hatvanas évek elején a kapacitás hetven százaléka – állapotánál fogva nem volt alkalmas nyugati turisták elhelyezésére.³⁰³ A befogadóképesség szűk keresztmetszete nem csak a gyógy-, illetve üdülőhelyeken jelentett komoly problémát, hanem – miként már szóba került – Prága idegenforgalmát is meghatározta. A hatvanas évek derekán a cseh fővárosban mindössze 6000-7000 szállodai férőhely állt rendelkezésre, ez a milliós nagyságrendű éves látogatószámhoz képest már-már tragikusnak volt mondható.³⁰⁴

A korábban elmaradt befektetések és a növekvő utasforgalom által előidézett beruházási igények kielégítésére azonban nem állt rendelkezésre elégséges forrás.³⁰⁵ A kritikus helyzeten alternatív szálláslehetőségek felkutatásával, illetve kialakításával próbáltak segíteni. Tervbe

³⁰¹ Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 58.

³⁰² A gyógyfürdőügy az Idegenforgalmi Kormánybizottságban külön képviselővel rendelkezett. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³⁰³ 1000 lakosra 6,4 ágy jutott, ebből 1,9 ágy tudott külföldieket fogadni. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 3. Jahrgang. Nr. 25. Dezember, 1963. 4. Die CSSR entdecte wieder den Fremdenverkehr. Idézi: Allgemeine Hotel u. Gaststätten-Zeitung 63/47.

³⁰⁴ 1966-ban például körülbelül két millió turista – köztük számos osztrák és nyugatnémet vendég – kereste fel a várost. Mészáros István: Csehszlovákia-idegenforgalmat vonzó ország. Idegenforgalom, 1967. szeptember. 9. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 2. April/Mai, 1965. 1. 125.000 Betten in der CSSR. Idézi: Die Deutsche Gaststätte 65/12/. Der Fremdenverkehr-Das Reisebüro 65/4.

³⁰⁵ 1964-1967-ig mindössze 5300 új hotelférőhely létesítését irányozták elő. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 4. Jahrgang. Nr. 13/14. August, 1964. 7. Tschechoslowakei verfügt über 12.500 Fremdenbetten. Idézi: Hotel-Gasthof-Pension 64/7. Offizielles Organ d. Fachverb. d. Beherbergungsbetriebe u.d. österr. Hotelierversammlung, Österr. Wirtschaftsverlag, Wien. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d.

vették a kihasználatlanul álló kastélyépületek, villák turisztikai hasznosítását,³⁰⁶ előnyben részesítették a kisebb ráfordítással megvalósítható kemping- és motelépítéseket.³⁰⁷

Emellett a hatvanas évektől számos intézkedés született a meglévő és nyugati vendégek fogadására alkalmas kapacitás tökéletes kihasználása érdekében. A gyógyhelyek férőhelyeit például az Egészségügyi Minisztérium osztotta el az idegenforgalom és a táppénzes beutaltak között, mégpedig oly módon, hogy a szakszervezet felé értékesíthető helyeket a külföldi foglalásoktól tették függővé. A neves gyógyközpontok kapitalista relációban évente körülbelül 7000 vendéget tudtak fogadni.³⁰⁸

A létesítmények üzemeltetésére nyereségorientált vállalatokat hoztak létre. Ezek a Gyógyhelyek és Fürdők Központi Igazgatóságához tartoztak, ami egy ugyancsak üzleti alapokon nyugvó gazdasági egység volt az Egészségügyi Minisztérium alárendeltségében.³⁰⁹

A külföldi értékesítésre, a szolgáltatások propagálására 1966-ban önálló kereskedelmi vállalatot alakítottak Balnea néven. A nyugati igények kielégítését megcélzó intézmények a korszerű gyógyító berendezések mellett széleskörű szórakozási és pénzköltési lehetőségeket biztosítottak.³¹⁰

Enyhülő szabályozás, majd turistaáradat

Az idegenforgalom kibontakozását a hatvanas évekig, hasonlóan a többi szocialista országhoz, Csehszlovákiában is számos adminisztratív korlátozás akadályozta. Turistavízumot például csak a szállodai elhelyezés és ellátás előzetes megfizetése után, a

³⁰⁶ Ily módon az ország befogadóképességét – ugyancsak 1964-1967 között – 10 000 ágygal kívánták növelni. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 4. Jahrgang. Nr. 13/14. August, 1964. 7. Tschechoslowakei verfügt über 12.500 Fremdenbetten. Idézi: Hotel-Gasthof-Pension 64/7. Offizielles Organ d. Fachverb. d. Beherbergungsbetriebe u.d. österr. Hotelierversammlung, Österr. Wirtschaftsverlag, Wien.

³⁰⁷ 1964-ben például 15 nemzetközi osztályú camping, továbbá 15 motel létesült. Az így nyert kapacitásbővülés 5700 ágy volt. Egyes adatok szerint 1965-ben összességében 137 000 ágy állt az idegenforgalom rendelkezésére, 11 000-el több mint a megelőző évben. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1965. május. 24. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 6. Jahrgang Nr. 1. Jänner/Feber, 1966. 9. Tschechoslowakei. Prag war das Hauptziel. Idézi: Allgemeine Hotel- und Gaststättenzeitung 1965/51. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. Ausgabe: März/April, 1966. 7. Der tschechische Fremdenverkehr im Jahre 1965. Idézi: Hotel Revue 1966/10.

³⁰⁸ Főleg Ausztriából, a NSZK-ból, Finnországból, Svédországból, és kisebb részben az USA-ból, Angliából érkeztek gyógyulni, illetve pihenni vágyó nyugatiak. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³⁰⁹ A vállalatok a dollár bevétel után dotációt kaptak. Fejlesztésekre az igazgatóság által elosztott központi támogatásból nyílt lehetőség. Felújítási, fenntartási költségeiket viszont – az új gazdaságirányítási szemlélet térnyerésének jeleként – saját bevételeikből kellett fedezniük. Uo.

³¹⁰ Uo.

megrendelt tartózkodási időnek megfelelő napra adtak ki. A befizetés ellenében a leendő vendég vouchert kapott.³¹¹ A Csehszlovák korona országba be- és onnan való kivitele tilos volt, a gépjárművel érkező utasoknak carnettal vagy tryptique-vel kellett rendelkezniük.³¹² Bár a hatvanas évek elején az utasforgalom emelkedni kezdett – 1961-ben még csak 219 000, túlnyomóan szocialista vendég érkezett, 1962-ben a beutazók száma 696 612-re, 1963-ban pedig 806 906-ra emelkedett – az érvényben lévő nem éppen turistabarát rendelkezéseknek megfelelően nyugatról továbbra is meglehetősen kevesen 1962-ben 43 000-en, a következő évben pedig 60 000-en látogattak az országba.³¹³

1963-ban azonban több intézkedés történt Csehszlovákia vonzóbbá tétele érdekében. A turistavízum kiadási idejét 48 órára csökkentették, lehetővé tették a beutazási engedély határon történő átvételét. Eltörölték a kötelező voucher rendszert. Megszüntették a gépjárművel érkezőket terhelő carnet és tryptique szabályokat. A külföldi valuta koronára történő átváltása után 100 százalékos, bizonyos feltételek mellett 300 százalékos felárat adtak.³¹⁴

Ezen rendelkezések, a vendégcsalogató kedvezmények és a szocialista országokkal kötött utasforgalmi megállapodások eredményeképpen jelentősen megugrott az országba látogató külföldiek száma. 1964-ben 3 726 000 határátlépést regisztráltak, ebből 747 000 fő nyugatról érkezett.³¹⁵ 1965-ben összesen 2 947 000 turista fordult meg Csehszlovákiában, 618 000-en

³¹¹ A beutazási engedély megadásának – az átutazókat nem számítva – feltétele volt legalább háromnapos tartózkodás lekötése. A rokonlátogatóknak az egy napra számított költség 25 százalékát kellett kifizetniük. Az ügyintézés körülbelül két hetet vett igénybe. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Az ország bemutatása. 258. d.

³¹² A carnet, illetve tryptique gépkocsi határátlépésére jogosító nemzetközi okmány. Uo.

³¹³ Dr. Lantos György: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964. augusztus. 9. Presspiegel für den Fremdenverkehr. 3. Jahrgang. Nr. 25. Dezember, 1963. 4. Die CSSR entdeckt wieder den Fremdenverkehr. Idézi: Allgemeine Hotel u. Gaststätten-Zeitung 63/47. Presspiegel für den Fremdenverkehr 4. Jahrgang. Nr. 2. Jänner, 1964. 3. 100 000 Welttouristen werden in der CSSR erwartet. Idézi: Sudetenpost 64/1. Offizielles Organ der Sudetendeutschen Landsmannschaft in Österreich, Linz.

³¹⁴ A tartózkodási napokra számított előzetes valutabeváltási kényszer fennmaradt, de a kötelezettség nem vonatkozott azokra, akik foglalásukat utazási irodán keresztül intézték. Presspiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 1. März, 1965. 1. CSSR: ab 1965 Verbesserung der Devisenkurse. Idézi: Der Fremdenverkehr-Das Reisebüro 65/1. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Országjelentés. 258. d.

³¹⁵ Az e helyütt idézésre kerülő adatokat bizonyos fenntartással kell kezelni, mert a csehszlovák illetékesek feltehetően az egy napnál rövidebb tartózkodással járó látogató- és kishatárforgalmat is feltüntették idegenforgalmi statisztikájukban. Lásd: Presspiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 2. April/Mai, 1965. 2-3. 125 000 Beten in der CSSR. Idézi: Die Deutsche Gaststätte 65/12/. Der Fremdenverkehr-Das Reisebüro 65/4. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1965. május. 24.

tőkés államból utaztak be.³¹⁶ 1966-ban az ország idegenforgalma elérte a 3,5 milliót, más adatok szerint megközelítette a 4 milliót.³¹⁷ A bevétel 1964-ben 40,3, 1965-ben 39,4, 1966-ban 47,9 millió dollárra rúgott.³¹⁸ (Lásd továbbá a 11-12. számú grafikont.)

Románia

Románia Bulgáriához hasonlóan arra szolgáltatott példát, hogy megfelelő politikai elhatározással, egyes ideológiai tételek rugalmas kezelésével az idegenforgalomban viszonylag rövid idő alatt jelentős eredményeket lehet elérni. Bár az ország változatos adottságai, természeti értékei a turizmus többirányú bővítését tették lehetővé, az ötvenes évek derekától meginduló – a tömegüdülés feltételeinek megteremtését szolgáló – fejlesztések mindenekelőtt a Fekete-tenger partvidékére koncentráltak. Itt a hatvanas években lendületet vett szállodaépítési program eredményeként nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó üdülőtelepek születtek. Ezek közül a legjelentősebbek a tengerpart központjának számító Constanta-tól északra Mamaia, délre pedig Eforie és Mangalia voltak. A Fekete-tenger partjának preferálása mellett az ország más, egyébként szintén jelentős turisztikai vonzerővel rendelkező területeinek fejlesztése háttérbe szorult.³¹⁹

Szervezeti szétagoltság

A román idegenforgalom központi hatóságának a Külkereskedelmi Minisztérium alárendeltségében működő Nemzeti Idegenforgalmi Hivatal (ONT) számított. A nemzetközi forgalom tényleges bonyolítását az ugyancsak e minisztériumhoz tartozó CARPATI

³¹⁶ Kapitalista viszonylatban Ausztria (328 000 személy) és Nyugat-Németország (149 000 fő) biztosította a legnagyobb forgalmat. A legtöbb vendég (789 000 fő) egyébként Magyarországról érkezett, emellett 695 000 keletnémet és 729 000 lengyel turistát regisztráltak. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. Ausgabe: März/April, 1966. 7. Der tschechische Fremdenverkehr im Jahre 1965. Idézi: Hotel Revue 1966/10. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1966. november. 28.

³¹⁷ Nyugatról a legnagyobb számban továbbra is Ausztriából (284 455-en), valamint a NSZK-ból (233 311-en) érkeztek. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 8. Jahrgang. Nr. 6. Juni, 1968. 9. CSSR: Touristische Bilanz 1967. Idézi: Der Fremdenverkehr 1968/5. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1967. május. 26. Illetve: KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 129.

³¹⁸ KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 129.

³¹⁹ Ebbe a körbe tartozott Erdély, amelyre elsősorban a kiránduló és tranzitforgalom vonatkozásában szenteltek figyelmet, vagy a Duna-delta vidéke, mely ugyancsak sokoldalú turisztikai hasznosításra adott lehetőséget.

Nemzetközi Turisztikai Vállalat végezte.³²⁰ A CARPATI, miként más szocialista országok hasonló szervezetei, ügyintéző hivatalokat, információs irodákat tartott fenn bel- és külföldön egyaránt. Ezek az utas kívánsága szerint gondoskodtak a szállásról, étkezésről, idegenvezetésről, programokat szerveztek, valutabeváltással és jegyárusítással is foglalkoztak.³²¹

A vendéglátóipari létesítmények, szálláshelyek fenntartásával, fejlesztésével kapcsolatos feladatokat a Belkereskedelmi Minisztérium Szállodai és Vendéglátóipari Főigazgatósága látta el.³²² Míg tehát a Nemzeti Idegenforgalmi Hivatal és a CARPATI a Külkereskedelmi Minisztérium kebelében működött, a turisztikai infrastruktúra jelentős része más tárca hatáskörébe tartozott. E szétszabdalt szervezeti struktúra – megfelelő jogkörökkel rendelkező központi hatóság hiányában – a szektor egységes irányítását, koordinálását jelentősen megnehezítette.³²³

A tengerpart fejlesztése

A fejlesztések – mint már szóba került – a Fekete-tenger partjára összpontosultak. E területen a nyugati igényeknek megfelelő, eredményes devizakitermelést biztosító idegenforgalmi központokat kívántak létrehozni. A beruházások az 1952-1953-ban elkészített, majd a későbbiek folyamán többször átdolgozott regionális terv szerint folytak. A szocialista tervgazdálkodás szellemében született elképzelések 2000-ig 200 ezer férőhely kiépítését

³²⁰ Mindkét szerv a külföldi forgalom fejlesztése érdekében tevékenykedett, elsősorban kereskedelmi feladatokat láttak el. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 6. Juni, 1967. 5. „Landesamt für Touristik“ in Rumänien. Idézi: Allgemeine Hotel-und Gaststättenzeitung 1967/17.

³²¹ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Országjelentés. 260. d.

³²² Kezelésébe tartoztak a nyugati idegenforgalmat kiszolgáló hotelek, éttermek, illetve a kapcsolódó beruházási források. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³²³ „Így sem a fejlesztéssel, sem az idegenforgalom lebonyolításával kapcsolatban határozott idegenforgalmi politikát folytatni nem tudtak.” – állapította meg egy magyar szakdelegáció. E körülmények sokban emlékeztettek a magyarországi helyzetre. Romániában ugyanakkor 1967-ben jelentős szervezeti reformot hajtottak végre. A Nemzeti Idegenforgalmi Hivatalt a Minisztertanács közvetlen alárendeltségében működő, minisztériumi szintű, központi államigazgatási szervvé alakították át. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

tűzték ki célul.³²⁴ Emellett több kilométeres strandszakaszok kialakításával 600-800 ezer embernek kívántak fürdési lehetőséget biztosítani.³²⁵

A legjelentősebb üdülőtelepet a körülbelül nyolc kilométer hosszú mamaiai partszakaszon alapították. A Constantától mindössze öt kilométerre, északra fekvő fürdőhely – a tenger és egy tó köré szorult keskeny földszáv – kitűnő természeti adottságokkal rendelkezett. E területen a céltudatos turizmusfejlesztés már a hatvanas évek elején számottevő eredményeket mutatott fel. 1958-ban még csak két szálloda állt, 1963-ban már 13 500 férőhelyes szállodasor és 2500 fős camping várta a vendégeket.³²⁶ Mivel az új turisztikai centrumok megteremtése Bulgáriához hasonlóan korábban elhanyagolt, illetve kopár tengerparti területeken folyt, fontos kérdést jelentett a közművesítés.³²⁷

A típustervek alapján készülő hotelek 4-12 emeletesek voltak, felépítésük – akárcsak Bulgáriában – körülbelül 8-10 hónapig tartott.³²⁸ Mamaiában a rendelkezésre álló aránylag kis terület toronyszállók kialakítását is szükségessé tette. Máshol azonban a vendégek visszajelzéseit figyelembe véve előnyben részesítették a családiasabb hangulatú, maximum három-négyszintes (általában 250 személyes) épületeket.³²⁹ A férőhelyek többsége a nyugati tömegigényeknek való megfelelés szándékával, közepes kategóriában létesült.³³⁰ A nagyobb

³²⁴ Más források szerint a fejlesztések végső célja a tengerpart 240 km hosszában 350 000 ágynyi kapacitás létrehozása volt. Lásd: Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 6. Dezember, 1965. 4. Fremdenstrom nach Rumänien. Idézi: Allgemeine Hotel und Gaststättenzeitung 1965/45. Illetve: MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³²⁵ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³²⁶ Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1962. november. 10. Az idézett adatok helyessége ugyanakkor bizonytalan, tekintve hogy a rendelkezésre álló források igen eltérő számokról tudósítanak. Például egy 1968-as feljegyzés szerint 1965 előtt Mamaián mindössze 1500 szálláshely volt. Lásd: MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³²⁷ A létesítmények elhelyezésénél a turisztikai, klimatikus adottságokon túl meghatározó tényezőt jelentett, hogy a férőhely növekedés milyen járulékos kommunális költségeket vont maga után, illetve, hogy a helyi tanács a közművesítés megoldására képes, hajlandó volt-e. Egyes területeken a kapacitás növelését vízhiány akadályozta. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³²⁸ Körülbelül három hónapot vett igénybe a tervezés és ugyanennyi időt az engedélyeztetési eljárás. Az előkészítés, figyelembe véve a szocialista országok bürokratizmusát, kifejezetten gyorsnak számított. A kivitelezési munkálatok – a kedvező klimatikus adottságok következtében – csaknem egész évben folyhattak. A szállodák megtérülési idejét 11-13 évre becsülték. Uo.

³²⁹ Uo.

³³⁰ A fogadókapacitás minőségére vonatkozóan a következő, magyar szakemberektől származó megállapítás adhat támpontot: „A nyári szállók műszaki megoldása, kivitelezése, felszereltsége különösen az utóbbi éveket tekintve [hatvanas évek dereka] színvonalasabbak a mi balatoni nyári szállodáinknál.” MOL-XIX-G-28-b. OIT

objektumok saját étteremmel rendelkeztek, a kisebb hotelek lakóinak étkeztetése közös egységekben történt.³³¹ Az üdülőtelepeket eltérő elrendezéssel, a szállók sokszínű külső megjelenésével, parkosítással, szökőkutakkal, medencékkel, illetve a sétányok, terek különleges megvilágításával igyekeztek változatossá és impozánssá tenni.³³²

A fejlesztési programok megvalósítását megfelelő szinten elfogadott kormány és párthatalmazatok biztosították, melyek szellemében a turisztikai beruházásokat kiemeltként kellett kezelni.³³³ 1965-ben az ország területén körülbelül 34 000 szállodai ágy állt rendelkezésre.³³⁴ Az 1966-ban indult ötéves terv 52 000 új, szállodai és egyéb férőhely megépítését tűzte ki célul, melyből 32 500-at a tenger mellé szántak.³³⁵ A kizárólag állami forrásból finanszírozott kapacitásbővülés mellett további szálláshelyeket biztosított a fizetővendég-szolgálat szervezése. Ezt az elhelyezési lehetőséget azonban – a többi szocialista államhoz hasonlóan – kiegészítő jellegűnek tekintették és főleg a központi beruházásokban nem részesülő területeken, a hiányzó kapacitás pótlására vették igénybe.³³⁶

Az ország földrajzi helyzeténél fogva a devizabevételi célok megvalósulásának elengedhetetlen feltételét jelentette az intenzív közlekedésfejlesztés. A tengerparti területeknek a nemzetközi idegenforgalmi áramlásba való bekapcsolása mindenekelőtt a légiközlekedés fellendítését követelte meg. A gyorsan fejlődő autós turizmus az elmaradott közúti hálózat modernizálását igényelte. Ennek megfelelően az illetékesek a nyugati

Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³³¹ A típusjellegű „vendéglátó-kombinátokat” általában 800 személyesre tervezték. Uo.

³³² MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d.

³³³ Az állami beruházási eszközök körülbelül egy százalékát évről-évre idegenforgalmi fejlesztésre fordították. A megvalósítást elvileg körültekintő gazdaságossági és piackutatási vizsgálatok előzték meg. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³³⁴ A gyarapodás különösen kelet-európai viszonylatban tűnhetett látványosnak. „Meglepett [...] bennünket, hogy nagy volumenű férőhely fejlesztési terveiket rendkívül nagy intenzitással következetesen és ütemszerűen hajtották végre” – jegyezték meg a magyar szakemberek. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d. Valamint: KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 130.

³³⁵ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³³⁶ A bérbeadóknak fejlesztési kölcsönöket biztosítottak, továbbá a házigazda a nála megszálló turistáknak panziót, ellátást nyújthatott. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 8/9. August/September, 1967. 10. Erfassung der Privatunterkünfte in Rumänien. Idézi: Centro di Documentazione 1967/Juni.

igényeket kielégítő légi járművek, szállítási eszközök beszerzése³³⁷ mellett a tranzit- és kirándulóforgalom szempontjából fontos útvonalak korszerűsítésére, kiépítésére összpontosították figyelmüket.³³⁸

Rugalmas kereskedelempolitika, növekvő vendégforgalom

A turizmussal szemben megfogalmazott bevételi elvárások megfelelő pénzköltési lehetőségeket és rugalmas kereskedelempolitikát követeltek meg. Ennek szellemében a román állami idegenforgalmi szervezet és szakemberei fontosnak tekintették a turisztikai centrumok kereskedelmi, vendéglátóipari, sport és szórakoztató létesítményekkel való ellátását. A tengerparton többek között minigolf pályák, tenispályák, játéktermek várták a kikapcsolódni vágyókat, Mamaian kaszinó állt a vendégek rendelkezésére.³³⁹

Az idegenforgalommal kapcsolatos üzleti tevékenységek irányítása – mint már jeleztük – elvileg a Nemzeti Idegenforgalmi Hivatal feladata volt, míg a nemzetközi forgalmat kiszolgáló hotelek, éttermek a Szállodai és Vendéglátóipari Főigazgatóság üzemeltetési körébe tartoztak. A turisztikai szolgáltatások tényleges értékesítését, az utazási irodai tevékenységet – miként már ugyancsak szó volt róla – elsősorban a CARPATI Országos Idegenforgalmi Iroda végezte.³⁴⁰ A főidényben a tengerparti szállodákat jellemzően csak külföldi állampolgárok vehették igénybe.³⁴¹

³³⁷ A javarészt Ausztriából és NSZK-ból érkező tőkés turisták többségét eleinte szovjet repülőgépekkel szállították, a hatvanas évek derekától azonban angol repülőgépeket, valamint nyugatnémet, olasz autóbuszokat szereztek be az idegenforgalom kiszolgálására. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d. Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1962, november. 10.

³³⁸ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az idegenforgalom érdekeit szolgáló közlekedési infrastruktúrafejlesztés a tengerparti üdülőterületekre, illetve az oda vezető utakra fókuszált. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Országjelentés. 260. d.

³³⁹ A nagyobb szállodákban játékautomatákat helyeztek el. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³⁴⁰ Kérdéses, hogy e bürokratikus szervezetek milyen mértékben voltak képesek rugalmas kereskedelempolitika folytatása vagy annak előmozdítására. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Országjelentés. 260. d.

³⁴¹ Így a román lakosság legfeljebb elő- és utóidényben juthatott férőhelyhez. Érdekes gyakorlat volt, hogy egy szállóban általában azonos nemzetiségű vendégeket helyeztek el, és ha mód volt rá – szocialista viszonylatban – a szak- és kiszolgáló személyzet bizonyos részét szintén az illető országból alkalmazták. Az idegenforgalom gyors felfuttatásával nyilván problémát jelentett a nyelveket beszélő, szakképzett munkaerő biztosítása. MOL-

A nyugati érdeklődés előmozdítása érdekében 1964-ben Románia is több könnyítést, kedvezményt léptetett életbe. A be- és átutazók a turistavízumot a román képviselőteken és a határátkelőkön díjmentesen, azonnal megkaphatták, szabadon beváltható valutájukra 200 százalékos felárat kaptak.³⁴² A külföldi pénzköltés megkönnyítése érdekében az áruházakban külön osztályokat létesítettek, melyeken 20 százalékkal olcsóbban lehetett vásárolni a valuta beváltásakor kapott csekkel. A nemzetközi forgalom központjaiban, főleg a tengerparti területeken, határállomásokon és reptereken árait valutában feltüntető üzletek nyíltak.³⁴³ A külföldi pénznem bevitelét nem korlátozták, kötelező beváltás nem létezett, az el nem költött leit vissza lehetett váltani, a devizáért vásárolt áruk pedig korlátlanul kivihetők voltak az országból.³⁴⁴

A fogadókapacitás minél hatékonyabb kihasználását a hatvanas évek derekától rugalmas árpolitikával igyekeztek biztosítani. A szervezeten érkező turisták számára 25-30 százalékos engedményt adtak. A tengerparton differenciált szállodai díjszabást alkalmaztak, különbséget tettek a szezonon kívüli, az elő- utószezoni, valamint a főidényi időszak között. Áraik európai összehasonlításban meglehetősen kedvezőek voltak.³⁴⁵ Emellett nagy súlyt helyeztek az ország nyugati népszerűsítésére. A differenciált turisztikai propaganda kialakítása érdekében – főleg más szocialista országokhoz képest – kiterjedt piackutatást folytattak.³⁴⁶ A román illetékesek felismerték tehát, hogy a bürokratikus akadályok lebontása, a rugalmas vám-, vízum-, devizapolitika és a kereskedelmi módszerek alkalmazása egyaránt a sikeres idegenforgalom előfeltétele.

XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d.

³⁴² Azok a külföldi csoportok, melyek a CARPATI-n keresztül két napot meg nem haladó időre kívántak az országba látogatni a vízum helyett az utazási iroda által kiállított beutazási engedélyt kaptak. A vendégcsalogató rendelkezések a szocialista országokból érkezett turistákra persze nem vonatkoztak. MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d. Idegenforgalmi könnyítések Romániában. Idegenforgalom, 1964. augusztus. 22. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 4. Jahrgang. Nr. 17. November, 1964. 4. Sonderwechsellkurs in Rumanien für Ausländer. Idézi: Le Repertoire des Voyages 64/168.

³⁴³ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. Idegenforgalmi könnyítések Romániában. Idegenforgalom, 1964. augusztus. 22. 260. d.

³⁴⁴ MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Románia. Jelentés a romániai tanulmányútról. 1967. május 15-29. 260. d.

³⁴⁵ Szállodai árszínvonaluk alacsonyabb volt például a magyarországinál. Uo.

³⁴⁶ Például figyelembe vették, hogy egyes tőkés országokban (Ausztria, Belgium, Franciaország, Svédország) a családi nyaralás programját gyakran nők állították össze, ezért hirdetéseiket női magazinokban helyezték el. Uo.

A turizmus érdekében tett erőfeszítések idővel meg is hozták gyümölcsüket. Az 1955-től 1964-ig tartó időszak a kevésbé látványos fejlődés időszaka volt, a külföldi látogatók száma 55 000-ről 193 000-re nőtt.³⁴⁷ Ugyanakkor 1965-ben már 675 700,³⁴⁸ 1966-ban pedig több mint 900 000 külföldit fogadott az ország.³⁴⁹ Jelentős forgalmat bonyolított Nyugat-Németországból, Ausztriából, Nagy-Britanniából, Franciaországból, de a Benelux és skandináv országokból is.³⁵⁰ Egyes nyugati szaklapok ekkor már az idegenforgalom új, délkelet európai központjaként emlegették Romániát.³⁵¹ (Lásd továbbá a 13. számú grafikont.)

³⁴⁷ KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 128. Illetve: Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1966. június. 26.

³⁴⁸ Más adatok szerint ebben az évben 310 000 fő látogatott Romániába, akik közül 170 000 személy érkezett nyugatról. (Külföldről jelentik. Idegenforgalom, 1966. november. 28.) KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 128.

³⁴⁹ KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet. Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. 128.

³⁵⁰ A tökéletes forgalom tekintetében a legfontosabb partner – mint már szóba került – Románia esetében is Németország és Ausztria volt. Lásd: MOL-XIX-G-28-b. OIT Titkárság. Csehszlovákia. Jelentés a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában az idegenforgalmi irányító szervezet felépítését vizsgáló tanulmányútról. 1968. október 12. 258. d. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 7. Jahrgang. Nr. 4. April, 1967. 6-7. Fremdenverkehrsbilanz Rumäniens für das Jahr 1966. Idézi: Centro di Documentazione 1967/2.

³⁵¹ Korábban a keleti blokk országai közül elsősorban Bulgáriát (nem számítva természetesen Jugoszláviát) illeték a „Fremdenverkehrsland” az idegenforgalom országa megtisztelő elnevezéssel, a hatvanas évek derekától azonban keleti szomszédunk is kiérdemelte e címet. Pressespiegel für den Fremdenverkehr. 5. Jahrgang. Nr. 6. Dezember, 1965. 4. Fremdenstrom nach Rumänien. Idézi: Allgemeine Hotel und Gaststättenzeitung 1965/45.

Szocializmus és idegenforgalom Magyarországon

A továbbiakban – visszatérve hazánk turizmuspolitika-történetének kronologikus fonalához – az előző fejezet elején vázolt történések magyarországi mozzanatait tárgyaljuk. A Kádár-korszak döntéshozóinak idegenforgalommal kapcsolatos attitűdjeit, a közelebbről vizsgált időszak turizmuspolitikájának kiinduló kereteit az e helyütt bemutatásra kerülő bő egy évtized eseményei határozták meg.

Az előzőekben kifejtettük, hogy 1945-1947 közötti időszak Európa szerte a háború következményeinek számbavételével, a normális életviszonyok helyreállításával telt. Noha a turizmus újjászervezése is megindult, ebben az időszakban az országok többségében idegenforgalomról legfeljebb a megszálló katonai alakulatok, a hivatalos úton lévők, a segélyszállítmányok kísérői kapcsán lehetett beszélni. Lényeges különbséget jelentett azonban, hogy Európa keleti felén – így Magyarországon is – nem az amerikai, hanem a szovjet csapatok jelenlétéhez kellett alkalmazkodni. Bár a turizmus lehetőségeit a kommunista befolyás a megszállás első pillanatától meghatározta, eleinte jelentős erőfeszítések árán ugyan, de képes volt a szakma előremutató kezdeményezéseket felmutatni.

1948-1949-től azonban a közvetett politikai nyomást az ország szovjetizálását célzó direkt és totális beavatkozás váltotta fel. A kommunista hatalomátvételt követően a gazdasági autonómia felszámolása, a bürokratikus államgazdaság és pártállami politikai rendszer kiépítése rövid idő alatt gyökeresen átalakította a szektor környezetét. A megelőző időszak turizmusának megbélyegzését a korábbi szervezeti keretek felszámolása az elért eredmények negligálása követte.³⁵² Az ország letérítve az európai fejlődési irányról kényszeredetten a vasfüggöny keleti felének sorsában osztozott.³⁵³

³⁵² Hasonló jellegű folyamat játszódott le a többi népi demokráciában is. A kiépülő totalitárius rendszerekben a turizmus által gerjesztett személy és információáramlás a társadalom ellenőrzését fenyegető, kiiktatandó veszélyként merült fel. Lásd: *Mundt, J. W.*: *Tourismuspolitik* i. m. 3., 5.

³⁵³ Ugyanekkor Nyugaton az idegenforgalom történetének legintenzívebb, lényegében a mai napig tartó konjunktúrája indult meg. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 140., 152-153.

Újrakezdés a romokon

A „felszabadulást” követően rövid idő alatt egyértelművé vált, hogy akárcsak az alpinfrasztruktúra nagy része az idegenforgalmi fogadókapaacitás is jelentős károkat szenvedett. Budapesten a szállodák békebeli 7000 férőhelyéből alig 400 volt használható.³⁵⁴ A főváros kilenc legjelentősebb hotelja – a világhírű Duna-parti szállodasort is beleértve – teljesen megsemmisült. A gyógyfürdők háborús károsodása 60-90 százalékot tett ki. Hasonló méreteket öltött a pusztítás a vidéki üdülő- és kirándulóközpontokban is.³⁵⁵

A súlyos veszteségek ellenére azonnal megindult az újrakezdés feltételeinek megteremtése. Az újjáépítés reményét fejezik ki a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal vezetőjének szavai. „Idegenforgalmi lehetőségeinket a háború látszólag tönkretette – mert ugyan kit várhattunk volna ide, a pusztulás és a romok közé – ám lényegében megmaradtak legfontosabb idegenforgalmi értékeink: kedvező földrajzi fekvésünk, Kelet és Nyugat, Észak és Dél között, úgyszólván Európa kellős közepén, magas kultúránk nyugati íze, népművészetünk keleti jellege, s gyógyforrásaink gazdag változatossága.”³⁵⁶

A kemény harcokat elszenvedett fővárosban az elsődleges feladatot a megmaradt létesítmények, vendéglátóipari egységek mielőbbi helyreállítása és üzembehelyezése jelentette.³⁵⁷ Az erőfeszítések sikerét nagymértékben előmozdította, hogy a tavasz folyamán a

³⁵⁴ A hullám- és pezsgőfürdővel, Zsolnay-majolikás medencékkel, lakosztályaiban termál és szénsavas vizet szolgáltató fürdőszobákkal felszerelt Hotel Gellért például a főüzletvezető visszaemlékezése szerint a következő, lehangoló képet mutatta. „1945. január közepén a Ferenc József híddal egy időben összebombázták a Gellértet is, csak a falai álltak, nem volt tetőzete, kupolája, még a mennyezete is le volt szakadva [...] borzalmas látvány volt [...] minden összeégve [...] A hall karzatának kövezete lesüllyedve. Minden el volt pusztítva.” Lásd: *Dr. Rubovszky András*: Hotel Gellért. Bp., 1988. 31., 16-30.

³⁵⁵ A Balatoni Munkabizottság 1945 júniusában a károk összeírása során például a következőkkel szembesült: „A helyszínen végzett adatfelvételi munkánk legegységén máris fájdalmas megdöbbenéssel kell arról jelentést tennünk, hogy a Balaton és a Hévíz, mint az ország legnagyobb és legfontosabb gyógy- és üdülőhelye, a háborús események következtében igen súlyos károkat szenvedett.” *Zákonyi Ferenc*: Siófok újkori története i. m. 552. *Dr. Markos Béla*: Idegenforgalom. In: *A Közgazdaság Évkönyve 1947*. Szerkesztette: Markos György. Bp., 1947. 287. *T. Horváth Lajos*: Népi demokratikus átalakulás. In: *Balatonfüred és Balatonarács története*. Veszprém, 1999. 469-470.

³⁵⁶ *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 287.

³⁵⁷ A Széchenyi gyógyfürdő már 1945. március 24-én, a Szent Lukács gyógyfürdő pedig március 26-án megnyílt. Majd őket áprilisban a Király Fürdő, májusban a Gellért és a Margit-szigeti Palatinus követte, szeptembertől a Rudas és Szent Imre gyógyfürdő is újra működött. A Székesfővárosi Idegenforgalmi Hivatal már ekkor, az első hónapokban gondolt a propagandára: a fővárost és az országot népszerűsítő kiadványokat bocsátott ki. (Például az 1945. évi idegenforgalmi naptár, vagy a Kozma Lajos tervezte „Budapest újjáépül” füzet.) *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 288.

magyar kormány, a Nemzetgyűlés és végül a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) missziói is megérkeztek Budapestre. Így a rendelkezésre bocsátható létesítmények mielőbbi üzembe helyezése érdekében immár a hatóságok is minden segítséget megadtak.³⁵⁸ Ennek eredményeként 1945 júniusában már 1300 férőhely állt rendelkezésre, igaz ebből 900 ágyat a katonai delegációk foglaltak el.³⁵⁹ A győztes hatalmak küldöttségei tehát a jelenlétükkel járó negatívumok mellett elősegítették az újrakezdést a vendéglátóipar számára.³⁶⁰

Lényegesen nagyobb befolyást gyakorolt azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság a turizmus egészére azáltal, hogy beleszólhatott az ország politikai, gazdasági életébe, de hatáskörébe tartozott a ki- és beutazások engedélyezése is egészen 1947 őszi megszűnéséig.³⁶¹ Az alapvetően szovjet érdekeket képviselő szerv pedig minden rendelkezésre álló eszközt felhasznált annak érdekében, hogy Magyarországot a Szovjetunió által képviselt politikai-társadalmi rendszer irányába terelje.³⁶² E törekvések rövid időn belül a turizmus szférájában is kézzelfoghatóvá váltak, megindult az addig alapvetően közgazdasági szempontokból értékelt ágazat átpolitizálása.³⁶³ A dolgozók szervezett üdültetésének ideologikus jelmondatával egyébként a Szociáldemokrata Párt lépett először színre 1945 augusztusában. Az ekkor elfogadott akcióprogram – a gyógyfürdők és gyógyforrások államosítása, az üdültetés állami megszervezése – megnyitotta az utat a múltbeli „idegenforgalom” megbélyegzése felé.³⁶⁴

³⁵⁸ Az új politikai vezetőréteg elhelyezése és ellátása mellett gondoskodni kellett a SZEB apparátus szállásáról, ételmezéséről és szórakoztatásáról is. A nehézségeket jelzi, hogy az Erzsébet Szálló és a Continental is csak kórházakból kölcsönként ágyneművel és ágyakkal tudta vendégeit fogadni. A belkereskedelem négy évtizede 1945-1985. 52. Lásd még: *Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon.* Bp., 1995. 35-44. Illetve: *Földesi Margit: A megszállók szabadsága.* Bp., 2002. 173-187.

³⁵⁹ *Berényi József* (szerkesztette): *A belkereskedelem négy évtizede 1945-1985.* Bp., 1985. 52.

³⁶⁰ Hasonló hatást idéztek elő az egyes vidéki városokban elhelyezett szovjet kirendeltségek. Persze ez nem sok vigaszt jelentett. A legtöbb helyen a megszállók feltűnésében még ennyi pozitívumot sem lehetett találni. Balatonfüreden például a Fürdőtelepen minden villát elfoglaltak az oroszok, emiatt a település lehetséges nyári bevételének jelentős részétől is elesett, miközben a beszállásolás költségei gyötörték. *T. Horváth L.: Népi demokratikus átalakulás* i. m. 471. *Földesi M.: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság* i. m. 37-38.

³⁶¹ *Dr. Bencsik Péter – Dr. Nagy György: A magyar úti okmányok története 1945-1989.* 2005. 12-13.

³⁶² Ezek a körülmények az ország baloldali erői, mindenekelőtt a kommunisták számára komoly helyzeti előnyt jelentettek a közélet, vagy akár a mindennapok normarendszerének formálásában. Erről bővebben lásd: *Földesi M.: A megszállók* i. m. Illetve: *Földesi M.: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság* i. m.

³⁶³ A b listázással például megkezdődött a szakmai háttér kommunista érdekeket szolgáló megrostálása. Lásd: *Misóczki Lajos: Turizmus a Rákosi-rendszerben.* In: *Közlekedés a Kárpát-medencében.* Újabb kutatási eredmények. Szerkesztette: Katona András. Bp., 2003. 191.

³⁶⁴ A párt XXXIV. Kongresszusán jóváhagyott nyilatkozat szerint: „A Szociáldemokrata Párt azt kívánja, hogy mindazok a pihenési, üdülési és felfrissülési lehetőségek, amelyeket eddig a vagyonos osztályok kizárólagos joggal önmaguk számára biztosítottak, a jövőben a dolgozó rendelkezésére álljanak.” A Szociáldemokrata Párt XXXIV. Kongresszusán elfogadott akcióprogram. In: *A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-48.* Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, 1967. 112-113.

A nehéz körülmények ellenére 1946-ban tovább folyt a helyreállítási, újjászervezési munka.³⁶⁵ Számos a turizmus gondozásában korábban jelentős érdemeket szerzett testület, szerv ismét munkához látott. Újjáéledtek a különböző Üdülőhelyi- Gyógyhelyi Bizottságok, több idegenforgalmi hivatal,³⁶⁶ a Balatoni Intéző Bizottság és az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal is.³⁶⁷ Változást jelentett viszont, hogy a Közlekedés és Kereskedelemügyi Minisztérium 1945. decemberében megszűnt. Az idegenforgalom ügykörét a 2.810/1946 M.E. sz. rendelet a Közlekedés és Postaügyi Minisztérium hatáskörébe utalta, így a továbbiakban ez a tárca látta el az OMIH felügyeletét. Bár elvileg a háború előtti feladat és hatáskörök egyelőre nem csorbultak, a turisztikai szervezetek, hatóságok tényleges mozgástere jelentősen szűkült.

A szervezeti keretek újjáalakulásával termékeny szakmai diskurzus indult.³⁶⁸ Nem csak az idegenforgalmi politika új viszonyokhoz igazodó koncepciója készült el rövid idő alatt, hanem konkrét fejlesztési tervek kidolgozására és elfogadására is sor került.³⁶⁹ Az elsődleges cél azonban a belföldi turizmus újraindítása és minél szélesebb rétegek számára elérhetővé tétele volt. A honi üdülőforgalmat előtérbe helyező törekvések időszerűségét nem csak a már jelzett politikai okok indokolták, hanem az is, hogy az adott nemzetközi körülmények között fellendülést egyelőre e tekintetben lehetett várni.³⁷⁰ 1946 tavaszán megkezdte működését az IBUSZ munkásutazási és nyaraltatási osztálya, az OMIH pedig nagy erővel látott hozzá a fizetővendég-mozgalom újjáélesztéséhez. A forgalomszervezéshez, a vidéki férőhelyek rendbetételéhez különböző intézmények, vállalatok és szakszervezetek csatlakoztak.³⁷¹

³⁶⁵ Például 1946. március 26-án 50 szobával részlegesen megnyílt a Gellért Szálloda, igaz egyelőre távol állt régi fényétől. A hotel első vendégeit egy élelmiszer-segélyszállítmánnyal érkezett dán konvoj tagjai adták. *Rubovszky A.*: Hotel Gellért i. m. 32.

³⁶⁶ A Székesfővárosi Idegenforgalmi Hivatal mellett például a soproni, egri, pécsi, sőt Zákonyi Ferenc agilitásának köszönhetően megalakult a Siófoki Idegenforgalmi Hivatal. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 52.

³⁶⁷ *Uő.*: *Uo.*

³⁶⁸ 1946. november 22-23. között például minden érdekelt bevonásával országos idegenforgalmi értekezletet tartottak. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 53.

³⁶⁹ Fővárosi döntés született például a Duna-parti szállodasor újjáépítéséről és egy új fürdőfejlesztési program indításáról. E szerint a meglévő intézmények korszerűsítése és bővítése mellett több új gyógy- és üdülőszálló létesítésére került volna sor. *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 288-289. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 52. Lásd továbbá: *Prakfalvi Endre*: Alapok- tervek-épületek, 1947-1949. In: *A fordulat évei 1947-1949.* Bp., 1998.

³⁷⁰ Lásd: *Misóczki L.*: Turizmus a Rákosi-rendszerben i. m. 190.

³⁷¹ A szociális üdültetés tárgyi alapját részben a háború alatt gazdátlaná váló, illetve lefoglalt ingatlanok képezték, másrészt egyes társulások, vállalatok víkendházakat, épületeket vásároltak és hoztak rendbe, sőt különösen a Balatonnál és a Mátrában új üdülőház építkezések is indultak. *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 289.

A belföldi turizmusban tehát 1946 folyamán olyan pozitív előjelű változások mutatkoztak, melyek a jövőt illetően bizakodásra adhattak okot.³⁷² Nemzetközi tekintetben azonban továbbra is legfeljebb a hivatalos kiküldetésen lévők, a SZEB missziók tagjai, a segélyszállítmányok kísérői generáltak némi forgalmat. A budapesti statisztika 1945-ben mindössze 6467, a következő évben pedig 6211 külföldi vendéget regisztrált.³⁷³

Ilyen előzmények után az 1947-es év biztatóan indult. A kormány a fogadókapacitás védelme érdekében elrendelte a gyógy- és üdülőhelyeken levő szállodák és panziók sürgős helyreállítását, továbbá megtiltotta az ilyen épületek idegen célra történő igénybevételét.³⁷⁴ Fokozódott az idegenforgalmi propagandamunka, az OMIH a belföldi nyaralást népszerűsítő füzetet jelentetett meg, a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal pedig nagy példányszámban adott ki idegen nyelvű prospektusokat.³⁷⁵ Folytatódott a belföldi üdülő- és nyaralóforgalom növekedése, és immár külföldi vonatkozásban is mutatkoztak kedvező tendenciák.³⁷⁶

Úgy tűnt, tehát hogy az eltelt két év erőfeszítései meghozták gyümölcsüket és a magyar turizmus képes talpra állni, elindulni a növekedés útján.³⁷⁷ Fokozta az optimizmust, hogy 1947. augusztus elsejével az ország újjáépítését és modernizálását szolgáló hároméves terv indult, melytől az érintettek jelentős turisztikai beruházások megvalósulását várták.³⁷⁸ A

³⁷² Hiába vált azonban – az ország átalakuló politikai-ideológiai miliőjének megfelelően – egyre jelentékenyebbé a szervezett üdültetés, egyes baloldali orgánumok az 1946-os nyári szezon időszakában is a Balaton menti „nyilaspardicsomot” kárhoztatták, és azt panaszták, hogy „még mindig csak a naplopók és nem a munkások” nyaralnak. *Misóczki L.*: Turizmus a Rákosi-rendszerben i. m. 189-190. A fenti idézet a Népszava július 17-i számából származik.

³⁷³ Ugyanezen két évben, belföldi vonatkozásban 18 005 illetve 43 502 érkezést jegyeztek fel. *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 288-289.

³⁷⁴ 8200/1947 (VI. 26.) sz. kormányhatározat és 9250/1947 (VII. 24.) sz. kormányhatározat. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 53.

³⁷⁵ Az 1947. év propagandamunkája egyébként főleg a következő a „Szabadság-évre” való felkészülés jegyében telt. Az 1848-as forradalom és szabadságharc százéves évfordulójának méltó megünneplése kapcsán tervezett programsorozatra nagyszámú külföldi vendéget vártak. Elsősorban a régebben kivándorolt honfitársaink hazalátogatásával számoltak, főleg Amerikából és Nyugat-Európa több országából. *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 289. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: Idegenforgalom i. m. 61.

³⁷⁶ Budapesten több nemzetközi forgalmat vonzó eseményt, konferenciát rendeztek. (Például a Dunavölgyi Jogászok értekezlete, fogorvosok kongresszusa, illetve a magyar-jugoszláv, magyar-bolgár, magyar-román kultúrhetek.) Ennek eredményeképpen a fővárosba látogató külföldiek száma 10 649 vendégre, a belföldi turizmus pedig 86 932 főre emelkedett. Lásd: *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: Idegenforgalom i. m. 61. *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 289.

³⁷⁷ „Idegenforgalmunk két és félszázéves története az újjáépítés és az új élet megindulása tekintetében jelentős eredményeket tartalmaz, s ez örömdetes jelenség még akkor is, ha az idegenforgalom lényeges fejlődéséről még nem is tudunk beszámolni.” – foglalta össze a helyzetet Markos Béla. *Dr. Markos B.*: Idegenforgalom (1947) i. m. 290.

³⁷⁸ *Uő.* Uo.

békekötési folyamat közeledő lezárulása pedig azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy az ország visszanyeri szuverenitását, ismét kezébe veheti sorsának alakítását.³⁷⁹

A politikai változások azonban a várakozásokkal ellentétes irányt vettek. Jóllehet az ország a Párizsi békeszerződés értelmében elvileg visszaszerezte függetlenségét, Sztálin 1947 őszén a szovjetizálás gyorsítására szólította fel csatlósait.³⁸⁰ Így hiába szűnt meg 1947. szeptember 15-től a SZEB felügyelete, a magyar belpolitikába történő moszkvai beavatkozás nem csökkent.³⁸¹ A ki- és beutazás ellenőrzése például, ha lehet még szigorúbb lett, hamarosan megindult a vasfüggöny kiépítése.³⁸² A hároméves terv a szociális piacgazdaság megerősítése helyett a központosított államgazdaság kialakítását szolgálta. A turisztikai jellegű beruházások hiánya előrevetítette a szektornak a kommunista hegemonia kiépülésével bekövetkező negligálását.³⁸³

A turizmus (párt)államosítása (1948-1949)

A változások irányát azonban egyelőre csak az élesebb szeműek érzékelték. A többség még bizakodott, hogy az 1848-as forradalom és szabadságharc századik évfordulójának megünneplése a „Szabadság-év” a turizmusra is élénkítő hatással lehet.³⁸⁴ Pár hónap elteltével

³⁷⁹ Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944-1948. In: A fordulat évei 1947-1949. Bp., 1998. 26., 29.

³⁸⁰ Ennek háttérében a szovjet-amerikai viszony kiéleződése állt. Lásd például: Rainer M. J.: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika i. m. 35. Balogh András: Az 1947-1948-as fordulat a világpolitikában. In: Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949. Bp., 2000. 9-24.

³⁸¹ Lásd: Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság felszámolása Magyarországon. In: Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949. Bp., 1998. 96.

³⁸² A határ és útlevélügy előbb a kommunisták irányította Belügyminisztériumhoz, majd 1948 őszétől az ÁVH-hoz került. Lásd: Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 148-149.

³⁸³ Az idegenforgalom fejlesztésének kérdése hosszú időre lekerült a napirendről. Az MKP hároméves tervprogramja mindössze a következő kétes értékű beruházási elképzelést nevezte meg: „A hároméves terv szociálpolitikai céljainak mintegy jelképe: a Margitsziget átalakítása a főváros dolgozóinak nagy üdülőtéplévé; 24 millió forintot fordít a hároméves terv erre a célra. A Margitszigete játékkaszinót, luxusszállókat, mulatókat épített a letűnt rendszer a gazdagok számára [...] A Margitsziget többé nem kiváltságosok szórakozóhelye, nem luxusszállodák zárt szigete lesz, hanem népüdültetési célokat fog szolgálni.” A Magyar Kommunista Párt hároméves tervjavaslata. In: A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-48. Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, 1967. 342., 382. Lásd továbbá a hároméves tervről: Rainer M. J.: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika i. m. 36.

³⁸⁴ Az IBUSZ alelnök-vezérigazgatója például a következő szavakkal köszöntötte az újévet. „A most bekövetkezett 1948. évnek [...] különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy Hazánk ebben az esztendőben ünnepli a magyar szabadságharc kitörésének századik évfordulóját. Ez a jelentőség növekszik akkor, ha arra gondolunk, hogy ezt az évet egy szabad Haza szabad népe ünnepelheti meg. [...] De ezen túlmenően a centenáris év és a vele járó ünnepek vállalatunkat és annak minden egyes dolgozóját még külön kell, hogy érdekeljék, mert egészen bizonyos, hogy a centenáris év a külföldön élő magyarok ezreit fogja az Óhazába visszaszólítani, és ez a megmozdulás ki fog hatni vállalatunk minden egyes osztályára és minden egyes dolgozójára.” Rajcsányi

azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a piacgazdaság, a demokratikus intézményrendszer felszámolása a szektort létalapjától fosztja meg.³⁸⁵ A centenáriumi év a várt eredmények helyett³⁸⁶ a turisztikai infrastruktúra államosítását, a korábbi szervezetrendszer megsemmisítését hozta el.³⁸⁷

A kommunizálás 1948 májusától a nagyobb fővárosi majd vidéki szállók és a hozzájuk tartozó éttermek köztulajdonba vételével kezdődött meg. Megalapították az Állami Szállodák Üzletigazgatóságát, majd ugyanezen év decemberében a Szállodaipari Nemzeti Vállalatot.³⁸⁸ A szektor tulajdonviszonyainak átformálása 1949 folyamán – immár pártállami keretek között – gyors ütemben haladt tovább.³⁸⁹ Az államosítási hullám előbb a nagyobb, majd fokozatosan a kisebb panziókat, weekend-telepeket egyéb vendéglátóipari egységeket is elérte. A szolgáltatási háttér elsorvasztására jellemző, hogy míg Budapesten 1930-ban 4337 vendéglátóhely működött, 1949-ben már csak 2364, a területen alkalmazottak száma pedig körülbelül annyit tett ki, mint 1920-ban.³⁹⁰

Mihály, alelnök-vezérigazgató: IBUSZ dolgozók! Munkatársaim! IBUSZ dolgozók lapja. 1948. január. Kiadja a Magyar Vasutasok és Hajósok Szabad Szakszervezete IBUSZ Helyi Csoport Szerkesztő Bizottság.

³⁸⁵ A szovjetek a sztálinista rendszer minél teljesebb adaptációjára 1948 tavaszától adtak éles hangú utasításokat a „népi demokráciáknak” készülve a szerintük küszöbön álló hidegháborús konfrontációra. Az év végére a nyugati határ szinte teljesen lezárult. Ilyen körülmények között hiába léptettek életbe a korábbinál liberálisabb vízumgyakorlatot, az intézkedés nem járhatott különösebb eredménnyel. Utóbbira lásd: *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 50-51.*

³⁸⁶ Végül mindössze 31 284 külföldi látogatott az országba. A Szabad Nép már az elkövetkező időszakra jellemző hangnemben tudósított a formálódó diktatúra utasforgalmáról. „Rég nem élvezett idegenforgalomra számíthat Budapest a júniusi Budapesti Nemzetközi Vásár ideje alatt. [...] Különböző érdekeltségek, intézmények és a nagy utazási irodák Európaszerte szervezik a külföldi látogatókat egy-egy csoportos ideutazásra. Az eddig érkezett jelentésekből megállapítható, hogy ilyen csoportok érkeznek – különvonatokon, autóbuszokon, repülőgépeken – Romániából, Jugoszláviából, hét olasz nagyvárosból, Párizsból, Brüsszelből, Londonból.” Lásd: Az idegenforgalom ugrásszerű növekedése várható a centenáris Nemzetközi Vásár idejére. Szabad Nép, 1948. május 14. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 61.*

³⁸⁷ Mindez természetesen a munkásüdültes megszervezésének jelszavával történt. A Szociáldemokrata és a Kommunista Párt egyesülésével 1948-ban megalakuló Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata a turizmussal – mondhatni magától értetődően – nem foglalkozott, viszont a szociálpolitika kapcsán megfogalmazta az államosított üdültes igényét. „A dolgozók üdülését, gyermekeik nyaraltatását állami segítséggel minél nagyobb arányban kell megvalósítani; a balatoni üdülőket, a Márta, Bükk és Mecsek, valamint a budai hegyek üdülőhelyeit és más gyógy- és üdülőhelyeket jórészt erre a célra kell felhasználni.” A Magyar Dolgozók Pártjának Programnyilatkozata. In: A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-48. Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, 1967. 600. Továbbá lásd például A luxusüdülők is a dolgozóké lesznek. Szabad Nép, 1948. május 26. Munkásüdülőttelep lett a Balaton partvidéke. Szabad Nép, 1948. június 22.

³⁸⁸ *Misóczki L.: Turizmus a Rákosi-rendszerben i. m. 190.*

³⁸⁹ Körülbelül 1948 második felétől egyértelművé vált, hogy döntést bármely kérdésről csakis az államhatalmat kisajátító kommunista párt hozhat. Lásd: *Pető Iván: A gazdaság átpolitizálása. In: A fordulat évei 1947-1949. Bp., 1998. 98. Illetve: Magyar Országos Levéltár M szekció, Központi Szervek, (a továbbiakban: MOL-M-KS) 276. f. 54/17. ö. e. MDP Titkársága. Jegyzőkönyv az 1948. november 18-i ülésről. Pénzügyi és Gazdasági Bizottság javaslatai. Dolgozók üdültesése.*

³⁹⁰ Nem csak a tárgyi infrastruktúra szenvedett jóvátehetetlen károkat, hanem elveszett a vállalkozói kezdeményezés is, ami a szolgáltató jellegű szektornak pótolhatatlan veszteségeket okozott. Az államosítás

A vendéglátás az 1949 júniusában létrehozott Belkereskedelmi Minisztérium kezébe került,³⁹¹ míg az üdülőképesség nagy része – a SZOT Üdültetési Főigazgatósága (Üdülési és Szanatóriumi Főigazgatóság) fenntartásában – a központosított szakszervezeti üdültetést szolgálta ki.³⁹² Ez azt jelentette, hogy a továbbiakban a belföldi utasforgalom jelentős hányada vállalati, intézményi szintig lebontott beutalási keretek közé szorítva, bürokratikus redistribúcióval szerveződött.³⁹³

Ugyancsak 1948-al kezdődően, rövid idő alatt felszámolásra került a korábbi országos és helyi közérdekű idegenforgalmi szervezet. Megszüntették az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalt, feladatkörét az államosított IBUSZ, az Idegenforgalmi Beszerzési Utazási és Szállítási Nemzeti Vállalat vette át.³⁹⁴ A Balatoni Intéző Bizottságot ugyancsak feloszlatták, és bár kialakították helyette a Balatoni Központi Intéző Bizottságot, rövidesen ez is felszámolásra került.³⁹⁵ A gyógy- és üdülőhelyi bizottságok tagjait párthű klientúrára cserélték, az állami ellenőrzés biztosítására megalakították a Gyógy- és Üdülőhelyi Igazgatóságot, majd e szerveket szintén feloszlatták.³⁹⁶ Sorra megszűntek az idegenforgalmi hivatalok is, mivel munkájuk feleslegessé vált, anyagi ellátásukat pedig nem biztosították. Ezáltal – a szakszervezeti és vállalati üdültetés kivételével – lényegében minden turizmussal

menetéről lásd: MOL-M-KS 276. f. 54/44. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Javaslat a magántulajdonban levő penziók állami kezelésbe vételére. 1949. május 18. Előterjesztés a Titkárság részére. MOL-M-KS 276. f. 54/44. ö. e. MDP Titkársága. Jegyzőkönyv a MDP Titkárságának 1949. május 18-i üléséről. Államgazdasági Bizottság javaslati. Javaslat a magántulajdonban levő panziók állami kezelésbe vételére. *Kudar L.*: Turizmusunk története i. m. 33. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 53.

³⁹¹ *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 53.

³⁹² Az új alkotmány kimondta: „A Magyar Népköztársaság biztosítja a dolgozóknak a pihenéshez és üdüléshez való jogát. E jogot a Magyar Népköztársaság a törvényes munkaidő, a fizetéses szabadság és a dolgozók üdülésének megszervezése útján valósítja meg.” A korszakra jellemző gondolkodásmód miatt egyébként e deklaráció is diszkriminációt eredményezett, azaz a pihenéshez és üdüléshez való jog kizárólag a „dolgozókat” illette meg. Lásd: Törvények és törvényerejű rendeletek 1949. 1949. évi XX. Törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. VIII. Fejezet. 46.§ (1), (2).

³⁹³ A következő gondolatok frappánsan világít rá a diktatúra üdültetési gyakorlatának következményeire. „És akkor a dolgozó nép is hozzájuthatott a Balatonhoz, ugye nem csak az úriember, hanem jöttek a szakszervezeti üdülőkhöz kéthetenkénti turnusban. De hát ez [...] nem egy idegen-, nem egy vendégforgalom volt, hanem ezek a mi dolgozóink voltak, akiknek ott volt a falon a házirend. Mikor, hánykor van reggeli, ha később jön, már nem kap. Meg mikor van takarodó, le kell feküdni. Szóval militáris volt félig-meddig.” Majbó Gábor, Balatonalmádi tiszteletbeli alpolgármestere. Személyes interjú. Balatonalmádi, 2007. szeptember 5.

³⁹⁴ Lásd a 6.590/1948. sz. kormányrendelet nyomán kiadott közlekedési minisztériumi rendeletet.

³⁹⁵ A BIB elnökét, Mihályffy Antalt, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a szerv újjászervezésében, 1948-ban például egy tiszántúli faluba telepítették ki, ahol hamarosan elhunyt. Lásd: *Zákonyi F.*: Siófok újkori története i. m. 559.

³⁹⁶ A 6010/1948. számú kormányrendelet és a 9.430/1948. (IX. 15.) számú kormányrendelet alapján megalakított bizottságokat a 289/1950. (XII. 17.) számú minisztertanácsi rendelet szüntette meg. Lásd: Magyar Közlöny 435-436. *Zákonyi F.*: Siófok újkori története i. m. 591.

kapcsolatos feladat az IBUSZ hatáskörébe került. A szovjet mintára központosított állami szervvé formált vállalatot előbb a Közlekedési Minisztérium Idegenforgalmi Főosztálya, majd 1949-től a Közlekedés és Postaügyi Minisztérium VIII. Szállítmányozási és Idegenforgalmi Főosztálya felügyelete alá rendelték.³⁹⁷

Időközben – 1949 elején – a nemzetközi forgalmat meghatározó pártirányelvek is megszülettek. Eszerint az idegenforgalom fejlesztése legfeljebb a Szovjetunió és a népi demokráciák viszonylatában jöhetett szóba, a nyugati országok tekintetében azonban nem.³⁹⁸ Elsődleges szemponttá vált a hatékony államvédelmi ellenőrzés. Ezért rá kellett térni a csoportos utazásokra; állandó idegenforgalmi szállodákat kellett kijelölni; meg kellett határozni a külföldiek által meglátogatható objektumok, üzemek, szórakozóhelyek körét.³⁹⁹ Rákosiék azonban mindezt kevesellték, ezért még ugyanezen év nyarán újabb, az ellenőrzés fokozását szolgáló intézkedéseket fogadtattak el.⁴⁰⁰

A mostohává vált feltételek között egyre kevésbé lehetett valódi értelemben vett idegenforgalomról beszélni.⁴⁰¹ Az ötvenes évek kezdetére a korábban eredményesen működő szektor teljesen eljelentéktelenedett. Az utasforgalom a hidegháborús hisztéria közepette elsősorban államvédelmi kérdéssé vált.⁴⁰² Nyugati vendég évekig csak nyomós okkal,

³⁹⁷ Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 63., 263. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 76-77.

³⁹⁸ A tökések beutazásokat az 1948-ban elért alacsony, 30 000-es szinten kellett befagyasztani, úgy, hogy a látogatók lehetőleg minél nagyobb számban munkások, baloldali elemek legyenek. A nyugati idegenforgalmat nem csak politikai okokból nyilvánították nemkívánatosnak, hanem azt is kimondták, hogy annak devizabevételi, tehát gazdasági szempontból sincs komoly jelentősége. A megfelelő szakismeretek hiánya ideológiai dogmatizmussal párosulva lehetetlenné tette a turizmus objektív értékelését. MOL-M-KS 276. f. 54/29. ö. e. MDP Titkársága. Állampolitikai Osztály: Javaslat további idegenforgalmi politikákra. 1949. február 9.

³⁹⁹ Bár a keleti blokk országaival folyó turistaforgalom elvi szinten támogatandónak minősült, a gyakorlati javaslatok „baráti” viszonylatban szintén a szabad mozgás lehető legteljesebb korlátozására törekedtek. Uo.

⁴⁰⁰ A Belügyminisztérium mellett felállítandó Külföldi Kapcsolatok Bizottságának szinte kizárólagos jogává vált a ki- és beutazások engedélyezése. Az új pártszerv hatásköre csak a Titkárság közvetlen döntési körébe vont kérdésekre nem terjedt ki (nemzetközi jellegű kongresszusok, konferenciák, államközi tárgyalások delegáltjainak jóváhagyása), ezenkívül a Szovjetunióból, illetve a népi demokratikus országokból érkező beutazások esetében elégségesnek tartották a minisztériumi hatóságok hozzájárulását. MOL-M-KS 276. f. 54/53. ö. e. MDP Titkársága. Az országból való kiutazások és az országba való beutazások kérdésének megtárgyalására a Párttitkárság által kiküldött bizottság javaslatai. 1949. július 11. Illetve: MOL-M-KS 276. f. 54/53. ö. e. MDP Titkársága. Jegyzőkönyv a MDP Titkárságának 1949. július 13-i üléséről. Javaslat a ki- és beutazások szabályozására.

⁴⁰¹ Az, hogy 1949-ben a külföldi érkezések száma az előző évhez képest még javult némiképp (32 689 fő), annak volt köszönhető, hogy Budapesten rendezték a Világifjúsági Találkozót. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 61. Kudar L.: Turizmusunk története i. m. 33.

⁴⁰² Az ideológiaiilag determinált világkép a külföldről érkezőkben a népi demokráciát a belső ellenséggel szövetkezve megdönteni akaró diverzánst, imperialista kémet látott. E pszichózis az idő előrehaladtával csak erősödött. Lásd például Révai Józsefnek az MDP KV 1949. március 5-i ülésén elhangzott felszólalását. (Népi demokráciánk jellegéről. In: Törvénytelen szocializmus: 50-51. Illetve: Szabad Nép, 1950. január 20-i számát.

leginkább hivatalos ügyben látogatott az országba.⁴⁰³ Ilyen körülmények között – miközben a gazdaságpolitika az iparfejlesztés bővületében élt – az ágazat aligha számíthatott fejlesztésre.⁴⁰⁴

A Rákosi-kor idegenforgalma

Kilátástalanság és átszervezések

A magyar turizmus történetének legkeservesebb évei sem teltek azonban eseménytelenül. Az időszak fő kihívását a szektor tervgazdasági keretek között működőképes struktúráinak megtalálása jelentette. Miként szó volt róla, a vendéglátás beleértve a szállodaipart a Belkereskedelmi Minisztérium ügykörébe került. A szakmai-vállalkozói hátteret ellehetetlenítő államosítás egyrészt a bürokratizmus elhatalmasodását, másfelől a szolgáltatási színvonal folyamatos romlását eredményezte.⁴⁰⁵ Az illetékesek átszervezésekkel próbáltak a helyzeten úrrá lenni. A Szállodaipari Nemzeti Vállalatból és az Élelmezési Nemzeti Vállalatból kialakították a Büfé, az Italtolt, valamint a Szállodaipari Vállalatot. A három vállalat összefogására 1950. január 1-én megalakult a Szálloda és Élelmezési Kereskedelmi Központ.⁴⁰⁶ A vendéglátás minősége azonban – a szakértelem hiánya, az üzemi jelleg érvényesítése, a fejlesztések elmaradása folytán – tovább csökkent.⁴⁰⁷

„Éles fegyverünk: az Államvédelmi Hatóság” Mindkét forrást idézi *M. Kiss Sándor*: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950-1953. 147., 140. In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Bp., 2000.

⁴⁰³ A legjelentősebb budapesti szállodák is elsősorban a kiküldetésben lévő belföldieket valamint a szocialista országok delegátusait szolgálták ki. A vendégeknek mindössze 10-15 százaléka volt külföldi. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: Idegenforgalom i. m. 61. *Kudar L.*: Turizmusunk története i. m. 33. Illetve: *Rubovszky A.*: Hotel Gellért i. m. 37.

⁴⁰⁴ A kialakult helyzetet Kossa István az Országos Idegenforgalmi Tanács elnöke a következőképpen jellemezte 1965-ben. „Arról is nyíltan kell beszélni, hogy amikor végre az ország gazdasági helyzete megengedte volna, hogy megkezdjük az idegenforgalom alapjainak lerakását, hogy bekapcsolódjunk a világ idegenforgalmi vérkeringésébe, akkor a személyi kultusz idején és a voluntarista gazdasági politika következtében ezt nem tettük meg. Ebben az időben nem akartunk idegenforgalmat. Örültünk, annak örültünk igazán, ha még szükségből sem jött idegen hozzánk, mert mindenki valamilyen féltelmes ellenséget láttunk.” *Kossa István* (az OIT elnöke): *Múlt és jövő. Idegenforgalom 1965*, április. 6.

⁴⁰⁵ „Több helyen is akadozott a szállodai vagy vendéglátói munka, sőt egyes helyeken a működés is megállt a hozzá nem értő, illetve az idegenforgalmi ismeretek hiányával küzdő személyek alkalmatlansága miatt.” Lásd: *Misóczki L.*: Turizmus a Rákosi-rendszerben i. m. 191-192.

⁴⁰⁶ A fővárosban 15 (ebből 6 szálloda) vidéken 71 (ebből 29 szálloda) vendéglátóipari egység tartozott a központhoz. Lényegében e létesítmények jelentették az ország idegenforgalmi fogadóképességét. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 53-54. *Misóczki L.*: Turizmus a Rákosi-rendszerben i. m. 195.

⁴⁰⁷ *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 67.

1952-ben újabb változtatások következtek. A módosítások célja egyértelműen az idegenforgalmi infrastruktúra részbeni helyreállítása, a szolgáltatási színvonal emelése volt. A kiemelt szállodák, éttermek irányítására megszervezték a Reprezentatív Szálloda és Vendéglátó Igazgatóságot,⁴⁰⁸ majd még ugyanebben az évben megalakult az Országos Idegenforgalmi Szálloda és Étterem Vállalat, valamint az Éttermi és Büfé Vállalat.⁴⁰⁹ Néhány korábban más célra igénybe vett, de megfelelően nem hasznosított vendéglátóipari egység visszakerült a belkereskedelem kezelésébe.⁴¹⁰ 1955-ben két igazgatóság alakult, az üzemélelmezési és a vendéglátóipari. Ettől kezdve a Belkereskedelmi Minisztériumhoz tartozó idegenforgalmi létesítmények felett lényegében az utóbbi igazgatóság rendelkezett.⁴¹¹

Az IBUSZ-t ugyancsak átszervezéssel, profiltisztítással kívánták feladatai ellátására alkalmassá tenni. Az alapvető problémát ez esetben is a szovjet példa nyomán kialakított monopolszervezet bürokratikus működése és gazdasági rendeltetése között feszülő ellentmondás feloldása jelentette. A korábban nemzetközi hírnevet szerzett vállalat munkája államosítását követően rövid időn belül oly mértékben lehanyatlott, hogy az állampárt által fontosnak tartott vendégek kielégítő színvonalú utaztatását, ellátását sem volt képes biztosítani.⁴¹² Ezen túlmenően fennálló formájában a külföldiek megfelelő állambiztonsági ellenőrzésére, illetve az ÁVH-val való hatékony együttműködésre sem tartották alkalmasnak.⁴¹³ Az 1950 augusztusában jóváhagyott elképzelések szerint működését úgy kellett átalakítani, hogy a jövőben csak idegenforgalmi kérdésekkel foglalkozzon, a külfölddel

⁴⁰⁸ Szovjet mintára reprezentatív egységeket hoztak létre, hogy azok az adott szakterület belkereskedelmi munkájában példaként szolgálhassanak. A vendéglátásban e célra létesült a Reprezentatív Vendéglátó Vállalat és az Üdülőhelyeket és Nagyépítkezéseket Ellátó Főigazgatóság. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 54., 72-73.

⁴⁰⁹ Utóbbi a még 1949-ben alakult Büfé Nemzeti Vállalatból, majd Budapesti Büfé Vállalatból jött létre. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 90.

⁴¹⁰ Korlátozott eszközökkel, de bizonyos felújítási, rekonstrukciós munkák is megindultak. Látványos fejlődésről azonban nem lehetett beszélni. 1954-ben 10 budapesti és 63 vidéki szálloda tartozott a Reprezentatív Szálloda és Vendéglátó Igazgatóság kezelésébe. *Misóczki L.*: Turizmus a Rákosi-rendszerben i. m. 195. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 68.

⁴¹¹ Lásd a tárca szervezetéről és működéséről rendelkező 10/182/1955. BkM sz. utasítást. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 90., 155.

⁴¹² „Számos esetben előfordult, hogy a baráti országokból érkező, – vagy kapitalista országokból érkező, de számunkra politikailag megbízható – vendégekről történő gondoskodás (szórakozási program, elhelyezés, pénzváltás stb.) nem megfelelő.” MOL-M-KS 276. f. 54/115. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkárság részére: IBUSZ átszervezése. 1950. augusztus 28.

⁴¹³ „Jelenleg a külföldről Magyarországra érkező, vagy átutazóban levő idegenek ellenőrzése, – a vízum kiadásánál érvényben levő ellenőrzésen túl – csak nehezen biztosítható. [...] Az említett hibáknak oka, hogy jelenleg nincs megfelelő vállalatunk, mely ezeket a feladatokat – részben az ÁVH-val közösen – elássa.” MOL-M-KS 276. f. 54/115. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkárság részére: IBUSZ átszervezése. 1950. augusztus 28.

kapcsolatos személyforgalmat pedig kizárólagos joggal bonyolítsa.⁴¹⁴ Ennek értelmében feladat- és hatásköre az idegenforgalmi propaganda és tájékoztatás megszervezésére, az érkezőkről való gondoskodásra (elhelyezés, étkeztetés, program összeállítás, jegyváltás stb.), idegenvezetői szolgálat működtetésére, szükség esetén a vendégek kísérésére terjedt ki.⁴¹⁵

E változtatások hatékonyságát azonban az ötvenes évek elején nem igen lehetett lemérni. Hazánk idegenforgalma, annak ellenére, hogy az IBUSZ mellett több szocialista ország (Csehszlovákia, Bulgária, Lengyelország) időről-időre felvetette a turisztikai kapcsolatok kérdését, minimális szinten volt befagyasztva.⁴¹⁶ A magyar vezetés a forgalom kölcsönös növelésére vonatkozó javaslatokat általában tudomásul vette, azonban szinte semmit nem tett megvalósulásukért.⁴¹⁷ Ilyenformán a szocialista államokkal folytatott csereüdültetés keretében évente pár ezer, összességében pedig legfeljebb 10-15 000 külföldi érkezett.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Ez azt jelentette, hogy a vállalat korábban ugyancsak eredményesen ellátott egyéb feladatait – könyv export-import, hírlap előfizetés, paviloni árusítás stb. – más szerveknek kellett átadni. A Párt és a SZOT által szervezett utazások, és azok, amelyeket a kormány közvetlenül kívánt intézni továbbra is az IBUSZ hatáskörén kívül bonyolódtak. MOL-M-KS 276. f. 54/115. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkárság részére: IBUSZ átszervezése. 1950. augusztus 28. MOL-M-KS 276. f. 54/115. ö. e. MDP Titkársága. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. augusztus 30-án tartott üléséről. IBUSZ átszervezése. Lásd még: *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 95.

⁴¹⁵ A belföldi turizmus tekintetében pedig arra kellett törekednie, hogy különvonatok, sport- és csoportos utazások szervezésével lehetőleg a forgalom szakszervezeti üdültetésen kívül eső részét is ellenőrzött keretek közé terelje. Az IBUSZ számára kirótt teendők, főként a külföldiek elhelyezése, ellátása csak a megfelelő létesítményeket birtokló Belkereskedelmi Minisztériummal együttműködésben volt elképzelhető. Ezért a vállalatnak megállapodást kellett kötnie a minisztériummal a szállodai helyek, árak, kiszolgálás, szórakozás stb. biztosításáról. MOL-M-KS 276. f. 54/115. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkárság részére: IBUSZ átszervezése. 1950. augusztus 28.

⁴¹⁶ MOL-M-KS 276. f. 54/95. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Feljegyzés a Titkárság részére: Az 1950. évi csereüdültetés és idegenforgalom. 1950. április 19. MOL-M-KS 276. f. 54/98. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkárság részére: A népi demokráciákkal való idegenforgalom bővítése. 1950. május 3. Lásd az IBUSZ-ra vonatkozóan: MOL-M-KS 288. f. 25/1957/8. ö. e. Ipari Osztály: Jelentés Marosán György elvtárs részére. 1957. december 21.

⁴¹⁷ Az ország az alacsony utasforgalmi kontingensekről kötött megállapodásokat sem teljesítette például. MOL-M-KS 276. f. 54/95. ö. e. MDP Titkársága. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. április 19-én tartott üléséről. Az 1950. évi csereüdültetés és idegenforgalom. MOL-M-KS 276. f. 54/95. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Feljegyzés a Titkárság részére: Az 1950. évi csereüdültetés és idegenforgalom. MOL-M-KS 276. f. 54/98. ö. e. MDP Titkársága. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. május 3-án tartott üléséről. MOL-M-KS 276. f. 54/98. ö. e. MDP Titkársága. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkárság részére: A népi demokráciákkal való idegenforgalom bővítése.

⁴¹⁸ 1951-ben az országba látogató külföldiek száma 37 121 főt tett ki, ebből 15 879 volt beutazó. 1952-ben 30 536 érkezésből 15 806 esett a beutazók rovatára. *Berényi J.*: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 54. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: Idegenforgalom i. m. 62.

Politikai hullámverésben újrainduló utasforgalom

A reménytelen helyzetben a turizmus rehabilitálásának lehetőségét Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála, illetve a szovjet politikában ezt követően végbemenő felfordulat hozta el. Hazánkban Nagy Imre miniszterelnökké kinevezését követően megindult a korábbi évek elhibázott gazdaságpolitikájából való óvatos kiútkeresés. A súlyosbodó politikai-gazdasági válsággal küszködő vezetés a nyugati kapcsolatok bizonyos fokú normalizálására törekedett, érdeklődése pedig fokozódott a tőkés fizetési mérlegben keletkező hiány ellensúlyozására alkalmas bevételi lehetőségek iránt.⁴¹⁹ E tényezők az idegenforgalmat is új megvilágításba helyezték.

A körülmények megváltozása kifejezésre jutott az IBUSZ növekvő aktivitásában. 1953-ban, a kommunista hatalomátvétel óta első ízben, a csereüdültetés mellett sor került néhány kisebb külföldi turistacsoport beutazására.⁴²⁰ Ennek eredményeként a korábbi évek 10-15 000-es vendégforgalma (1952: 15 806) több mint megduplázódva elérte a 32 646 főt.⁴²¹ Az új szakaszt hirdető kormányprogram részeként fokozódtak a fogadóképítés, a vendéglátás minőségének, kulturáltságának javítása érdekében tett erőfeszítések.⁴²²

Az ágazat fejlesztését 1954 decemberében a pártvezetés, illetve Rákosi is jóváhagyta.⁴²³ Ekkor már a pártközpontban sem vitatták, hogy az ország – a népi demokráciákból és a nyugati államokból egyaránt megnyilvánuló érdeklődés alapján – jelentős idegenforgalmat bonyolíthatna. Ennek szellemében az IBUSZ 1955-re a kapacitás egészét kitöltő utasforgalom

⁴¹⁹ Lásd: MOL-M-KS 276. f. 53/199. ö. e. MDP Politikai Bizottság (PB). Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz. Tárgy: Devizahelyzetünk megjavításához szükséges intézkedések. 1954. október 11.

⁴²⁰ Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 95.

⁴²¹ Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 62.

⁴²² Több szálloda visszanyerte eredeti rendeltetését, a korábbinál nagyobb tempóban folytatódott az erőteljesen elhanyagolt épületek korszerűsítése. (Palace, Astoria, Continental, Erzsébet Szálló, Vörös Csillag (Panoráma Szálló), Béke Szálló (Britannia), Duna Szálló (Bristol), Szabadság (Imperial). Az időszakban egyetlen új létesítmény épült, a sztálinvárosi Arany Csillag 1954-ben. E hotel elhelyezésénél azonban szinte teljesen mellékesek voltak az idegenforgalmi szempontok vagy célok. Sokkal inkább politikai jelentőséggel bírt, hogy az új szocialista mintatelepülés rendelkezzen ilyen objektummal. (Lásd a 10. számú képet.) Berényi J.: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 86. Misóczki L.: Turizmus a Rákosi-rendszerben i. m. 195.

⁴²³ A Titkárság az idegenforgalom fejlesztése ügyében eléje terjesztett anyagot azzal fogadta el, hogy a konkrét elképzeléseket be kell mutatni a Minisztertanácsnak. MOL-M-KS 276. f. 54/347. ö. e. MDP Titkársága. Jegyzőkönyv a Titkárság 1954. december 20-i üléséről. Az ülésen jelen volt Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Ács Lajos, Vég Béla.

szervezésére kapott felhatalmazást.⁴²⁴ Az illetékesek az így várható tőkés bevételt 6-7 millió devizaforintra becsülték.⁴²⁵ Ezen kívül javaslat született egy olyan tárcaközi idegenforgalmi bizottság megszervezésére, mely amellet, hogy az illetékes közlekedés és postaügyi miniszter tanácsadó és véleményező szerveként működne, alkalmassá válhatna a turizmussal kapcsolatban felmerülő elvi és gyakorlati kérdések rendezésére, a problémák gyors elintézésére.⁴²⁶

A pozitív előzményeket követően az 1955-ös év igen ellentmondásosan alakult. Az ágazat rehabilitálásának jelentős állomását jelentette, hogy a Minisztertanács 3010/1955. (I.12) számú határozata alapján megalakulhatott az Országos Idegenforgalmi Tanács (OIT), a közlekedés és postaügyi miniszter elnöklete alatt működő idegenforgalmi bizottság.⁴²⁷ Az éves vendégforgalom megközelítette az 50 000-et.⁴²⁸ Ugyanakkor a nemzetközi turizmus létjogosultságát már az év elején megkérdőjelezte az újabb politikai fordulat, amely áprilisban Nagy Imre miniszterelnöki tisztségből való eltávolításához, egyúttal Rákosi pozíciójának ismételt megerősödéséhez vezetett.

A változás kézzelfogható jeleként az Ausztria-Magyarország labdarúgó mérkőzés kapcsán Bécsbe szervezendő társasutazás ügye a Politikai Bizottság 1955. április 13-i ülése elé került, a pártvezetés pedig visszatérve az 1953 előtti időszak szelleméhez, szűk körben sem engedélyezte a kiutazásokat. (Az előterjesztésben mindössze 200-250, különböző

⁴²⁴ Azt továbbra is kikötötték, hogy a beutaztatás elsősorban társas formában, illetve a Belügy- és Külügyminisztérium szempontjainak figyelembevételével történjék. MOL-M-KS 276 f. 54/347. ö. e. MDP Titkársága. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az idegenforgalom fejlesztésére. 1954. december 8.

⁴²⁵ Budapesten a Margitszigeti Nagyszállót, az Astoriát és a Vörös Csillag Szállót, vidéken Hévíz és néhány egyéb Balaton-környéki település létesítményét tartották külföldiek elhelyezésére alkalmasnak. Ennek alapján a nyugatról érkező fizető vendégek számára kb. 70 000 vendégnap biztosítását látták lehetségesnek. Emellett a szocialista országokkal folyó csereüdültetésre – csehszlovák, lengyel, bolgár, román viszonylatban, előre meghatározott arányban –, 18 000 vendégnap lekötését javasolták. Úgy számoltak, hogy a szocialista relációjú forgalomban is keletkezhet kb. 1,5 millió forint népgazdasági eredmény. Uo.

⁴²⁶ Az új testület megalakulásáig a különböző tárcákat és szerveket érintő kérdések megoldására – például szállodai férőhelyek és szolgáltatások biztosítása, vízumok kiadása – a közlekedés és postaügyi miniszternek kellett javaslatokat tennie a Minisztertanács felé. Uo.

⁴²⁷ Az OIT további történetének részletes tárgyalását lásd az idegenforgalom szervezetét tárgyaló fejezetben. A turizmus növekedése egyébként az IBUSZ belső átszervezését is halaszthatatlanná tette. Az új preferenciáknak megfelelően Nemzetközi Főosztály alakult nyugati és szocialista osztállyal, valamint létrejött a belföldi Kereskedelmi Főosztály. *Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 63. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 77., 95.*

⁴²⁸ A be- és átutazók összesített száma meghaladta a százazretet. 99 071 magyar pedig eljutott külföldre, ami szintén rekordot jelentett. *Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 62. Központi Statisztikai Hivatal: Idegenforgalmi Adattár 1958-1965. Bp., 1966. 13.*

minisztériumoktól kiválasztott személy egynapos külföldi tartózkodását javasolták.)⁴²⁹ Ezt követően még az év tavaszán megindult az utasforgalom növelése érdekében nemrég hozott intézkedések, határozatok módosítása, visszavonása.⁴³⁰

Azonban hamarosan bebizonyosodott, hogy a sztálini időszak politikájához való visszatérés az idegenforgalom tekintetében sem járható út. A turizmusfejlesztés leállítását követően nem sokkal ismét napirendre került a forgalom újraindításának kérdése.⁴³¹ Ezt a PB augusztus 11-i ülése számára készített feljegyzés szerint a következő okok indokolták. „A jelenlegi nemzetközi helyzet, valamint a Szovjetunió kezdeményezései az idegenforgalom terén is és az egyes nyugati országokban megnyilvánuló érdeklődés hazánk iránt szükségessé teszi, hogy a nyugati országokkal idegenforgalmi turista kapcsolatokat fenntartsunk. A Pénzügyminisztérium véleménye szerint a turista forgalom deviza szempontból is

⁴²⁹ Az indítványt annak ellenére utasították el, hogy az 1954 decemberében az idegenforgalom fejlesztése érdekében elfogadott kezdeményezések között kiemelt tételként szerepelt a nemzetközi sportesemények forgalmának kihasználása. Igaz ez esetben nem aktív, hanem passzív turizmusról lett volna szó, azonban, miként a társasutazásra vonatkozó előterjesztés készítői is felhívták rá a figyelmet, bizonyos mértékű kölcsönösség biztosítása feltétlen szükséges lett volna a továbblépés lehetőségének megteremtése érdekében. „Az osztrák kormány részéről felhívták az IBUSZ bécsi irodájának figyelmét arra, hogy amennyiben nem fognak tapasztalni viszonyosságot, egy idő múlva a Magyarországra irányuló utazásokat meg fogják akadályozni. Hasonló értelmű tájékoztatást kapott bécsi követségünk is.” – jelezték. A javaslatot egyébként Bebrits Lajos a Rákosi-éra hírhedt közlekedés és postaügyi minisztere, a pártban az idegenforgalom megindításának egyik fő szószólója terjesztette fel. MOL-M-KS 276. f. 53/225. ö. e. MDP PB. Javaslat a Bécsben rendezendő Magyarország-Ausztria nemzetek közötti labdarúgó mérkőzésre társasutazás szervezésére. 1955. április 13. MOL-M-KS 276. f. 53/225. ö. e. MDP PB. Ipari és Közlekedési Osztály: Javaslat a Bécsben rendezendő Magyarország-Ausztria nemzetek közötti labdarúgó mérkőzésre társasutazás szervezésére. 1955. április 1.

⁴³⁰ Piros László 1955. április 28-i, Hegedűs Andrásnak címzett feljegyzése a következőket tartalmazta: „A Minisztertanács 1955. január 10-i 3010. számú határozatában a devizakeretek emelése érdekében intézkedett az idegenforgalom fejlesztésére, ezenbelül a nyugati országokból Magyarországra irányuló idegenforgalom növelésére. Véleményem szerint célszerű lenne ezt a határozatot felülvizsgálni, a kapitalista országokból Magyarországra irányuló idegenforgalmat lényegesen csökkenteni, korlátozni. Tekintve, hogy e kérdésben az M.T. határozat előtt Pártunk illetékes szerve is döntést hozott, a határozatot pártvonalon is felül kellene vizsgálni.” A turizmusfejlesztésről szóló döntés Politikai Bizottság általi módosítását 1955. máj 20-án kelt előterjesztésében kezdeményezte a miniszterelnök. „Javaslom, hogy a PB az idegenforgalom fejlesztéséről szóló határozatát oly értelemben módosítsa, hogy a kapitalista országokból Magyarországra irányuló idegenforgalmat lényegesen csökkenteni, illetve korlátozni kell. Fenti határozat végrehajtásaként a Minisztertanács e tárgyban hozott bizalmas határozatát megfelelően módosítsa.” Erre június második felében került sor. Ekkor a nyugati idegenforgalom szervezését, a sportrendezvényekkel összefüggő utazások kivételével, további intézkedésig leállították. MOL-M-KS 276. f. 53/234. ö. e. MDP PB. Piros László 1955. április 28-i levele Hegedűs Andrásnak. MOL-M-KS 276. f. 53/234. ö. e. MDP PB. Hegedűs András előterjesztése a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom fejlesztéséről szóló határozat módosítására. 1955. máj 20. MOL-M-KS 276. f. 53/243. ö. e. MDP PB. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya: Előterjesztés a PB részére az idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatban. 1955. augusztus 9.

⁴³¹ MOL-M-KS 276. f. 53/242. ö. e. MDP PB. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1955. július 28-i üléséről. Javaslat az IBUSZ által lebonyolítandó nyugati országokból történő beutazások felülvizsgálatára. (Hegedűs András szóbeli javaslata.)

eredményes.”⁴³² A meggyőző érvek hatására a Politikai Bizottság 1955 augusztusában újfent hozzászólását adta a turizmus megindításához.⁴³³

Az ismételt elvi megerősítés ellenére persze továbbra is számos tényező akadályozta a forgalom zökkenőmentes bonyolítását. A külföldiek megítélése az 1953-at követő „enyhülés” ellenére nem változott. Sőt a határ átjárhatóbbá válása, ha lehet, tovább erősítette a belügyi apparátusban a fokozódó imperialista diverzióról és kémtevékenységről kialakított meggyőződést.⁴³⁴ A vízumkiadás négy-öt hetet vett igénybe, ráadásul a beutazási kérelmek többségét elutasították, jelentős mértékben megnehezítve ezzel az IBUSZ munkáját.⁴³⁵ Korlátozott forgalom mellett is komoly problémát jelentett az idegenforgalmi infrastruktúra elégtelensége, korszerűtlensége. Sem Budapesten, sem vidéken nem állt rendelkezésre megfelelő szállás- és vendéglátókapacitás, a Balatonnál különösen rossz volt a helyzet.⁴³⁶ Számos a szektor jövője szempontjából alapvető kérdés várt tehát még tisztázásra.

⁴³² A Szovjetunióra vonatkozó észrevétel különösen kínos lehetett Rákosiék számára. Időközben ugyanis szovjet részről hozzáláttak a nemzetközi turizmus feltételeinek megteremtéséhez, ennek keretében Magyarország irányába is tettek kezdeményezéseket. „Az utóbbi időben a Szovjetunió, az Inturiszt is felvetette az idegenforgalom kérdését Magyarországgal. Ez ügyben az Inturiszt meghívására rövidesen a Szovjetunióba utaznak idegenforgalmi szakembereink.” – jegyezte meg az előterjesztés. MOL-M-KS 276. f. 53/243. ő. e. MDP PB. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya: Előterjesztés a PB részére az idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatban. 1955. augusztus 9. Valamint: *Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom* i. m. 57.

⁴³³ Az IBUSZ engedélyt kapott, hogy az 1955-re már korábban lekötött és az 1956-ra betervezett kapitalista vendégnapot kitöltse. A nyugati turistákat lehetőleg a Skandináv országokból, Ausztriából, Angliából, Svájcban, Franciaországból és Olaszországból kellett szervezni. Az így elérhető devizabevételt az előterjesztés készítői kb. 4 millió devizaforintra becsülték. MOL-M-KS 276. f. 53/243. ő. e. MDP PB. Jegyzőkönyv a PB 1955. augusztus 11-i üléséről. Javaslat az idegenforgalmi szabályozással kapcsolatos minisztertanácsi határozat megváltoztatására.

⁴³⁴ Különösen veszélyesnek tartották a feltételezett ausztriai, németországi központokból amerikai koordinációval folyó ellenséges hírszerző-tevékenységet. Egyre gyakrabban merült fel, hogy a határok megnyílásával bonyolultabbá válik az államvédelmi munka. A kémelhárítás megerősítése érdekében megszülettek az első, már az idegenforgalommal is számoló intézkedések. *Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953-1956.* In: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerkesztette: Gyarmati György. Bp., 2000. 163-166., 169-174. 180-181.

⁴³⁵ Nyugat-Németország viszonylatában 80-90 százalékban, Ausztria tekintetében 40-50, Svájc viszonylatában 30-40 százalékban nem adták ki a turistaútra jelentkezők részére a vízumot. MOL-M-KS 276. f. 53/243. ő. e. MDP PB. Jegyzőkönyv a PB 1955. augusztus 11-i üléséről. Javaslat az idegenforgalmi szabályozással kapcsolatos minisztertanácsi határozat megváltoztatására.

⁴³⁶ E fogyatékoságokat rövidtávon a Gellért és Royal szállodák rendbe hozásával, a Balaton mentén pedig üdülőhelyek igénybevételeivel kívánták orvosolni. Az utóbbi elképzelés érintettjei azonban (SZOT, Honvédelmi Minisztérium) – az idegenforgalmat támogató párt és minisztertanácsi határozat ellenére – hallani sem akartak attól, hogy helyeket bocsássanak külföldiek rendelkezésére. Uo.

A nehézségek ellenére 1956 pozitív előjelekkel indult. A második öt éves terv irányelvei közé az idegenforgalom fejlesztését célzó beruházási elképzelések is bekerültek.⁴³⁷ A sajtó a nyár folyamán már „örvendetesen fellendülőben lévő” idegenforgalomról adott hírt.⁴³⁸ Az év második felében azonban a politikai események felgyorsulása ismét új helyzetet teremtett. Az idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatos gondolatok felkarolására már csak a forradalom leverését követően kerülhetett sor. A Kádár-korszak turizmusának kiinduló kereteit '56 történései, valamint a Rákosi éra és Nagy Imre első miniszterelnöksége idején hozott intézkedések határozták meg.

⁴³⁷ A MDP Központi Vezetőségének 1956. július 18-21-i ülésén elfogadott tervkoncepció a turisztikai fejlesztéseket látszólag életszínvonal-politikai célkitűzésként kezelte. A konkrét javaslatok azonban nem hagytak kétséget a felől, hogy – akár a dolgozók üdültetésének kárára – a nemzetközi forgalom fellendítését kívánták szolgálni. E szerint: „A szállodai szobák számát öt év alatt legalább 35 százalékkal, ezen belül az idegenforgalom követelményeinek megfelelő szobák számát mintegy kétszeresére kell növelni, részben úgy, hogy a régebben szállodai célokra szolgáló épületeket e célra vissza kell adni. Ezzel is elő kell segíteni a kölcsönös, turisztikai célú utazások növekedését.” A szektor felértékelődését bizonyítja, hogy az ország egyes területeinek fejlesztése kapcsán is kiemelték: „Fokozottabban kell kihasználni országunk adottságait a hazai és külföldi turistaforgalom növelésére.” Irányelvek a magyar népgazdaság fejlesztésének második öt éves tervéhez. Veszprém Megyei Népújság, 1956. július 27.

⁴³⁸ Míg a megelőző években szinte kizárólag az üdülés szó szerepelt az újságok hasábjain, ettől az időszaktól kezdve elsősorban a nemzetközi turizmus megjelölésére ismét létjogosultságot nyert az idegenforgalom kifejezés. Lásd például: „Nagyon forgalmas az idén Balatonalmádiban is a magyar tenger partja és szinte nem múlik el egyetlen nap sem, amikor a sétahajózni akaró, a kikötőbe igyekvő tömegben itt-ott ne hallatszana külföldiek beszélgetése, mintegy bizonyítékként örvendetesen fellendülőben lévő idegenforgalmunknak.” Megjegyzés. Veszprém Megyei Népújság, 1956. július 13. Továbbá: „Csaknem 4000 külföldi turista látogatott már az idén a Balaton északi partjára, sokkal több, mint tavaly egész évben. Nagyon megnőtt az idegenforgalom a nyugati országokból: több mint négyszer annyian érkeztek már onnan a Balaton északi partjára, mint az elmúlt évben. A legtöbb külföldi vendég Franciaországból, Ausztriából és Svájcban jött.” Veszprém Megyei Népújság, 1956. július 6. Nagy idegenforgalom a Balaton északi partján.

Második rész

Idegenforgalom a számok tükrében⁴³⁹

A dolgozat második egységében, e résszel kezdődik tulajdonképpeni kutatási tárgyunk, a korai kádári időszak részletes tárgyalása. A fejezet célkitűzése a statisztika segítségével áttekintő képet adni az 1956-1966-ig tartó időszak fejlődéséről. Előbb azonban érintjük a statisztikai mérés alapproblémáit, majd röviden vázoljuk a szocialista és a kapitalista viszonylatban megmutatkozó, az adatsorok értékelését befolyásoló különbségeket. Ezt követően ismertetjük a nemzetközi utasforgalmat jellemző legfontosabb tendenciákat. A főbb adatokat évről-évre haladva mutatjuk be, jelezve az eredményeket befolyásoló legényegesebb tényezőket, köztük az utazás adminisztratív szabályozásában beálló alapvető változásokat.⁴⁴⁰ A némiképp megterhelő szöveges elemzés átlátását, értelmezését a dolgozat végén elhelyezett diagramok segítik. (16-49. számú grafikon.)

A statisztikai mérés problémái

Az idegenforgalom elméleti tanulmányozásában, hatásainak, eredményeinek meghatározásában jelentős szerepet játszik a statisztika.⁴⁴¹ Magyarországon a komoly hagyományokra visszatekintő idegenforgalmi adatgyűjtést a második világháborút követő politikai fordulat jelentős mértékben visszavetette.⁴⁴² Jóllehet 1949-et követően is készültek statisztikák, azok gyakran hiányosak voltak, másrészt sok mindenről nem tudtak beszámolni.⁴⁴³ A turizmus felértékelődését jelezte, hogy 1958-ban a Központi Statisztikai Hivatal kebelében újjászervezték az adatgyűjtést. Kétirányú munka indult: az idegenforgalmat

⁴³⁹ Természetesen a statisztikai adatok vizsgálatánál is elsősorban a nemzetközi turizmussal, illetve tőkés aktív relációjával foglalkozunk. Célunk a korabeli fejlődés dinamikájának áttekintése, valamint a legfontosabb, forgalmat befolyásoló tényezők felvázolása.

⁴⁴⁰ Az útlevél, vám-, vízumszabályok közül főként az utóbbival kapcsolatos rendelkezéseket tüntetjük fel, mivel az aktív tőkés forgalom szempontjából a legfontosabb tényezőt ez jelentette, az útlevélügy pedig alapvetően a kiutazások mértékét befolyásolta. (E helyütt csak röviden említjük a vonatkozó előírásokat, ugyanis a későbbiekben még visszatérünk a vízumkérdéshez.)

⁴⁴¹ Lásd például: *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 15-17. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 269.*

⁴⁴² A statisztikai mérés 1885-ben indult, az 1949-ig tartó időszakot a Fővárosi Statisztikai Hivatal működése fémjelezte. Lásd: *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 17. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 271.*

⁴⁴³ Lásd: *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 189.*

a határforgalom leszámolásán alapuló határstatisztikák és az „elszállásolási üzemeket” felölő vendégforgalmi kimutatások összevetésével próbálták meghatározni.⁴⁴⁴

Ez azonban korántsem jelentett egyszerű feladatot. Az elvi kérdések tisztázatlansága, a fogalmi apparátus rendezetlensége számos, az adatsorokat lényegesen befolyásoló kérdést vetett fel, melyek túlmutattak Magyarország határain. Még az is bizonytalan volt, hogy kit kell turistának tekinteni. Az efféle problémákat az IUOTO és az ENSZ Statisztikai Bizottsága az 1963-as római idegenforgalmi konferencián ajánlásokkal igyekezett kiküszöbölni.⁴⁴⁵ A statisztikai adatgyűjtés nemzetközi egysége azonban ezt követően sem valósult meg.⁴⁴⁶ Ami az általunk vizsgálandó felméréseket illeti, sem a nemzetközileg elfogadott irányelveket, sem a magyar szakemberek ajánlásait nem érvényesítették következetesen.

A hatvanas évek derekától különösen éles problémává vált az átutazók definiálása és összforgalomból való részesedésük tisztázása. 1964-ig a be- és átutazók formális szétválasztását a 24 óránál hosszabb tartózkodásra jogosító „turistavízum” és a csak 24 órás időtartamig érvényes „átutazóvízum” megkülönböztetése tette lehetővé. A szabályozás átalakításával azonban az effajta elhatárolás okafogyottá vált. A szocialista államokkal kötött kétoldalú megállapodások egyre szélesebb körben engedélyeztek vízum nélküli belépést, és bár kapitalista viszonylatban továbbélt a vízumkényszer, a 48 órás tartózkodást engedélyező átutazó vízum bevezetésével minden határátlépő számára lehetővé vált a 24 óránál hosszabb tartalmú országban időzés.⁴⁴⁷ A szakmai érvek amellet szoltak, hogy a beutazási engedély típusától függetlenül kizárólag azokat kell átutazóknak tekinteni, akik útjuk megszakítása, turisztikai szolgáltatások igénybe vétele nélkül haladnak keresztül az országon.⁴⁴⁸ Ezzel

⁴⁴⁴ Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 18-19., 195. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 270-272., 276-280.

⁴⁴⁵ Lantos György: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 9. Dr. Pálos István: A turizmus statisztikája. Idegenforgalom, 1966, augusztus. 5. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 270.

⁴⁴⁶ A különböző időszakokban született kimutatások tehát eltérő módszerekkel és terminusokkal meghatározott idegenforgalmat jelenítenek meg.

⁴⁴⁷ A rendelkezések megváltoztatása épp ezt a célt szolgálta. A gépjárműforgalom emelkedésével ugyanis jelentősen megnőtt azon átutazók száma, akik, amennyiben erre lehetőségük adódott, minden további nélkül megszakíthatták útjukat. Magyarországon megszállhattak, fogyaszthattak, ez pedig további idegenforgalmi bevételt jelenthetett. 1965-ben például a nyugati államokból érkező, az országot 48 órán belül elhagyó külföldiek közül 57 ezer fő átlagosan 1,2 vendégéjszakát töltött el szállodákban. Dr. Pálos István: A turizmus statisztikája. Idegenforgalom, 1966, augusztus. 5-6. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 196. Idegenforgalom 1967, június. Idegenforgalmunk 1966-os eredményei. 4.

⁴⁴⁸ Mivel az autós turistákról feltételezték, hogy hosszabb-rövidebb időre megállnak, elsősorban azokat tekintették potenciális átutazóknak, akik vasúton, repülőn, autóbuszon érkeztek és útjuk magyarországi megszakítását nem tervezték. A helyzet leginkább azon tranzitutasok kapcsán volt egyértelmű, akik – még ha

szemben a statisztikák továbbra is minden 48 órás vízummal rendelkező belépőt átutazóként tüntettek fel. A korabeli kimutatásokat tehát inkább tendenciák indikátoraként, mintsem pontos adatsorokként érdemes tanulmányozni.⁴⁴⁹

A nehézségek azonban nem csak a személyforgalom mérésénél jelentkeztek, ha lehet még problematikusabb területnek bizonyult a turizmusból származó bevételek meghatározása.⁴⁵⁰ Az idegenforgalom hozama számos forrásból adódik össze, legfontosabb tételei a közlekedés, szállás, étkezés és az időtöltés adott országra jutó költségei. Az eredmények a gazdaság egészében jelentkeznek, pontos értékük fizetési mérlegben történő önálló kimutatása szinte lehetetlen.⁴⁵¹ Ráadásul a korabeli magyar gazdaságpolitikai elvek egyértelműen az idegenforgalom teljesítményének alábecslésére ösztökéltek.

A vizsgált időszakban a valutabevételekről egyrészt a Magyar Nemzeti Bank készített kimutatást. Ez azonban a nemzetközi turizmus által generált forgalomnak csak egy részét szerepeltette. Különböző okokból nem tartalmazta például a menetjegy értékesítés hozadékát,⁴⁵² továbbá sem a szabadon bevihető, sem a feketén beváltott devizamennyiségből származó jövedelmeket.⁴⁵³ A valósághoz inkább közelítő adatokhoz vezetett a fizetési

megállás nélküli átutazásuk 24 óránál hosszabb időt is vett igénybe – nem hagyták/hagyhatták el az átmenő utasok részére kijelölt helyet. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 81., 271. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 196. Lantos György: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 9.*

⁴⁴⁹ Ez egyébként a mai felmérések esetében is így van. Ennek ellenére a hatvanas években, számos szakemberben élt a hit, hogy az idegenforgalmi összefüggések egzakt, tudományos feltárását az adatsorok statisztikai és matematikai módszerekkel történő vizsgálata biztosítja. A szakterület lehetőségeinek túlértékelését jelzi azon álláspont, mely szerint nem elegendő, „ha a statisztika – az abszolút számok korlátozott hitelességével – megvilágít bizonyos fejlődési irányzatokat.” *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 272., 269. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 15-17. Illetve: Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 38.*

⁴⁵⁰ Megjegyzendő, hogy a szektor által termelt profit megállapítása szintén nem csak Magyarországon, hanem világszerte gondot jelentett és jelent ma is. Lásd például: *Jákói Géza: Az idegenforgalom gazdaságosságának elemzési módszerei. Idegenforgalom, 1963, június. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 80., 117-118.*

⁴⁵¹ A turista pénzköltése ugyanis az ún. multiplikátor hatás következtében számos területen gerjeszt olyan keresletet és jövedelmet, ami már a szűken vett turizmuson kívüli ágazatokban jelenik meg. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 286. Valamint: Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 80., 117-118.*

⁴⁵² A hatvanas években készült becslések szerint a turisták teljes költségük körülbelül 20 százalékát fordították közlekedésre. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 286. MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10.*

⁴⁵³ A törvénytelenül beérkező valuta, a kötött devizagazdálkodás következtében jelentős összegeket tehetett ki. Külföldi tapasztalatok szerint a turizmus által indukált valóságos devizamozgás 25-50 százalékkal haladta meg a fizetési mérlegben kimutatottakat. *Dr. Kolacsek András: A tőkés országokból származó idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1963, március. 6. MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e.*

mérlegben kimutatott és a becsült mellékiadások alapján kiszámított átlagos napi költségnek a külföldi vendégnapok számával való beszorzása. A legmegbízhatóbb eredményeket azonban az eltérő módszerekkel készített adatsorok összevetéséből készült kombinált kimutatások szolgáltathatták.⁴⁵⁴ Bár esetenként születtek ilyen jellegű jelentések, használhatóságukat lerontotta, hogy egységes gyakorlat hiányában korlátozottan voltak összehasonlíthatók.⁴⁵⁵ Összességében tehát a bevételi statisztikákat, az utasforgalmi kimutatásokhoz hasonlóan, a fejlődés arányát jelző, becsült értékeként ajánlatos kezelni.

Szocialista és kapitalista reláció

A vizsgált időszakban az adatsorok sajátos elhatárolási szempontját jelentette a szocialista és kapitalista forgalom közötti különbségtétel, amit a korabeli felfogás szerint a két szembenálló világrend eltérő politikai-társadalmi, gazdasági berendezkedése tett indokolttá. A hivatalos állásfoglalások rendre azt hangsúlyozták, hogy a Magyar Népköztársaság mindenekelőtt szocialista viszonylatban törekszik idegenforgalmi kapcsolatait elmélyíteni. A statisztikák tanúsága szerint azonban korántsem alakult zökkenőmentesen az együttműködés e téren.

A keleti blokk országai egymás közötti forgalmukat elvileg a viszonyosság alapján szervezték. A turizmusból eredő követelések és tartozások akár több év átlagában, de ki kellett, hogy egyenlítődjenek, vagy ha ez nem történt meg a többletet az adott állam a neki szükséges termékekben levásárolta.⁴⁵⁶ Noha az esetleg jelentkező deviza aktívumnak nem tulajdonítottak különösebb gazdasági jelentőséget, elkerülendő a negatív mérleget szigorú

Építési és Közlekedési Osztály. Központi Nép Ellenőrzési Bizottság (KNEB): Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. szeptember 13. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 286.

⁴⁵⁴ Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 286., 291. Lantos György: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 9.

⁴⁵⁵ A problémák kapcsán 1963-ban a párt idegenforgalmi kérdésekben illetékes központi szervénél a következő vélemény fogalmazódott meg: „Feltétlenül szükségesnek látjuk az idegenforgalmi statisztika és a devizaforgalmi adatok jobb nyilvántartásának megszervezését, mert jelenlegi jelentésünk összeállításánál a legnagyobb gondot éppen az itt rejlő komoly hiányosságok jelentették.” MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. szeptember 13. MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10.

⁴⁵⁶ Azaz az utasforgalom nagy része klíring elszámolással bonyolódott. Az államok többsége turistát cserélt turistára, de Bulgária és Albánia például az idegenforgalomból származó követeléseit is áruszállítási tételként kezelte. Ez a gyakorlat a két világháború között, ellenséges államok viszonylatában jellemző protekcionizmusra emlékeztetett, miközben a nyugati világban már évek óta multilaterális fizetési elszámolás keretében szabályozták az effajta kérdéseket. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d.

reciprocitásra törekedtek.⁴⁵⁷ Ez a rendszer az utasforgalom fejlesztését igen megnehezítette, mivel számos gazdasági, pénzügytechnikai, illetve adminisztratív kérdésben kellett az ellenérdekű feleknek konszenzusra jutniuk, miközben az ehhez szükséges akarat gyakran hiányzott.⁴⁵⁸

Az érintettek ugyanis mindenekelőtt azon fáradoztak, hogy idegenforgalmukat kapitalista viszonylatban aktívvá, illetve jövedelmezővé tegyék.⁴⁵⁹ Jellemző, hogy Magyarország és számos „baráti” állam között a hatvanas évek derekáig, illetve egyes viszonylatokban később is, minimális turistaforgalom bonyolódott,⁴⁶⁰ a Csehszlovákiával 1963 őszén megkötött idegenforgalmi megállapodást pedig állandó viták, jegyzékváltások követték.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18. MOL-M-KS 288. f. 5/1968/445. ö. e. PB. Gazdaságpolitikai Osztály, OIT: Jelentés az idegenforgalom fejlődéséről és helyzetéről. 1968. január 31. XVII-2-a. 13t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d. MOL-M-KS 288. f. 15/136. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Pénzügyminisztérium: A szocialista utasforgalomban felmerült problémákról és azok rendezéséről. 1967. október 11. Gazdaságpolitikai Bizottság 1967. október 30-i ülésére.

⁴⁵⁸ Rendre vitákat eredményezett a kiutazók költőpénz ellátásának kérdése, a valutaátváltási árfolyam szabályozása, a ki- és bevihető árucikkek meghatározása. Lásd például: MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. szeptember 13. XVII-2-a. 13t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d.

⁴⁵⁹ A növekvő tőkés érdeklődés mellett a keleti vendégek egyre kevésbé voltak kíváncsiak. Eközben több ország idegenforgalmi infrastruktúrája és fizetési mérlege kímélése érdekében saját turistáit a „baráti” államok felé igyekezett terelni, amit azonban a másik fél nem nézett jó szemmel, mivel ez nyilván az ő nyugati forgalmát veszélyeztette. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 15/136. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Pénzügyminisztérium: A szocialista utasforgalomban felmerült problémákról és azok rendezéséről. 1967. október 11. Gazdaságpolitikai Bizottság 1967. október. 30-i ülésére. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18.

⁴⁶⁰ Bulgária, Románia, a Szovjetunió, a NDK, Albánia – figyelmen kívül hagyva ennek káros politikai kihatását – a vízumkiadás, devizaellátás korlátozásával akadályozta a turizmus kibontakozását. A Jugoszláviával folyó utasforgalmat pedig az hátráltatta, hogy az elszámolás – bár a szocialista országok köré sorolták – „klíringdollárban” történt, így magyar részről az oda utazókat a tőkés normáknak megfelelően látták el devizával. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19. XVII-2-a. 13t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Összefoglaló jelentés a KNEB megbízása alapján az IBUSZ-nál végzett vizsgálatokról. 1960. január 15. 365. d.

⁴⁶¹ Az 1964-ben tapasztalt ugrásszerű növekedést követően a cseh és magyar illetékesek még közös megegyezéssel „normalizáltak”, később konszenzus hiányában a csehszlovák fél egyoldalúan, például a korona ellátás korlátozásával fékezte a kölcsönös utasforgalmat. MOL-M-KS 288. f. 15/121. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdaságpolitikai Bizottság részére a szocialista utasforgalomban jelentkező devizális problémákról. 1967. január 11. MOL-M-KS 288. f. 15/121. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Feljegyzés a Csehszlovák-magyar utasforgalom problémáiról. 1967. január. 17. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 15/136. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Pénzügyminisztérium: A szocialista

Ami a tőkés relációt illeti, megítélése, értékelése általában sokkal egyértelműbb volt, mint a viszonyosságon alapuló szocialista turizmusé. Nyugati viszonylatban ugyanis az ország – miként azt majd minden, az idegenforgalom fejlesztésének szükségességét és fontosságát hirdető anyag megállapította – pozitív idegenforgalmi egyenlegre, minél nagyobb tőkés devizabevételtre törekedett.⁴⁶² Ennek ellenére a rendszer sajátos ellentmondásaként számos adminisztratív korlátozás akadályozta a zavartalan utasforgalom kibontakozását.

Az útlevel, deviza-, vám-, vízumszabályok mellett a kapitalista vonatkozású idegenforgalom sajátos intézménye volt a beutazási engedélyhez kötött voucher (utalvány) rendszer, amit hosszabb-rövidebb ideig minden szocialista állam alkalmazott. Ennek lényege abban állt, hogy a nyugati turista csak akkor kaphatott vízumot, ha előtte devizában befizette tartózkodása költségeit.⁴⁶³ A kötelező utalványrendszerrel szemben a hatvanas évek elejétől Magyarország irányába is egyre több kifogás fogalmazódott meg. A beutazók nehezményezték a voucher megvásárlásával, beváltásával járó bürokratizmust, a kellemetlenségeket, a túlzott kötöttségeket.⁴⁶⁴ A turisztikai verseny kieleződésével a legtöbb országban az effajta forgalomakadályozó megszorítások rövid időn belül megszűntek.

Összegezve a szocialista és kapitalista viszonylatot, idegenforgalmunk a vizsgált időszakban a következő jellemzőkkel bírt. 1958-ig a külföldi turisták száma általában nem érte el a 100

utasforgalomban felmerült problémákról és azok rendezéséről. 1967. október 11. Gazdaságpolitikai Bizottság 1967. október 30-i ülésére.

⁴⁶² Lásd például: *Kolacsek András*: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1964, április. 12. Valamint: XVII-2-a. 13t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ő. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6.

⁴⁶³ Magyarország viszonylatában a leendő vendég ezt főként az IBUSZ-al voucher szerződésben levő nyugati irodák valamelyikénél tehette meg, az utalvány értéke pedig az IBUSZ és más az idegenforgalomban érintett vállalat szolgáltatásában ellentételeződött. A turisták mellett a rokonlátogatók zömét ugyancsak bizonyos ellátás előzetes megváltására kényszerítették. *Dr. Kolacsek András*: A tőkés országokból származó idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1963, március. 5. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ő. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. A nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdései. 1963. december 14.

⁴⁶⁴ Az utalványokat viszonylag szűk körben, csak meghatározott egységekben lehetett felhasználni. A könnyű devizabevétel érdekében fenntartott rendszer – amellet, hogy politikailag is káros hatásokkal járt – a magyar szolgáltatókat sem serkentette teljesítményre, mert a voucher biztos forgalmat jelentett. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ő. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18. *Dr. Kolacsek András*: A tőkés országokból származó idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1963, március. 6.

ezres nagyságrendet.⁴⁶⁵ A forgalom 1958-1961-ig – a nemzetközi turizmus fejlesztése érdekében tett intézkedések eredményeképpen – az alacsony színtről gyorsan emelkedett. A fejlődés üteme különösen erős volt 1960 és 1961 között. Ezt követően 1963-ig viszonylag egyenletes növekedés következett, majd az adminisztratív és pénzügyi korlátok csökkentése 1964-ben ugrásszerű fellendülést eredményezett. 1965-től a beutazók száma, ha lassabban is, de tovább emelkedett, és ez az irányvonal az évtized végéig kitartott. Némi időbeli eltolódással azonos tendenciák voltak tapasztalhatóak az átutazó- és a külföldre utazó magyar turistaforgalom tekintetében.⁴⁶⁶

Az ország centrális elhelyezkedésének köszönhetően a beutazókhoz viszonyítva magas volt az átutazók aránya. A tranzitutasok száma – a forradalom leverését követő külpolitikai elszigeteltség oldódásával – az ötvenes évek végétől fokozatosan, majd a hatvanas évek derekától egyre erőteljesebben nőtt.⁴⁶⁷ Ebben jelentős szerepet játszott a motorizáció térhódítása.⁴⁶⁸ Az egyéni autós turizmus terjedése következtében évről-évre apadt a szervezeten érkező utasok száma. Érdekes még megjegyezni, hogy eleinte meglehetősen nagy számmal részesedtek a beutazó forgalomból a rokonlátogatók, arányuk azonban a hatvanas évek folyamán fokozatosan csökkent.⁴⁶⁹ Végül az időszak alatt mindvégig jellemző volt a forgalom erőteljes idényszerűsége és a területi koncentráltasága.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Kivéve 1956-ot. Lásd: *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 196.*

⁴⁶⁶ *Uő: Uo.*

⁴⁶⁷ *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 207.*

⁴⁶⁸ 1966-ban – becslések szerint – a Magyarországra belépő mintegy 3 millió külföldi közel fele közúton, autóval vagy autóbusszal utazott. Az osztrákok 97 százaléka, a nyugatnémetek 70 százaléka, a csehszlovákok fele, a lengyelek 37 százaléka gépjárművel érkezett. Idegenforgalmunk 1966-os eredményei. Idegenforgalom, 1967, június. 4.

⁴⁶⁹ Ide tartoztak az 1945 előtt kivándoroltak hazalátogató tagjai, majd az 1956-os disszidensek, másrészt a szomszédos országok nagyszámú magyarsága és az anyaországiak közötti kapcsolatfelvételre is ekkortól adódott ismét lehetőség. A rokonlátogatókra jellemző volt, hogy viszonylag hosszú tartózkodási idő mellett minimálisan vettek igénybe idegenforgalmi szolgáltatást, például szállodai szobát. Lásd pl.: Idegenforgalmunk 1966-os eredményei. Idegenforgalom, 1967, június. *Dr. Kolacsek András: Az idegenforgalmi év tapasztalatai Magyarországon. Idegenforgalom, 1967, december. 4.*

⁴⁷⁰ A hatvanas évek derekán a turisták négyötöde a májustól-októberig terjedő időben látogatott hazánkba. A külföldiek közel fele július és augusztus hónapokban érkezett, több mint kétharmaduk Budapestet és a Balaton-partot vette célba. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 197., 217., 229.*

Az utasforgalom alakulása 1956-1966-ig

1956

1956-ban majd 125 000-en (124 202 fő) tehát két és félszer annyian érkeztek, mint az előző évben. Szocialista országból 97 270-en, kapitalista államból 26 932-en keresték fel hazánkat. Az átutazók száma 74 765-re növekedett, így az összforgalom elérte 198 000-et (pontosan 198 967).⁴⁷¹ Az idegenforgalom fellendülése tehát az elmélyülő belpolitikai krízis dacára megindult, az 1956-os esztendő a forradalom kitörése ellenére rekordévet hozott.

1957

1957-ben a Magyar Népköztársaságba látogatók száma 212 877 főt tett ki. 136 656-an átutazóként, 76 000-en (76 221) beutazóként lépték át a határt. Utóbbi tekintetben a baráti államokból 60 372, a kapitalista országokból 15 840 fő érkezett. (Lásd továbbá a 30. számú grafikont.) Ez az 1956-os forgalomnak csak mintegy 60 százalékát jelentette.⁴⁷² A tőkés forgalom részesedése a 20 százalékot sem érte el. Tovább rontotta az idegenforgalom mérlegét, hogy míg 1956-ban az IBUSZ-on keresztül 11 600 kapitalista vendég érkezett, 1957-ben az utazási vállalatnak mindössze 2700 nyugati turistát sikerült az országba csábítania.⁴⁷³ A visszaesés a forradalom leverését követően kialakult nemzetközi szituációban teljesen érhető volt.

⁴⁷¹ A külföldre utazó magyarok száma 270 731 főt tett ki. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ő. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6. Idegenforgalmi Adattár i. m. 13.

⁴⁷² Magyarországról 136 152-en utazhattak külföldre. Idegenforgalmi Adattár i. m. 13. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ő. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ő. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19.

⁴⁷³ Lásd: MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ő. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6.

Bár az illetékesek 1958-at még átmeneti évnak tekintették,⁴⁷⁴ az ország gyors politikai stabilizálódása, valamint az idegenforgalom növelése érdekében tett lépések⁴⁷⁵ már ebben az esztendőben éreztették pozitív hatásukat. A teljes forgalom 317 066 főre rúgott, 205 003 magyar utazott külföldre.⁴⁷⁶ A beutazók száma – túlszárnyalva az 1956-os év eredményeit – meghaladta a 150 000-et (153 575 fő). 127 219 szocialista vendég mellett a tőkés országokból valamivel több, mint 25 000-en keresték fel hazánkat, nagyjából annyian, mint a forradalom évében.⁴⁷⁷

A forgalom országok szerinti megoszlása a következőképpen nézett ki. Ausztriából 8400-an, a NSZK-ból 4600-an, Franciaországból 2800-an, Angliából 1500-an, Olaszországból 1000-en, az USA-ból 800-an érkeztek. A szocialista országok közül a legtöbben 46 600-an Csehszlovákiából utaztak be, a Szovjetunióból 25 300-an, Romániából 20 500-an, Jugoszláviából 13 600-an, a NDK-ból 11 700-an, Lengyelországból 5500-an, Bulgáriából 4000-en választották Magyarországot úticélul.⁴⁷⁸

A Központi Statisztikai Hivatal hivatalos adatai szerint a szocialista országokkal bonyolódó forgalomban 14,8 millió devizaforint bevétellel szemben 22,6 millió devizaforint kiadás keletkezett, azaz az egyenleg 7,8 millió devizaforint (DFt) mínusszal zárt. Kapitalista relációban 26,3 millió devizaforint bevételt könyveltek el 24,2 millió DFt kiadással szemben, így a nyugati világgal folytatott turizmusból 2,1 milliós nyereség keletkezett.⁴⁷⁹

Az eredmények ellenére már ebben az évben nyilvánvalóvá vált, hogy az utasforgalmat terhelő adminisztratív korlátok, a magyar vízumrendszer rigiditása a további fejlődést

⁴⁷⁴ Lásd: MOL-M-KS 288. f. 25/1957/8. ö. e. Ipari Osztály: Jelentés Marosán György elvtárs részére. 1957. december 21.

⁴⁷⁵ Kezdeményezések indultak például az útlevel- és vízumszabályozás átalakítására. A brüsszeli világkiállításon felállított magyar pavilonban lehetővé tették a nyugati turisták számára, hogy huszonnégy órán belül vízumot kapjanak. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 56., 58.*

⁴⁷⁶ Idegenforgalmi Adattár i. m. 13.

⁴⁷⁷ Közülük körülbelül 5000-en érkeztek az IBUSZ szervezésében, tehát csak fele annyian, mint 1956-ban. Mivel a legnagyobb haszonnal a szervezeten érkező turisták kecsegtettek e visszaesés az idegenforgalommal kapcsolatos devizabevételi célkitűzéseket igen kedvezőtlenül befolyásolta. Idegenforgalmi adattár i. m. 13-17. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6.

⁴⁷⁸ MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁴⁷⁹ Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

jelentősen akadályozza. Miközben Európaszerte hódított az autós turizmus, a nyugati államok között megszűnt a vízumkényszer, Magyarországra egyéni turistaként – a brüsszeli világkiállításon meghirdetett vízumigénylési akciót leszámítva – továbbra sem lehetett belépni.⁴⁸⁰

1959

1959-ben 410 385 külföldi lépett hazánk területére, ebből 189 732-en beutazóként keresték fel az országot.⁴⁸¹ A tőkés vendégek száma meghaladta a 37 000-et (37 453), ami az előző évhez képest majd ötven százalékos növekedést jelentett.⁴⁸² A fejlődést minden bizonnyal elősegítette, hogy ezen évtől egyéni turistaként is lehetővé vált a belépés.⁴⁸³ Ennek megfelelően a nyugati idegenforgalomnak körülbelül felét ilyen vendégek adták.⁴⁸⁴ Ausztriából 13 307-en, a NSZK-ból 7177-en, Franciaországból 4280-an, az Egyesült Királyságból 1985-en, az Amerikai Egyesült Államokból (USA) 1599-en, Olaszországból 1183-an érkeztek.⁴⁸⁵ (Lásd a 36. számú grafikont.)

Mindemellett a külföldiek 80 százaléka, 152 279 fő a „baráti” relációból származott. (Lásd a 31. számú grafikont.) Csehszlovákiából 58 526, a Szovjetunióból 26 642, Romániából 21 616, a NDK-ból 21 016, Jugoszláviából 8334, Lengyelországból 11 561, Bulgáriából 3149 fő lépte át a határt magyarországi végcélal. (Lásd továbbá a 42. számú grafikont.)⁴⁸⁶ Ezen országok

⁴⁸⁰ MOL-M-KS 288. f. 25/1958/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Közlekedés és Postaügyi Miniszter: Jelentés Magyarország idegenforgalmának általános helyzetéről. 1958. augusztus 6.

⁴⁸¹ A kiutazók száma 222 066 fővel elérte a háború előtti csúcst. (Ugyanakkor a beutazók mennyisége annak csak 54 százaléka rúgott.) Becslések szerint a külföldiek 25 százaléka hivatalos céllal (tudományos, kulturális, kereskedelmi, sport), 75 százaléka pedig magáncéllal (rokonlátogatás, üdülés stb.) érkezett. Lásd: Idegenforgalmi Adattár i. m. 13. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13.

⁴⁸² Idegenforgalmi adattár i. m. 13.

⁴⁸³ MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19.

⁴⁸⁴ Az IBUSZ turistaforgalma így is az előző évi több mint duplájára emelkedett, és 11 877 fővel túlszárnyalta az 1956-os eredményt. Idegenforgalmi adattár i. m. 17. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6.

⁴⁸⁵ Idegenforgalmi adattár i. m. 53.

⁴⁸⁶ A vendégek 31,1 százaléka Csehszlovákiából, 13,8 százaléka a Szovjetunióból, 11,7 százaléka a NDK-ból, 10,7 százaléka Romániából, 9,0 százaléka pedig Jugoszláviából érkezett. Idegenforgalmi adattár i. m. 52. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19.

viszonylatában jelentős volt a rokonlátogatók aránya. A beutazó szocialista állampolgárok 40,3 százaléka, a kiutazó magyar állampolgárok 52,8 százaléka ilyen szándékkal kelt útra.⁴⁸⁷

Az év idegenforgalom egyenlege a következőképpen alakult. Szocialista viszonyban 22,9 millió devizaforint bevétellel szemben 25,9 millió Dft költség jelentkezett.⁴⁸⁸ Kapitalista relációban 18,9 millió devizaforint hozam ellenében 2,6 millió Dft kiadás keletkezett. A szocialista forgalom tehát 3 millió devizaforint veszteséggel zárult, nyugati vonalon viszont 16,3 millió devizaforintnyi aktívumot lehetett elkönyvelni. Ugyanakkor ez az összeg – a korabeli becslések szerint – a tőkés fizetési mérleg teljes bevételének (kb. 3 milliárd devizaforint) mindössze 6,2 ezrelékét tette ki.⁴⁸⁹

1960

1960-ban már több mint félmillió (524 612) külföldi látogatott az országba, 280 261 személy átutazóként, 244 351 fő pedig beutazóként.⁴⁹⁰ A tőkés államokból 57 389-en érkeztek, 54 százalékkal többen, mint egy évvel korábban.⁴⁹¹ Ráadásul 21 054 nyugati az IBUSZ szervezésében utazott be. Ez az előző évhez képest lényeges, 90 százalékos emelkedést

⁴⁸⁷ MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19.

⁴⁸⁸ Más adatok szerint éppen fordítva történt: a baráti országokkal folytatott idegenforgalom 25,9 millió Dft bevétellel és 22,9 millió Dft kiadással zárult. (Lásd: MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13.) A KSH hivatalos adatai szerint szocialista relációban 25,5 millió Dft hozammal szemben 32,6 millió Dft kiadás adódott, így az egyenleg 7,1 millió devizaforint veszteséget mutatott. Idegenforgalmi adattár i. m. 36. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6.

⁴⁸⁹ Az idézett adatsoron egyébként a hivatalos kiküldetésen lévők költségét nem szerepeltették. Ez 1959-ben, szocialista viszonylatban 7,1 millió, kapitalista viszonylatban 9 millió Dft további kiadást eredményezett. Ezzel szemben a KSH adatai szerint a tőkés forgalomból – a közlekedési költségek beszámítása nélkül – 22,3 millió Dft bevétel származott, amivel szemben 14,7 millió Dft kiadás keletkezett, tehát az év csupán 7,6 millió devizaforintnyi nyereséggel zárt. A továbbiakban amennyiben az érintett szervek különböző adatokat szerepeltetnek, zárójelben feltüntetjük a KSH közlését. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13. Illetve: Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁴⁹⁰ Hazánkból majd 300 000-en (299 282-en) utaztak külföldre. Idegenforgalmi adattár i. m. 13.

⁴⁹¹ Az utazás célja szerint 18,8 százalék hivatalos kiküldetés, 81,2 százalék magánjellegű volt. A kiutazások tekintetében 16 százalékot tett ki a hivatalos és 84 százalékot a magáncélú határátlépés. XVII-2-a. 13t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány részére. Tárgy: Az 1960. évi idegenforgalom és az 1961. évi tervek. 365. d.

jelentett.⁴⁹² Az utasforgalom jelentős része, 76 százaléka (186 962 fő) azonban továbbra is a keleti blokkból rekrutálódott.⁴⁹³

A szocialista országok közül a legtöbb vendéget Csehszlovákia küldte 77 591 fővel, majd a Szovjetunió (30 703), a NDK (29 449), Románia (22 281), valamint Lengyelország következett 14 637 személlyel. Jugoszláviából 7004 személy utazott be, kevesebb, mint az előző évben, a Bulgáriából érkezők száma ugyancsak alacsony szinten stagnált (3720). Nyugati irányból Ausztria jelentette a legfontosabb partnert 25 327 fővel. Nyugati szomszédunkat Németország (8024), Franciaország (5590), az USA (3433), az Egyesült Királyság (2944), és Olaszország követte 1758 személlyel.⁴⁹⁴

Szocialista relációban 26,7 millió Dft (29,3) bevétel és 33,4 (43,8) millió Dft kiadás keletkezett, az egyenleg 6,7 (14,5) millió devizaforint mínusszal zárt. Kapitalista relációban 28,2 (31,3) millió Dft hozamot sikerült elérni, miközben a kiadás 4,1 (16,5) millió Dft-ra rúgott, így az év 24,1 (14,8) millió Dft pozitívummal fejeződött be.⁴⁹⁵ A Pénzügyminisztérium mérlege szerint a nyugati relációban kitermelt devizaforint mennyisége 1959-hez képest majd 50 százalékkal növekedett.⁴⁹⁶ E bevételek a tőkés külkereskedelmi mérleg negatívumának 5,41 százalékát fedezték.⁴⁹⁷

Az év folyamán, a nemzetközi turizmus növekvő megbecsültségének egyértelmű jeleként, döntések születtek az utasforgalom adminisztratív korlátainak részbeni lebontásáról, illetve elviselhetőbbé tételéről. 1960. szeptember 1-jétől Csehszlovákia viszonylatában megvalósult

⁴⁹² A nemzetközi tendenciáknak ellentmondó növekedésben fontos szerepet játszhatott, hogy a szervezett turistacsoportok számára az IBUSZ-on keresztül viszonylag gyorsan (2–6 nap alatt) lehetett turistavízumot kapni, míg egyéni kérelem esetén az elbírálás 4 hétig is eltartott. Ekkor ugyanis háromféle beutazó vízum létezett: hivatalos, magán (a korabeli értelmezés szerint: látogató) és turista. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 57. Illetve: XVII-2-a. 13t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány részére. Tárgy: Az 1960. évi idegenforgalom és az 1961. évi tervek. 365. d.*

⁴⁹³ MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁴⁹⁴ Idegenforgalmi adattár i. m. 52-53.

⁴⁹⁵ MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁴⁹⁶ Az IBUSZ útján keletkezett Dft hozamemelkedés még nagyobb 55 százalék volt. A vállalat adta az összbevétel 85,8 százalékát. *Dr. Soós Péter: Az idegenforgalom valutáris kérdéseiről. Idegenforgalom, 1963, november. 16.*

⁴⁹⁷ A fizetésimérleg hiány ekkor mintegy félmilliárd devizaforintot tett ki. *Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1964, április. 11.*

a teljes vízummentesség. Ennek elérése ettől fogva a többi szocialista ország vonatkozásában is céllá vált. A nyugatiak utazási kedvét mindenekelőtt a vízumkiadás meggyorsításával kívánták fokozni. 1961-től a turistavízumokat elvileg 72 órán belül, a hivatalos vízumokat pedig 48 órán belül ki kellett állítaniuk az illetékeseknek.⁴⁹⁸

1961

Ebben az évben 665 453 külföldi lépte át a magyar határt, ebből 336 696-an beutazóként.⁴⁹⁹ Az országot úticélul választók 79 százaléka, 266 519 fő „baráti” államból érkezett.⁵⁰⁰ (Lásd a 32. számú grafikont.) Csehszlovákiából több mint 100 000 (107 325), a Szovjetunóból 62 122, a NDK-ból 41 300, Romániából 25 820, Lengyelországból 19 110, Bulgáriából 3944, Jugoszláviából 5356 belépést regisztráltak. A forgalom megoszlása lényegében az előző évek szerint alakult.⁵⁰¹

A nyugati államokból 70 177-en érkeztek. 31 032-en Ausztriából, 9909-en Németországból, 5869-en Franciaországból, 5417-en az USA-ból, 3653-an az Egyesült Királyságból és 2364-en Olaszországból. Az egyes országok közötti megoszlás jelentősen nem változott, bár Ausztria forgalomból való részesedése évről-évre növekedett. 1958-ban még csak 33,5 százalék volt, 1961-ben már 44,2 százalék.⁵⁰² Az IBUSZ tőkés idegenforgalma 34 612 főt tett ki, ami az előző évhez képest 62 százalékos gyarapodást jelentett.⁵⁰³

A tőkés összbevétel elérte a 38,6 millió devizaforintot⁵⁰⁴, a kiadásokkal (18,5) csökkentett egyenleg pedig 19 (20,1) millió devizaforint hasznot jelzett.⁵⁰⁵ A nyereség a tőkés fizetési

⁴⁹⁸ Ez – a korábbi gyakorlathoz képest – a kibocsátási idő jelentős csökkentését jelentette, amennyiben a határidőket valóban betartották. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok* i. m. 103. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁴⁹⁹ Külföldre 373 009 magyar állampolgár utazott. Idegenforgalmi adattár i. m. 13.

⁵⁰⁰ Idegenforgalmi adattár i. m. 15. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁵⁰¹ Idegenforgalmi adattár i. m. 52.

⁵⁰² Ugyancsak emelkedett az amerikai turisták nyugati vendégekhez viszonyított aránya: 1958-ban 3,3, 1961-ben pedig 7,7 százalék. Idegenforgalmi adattár i. m. 53.

⁵⁰³ Idegenforgalmi adattár i. m. 17. *Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai.* Idegenforgalom, 1965, április. 25.

⁵⁰⁴ Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵⁰⁵ Más adatok szerint kapitalista relációban 34,8 millió DFT (3 millió \$) bevétel és 4,3 millió DFT kiadás keletkezett, így az egyenleg 30,5 millió DFT (2,6 millió \$) aktívumot tett ki. Utóbbi adatsorban bevételi oldalon nem szerepelt a menetjegyforgalom, a kiadások közül pedig kimaradt a hivatalos utazások 11,4 millió DFT-os költsége. MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ipari és Közlekedési Osztály:

mérleg hiányának 5,38 százalékát fedezte.⁵⁰⁶ Ugyanakkor kedvezőtlen mutatókkal bírt a szocialista forgalom. Míg a bevételi oldalon 49,2 millió Df-t jelentkezett, a kiadások 61,8 millió devizaforintra nőttek, így a veszteség 12,6 millió Df-t ot tett ki.⁵⁰⁷ Összességében a devizabevételnél mindössze fele származott kapitalista országokból, ennek egyik következményeként az idegenforgalom teljes hozama továbbra sem haladta meg az árukivitel 0,7 százalékát.⁵⁰⁸

1962

Az 1962-es év rég várt eredményt hozott: a beutazó külföldiek száma 463 975 vendéggel meghaladta az 1937-es, 383 000 főre becsült szintet.⁵⁰⁹ Összesen 774 300 látogatót regisztráltak, ebből az átutazók 310 000-es (310 325) létszámmal részesedtek.⁵¹⁰ A beutazók 80 százaléka a keleti blokkból érkezett.⁵¹¹ Ez 373 089 személyt jelentett, a „baráti” idegenforgalom 40 százalékkal haladta meg az 1961-es mértéket.⁵¹² A legfontosabb partnert Csehszlovákia adta 127 841 fővel. Északi szomszédunkat a Szovjetunió (86 851), Románia (71 705), a NDK (41 300), Lengyelország (30 969), Jugoszlávia (9114), végül Bulgária

Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. Illetve: MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Tárgy: A nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdései. 1963. december 14. Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵⁰⁶ Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom. 1964, április. 11.

⁵⁰⁷ Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵⁰⁸ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Vázlatos tájékoztató az idegenforgalom fejlesztésének szükségességéről.

⁵⁰⁹ Ezáltal már ekkor sikerült megközelíteni a néhány évvel korábbi fejlesztési tervekben 1965-re előirányozott érkezésszámot (500 ezer fő). „Ez olyan eredmény, amire a legderülátóbb idegenforgalmi szakemberek sem számíthattak.” – jegyezte meg az Idegenforgalom című folyóirat cikkírója. Dr. Lantos György: Idegenforgalmunk öt éve. Idegenforgalom, 1963, március. 7. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 196.

⁵¹⁰ A külföldre utazó magyar turisták száma ugyancsak megközelítette a félmilliót (453 943). Idegenforgalmi adattár i. m. 13.

⁵¹¹ Hasonlóképpen meghatározó volt a szocialista reláció passzív turizmusunkban. A kiutazások 87,2 százaléka baráti országok felé irányult (majd 400 000 személy). Ez az előző évhez képest 25 százalékos emelkedést jelentett. A forgalom jelentős részét továbbra is a rokonlátogatók, valamint körülbelül 10 százaléknyi részesedéssel a hivatalos úton lévők adták. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18.

⁵¹² Uo.

követte 4352 személlyel. Egyedül az NDK turisták száma rekedt meg az előző évi szinten, a legjelentősebb növekedést Románia produkálta, 285 százalékos forgalomemelkedéssel.⁵¹³

Nyugatról 90 886-an érkeztek, azaz az 1961-es évhez viszonyítva 30 százalékkal több tőkés turista választotta Magyarországot úticélul.⁵¹⁴ Ausztriából 39 871-en, a NSZK-ból 14 472-en, az USA-ból 7669-en, Franciaországból 6176-an, az Egyesült Királyságból 4171-en, Olaszországból 3577-en utaztak be.⁵¹⁵ Az osztrák vendégek száma mintegy 28,5 százalékkal emelkedett. A növekedés azonban jórészt alkalmi rendezvényeknek volt köszönhető, például az osztrák-magyar futballmeccsnek.⁵¹⁶ A tőkés idegenforgalmon belül 49 százalék kimondottan turistaként, 26 százalék látogatóként, 25 százalék hivatalos utazóként érkezett. A magáncélú utasforgalom 71 százaléka szervezett formában bonyolódott.⁵¹⁷ Az IBUSZ 47 635 kapitalista vendéget könyvelhetett el. Ez az előző évhez képest 38 százalékos növekedést jelentett.⁵¹⁸

A nyugati idegenforgalom 26,5 millió Dft kiadással szemben 49,1 millió Dft bevételt hozott, így a pozitív egyenleg 23 (22,6) millió devizaforintra nőtt.⁵¹⁹ Ez a tőkés külkereskedelmi

⁵¹³ MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. Idegenforgalmi adattár i. m. 52.

⁵¹⁴ Hazánkból pedig 58 000-en utaztak kapitalista országokba. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18. Idegenforgalmi adattár i. m. 15.

⁵¹⁵ MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. Idegenforgalmi adattár i. m. 53.

⁵¹⁶ Ez viszont rövid magyarországi tartózkodással járt, ami kedvezőtlenül befolyásolta a devizabevételi törekvéseket. *Dr. Kolacsek András*: A tőkés országokból származó idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1963, március. 5.

⁵¹⁷ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18.

⁵¹⁸ Ugyanakkor a vállalat által lekötött külföldi turista vendégnapok száma az előző évihez képest csak 5,1 százalékkal nőtt. *Dr. Kolacsek András*: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25. Idegenforgalmi adattár i. m. 17.

⁵¹⁹ Más adatok szerint 43,9 millió Dft (kb. 3,7 millió \$) bevétel keletkezett, a kiadás pedig 8,6 millió Dft-ot tett ki, így a nyereség 35,3 millió Dft (3 millió \$) volt. Ezen adatsor esetén a bevételi sorban nem szerepeltek bizonyos járulékos jövedelmek (például a menetjegy-értékesítés), valamint a kiadások között nem került feltüntetésre a hivatalos utazások devizaköltsége, ami 1962-ben 13,2 millió devizaforintot tett ki. MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. Illetve: MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Tárgy: A nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdései. 1963. december 14. Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

mérleg hiányának nyolc százalékát fedezte.⁵²⁰ Bár a tőkés turizmusból származó haszon évről-évre gyarapodott, a forgalom emelkedését figyelembe véve a növekedés üteme korántsem volt kielégítő. Ráadásul a tőkés passzívum emelkedése miatt az aktívum 1962-ben az előző évhez viszonyítva mindössze 2,5 millió devizaforinttal nőtt.⁵²¹ Szocialista relációban ugyancsak kedvezőtlen tendenciák mutatkoztak. 48,5 millió Dft bevétellel szemben, már 74,7 millió Dft kiadás szerepelt, az év zárómérlege 26,2 millió Dft hiányt mutatott.⁵²² Az illetékesek a passzív szaldó fő okaként a kiutazó magyar állampolgárok – más szocialista országokhoz viszonyított – magas valutaellátását jelölték meg.⁵²³

1963

Ebben az évben már majd egymillió (921 021) személy lépett az idegenforgalom keretében a Magyar Népköztársaság területére. 584 688 fő hazánkat választotta úticéljául, 336 333-an pedig átutazóként haladtak át a határon. A beutazók közül 417 203-an szocialista, 167 485-en kapitalista területről érkeztek. (Lásd a 33. számú grafikont.) Bár a tőkés forgalom a megelőző évhez képest 85 százalékkal nőtt, a vendégek 71 százaléka továbbra is baráti országból érkezett.⁵²⁴ Utóbbi relációban a vezető szerepet Csehszlovákia töltötte be 147 477 személlyel, majd a Szovjetunió (88 456), Románia (72 191), a NDK (53 586), Lengyelország (35 510), Jugoszlávia (12 423), végül Bulgária következett 6031 utassal.⁵²⁵ (Lásd a 43. számú grafikont.)

A kapitalista forgalomból Ausztria 86 875 fővel, a NSZK 31 772 fővel, az USA 9620 fővel, Franciaország 8407 fővel, az Egyesült Királyság 5733 fővel, Olaszország 4808 személlyel

⁵²⁰ Merészebb becslések szerint a devizabevételek a negatív külkereskedelmi egyenleg 15 százalékát ellentételezték. *Dr. Kolacsek András: A tőkés országokból származó idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1963, március. 6. Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1964, április. 11.*

⁵²¹ Pedig a magyar kiutazó forgalomnak mindössze 12,8 százaléka irányult nyugati államok felé, ráadásul jelentős volt a rokonlátogatók száma. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18.

⁵²² Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵²³ A magyar turisták 1962-ben fejenként átlag 540 Ft-ot kaptak, ugyanakkor keleti vendégeink átlaga csak 220 Ft volt. A szovjet, lengyel utasok viszont a magyarnál is nagyobb valutaellátásban részesültek. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18.

⁵²⁴ Magyarországról 569 775 fő fordult meg külföldön. Idegenforgalmi adattár i.m. 15. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁵²⁵ Idegenforgalmi adattár i. m. 52.

részesedett.⁵²⁶ (Lásd a 37. számú grafikont.) Az Ausztriából és Németországból érkezők száma több mint megduplázódott, a nyugati vendégek 70 százaléka e két országból utazott be.⁵²⁷ Az IBUSZ által bonyolított tőkés turizmus 60 602 főt tett ki.⁵²⁸

Az eredmények értékét azonban több tényező csökkentette. Akárcsak az előző évben, az emelkedés jelentős része bizonyos rendezvényeknek volt köszönhető. A Soproni Ünnepi Hetek 35 000-es, az osztrák-magyar labdarúgó mérkőzés 10 000-es forgalmat generált.⁵²⁹ Becslések szerint kapitalista és szocialista viszonylatban egyaránt 20-40 százalék között ingadozott azok száma, akik rokoni vagy baráti látogatásra érkeztek, és kereskedelmi szálláshelyet, illetve idegenforgalmi szolgáltatást nem igen vettek igénybe.⁵³⁰ Hiába nőtt 1961-hez képest a tőkés utasszám 140 százalékkal, a devizahozamok csak mintegy 60 százalékkal emelkedtek.⁵³¹ A bevételi oldal kiadásokkal csökkentett egyenlege pedig – 1960-hoz viszonyítva – csupán 22 százalékos többletet mutatott.⁵³²

1963-ban, tőkés viszonylatban 58,3 (63,9) millió Dft folyt be a kasszába. A kiadási oldalon 46,5 (51) millió Dft veszteség jelentkezett⁵³³, a kapitalista reláció eredménye így 11,8 (12,9)

⁵²⁶ Idegenforgalmi adattár i. m. 53.

⁵²⁷ Ausztria 51,9 százalékkal, Németország 19 százalékkal részesedett a tőkés relációból. Uo.

⁵²⁸ A vállalat közreműködésével realizálódó külföldi vendégnapok száma az előző évhez képest 8,5 százalékkal emelkedett. Ugyanakkor az átlagos tartózkodási napok száma csökkent. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25. Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom 1964. április. 12.

⁵²⁹ Tehát ismét nagy számban érkeztek olyan vendégek, akik jellemzően rövid időt töltöttek az országban és ennek folyományaként keveset költöttek. Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1964, április. 13. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁵³⁰ MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁵³¹ Az egyénileg beutazók valutabeváltása az 1961. évi 60 dollárról 50 dollárra apadt, ebből az illegális forintbehozatal fokozódására lehetett következtetni. MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Tárgy: A nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdései. 1963. december 14. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁵³² MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

⁵³³ A hivatalos, valamint a magánutazások tőkés devizasüksége is jelentősen emelkedett. MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Tárgy: A nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdései. 1963. december 14. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10.

millió Dft aktívum lett.⁵³⁴ Egy évvel korábban – kisebb forgalom mellett – az egyenleg még 22,6 millió devizaforintnyi nyereséget mutatott. Akkor a bevétel a tőkés külkereskedelmi hiány nyolc százalékát fedezte, az 1963-as profit már csak 5,04 százalékát.⁵³⁵ Ami a baráti viszonylatot illeti, az illetékeseknek szintén nem volt okuk túl sok öröme. 112,8 (113,4) millió Dft kiadással szemben mindössze 49,2 (51,2) millió Dft bevétel realizálódott, a veszteség 63,6 (62,2) millió Dft-ra rúgott.⁵³⁶ Az idegenforgalom összesített egyenlege 49,3 millió devizaforintnyi hiányt mutatott.⁵³⁷

A negatív tendenciák nyilvánvalóvá tették, hogy cselekvésre, változtatásokra van szükség. 1963 tavaszán elvi döntés született bizonyos adminisztratív akadályok, így a voucher rendszer kötöttségeinek felszámolásáról.⁵³⁸ Az év őszén a MNK csatlakozott a turistaforgalom vámkönnyítéséről szóló nemzetközi egyezményhez.⁵³⁹ 1963 decemberében Csehszlovákiával megszületett az addigi legjelentősebb utasforgalmi megállapodás, ami új szakaszt nyitott a két ország turisztikai kapcsolatainak fejlődésében.⁵⁴⁰

⁵³⁴ Más számítások a bevételi rovaton 60 millió Dft-ot (körülbelül 5 millió dollár) könyveltek el, amivel szemben 29,5 millió Dft (2,5 millió dollár) költség szerepelt. Eszerint a tőkés aktív és passzív turizmus mérlege 28,8 millió Dft-ot (2,5 millió dollárt) eredményezett. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélnkiadás helyzete. 1965. július 13. Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵³⁵ A szektor fizetési mérlegben mutatkozó súlyának mérséklődésében az idegenforgalmi szaldó csökkenése mellett közrejátszott a külkereskedelmi passzívum gyarapodása. *Dr. Kolacsek András*: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1964, április. 11.

⁵³⁶ Más adatok szerint 48,4 millió Dft bevétellel szemben 99,5 millió Dft kiadás jelentkezett és a veszteség 51,1 millió devizaforintot tett ki. A passzívum fő okaként továbbra is a szocialista vendégek magyar állampolgárokhoz viszonyított szerényebb valutaellátmányát, valamint rövidebb tartózkodási idejét nevezték meg. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi- és Szövetkezeti Főosztály: Feljegyzés: Az 1960-1963. évi idegenforgalom alakulása. 1964. július 10. Illetve: MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélnkiadás helyzete. 1965. július 13. Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵³⁷ Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵³⁸ Ugyanakkor továbbra is szükségesnek tartották, hogy a tőkés állampolgárok bizonyos összeget előre fizessenek be devizában, mert „a nyugati turisták számára meglehetősen sok lehetőség áll rendelkezésre, hogy költségeiket, vagy annak egy részét illegálisan szerzett forintból, áru eladásából, stb. fedezzék, amely nyilvánvalóan jelentősen csökkentené devizabevételeinket.” MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Jelentés Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról. 1963. április 18. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Emlékeztető a Sulyok Béla és Rónai Rudolf miniszterhelyettesek között az idegenforgalom egyes kérdései tárgyában 1963. május 15-én lefolytatott megbeszélésről. 1963. május 24. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Kivonat az Államgazdasági Bizottság 1963. július 15-i jegyzőkönyvéből.

⁵³⁹ *Dr. Kolacsek András*: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25.

⁵⁴⁰ Az 1963 októberében, Pozsonyban megtartott Kádár-Novotny találkozón született egyezség alapján 1963. december 21-én írták alá az utazás feltételeinek kölcsönös megkönnyítéséről szóló dokumentumot. Ez felszámolta az útlevélnkényszert, egyszerűsödött a betétlapok kiadása és a turisták devizaellátása. MOL-M-KS

1963-1964 folyamán – mint már szóba került – döntés született a vízum-, deviza-, és vámszabályok egyszerűsítéséről, bizonyos fokú liberalizálásáról. A vouchert végül nem szüntették meg, de feloldották kizárólagosságát. Alternatívaként a forintcsekk rendszert vezették be, azaz aki nem kívánt a voucher lehetőségével élni, bizonyos összegű forintutalvány megvásárlásával szerezhetett beutazási engedélyt.⁵⁴¹ A kiváltandó csekk értéke függött az igényelt vízum fajtájától, időtartalmától, az esetleg előzetesen lekötött szolgáltatásoktól.⁵⁴² Ugyancsak az idegenforgalom érdekeit kívánta szolgálni a vízumkibocsátás gyorsítása. 1964. október 1-jétől, a benyújtástól számított 24 órán belül el kellett bírálni a turisták be- és átutazási kérelmét, a legnagyobb határátkelőkön lehetővé vált az engedély kiadása.⁵⁴³ Végül a Lengyelországgal, Bulgáriával kötött idegenforgalmi egyezmények eredményeképpen ezen országok viszonylatában megvalósult a teljes vízummentesség, javult az utasok devizaellátása.⁵⁴⁴

Bár a felsorolt intézkedések többsége évközbéli életbeléptetése folytán inkább csak az 1965-ös esztendőől szolgálhatta a turizmus fejlődését, a forgalomnövekedés már 1964-ben minden korábbi elképzelést túlszárnyalt. Összesen majd 1 800 000 (1 799 932) külföldi fordult meg Magyarországon, 497 581-en átutazóként, 1 302 351-en beutazóként lépték át a határt.⁵⁴⁵ A

288. f. 15/121. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Feljegyzés a Csehszlovák-magyar utasforgalom problémáiról. 1967. január. 17.

⁵⁴¹ Az IBUSZ forint-bonokat bocsátott ki, melyeket a határon, illetve belföldön a kijelölt helyeken, hivatalos árfolyamon készpénzre lehetett váltani. További engedélyt jelentett, hogy míg korábban a 400 Ft feletti értékben vett tárgyakat csak a Magyar Nemzeti Bank engedélyével lehetett kivinni, ekkortól a hivatalos valuta vagy forintutalvány beváltásból származó forint ellenében vásárolt nem kereskedelmi árumennyiség korlátlanul kivihetővé vált. MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Tárgy: A nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdései. 1963. december 14.

⁵⁴² Jóllehet az új előírások biztosítottak a turista számára bizonyos választási alternatívát a szabályozás továbbra is igen kötött és merev volt. A korabeli álláspont szerint a kötelező utalványrendszerre azért volt szükség, mert a beutazók külföldön olcsó forinthoz juthattak feketén, így az állam jelentős idegenforgalmi devizabevételektől eshetett el. A szűk látókörű gazdaságpolitika azt nem mérte fel, hogy liberálisabb rendelkezésekkel a turisták nagyobb arányú fogyasztása, költsége által mennyivel több haszon realizálódhatott volna. Uo.

⁵⁴³ Lásd: Népszabadság, 1964. szeptember 20. Újabb utazási kedvezmény külföldi turisták és rokonlátogatók részére. Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 104-105.

⁵⁴⁴ Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 106-107. Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 13.

⁵⁴⁵ A külföldre utazó magyarok száma ugyancsak jóval meghaladta az egymilliót, 1 485 712-en vettek részt a passzív idegenforgalomban. Ez az előző évhez képest 160 százalékos emelkedést jelentett. A mintegy 1,5 millió kiutazóból 155 000-en látogathattak tőkés országba. Mintegy 40 százaléku Ausztriát, 20-21 százaléku a NSZK-t, 10 százaléku Olaszországot kereste fel. Idegenforgalmi adattár i. m. 13. MOL-M-KS 288. f.

keleti blokkból 1 102 113, tőkés területekről 200 238 személy választotta hazánkat úticéljául. (Lásd a 34. számú grafikont.) Az előző évhez képest a vendégek száma több mint megduplázódott, ezen belül a „baráti” forgalom 160 százalékkal emelkedett, a tőkés pedig 20 százalékkal nőtt.⁵⁴⁶

A szocialista országok viszonylatában a legtöbben, 747 846-an Csehszlovákiából érkeztek. Ezzel északi szomszédunk minden korábbi arányt meghaladva 68 százalékkal részesedett a keleti relációból.⁵⁴⁷ A Szovjetunióból 101 365-en, a NDK-ból 75 264-en, Romániából 72 544-en, Lengyelországból 57 672-en, Jugoszláviából 36 929-en, Bulgáriából 8286-an utaztak be.⁵⁴⁸ (Lásd a 44. számú grafikont.) A tőkés vendégkör a következő arányok szerint oszlott meg: Ausztria 72 219 személy (36,1 százalék), a NSZK 53 447 fő (26,7 százalék), az USA 15 789 személy (7,9 százalék), Franciaország 10 723 fő (5,4 százalék), az Egyesült Királyság 7786 fő (3,9 százalék), Olaszország 7510 utas (3,7 százalék).⁵⁴⁹ (Lásd a 38. számú grafikont.) Az adatok alapján több figyelemreméltó változás történt. Jugoszlávia, igaz alacsony bázisról, háromszorosára növelte Magyarország irányába bonyolódó forgalmát.⁵⁵⁰ Nyugat-Németországból 70 százalékkal, az USA-ból 66 százalékkal érkeztek többen, mint a megelőző évben. A beutazások száma egyedül Ausztria relációjában csökkent, több mint 14 000 fővel.⁵⁵¹

5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 13. MOL-M-KS 288.f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály, KNEB: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. szeptember 13.

⁵⁴⁶ Egy esztendő alatt csaknem annyi külföldi fordult meg az országban, mint a megelőző három évben együttvéve. Idegenforgalmi adattár i. m. 15. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 13. MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály, KNEB: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. szeptember 13.

⁵⁴⁷ Az ország nemzetközi turizmusa, nem számítva a 85,5 százalékos csehszlovák forgalomemelkedést, mindössze 26,3 százalékkal növekedett. A Csehszlovákia felé irányuló magyar kiutazások száma ugyancsak rekordot döntött (1 069 000 fő). Összességében szocialista idegenforgalmunk mintegy 75 százaléka északi szomszédunkkal bonyolódott. Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 26. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 13.

⁵⁴⁸ MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 13.

⁵⁴⁹ Idegenforgalmi adattár i. m. 53. MOL-M-KS 288. f. 15/138. ö. e. Gazdaságpolitikai Bizottság. 1968. január 22-i ülésére. Gazdaságpolitikánk az idegenforgalom területén. 1968. január 20. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 13.

⁵⁵⁰ Idegenforgalmi adattár i. m. 52.

⁵⁵¹ Idegenforgalmi adattár i. m. 53.

Szocialista relációban 125 (126,7) millió DFt bevétel keletkezett, míg a költségek elérték a 207,7 (207,9) millió DFt-ot, ami 82,8 (81,2) milliós veszteséget jelentett.⁵⁵² Tőkés viszonylatban 99 millió DFt bevétellel szemben 72,3 millió DFt kiadás realizálódott, az egyenleg 26,7 millió devizaforint nyereséget mutatott.⁵⁵³ A szocialista és kapitalista idegenforgalom összesített mérlege 54,5 millió devizaforintnyi passzívummal zárt.⁵⁵⁴

Az ugrásszerű fejlődés, illetve a turistabarát rendelkezések sikere⁵⁵⁵ ellenére keletkezett rekordhiány több okra volt visszavezethető.⁵⁵⁶ Az új vízumkiadási konstrukció az egyéni turizmus növekedésével járt, az IBUSZ szolgáltatásait igénybe vevők száma csökkent.⁵⁵⁷ A vendégek jelentős része egyszerűen „kikerülte” az üzleti bevételekért felelős szerveket, melyek képtelenek voltak a megváltozott helyzethez rugalmasan alkalmazkodni.⁵⁵⁸ Ráadásul a devizabevételek szempontjából mellékesnek tekintett „baráti” idegenforgalom sokkal gyorsabban emelkedett, mint a tőkés turizmus. Továbbá nem csak az aktív, hanem a passzív forgalom is csúcsot döntött. A kiutazó magyar turisták devizakiadása, vendégnap száma több

⁵⁵² Idegenforgalmi adattár i. m. 36. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útleveletkiadás helyzete. 1965. július 13. MOL-M-KS 288. f. 24/1968/1. ö. e. Gazdaságpolitikai Osztály. OIT: Jelentés az idegenforgalom fejlődéséről és helyzetéről. 1968. január 31.

⁵⁵³ Más számítások szerint a tőkés bevétel elérte a 94,4 millió DFt-ot, a kiadások pedig 65,8 illetve 66,6 millió DFt-ra rúgtak, így a hozam 28,6 illetve 27,8 millió DFt-ot tett ki. MOL-M-KS 288. f. 24/1968/1. ö. e. Gazdaságpolitikai Osztály. OIT: Jelentés az idegenforgalom fejlődéséről és helyzetéről. 1968. január 31. MOL-M-KS 288. f. 15/138. ö. e. Gazdaságpolitikai Bizottság. 1968. január 22-i ülésére. Gazdaságpolitikánk az idegenforgalom területén. 1968. január 20. Vagy: MOL-M-KS 288. f. 27/1965/1. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály: Feljegyzés az Építésügyi Minisztérium kivitelező szervezetei, a közlekedés- és idegenforgalom 1964. évi feladatai teljesítéséről. Az OIH 1964. évi tervteljesítése. 1965. február. 22. Illetve: Idegenforgalmi adattár i. m. 36. XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Feljegyzés Nyers Rezsőnek az idegenforgalommal kapcsolatos KNEB vizsgálat néhány fontosabb tapasztalatáról. 1965. július 15. 414. d.

⁵⁵⁴ A növekvő szocialista passzívum miatt már a megelőző évben is 49,3 millió devizaforintnyi veszteséget kellett elkönyvelni az idegenforgalom összesített egyenlegének elkészítésekor. Idegenforgalmi adattár i. m. 36.

⁵⁵⁵ Az IBUSZ például 1964. augusztus 31-ig több mint 10 millió DFt értékben adott el forintutalványt, ez a vállalat utasforgalmi bevételeinek mintegy 25 százalékát tette ki. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához, Összefoglaló jelentés az aktív idegenforgalom jelenlegi helyzetéről és a további feladatokról. 1964. szeptember 16.

⁵⁵⁶ Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25.

⁵⁵⁷ Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útleveletkiadás helyzete. 1965. július 13.

⁵⁵⁸ Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25.

relációban felülmúlta a hazánkba érkező külföldiek költekezését, időtöltését.⁵⁵⁹ Nyilvánvalóvá vált, hogy az aktív idegenforgalmi egyenleg eléréséhez a passzív turizmus korlátozására is szükség van.⁵⁶⁰

1965

Ebben az évben már több mint kétmillió külföldi (2 135 512) lépte át a magyar határt. 1 318 869 személyt beutazóként, 816 643 főt átutazóként regisztráltak.⁵⁶¹ A beutazó forgalom mértéke lényegében az előző évi szinten maradt, a tranzitutasok száma viszont 64 százalékkal, több mint 300 000 fővel nőtt.⁵⁶² A hazánkba igyekvő külföldiek közül 1 018 353-an érkeztek a keleti tömbből, 300 516-an a nyugati világból. (Lásd a 35. számú grafikont.) Míg „baráti” relációban 1958 óta először csökkent a forgalom, az előző évinek csak 92 százalékát tette ki, kapitalista viszonylatban több mint 100 ezer fővel, 50 százalékkal nőtt.⁵⁶³

A legtöbb vendég ismét Csehszlovákiából érkezett (522 214 fő), ugyanakkor északi szomszédunk forgalomból való részesedése csökkent.⁵⁶⁴ Az előző évhez képest több mint megduplázódott a lengyel (119 357 fő), a bolgár (20 796 fő) és a jugoszláv (78 452 személy) turisták száma. A NDK-ból 97 555-en, a Szovjetunióból 107 911-en vendégeskedtek

⁵⁵⁹ Csak a Csehszlovákiával bonyolódó idegenforgalomban 68,4 millió devizaforint deficit keletkezett. A többi szocialista országgal, jóllehet kisebb mértékben, ugyancsak passzívan alakult a devizaegyenleg, kivéve Lengyelországot és a NDK-t. A beutazók esetében az egy főre jutó devizahozam mintegy 8-10 százalékkal volt alacsonyabb, mint a magyar turisták ráfordításai. *Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 26. Dr. Kolacsek András: Az idegenforgalmi év tapasztalatai Magyarországon. Idegenforgalom, 1967, december. 3. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélnyomtatás helyzete. 1965. július 13.*

⁵⁶⁰ Ennek megfelelően hamarosan intézkedések születtek a kiutazások visszafogására. *Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 26.*

⁵⁶¹ Magyarországról 892 898-an juthattak el külföldre. 727 644-en szocialista országba, 165 254-en államba utaztak. Idegenforgalmi adattár i. m. 13-14.

⁵⁶² Az átutazók közül 687 320-an szocialista, 129 323-an tőkés állampolgárok voltak. Idegenforgalmi adattár i. m. 13., 15. *Dr. Kolacsek András: Az idegenforgalmi év tapasztalatai Magyarországon. Idegenforgalom, 1967, december. 3.*

⁵⁶³ A tőkés érdeklődés fokozódását nyilván nagymértékben elősegítette a vízumkiadás meggyorsítása, valamint a voucher forintsekk alternatíva bevezetése. *Dr. Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965, április. 25. Illetve: Idegenforgalmi adattár i. m. 15.*

⁵⁶⁴ A visszaesést egyik ország sem bánta, tudniillik magyar és csehszlovák részről is több intézkedés történt az 1964-es forgalom „normalizálása” érdekében. MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. A MNB jelentése: az idegenforgalom alakulása 1965. évben. 1966. március 25. MOL-M-KS 288. f. 15/121. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Feljegyzés a Csehszlovák-magyar utasforgalom problémáiról. 1967. január. 17. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 202. Hajdu Györgyné: Külföldi turisták Magyarországon 1965-ben. Idegenforgalom, 1966, július. 9.*

Magyarországon. Romániából viszont, Csehszlovákiához hasonlóan, kevesebben jöttek, mint egy évvel korábban (69 566 fő).⁵⁶⁵

Ami a kapitalista államokat illeti az osztrák vendégek száma 50 százalékkal emelkedett és meghaladta a százezret (108 831 fő, a tőkés turizmus 36,2 százaléka). Nyugat-Németországból 33 százalékkal, az USA-ból 53 százalékkal érkeztek többen, mint egy évvel korábban. Előbbi ország 71 407 fővel, utóbbi 24 198 személlyel részesedett a kapitalista forgalomból. 14 499-en Olaszországból, 14 030-an Franciaországból, 10 994-en pedig az Egyesült Királyságból utaztak be. A nyugati turisták 63 százaléka Ausztriából és Nyugat-Németországból rekrutálódott.⁵⁶⁶

Jóllehet az idegenforgalom fejlődési üteme 1964-hez viszonyítva lassult, ez elsősorban a csehszlovák forgalom csökkenésének volt köszönhető, amit viszont az illetékesek előnyösnek értékeltek. Ugyancsak kedvező fejleményt jelentett, hogy szocialista-tőkés viszonylatban az utóbbi javára történt elmozdulás (77,2 valamint 22,8 százalék).⁵⁶⁷ A pozitív tendenciák az idegenforgalmi mérlegben is megmutatkoztak. Az 1964-ben keletkezett 54,5 millió Dft passzívum helyett az 1965-ös év 145,3 millió Dft aktívummal zárult. A kapitalista forgalom 144,9 millió Dft bevétel és 60 millió Dft kiadás mellett 84,9 millió Dft nyereséget hozott. Ez az 1964-es évhez képest 223 százalékos növekedést jelentett. Ráadásul 60,4 millió Dft-os eredménnyel a „baráti” viszonylat szaldója is pozitív lett.⁵⁶⁸ Az egyenleg javulásához mindkét relációban hozzájárult a magyar idegenforgalmi kiadások mérséklése.⁵⁶⁹

A sikerek ellenére sem lehettek azonban az illetékesek teljesen elégedettek. Az egy tőkés beutazóra számított devizabevétel például csökkent 1964-hez képest.⁵⁷⁰ Az idegenforgalmi

⁵⁶⁵ Idegenforgalmi adattár i. m. 52.

⁵⁶⁶ Idegenforgalmi adattár i. m. 53.

⁵⁶⁷ MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Pénzügyminisztérium Kereskedelmi és Közlekedési Önálló Osztály: Előterjesztés a miniszterhelyettesi értekezlet részére az idegenforgalom jelenlegi helyzetéről és további feladatairól. 1965. november 16.

⁵⁶⁸ Idegenforgalmi adattár i. m. 36-37.

⁵⁶⁹ A „megfontoltabb gazdálkodás” jegyében született adminisztratív-pénzügyi intézkedések következtében nyugati relációban 121 millió Dft-al, szocialista viszonylatban 85 millió Dft-al költöttek kevesebbet a magyar állampolgárok, mint az előző évben. *Dr. Kolacsek András: Az idegenforgalmi év tapasztalatai Magyarországon. Idegenforgalom*, 1967, december. 3-4. Idegenforgalmi adattár i. m. 36. MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. A MNB jelentése: az idegenforgalom alakulása 1965. évben. 1966. március 25.

⁵⁷⁰ 1964-ben 470 Dft volt az átlagköltés, míg 1965-ben már csak 458 Dft. Ugyanakkor az idézett anyag azt is megállapította, hogy a nyugati vendégek feltehetően jóval többet költöttek, a „ki nem mutatott” részt azonban fekete forintokból fedezték. MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. A MNB jelentése: az idegenforgalom alakulása 1965. évben. 1966. március 25.

szolgáltatásokat igénybe vevők alacsony arányából továbbra is a rokonlátogatók nagy számára lehetett következtetni.⁵⁷¹ Új kihívást jelentett a tranzitforgalom fokozódása. 1965-ben az átutazók száma kétharmaddal nőtt, ezen belül a gépjárművel érkezőké több, mint két és félszeresére emelkedett.⁵⁷²

1966

1966-ban tovább tartott a nemzetközi turizmus intenzív növekedése. Az országba látogató külföldiek száma immár meghaladta a hárommilliót (3 025 856 fő).⁵⁷³ 1 603 522-en lépték át a határt magyarországi tartózkodási céllal, 1 422 334 személy csupán áthaladt hazánkon.⁵⁷⁴ A beutazó forgalom 77,8 százaléka (1 247 527 fő) szocialista viszonylatban bonyolódott, míg a vendégek 22,2 százaléka (355 995 fő) nyugatról érkezett.⁵⁷⁵

Az országok szerinti rangsorban Csehszlovákia megőrizte első helyét (613 428 személy). Északi szomszédunkat Lengyelország (191 106 fő), a NDK (130 163 fő), Jugoszlávia (116 583 fő), a Szovjetunió (104 836 fő), Románia (70 577 fő), Bulgária (17 197 fő) követte. Lengyelország 60 százalékkal Jugoszlávia 48,6 százalékkal,⁵⁷⁶ a Német Demokratikus Köztársaság 33,4 százalékkal növelte utaslétszámát. Ugyanakkor a Bulgáriából, Szovjetunióból hazánkat felkeresők száma kismértékben csökkent, a román vendégforgalom pedig lényegében stagnált.⁵⁷⁷ (Lásd a 45. számú grafikont.)

⁵⁷¹ Uo.

⁵⁷² *Hajdu Györgyné*: Külföldi turisták Magyarországon 1965-ben. Idegenforgalom, 1966, július. 9. Áramlások és útvonalak. Idegenforgalom, 1965, szeptember. 22. *Lantos György*: Az átutazó forgalom gazdasági előnyei. Idegenforgalom, 1967, március. 12. MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. A MNB jelentése: az idegenforgalom alakulása 1965. évben. 1966. március 25.

⁵⁷³ 953 200 főt tett ki a külföldre látogató magyarok száma. Ez 1965-höz képest némi emelkedést jelentett. 811 000-en jutottak el szocialista és 142 200-an kapitalista országokba. Utóbbi viszonylatban ekkortól rokonlátogatásra két évente, egyébként kiutazásra három évente nyílt lehetőség a vonatkozó rendelkezések politikai és devizális okokból történt újraszabályozása miatt. Idegenforgalom 1967. június. Idegenforgalmunk 1966-os eredményei. 4. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.*: A magyar úti okmányok i. m. 68. Valamint: Központi Statisztikai Hivatal, Forgalm statisztikai Főosztály, Idegenforgalmi Önálló Csoport: Főbb idegenforgalmi adatok 1966. év. 1967. 3.

⁵⁷⁴ A beutazások 21,6 százalékos emelkedése mellett a tranzitutasok száma 41,7 százalékkal bővült. KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 3. Idegenforgalom. Idegenforgalmunk 1966-os eredményei. 3.

⁵⁷⁵ Az átutazókkal együtt még nagyobb volt a „baráti” reláció fölénye, a teljes idegenforgalom 84 százalékát keleti turisták adták. KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 4. *Fenyő Imre – Imre János*: A vendéglátás és az idegenforgalom gazdaságtana. Bp., 1977. 89.

⁵⁷⁶ Jugoszláv-magyar viszonylatban a fejlődést nagyban elősegíthette, hogy 1966. február 15-től megszűnt a vízumkényszer. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.*: A magyar úti okmányok i. m. 107.

⁵⁷⁷ KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 8.

Tőkés relációban továbbra is Ausztria (116 805 fő) és Nyugat-Németország (86 585 fő) vezetett, összességében mintegy 200 000-en érkeztek e két országból.⁵⁷⁸ Az Egyesült Államokból 28 497-en, Olaszországból 19 550-en, Franciaországból 18 367-en, az Egyesült Királyság területéről 14 166-an időztek Magyarországon. (Lásd a 39. számú grafikont.) A vendégek száma kisebb-nagyobb mértékben az összes kapitalista állam viszonylatában gyarapodott.⁵⁷⁹ Az illetékesek ugyancsak sikerként könyvelhették el, hogy az egy nyugatira jutó bevétel – miközben az átlagos tartózkodási idő nem változott – az 1965-ös 458,5 DFT-ről 498,6 DFT-ra növekedett.⁵⁸⁰

A nemzetközi turizmusból származó összbevétel – közlekedési és rendezvény költségek nélkül – elérte a 457,9 millió devizaforintot. Ez az előző évhez képest jelentős, 43,3 százalékos emelkedést jelentett.⁵⁸¹ Tőkés relációban 175 millió DFT hozammal szemben 57,1 millió DFT kiadás jelentkezett, az egyenleg 118 millió devizaforint nyereséget mutatott. (Ez az összeg hozzávetőleg 40 százalékkal haladta meg a megelőző év eredményét.)⁵⁸² A szocialista országokkal folytatott turizmusból körülbelül 157,9 millió devizaforint bevétel származott, ami az előző esztendőhöz képest ugyancsak komoly előrelépésnek volt tekinthető.⁵⁸³

Ugyanakkor egyre gyakrabban került szóba, hogy a tranzit, illetve közúti forgalom fokozódása az országot felkészületlenül érte. A gépjárművel érkezők száma 1966-ban 64,9

⁵⁷⁸ Ugyanakkor az előző esztendőhöz képest némiképp csökkent részesedésük (63 százalékról 57 százalékra). MOL-M-KS 288. f. 15/138. ő. e. Gazdaságpolitikai Bizottság. 1968. január 22-i ülésére. Gazdaságpolitikánk az idegenforgalom területén. 1968. január 20. KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 8.

⁵⁷⁹ Ez általában csak pár ezer főt jelentett, a Német Szövetségi Köztársaságból viszont 15 000-el több utas érkezett, mint a megelőző évben. KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 8.

⁵⁸⁰ A személyenként számított hozam nemcsak kapitalista viszonylatban emelkedett, hanem a szocialista relációval együttvéve, az idegenforgalom egésze tekintetében is gyarapodott. (1965: 242,3 DFT, 1966: 285,6 DFT.) KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 3.

⁵⁸¹ Uo.

⁵⁸² Ugyanakkor a KSH számításai szerint 177,5 millió DFT volt a tőkés reláció bevétele és a nyugati forgalomból származó devizahozam 28,8 százalékkal növekedett. Lásd: KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 3. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 24/1968/1. ő. e. Gazdaságpolitikai Osztály. OIT: Jelentés az idegenforgalom fejlődéséről és helyzetéről. 1968. január 31. Illetve: MOL-M-KS 288. f. 15/138. ő. e. Gazdaságpolitikai Bizottság. 1968. január 22-i ülésére. Gazdaságpolitikánk az idegenforgalom területén. 1968. január 20.

⁵⁸³ MOL-M-KS 288. f. 24/1968/1. ő. e. Gazdaságpolitikai Osztály. OIT: Jelentés az idegenforgalom fejlődéséről és helyzetéről. 1968. január 31.

százalékkal emelkedett és elérte az 1 386 458 főt.⁵⁸⁴ A szakemberek az átutazók egy részét minél hosszabb magyarországi időzésre ösztökélő fejlesztéseket sürgettek.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ Ez az összforgalom majd felét 45,8 százalékát jelentette. Személygépkocsival 952 292-en, motorkerékpáron 22 670-en, autóbuszon 411 496-an lépték át a határt. A személygépkocsin és autóbuszon érkezők száma egy év alatt 66 százalékkal nőtt. KSH: Idegenforgalmi adatok 1966 i. m. 4., 13.

⁵⁸⁵ Aggodalomra adott okot, hogy Jugoszlávia, Románia, Bulgária jelentős turisztikai beruházásaival és propagandájával egyre sikeresebben csábította el a potenciális vendégeket, mindamelllett a tranzitutasok többsége csehszlovák, lengyel és keletnémet turista volt. *Dr. Kolacsek András*: Az idegenforgalmi év tapasztalatai Magyarországon. Idegenforgalom, 1967, december. 3. *Lantos György*: Az átutazó forgalom gazdasági előnyei. Idegenforgalom 1967, március. 12-13. Idegenforgalmunk 1966-os eredményei. Idegenforgalom, 1967, június. 3.

Az idegenforgalom szervezetrendszere, pártállami turizmusirányítás

Az első fejezetben röviden áttekintettük a turizmuspolitika alapkérdéseit, a kormányzati szerepvállalás indokait. Érintettük a hatékony turizmusigazgatás problematikáját, valamint megállapítottuk, hogy a közérdekű feladatokat jellemzően állami, vagy más közjogi jogosítványokkal rendelkező szervezetek látják el.⁵⁸⁶ A következőkben közelebbről megvizsgáljuk a korai Kádár-éra központi államigazgatásában idegenforgalommal kapcsolatos hatásköröket gyakorló testületek, szervek megalakulásának körülményeit, illetve működésük buktatóit.⁵⁸⁷

Az Országos Idegenforgalmi Tanács

A magyar turizmus intézményrendszere 1948-1949-ben lényegében megsemmisült, a szektor központi irányító szervévé az államosított IBUSZ vált. Mint már szó volt róla, e téren változást a minisztertanács határozata alapján megszervezett Országos Idegenforgalmi Tanács

⁵⁸⁶ Ezzel szemben a magánszféra tipikusan a profitorientált szerveződések tömöríti. Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy az effajta elkülönítés nem minden esetben helytálló, illetve indokolt. A szocializmus időszakában például, jóllehet ugyancsak különbséget tettek állami-nem állami szervezetek, a köz- és magánszektor, az üzleti vagy közérdekű jelleg között, a megkülönböztetés sok esetben formálissá, sőt megtévesztővé vált. Számos esetben ugyanis eredendően közfunkciók ellátására hivatott szervek kereskedelmi jellegű tevékenységet láttak el, de az is előfordult, hogy üzleti szervek végeztek közérdekű teendőket. Előbbi esetre az idegenforgalmi hivatalok működése, utóbbira az IBUSZ által intézett propagandatevékenység szolgáltatott példát. E következetlenség egyébként a korabeli vélekedés szerint is zavart és inkonzisztenciát okozott. Lásd: XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. június 18. 414. d. *Dr. Vitéz András*: Az idegenforgalmi szervezet és igazgatás újjáalakításának kérdései az idegenforgalmi expanzió korszakában. *Dr. Vitéz András*, az OIH vezetőjének előadása az AIEST XVI. kongresszusa alkalmából. Idegenforgalom, 1965, szeptember. 6.

⁵⁸⁷ Nem foglalkozunk tehát az ügyviteli hierarchia regionális és helyi szintjeinek történetével. Egyébként a vizsgált időszakban a kortárs szakemberek is elsősorban a szakigazgatás csúcsára koncentráltak. Az idegenforgalom szektorális érdekeinek hatékony érvényesítését ugyanis – nem utolsósorban a pártállami hatalomgyakorlás és központosított tervgazdálkodás tapasztalataiból merítve – egy az államapparátus legfelső szintjén működő centralizált, turisztikai csúcshatóságtól, minisztériumtól várták. Lásd például: *Dr. Nagy László*: Az idegenforgalom és az idegenforgalmi szervezetek nemzeti és nemzetközi jelentősége. Idegenforgalom, 1963, december. 4-5. *Dr. Nagy László*: Összpontosítsuk figyelmünket és lehetőségeinket a várható legnagyobb forgalom eredményes lebonyolítására! Idegenforgalom, 1964, április. 4. *Dr. Vitéz András*: Az idegenforgalmi szervezet és igazgatás újjáalakításának kérdései az idegenforgalmi expanzió korszakában. *Dr. Vitéz András*, az OIH vezetőjének előadása az AIEST XVI. kongresszusa alkalmából. Idegenforgalom, 1965, szeptember. 6.

hozott. Megalakulásától fogva egészen a hatvanas évek első harmadáig a turizmust e tárcaközi szakbizottság képviselte a központi állami szervezetrendszerben.⁵⁸⁸

Feladatai röviden a következők voltak. Az idegenforgalom elvi kérdéseinek megválaszolása, a fejlesztés alapelveinek meghatározása. A távlati és éves tervek, beruházási javaslatok véleményezése, jóváhagyása. A végrehajtáshoz szükséges előfeltételek megteremtése, illetve a szektorral kapcsolatos, több tárcát érintő teendők összeegyeztetése. Végül a nemzetközi turisztikai szervezetekben az ország képviselte.⁵⁸⁹ Az OIT a feladatkörébe utalt ügyeket negyedévente tartott üléseken tárgyalta.⁵⁹⁰ Elnöki tisztét és képviselőjét a közlekedés- és postaügyi miniszter látta el, míg a szükséges titkári teendők elvégzésére az IBUSZ vezérigazgatója kapott megbízást.⁵⁹¹ Ez utóbbi rendelkezés helyénvalóságát – jóllehet az idegenforgalmat az államapparátusban évek óta elsősorban a vállalat képviselte – megkérdőjelezte, hogy egy alapvetően üzleti rendeltetésű szervnek kellett volna a turizmus egészének irányítására, koordinációjára alakított OIT adminisztrációjáról gondoskodnia.⁵⁹² Mivel a feladatok évről-évre nőttek, hamar szükségessé vált a hatékonyabb ügyvitel garantálása.

1958-ban az Országos Idegenforgalmi Tanács – a közlekedés- és postaügyi miniszter közvetlen felügyelete alatt megszerveződő minisztériumi osztály formájában – saját titkárságra (Országos Idegenforgalmi Tanács Titkársága: OITT) tett szert.⁵⁹³ Feladatköre, ügyintéző hivatalként elsősorban az OIT jogköreihez igazodott, ugyanakkor szakigazgatási

⁵⁸⁸ Létrejöttére a későbbiekben úgy emlékeztek vissza, mint az idegenforgalom állami elismerésének egyik első tanújelére. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 77.*

⁵⁸⁹ Azaz elvileg az OIT határozta meg a szektor fejlesztésének irányát, valamint biztosította a különböző minisztériumok hatáskörében folyó beruházások megvalósulását. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 77., 79.*

⁵⁹⁰ A testület tagságát a belkereskedelmi miniszter, a város- és községgazdálkodási miniszter, a pénzügyminiszter, a külügyminiszter, a belügyminiszter, a népművelésügyi miniszter, az egészségügyi miniszter, a Szakszervezetek Országos Tanácsának elnöke és a Fővárosi Tanács Végrehajtó bizottságának elnöke adták. Emellett szükség szerint a Földművelésügyi Minisztériumot, az Országos Testnevelési és Sportbizottságot, valamint más szervek szakértőit is meg kellett hívni. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 77-78.*

⁵⁹¹ *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 78.*

⁵⁹² XVII-2-a 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d.

⁵⁹³ Az új, hatósági jogosítványokkal rendelkező szerv tehát a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium szervezetébe tagozódott be, kapcsolatát az OIT-al mindenekelőtt a közlekedés- és postaügyi miniszter személye biztosította. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 78. Dr. Lantos György: Így kezdődött... Idegenforgalom, 1965, április. 24.*

szervként az idegenforgalomért felelős közlekedési- és postaügyi miniszter szektorral összefüggő egyéb kötelezettségei elvégzésére is megbízatást kapott.

Az OIT működésével kapcsolatban javaslatokat tett a döntéshozatal előmozdítása érdekében, kidolgozta a turizmus országos fejlesztési tervét és annak megvalósítási programját. A jóváhagyott elképzelések érvényesítése érdekében figyelemmel kísérte, illetve irányította, összehangolta a turizmusban érdekelt szervek munkáját. Ellátta a szakfelügyelete alá tartozó tanácsi idegenforgalmi hivatalok, tájegységi bizottságok ellenőrzését.⁵⁹⁴ Teendői közé tartozott az idegenforgalmi propaganda irányítása, a nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartás, a kutatómunka és szakoktatás megszervezése.⁵⁹⁵ A titkárság, jóllehet ügyköre a turizmussal kapcsolatos államigazgatási feladatok széles spektrumát felölte, 1959-ben mindössze 3 főből állt.⁵⁹⁶

Alternatív javaslatok

Az imént felvázolt szervezeti struktúra, illetve annak formálódása hűen tükrözte az idegenforgalomnak az ötvenes évek második felében az ország életében játszott viszonylag jelentéktelen, ugyanakkor fokozatosan növekvő szerepét. Mindazonáltal kezdetektől léteztek olyan vélemények, melyek a rendelkezésre álló kereteket az alacsony fejlettségi szint ellenére elégtelennek – az előbbre jutás egyik akadályának – tartották.

Ivanics József OIT titkár például egy 1956 augusztusában az Országos Idegenforgalmi Tanács elé vitt tervezetében az OIT mellett további bizottságok – például Balatoni Intéző Bizottság, Országos Gyógyhelyi- és Fürdőügyi Bizottság, Központi Üdülöhelyi Bizottság – életre

⁵⁹⁴ Meghatározta a szakmai feladataik ellátásához szükséges irányelveket, biztosította a tájegységi bizottságok költségvetési fedezetét. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 79-80.*

⁵⁹⁵ Felügyelte és irányította az OIT albizottságaként működő propaganda, valamint közgazdasági és műszaki szakbizottság tevékenységét, meg kellett szerveznie az idegenvezető-képzést és nyilvántartást. *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 78-80.*

⁵⁹⁶ A gyarapodó feladatokat, egyúttal a szektor növekvő állami elismertségét jelezte, hogy 1960-tól a titkári teendőket főosztályvezetői beosztásban függetlenített főtitkár látta el. (Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1960. február 4-i 3035/1960. Korm. sz. határozata.) *Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 78. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d.*

hívását indítványozta. E testületek a hatáskörükbe utalt ügyekben javaslattételi, illetve intézkedési joggal rendelkeztek volna.⁵⁹⁷

1958-ban Bebrits Lajos, korábbi közlekedés- és postaügyi miniszter⁵⁹⁸ – az idegenforgalom párton belüli elismertetésének egyik szószólója – állt elő komplex reformjavaslattal.⁵⁹⁹ Ebben a meglévő, szerinte helytelen konstrukció helyett, miszerint az irányítás a közlekedési tárca kezében összpontosul,⁶⁰⁰ egy a minisztertanács közvetlen alárendeltségébe tartozó idegenforgalmi hivatal felállítását kezdeményezte. Szükségesnek tartotta, hogy az új szerv önálló költségvetési gazdálkodást folytató tervhatósággá váljon, továbbá jogköreinél fogva elláthassa a tájegységi bizottságok, idegenforgalmi hivatalok, valamint az utasforgalmat bonyolító vállalatok szakmai irányítását. Bebrits tehát egy olyan hivatal felállítását szorgalmazta, amely az Országos Idegenforgalmi Tanácshoz és titkárságához képest kiterjedtebb hatáskörökkel, költségvetési lehetőségekkel alkalmassá válhatott volna az idegenforgalom hatékony irányítására, koordinációjára.⁶⁰¹ Az ötvenes évek második felétől ugyanis egyre világosabbá vált, hogy nincs a turizmusnak megfelelő gazdája. Egyelőre azonban hiányzott a szektor fontosságát nyomatékosító politika állásfoglalás, így érdemi vita e javaslatokról sem indult. Pedig a szervezeti gyengeségből eredő hiányosságok évről-évre érzékelhetőbbé váltak.⁶⁰²

A problémák számbavétele

Végül is 1959-1960-ban az idegenforgalommal kapcsolatos problémák feltárását célzó átfogó vizsgálatok indultak a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság közreműködésével.⁶⁰³ E revízió

⁵⁹⁷ Az elgondolás nem valósult meg, a Balatoni Intéző Bizottság felélesztésére azonban 1957-ben sor került. *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 92-94.

⁵⁹⁸ 1949-től 1956 októberéig töltötte be a közlekedésügyi, illetve közlekedés- és postaügyi miniszteri posztot.

⁵⁹⁹ MOL-M-KS 288. f. 23/1959/2. ö. e. Államgazdasági Osztály. Friss István az MSZMP KB államgazdálkodási Osztály vezetője részére. Javaslát hazánk idegenforgalmi lehetőségeinek kihasználására. Bebrits Lajos követ. Stockholm, 1958. december 17.

⁶⁰⁰ Bebrits észrevételének megalapozottságát a jelenkori szakmai álláspont is alátámasztja. E szerint elhibázott megoldás, amikor a turizmust, jóllehet interszektorális tevékenység, valamely tradicionális közigazgatási ágazat önállóan felügyeli. *Lengyel M.*: A turizmus általános elmélete (1994) i. m. 103.

⁶⁰¹ MOL-M-KS 288. f. 23/1959/2. ö. e. Bebrits Lajos: Javaslát hazánk idegenforgalmi lehetőségeinek kihasználására. 1958. november 18.

⁶⁰² Lásd: 288. f. 25/1958/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Közlekedés és Postaügyi Miniszter: Jelentés Magyarország idegenforgalmának általános helyzetéről. 1958. augusztus 6.

⁶⁰³ A népi ellenőrzés intézményét 1957-ben hozták létre, hogy segítséget nyújtson „az állami és állampolgári fegyelem megszilárdításában, a nép vagyonának védelmében és a visszaélések leleplezésében.” A szervezetet, mely járási, megyei szinten is kiépült, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság fogta össze. A bizottságok a legkülönbözőbb területeken folytattak vizsgálatokat, melyek végén fegyelmi, kártérítési eljárást

egyik fő irányát az ágazat államigazgatási helyzetének felmérése és értékelése adta.⁶⁰⁴ Az illetékesek a következő megállapításokra jutottak.

Jóllehet az OIT alapvető feladata lett volna, hogy meghatározza a rövid és hosszú távú fejlesztési célkitűzéseket, azokat egyeztesse az érintett minisztériumokkal, majd biztosítsa a beruházások elvi irányítását és koordinációját, a szükséges tervek nem készítette el, az összhangot nem teremtette meg.⁶⁰⁵ Az Országos Idegenforgalmi Tanácsnak és titkárságának e kötelezettségek teljesítésére több okból sem volt lehetősége. Először is a KPM alárendeltségében csak a tárcához tartozó területekről volt tudomása, más minisztériumok fejlesztési elképzeléseire nem volt rálátása.⁶⁰⁶ De, még ha a szükséges információkat a rendelkezésére is bocsájtották volna, alkalmas apparátus hiányában akkor sem lett volna képes azokat feldolgozni, a tervezés során egybehangolni.⁶⁰⁷ Az elvi irányítás megvalósításához a végrehajtó hatalom, a fejlesztések irányának közvetlen befolyásolásához a szükséges pénzforrás hiányzott.⁶⁰⁸

kezdeményezhettek, súlyosabb esetben pedig kötelesek voltak feljelentést tenni az illetékes rendőrségnél, ügyészségnél. Lásd: *Varga Zsuzsanna*: Hatalom, büntetőjog és termelőszövetkezetek Magyarországon az 1970-es években. Jogtörténeti Szemle, 2003, április. 13-14.

⁶⁰⁴ Az elemzések kiterjedtek az egyes szervek – OIT, IBUSZ, tájbizottságok, idegenforgalmi hivatalok – tevékenységére, valamint foglalkoztak a szervezeti struktúra egészének működésével. Lásd: XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d. Valamint: XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d.

⁶⁰⁵ Ez jelentős sorrendiségi hibákat és területi aránytalanságokat okozott, alapították meg. Lásd: XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/33. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy: idegenforgalom vizsgálata 1960. április 8. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d.

⁶⁰⁶ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d.

⁶⁰⁷ XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d.

⁶⁰⁸ Az „Országos Idegenforgalmi Célok” költségvetési cím alatt mindössze 9 millió forint előirányzat állt az OIT rendelkezésére. A vizsgálatot végző bizottság megállapítása szerint szinte kizárólag a titkárság vezetője Jakab Sándor agilitásának és kapcsolati tőkéjének volt köszönhető, hogy a mostoha körülmények ellenére születettek pozitív kezdeményezések. (Például a GB 1959-ben határozatot fogadott el a szektor távlati fejlesztéséről.) XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21.

Miként már szó volt róla ugyancsak az OIT feladata lett volna a tanácsi idegenforgalmi hivatalok, tájegységi bizottságok irányítása, felügyelete, valamint az érintett szervek munkájának összehangolása. A kis létszámú titkárság képességeit azonban e teendők is meghaladták. Az idegenforgalom szervezését, bonyolítását végző hatóságok, intézmények (helyi tanács, tanácsi idegenforgalmi hivatalok, tájegységi intézőbizottságok, IBUSZ és területi irodái) párhuzamosan, sőt gyakorta egymással szemben tevékenykedtek.⁶⁰⁹

Ezek után a vizsgálatok konklúziója egyértelműen az volt, hogy az Országos Idegenforgalmi Tanács jogállása, hatásköre nincs összhangban a rá rótt feladatokkal.⁶¹⁰ Tárcaközi konzultatív testületként „[...] csupán tanácsokat adhat, illetve javaslatokat tehet, de nem szerzett magának olyan tekintélyt, amely javaslatainak elfogadására, illetve azok végrehajtására az érintett országos főhatóságokat erkölcsileg kötelezné.” – állapították meg.⁶¹¹ Továbbá azt is kimondták, hogy a turizmusigazgatásnak a közlekedés- és postaügyi tárcához csatolása

⁶⁰⁹ Ugyanakkor az idegenforgalmi hivatalok, tájegységi bizottságok támogatásában születtek sikerek. 1961-ben 11 megyei, 3 városi idegenforgalmi hivatal mellett 6 tájegységi bizottság működött. Ezek a turizmus helyi előfeltételeinek megteremtésében rövid idő alatt kézzelfogható eredményeket értek el. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21. Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 263. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 78. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/33. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy: idegenforgalom vizsgálata 1960. április 8. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19. Berényi J.: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 87.

⁶¹⁰ A Balatoni Intéző Bizottság például a Balaton-part fejlesztése vonatkozásában tervehetőségként működött, saját anyagi forrásokkal bírt, míg a felügyeletét ellátó OIT ilyen eszközökkel nem rendelkezett. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/33. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy: idegenforgalom vizsgálata 1960. április 8. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Jelentés a PB részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13. Dr. Lantos György: Így kezdődött... Idegenforgalom, 1965, április. 24

⁶¹¹ A fennálló idegenforgalmi szervezet tehetetlenségéről árulkodott, hogy az OIT alapvető feladatainak teljesítése – a szektor átfogó elemzése, javaslatok készítése, majd azoknak az illetékesek elé terjesztése – a KNEB közreműködésével történt. (Lásd későbbi vonatkozásban a 4. számú dokumentumot.) MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB Kereskedelmi és Közlekedési Osztály: Előterjesztés a KNEB elnöksége részére. Tárgy: az idegenforgalom vizsgálatáról készített összefoglaló jelentés. 1960. április 1. Valamint: XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d.

helytelen lépés volt, mert így a szektor több fontos aspektusa háttérbe szorult, a koordináció pedig szinte lehetetlenné vált.⁶¹²

A hibák feltárását követően az érintettek részéről egyöntetű vélekedés alakult ki a tekintetben, hogy vagy egy közvetlenül a minisztertanácshoz tartozó idegenforgalmi hivatal felállítására, vagy az OIT jelentős megerősítésére van szükség. Megállapítást nyert, hogy elnevezéstől függetlenül a turizmusnak olyan országos főhatósággal kell rendelkeznie, amely apparátusánál, igazgatási és anyagi eszközeinél fogva alkalmas az ágazati tervezés elvégzésére, a célkitűzések megvalósítására, illetve a végrehajtás ellenőrzésére.⁶¹³ A vélemények legfeljebb a tekintetben tértek el, hogy az ekképpen megerősített OIT-nak vagy országos idegenforgalmi hivatalnak tervhatóságnak kell-e lennie, vagy nem.⁶¹⁴

Az 1959-1960-ban lefolytatott vizsgálatok tehát nyilvánvalóvá tették, hogy az OIT a rá ruházott feladatoknak az adott keretek között nem tud megfelelni.⁶¹⁵ Ennek ellenére a vizsgálatok tapasztalatait összefoglaló, minisztertanácsnak címzett KNEB jelentés nem kezdeményezett alapvető szervezeti változtatásokat, a problémákat inkább eltussolta.⁶¹⁶ Az

⁶¹² XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d.

⁶¹³ Ehhez elengedhetetlennek tűnt, hogy az idegenforgalomban érintett szervek kötelesek legyenek elképzeléseiket jóváhagyásra bemutatni az irányító szervnek, az ezeket felülvizsgálhassa, a szektort érintő, anyagi kihatású intézkedésekben vétőjoga legyen, gondoskodhasson arról, hogy a fejlesztések az érintett főhatóságok terveibe megfelelő anyagi fedezet mellett, kötelező erővel beépüljenek, az ügymenet megakadása esetén pedig megfelelő fórumokhoz (például Országos Tervhivatal, minisztertanács) fordulhasson. Nem sokkal korábban, mint emlékezhetünk, hasonló mondanivalójú javaslatokat fogalmazott meg indítványában Bebrits Lajos. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Jelentés az OIT-nál folytatott vizsgálatról. 1960. január 8. 365. d. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Előterjesztés az idegenforgalom tárgyában. 1960. április 1. 365. d.

⁶¹⁴ Lásd: MOL-M-KS 288. f. 23/1960/33. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy: idegenforgalom vizsgálata 1960. április 8.

⁶¹⁵ A tárgyalat fogyatékoságok egyébként a turizmus államigazgatási szervezetrendszerének alsóbb szintjeit képviselő idegenforgalmi hivatalok és tájegységi bizottságok vonatkozásában is jelentkeztek. Az idegenforgalmi hivatal a megyei vagy városi tanács valamely szakigazgatási szervének (általában az építési és közlekedési osztály) intézménye volt. Ez az egyoldalú becsatolás ugyancsak ellentmondott az idegenforgalmi feladatok komplexitásának. A tájegységi bizottságok pedig az Országos Idegenforgalmi Tanácshoz hasonlóan, a Balatoni Intéző Bizottságot kivéve, csupán társadalmi testületek voltak. Nem rendelkeztek jogi személyiséggel, saját költségvetéssel, hatósági vagy intézkedési jogkörrel. Anyagi szükségleteikről az OIT javaslatára a KPM gondoskodott. XIX-G-28-c. OIT. Visszaminósított TÜK iratok. (A továbbiakban OIT TÜK.) OIH tervek. Előterjesztés az idegenforgalom szervezeti problémáiról. 1. d. MOL-M-KS 288. f. 25/1963. 14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről.

⁶¹⁶ A vizsgálati anyagot előbb a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnöksége tárgyalta meg, majd az itt elfogadott tervezetet továbbították a pártközpont felé, az Államgazdasági Osztály részére. Végül a jóváhagyott ajánlásokat a kormány elé terjesztették. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/33. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB

előterjesztés megelégedett annyival, hogy a jövőben kötelezzék az Országos Idegenforgalmi Tanácsot a szakmai vizsgálatok elvégzésére, valamint a szükséges tervek kidolgozására.⁶¹⁷ Ennek megfelelően a kormány 3117/1960. számú határozata utasította az OIT-ot, hogy készítse el az idegenforgalom fejlesztésének távlati tervét.⁶¹⁸ Ugyanakkor ez kevésnek tűnt a helyzet megváltoztatására, hisz az idegenforgalmi adminisztráció számára továbbra is a korábbi korlátozott lehetőségek, eszközök álltak rendelkezésre.⁶¹⁹

Erről tanúskodtak az egy év múlva, 1961-ben elvégzett utóvizsgálatok. Ezek, jóllehet megállapították, hogy történtek pozitív fejlemények,⁶²⁰ számos a korábbi évekre jellemző hiányosságot tártak fel még azon területeken is, ahol egyébként kedvezően értékelték a tanács és titkársága munkáját.⁶²¹ A fogyatékoságok ismételt konstatálása ellenére a KNEB ezúttal sem kezdeményezett szervezeti átalakítást, ehelyett az OIT megkerülésével felhívta az illetékes minisztériumokat, szerveket a hibák kijavítására.⁶²²

Az 1958 óta szorgalmazott strukturális reform tehát tovább várattott magára, miközben nem csak az utasforgalom emelkedett évről-évre, hanem a szektor fokozatos felértékelődésével az

Kereskedelmi és Közlekedési Osztály: Előterjesztés a KNEB részére. Tárgy: idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 9. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21.

⁶¹⁷ Ezenkívül az indítvány azt tartalmazta, hogy az OIT – együttműködve az Országos Tervhivatal elnökével és az igazságügy-miniszterrel – dolgozzon ki egy rendelet tervezetet, mely rendezi a rábízott irányítási feladatok megvalósításához szükséges szervezeti és hatásköri kérdéseket, majd ezt terjessze a minisztertanács elé jóváhagyásra. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére. Tárgy az idegenforgalom vizsgálata. 1960. április 21.

⁶¹⁸ MOL-M-KS 288. f. 23/1962/35. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés a KNEB részére az idegenforgalom utóvizsgálatáról. 1962. január 19.

⁶¹⁹ Legfeljebb a KNEB és egyes pártszervek megnövekedett figyelme biztosíthatott átmenetileg plusz érdekérvényesítési képességet a szektor számára. Lásd: Uo.

⁶²⁰ Az anyagok elismeréssel szóltak az OIT-nak a kormányhatározat végrehajtása érdekében kifejtett erőfeszítéséről, aminek köszönhetően megszületett az idegenforgalom távlati fejlesztési terve. Emellett haladást tapasztaltak a turizmus érdekképviselésében, koordinációban is. XVII-2-a. 13. t. 81. sz./1961. KNEB. Az idegenforgalom utóvizsgálata. OIT Titkársága. Feljegyzés a KNEB vizsgálatot követő 3.090/1961 számú minisztertanácsi határozat intézkedéseire vonatkozóan. 1961. december 2. Jakab Sándor OIT titkár. 374. d. MOL-M-KS 288. f. 23/1962/35. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés a KNEB részére az idegenforgalom utóvizsgálatáról. 1962. január 19.

⁶²¹ Például, bár az OIT, IBUSZ és idegenforgalmi hivatalok együttműködésében javulást véltek felfedezni, elismerték, hogy még mindig adódnak sűrűlődségek. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 23/1962/35. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés a KNEB részére az idegenforgalom utóvizsgálatáról. 1962. január 19. XVII-2-a. 13. t. 32. sz./1959. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. OIT Titkársága: Tájékoztató adása 1961. február 7. Jakab Sándor OIT titkár. 365. d.

⁶²² MOL-M-KS 288. f. 23/1962/35. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés a KNEB részére az idegenforgalom utóvizsgálatáról. 1962. január 19.

elvárások is növekedni kezdtek.⁶²³ Az új kihívásokra a fennálló szervezet végképp nem jelenthetett megnyugtató megoldást.⁶²⁴ Azonban, ahhoz, hogy ezt a pártközpont döntési kompetenciával rendelkező illetékesei felismerjék, és cselekvésre szánják magukat, még el kellett telnie bizonyos időnek.

Reformtervek és érdekkonfliktus

1963-1965 között jelentős változások történtek a magyar idegenforgalomban. Egyrészt robbanásszerű növekedés zajlott, másrészt erre az időszakra esett az ágazat politikai megítélésnek megváltozása.⁶²⁵ 1963-ban minden korábbinál egyértelműbben fogalmazódott meg és egyúttal „hivatalos tétellé” vált, hogy a turizmus alapvető céljának a nyugati forgalom növelését, a tőkés devizahozam emelését kell tekinteni.⁶²⁶ A gazdaságpolitikai prioritások változása megmutatkozott az addig félvállról vett irányítási reform szükségességének a pártközpont részéről való fel- és elismerésében is. A bevételek gyors fokozásának igénye eredményes menedzselést, hatékony koordinálást követelt meg.⁶²⁷

Míg 1960-1962 között az illetékesek a feltárt hiányosságok kapcsán megelégedtek néhány hevenyészett intézkedés meghozatalával, 1963-tól egyre gyakrabban fogalmazódott meg, hogy a gyenge, széttagolt szervezet élén a súlytalan OIT-al nem képes a céloknak megfelelő idegenforgalmi stratégia kidolgozására és érvényre juttatására.⁶²⁸ Jóllehet az eredményes

⁶²³ Lásd: XVII-2-a. 13. t. 81. sz./1961. KNEB. Az idegenforgalom utóvizsgálata. Előterjesztés a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Kollégiumához a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány részére az 1962. évi idegenforgalmi tervekről készített jelentésről. 374. d.

⁶²⁴ A hatvanas évek elejétől éledező turisztikai szakma pedig arra figyelmeztetett, hogy amikor a kapitalista országok többségében a szektor támogatása hozzáértő szakapparátus által koordinált, elismert állami feladat, egy szocialista ország sem engedheti meg a passzivitást e téren. Lásd: *Jakab Sándor*: Az OIT kapcsolata a tanácsokkal és a tájbizottságokkal. Idegenforgalom, 1962, november 5. *Dr. Nagy Gyula*: A fejlődésben nincs megállás. Idegenforgalom, 1962, október. 3.

⁶²⁵ *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 289.

⁶²⁶ Lásd: *Földes György*: Az eladósodás politikatörténete. Maecenas Könyvkiadó, 1995. 32-35. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Az idegenforgalom fejlesztése a tőkés országokkal. 1963. július 15.

⁶²⁷ A fejlődést akadályozó, túlhaladott szervezeti struktúrára nem csak az OIT szolgáltatott eklatáns példát, hanem az IBUSZ is. Az utasforgalom bonyolításában meghatározó szerepet játszó vállalattal kapcsolatban ugyancsak ekkor fogalmazódott meg, hogy működése, szervezete – a devizakitermelés növelése érdekében – jelentős átalakításra szorul. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a miniszterhelyettesi értekezletnek Magyarország nemzetközi idegenforgalmáról szóló jelentésről tett állásfoglalásáról. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Emlékeztető a Sulyok Béla és Rónai Rudolf miniszterhelyettesek között az idegenforgalom egyes kérdései tárgyában 1963. május 15-én lefolytatott megbeszélésről. 1963. május 24.

⁶²⁸ Az Idegenforgalom című szakfolyóirat hasábjain számos cikk mielőbbi szervezeti reformot sürgetett. Lásd például: *Máté Endre*: A tanácsi idegenforgalom egyes kérdései. Idegenforgalom, 1963, május. 5-6. *Dr. Földi*

munkát ugyanazok az okok hátráltatták, mint négy-öt évvel korábban, ismét megkezdődött a problémák lajstromba vétele. Újból konstataáltak, hogy a turizmusnak a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumhoz rendelése több okból kifolyólag helytelennek bizonyult, a fejlesztési törekvések megvalósítása pedig elképzelhetetlen megfelelő anyagi bázissal rendelkező, erős szakhatóság nélkül.⁶²⁹ Az észrevételek egyértelműen kifejezésre jutatták, hogy a hiányosságok kiküszöböléséhez mindenekelőtt a szektornak a bürokratikus gazdaságirányítás rendjébe való integrálására van szükség.

Ezek után természetesen előkerültek a négy-öt évvel ezelőtt megfogalmazott reformjavaslatok is. Újból felmerült, hogy az OIT tanácsadó jellegének megerősítése mellett egy olyan idegenforgalmi hivatalt kell létrehozni, mely az irányítás és felügyelet gyakorlásához szükséges hatósági, illetve beruházási jogköröket a turizmus egésze tekintetében birtokolja.⁶³⁰ Ugyanakkor az Államgazdasági Bizottság (ÁGB) 1963. július 15-i, az idegenforgalom helyzetét tárgyaló ülésére készített előterjesztés nem egy új hivatal felállítására, hanem az Országos Idegenforgalmi Tanács megerősítésére tett javaslatot, egyebekben azonban e tervezet sem különbözött sokban a korábbiaktól.⁶³¹ Ezt követően az ÁGB az indítványnak megfelelően úgy határozott, hogy a tanácsot és titkárságát kell konszolidálni, majd megbízta a Közlekedés és Postaügyi Minisztériumot, hogy az elfogadott szempontok figyelembe

Jenő: Hozzászólás a tanácsi idegenforgalom egyes kérdéseire. Idegenforgalom, 1963, július. 3-4. *Asztalos Ferenc:* Az idegenforgalom időszéri kérdései. Idegenforgalom, 1963, augusztus 4. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 25/1963. 14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről.

⁶²⁹ A közlekedési tárcánál az idegenforgalom kérdései az egyéb teendők mellett rendre elsikkadtak, talán azért is, mert a beruházási feladatok nem itt, hanem alapvetően a Belkereskedelmi Minisztériumnál, a helyi tanácsoknál vagy más szerveknél jelentkeztek. Ezek viszont a rendelkezésre álló csekély forrásokat – a turizmus a népgazdasági tervben nem szerepelt önálló címként – elapróztatták, különböző részérdekerek érvényre juttatásával használták fel. MOL-M-KS 288. f. 15/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10. (MOL-M-KS 288. f. 25/1963. 14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről.) XIX-G-28-c. OIT TŰK. OIH tervek. Előterjesztés az idegenforgalom szervezeti problémáiról. 1. d.

⁶³⁰ MOL-M-KS 288. f. 25/1963. 14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. Továbbá: XIX-G-28-c. OIT TŰK. OIH tervek. Az Országos Idegenforgalmi Tanács új konstrukciójának terve. 1963. április 17. 1. d. XIX-G-28-c. OIT TŰK. OIH tervek. Előterjesztés az idegenforgalom szervezeti problémáiról.

⁶³¹ A KB Ipari és Közlekedési Osztálya által jegyzett anyag szükségesnek tartotta, hogy az átszervezendő OIT a turisztikai vállalatokat, intézményeket utasíthassa, ellenőrizhesse, a fejlesztési alapokkal pedig tervhatóságként rendelkezessen. Mindazonáltal olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy racionálisabb lenne, ha a szektor irányítása és szervezete a jövőben a Belkereskedelmi Minisztériumhoz tartozna. MOL-M-KS 288. f. 15/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10. MOL-M-KS 288. f. 15/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ernszt Tibor: Feljegyzés az idegenforgalom helyzete és fejlesztésének lehetőségei című ÁGB előterjesztéshez. 1963. július 9.

vételével 1963. október 31-ig dolgozzon ki konkrét intézkedési tervet, és azt terjessze a minisztertanács elé.⁶³² Míg tehát a korábbi elképzelések radikálisabb változásokat kezdeményeztek – például egy új, a tárcákkal lehetőleg egyenrangú, tervhatósági jogkörrel rendelkező hivatal létrehozását –, az elfogadott intenciók szerint az Országos Idegenforgalmi Tanácsot kellett a KPM keretei között hatékonyabbá tenni.⁶³³

Noha a szervezeti átalakítást meghatározó alapelvek rendelkezésre álltak, a minisztertanács 1963. október 31-i ülésén mégsem született végső elhatározás. A források arra engednek következtetni, hogy az illetékes párt és állami szervek a turizmus jövőbeli államigazgatási pozícióját, súlyát illetően nem tudtak dűlőre jutni.⁶³⁴ A szocialista bürokrácia amúgy is lomha döntési procedúráját az egyeztetési dömping tovább lassította. A Közlekedés és Postaügyi Minisztérium tervezetét előbb a KB Ipari és Közlekedési Osztálya véleményezte,⁶³⁵ ezután az

⁶³² A gazdaságpolitikai testület kimondta, hogy az OIT hatáskörébe kell utalni a turisztikai tervek meghatározását, az alkalmazott ár- és egyéb konstrukciók megállapítását, a szektorral kapcsolatos, jelentősebb beruházások véleményezésének és felülvizsgálatának jogát. Az OIT-nak olyan hatásköröket kellett kapnia, hogy a tanács idegenforgalmi hivatalok és tájegységi bizottságok feletti szakfelügyelet ellátása mellett képes legyen beszámoltatni a turizmusban tevékenykedő állami vállalatokat, egyéb szerveket. A sürgős idegenforgalmi célok intézésére saját anyagi eszközöket kellett kapnia, és kezébe kívánták adni a turisztikai propaganda irányítását. MOL-M-KS 288. f. 15/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság, 1963. július 15-i ülés. Az idegenforgalom fejlesztése a tőkés országokkal.

⁶³³ A pártállami adminisztráció megmozdulása természetesen a szakmai körök aktivitását is fokozta. Az OIT 1963 nyarán hivatalba lépett új főtitkára dr. Vitéz András például az Idegenforgalom augusztusi számában kiállt a tanács széles körű irányítási, tervhatósági jogkörökkel való felruházása mellett. Az év augusztusa-szeptembere fordulóján megrendezésre került római turisztikai világkonferencia ajánlásai alapján pedig jelentés és intézkedési terv készült a kormány részére az állami szerepvállalás és az intézményi megújulás témájában. Dr. Nagy László: A római idegenforgalmi konferencia után. Idegenforgalom, 1963, november. 3-4. Dr. Nagy László: Az idegenforgalom és az idegenforgalmi szervezetek nemzeti és nemzetközi jelentősége. Idegenforgalom, 1963, december. 5. Uhlik Rudolf: Az események visszhangja. Idegenforgalom, 1964, augusztus. 4. Dr. Vitéz András: „Idegenforgalmunk növekedése szükségessé teszi munkánk megjavítását!” Idegenforgalom, 1963, augusztus. 5-6.

⁶³⁴ Egy 1963. októberi keltezésű minisztertanács elöterjesztés tervezet például figyelmen kívül hagyva az Államgazdasági Bizottság által elfogadottakat, ismét egy új szerv egy idegenforgalmi főhatóság vagy főigazgatóság létrehozására tett javaslatot, hangsúlyozva a konzisztens elveket megvalósító egységes szervezet szükségességét. E koncepció szerint a főhatóság (főigazgatóság) a KPM keretén belül, a miniszter felügyelete alatt alakult volna meg, mégpedig úgy, hogy átveszi a tárca idegenforgalmi vonatkozású felügyeleti, államigazgatási, jogszabályalkotási feladatait. A minisztériumokkal, országos főhatóságokkal egyenrangú Idegenforgalmi Főigazgatóság (OIF) bizonyos átmeneti időt követően 1966. január 1-től tervhatósági jogkört és beruházási keretet kapott volna. A főigazgatóság hatáskörébe kívánták utalni az idegenforgalmi vállalatok és szervek, továbbá a külföldi idegenforgalmi kirendeltségek és képviselők irányítását és felügyeletét. Az OIT pedig a közlekedés- és postaügyi miniszter elnökleite alatt javaslattevő és véleményező szervként működött volna tovább. Az elöterjesztés a központi irányítás kérdése mellett foglalkozott a regionális, helyi idegenforgalmi igazgatás átszervezésével is. Megvizsgálandónak tartotta például annak lehetőségét, hogy megyénként csak egy idegenforgalmi szerv működhessen. XIX-G-28-c. OIT TÜK. Elöterjesztés a Minisztertanácshoz az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyában. 1963. október. 1. d.

⁶³⁵ Az OIT átszervezésére vonatkozó javaslatokat Rónai Rudolf miniszterhelyettes 1963. november 15-én küldte meg Szurdi Istvánnak az Ipari és Közlekedési Osztály vezetőjének. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Rónai Rudolf a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium miniszterhelyettesének levele Szurdi Istvánnak az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya vezetőjének. 1963. november 15.

anyagot meg kellett mutatni a Gazdasági Bizottságnak, majd a tárcaközi egyeztetések következtek, és az indítvány csak ezt követően kerülhetett a kormány elé.⁶³⁶ Bár a döntéshozatali eljárásnak egy újabb határidő szerint decemberben kellett volna lezárulnia, az indítvány az év végén még mindig különböző párt és állami szervek között körözött.⁶³⁷ Pedig az Ipari és Közlekedési Osztály már novemberben arra figyelmeztetett „[...] meg vagyunk késve, az ügy rendezése sürgős.”⁶³⁸

A hónapok óta változó, végső elfogadásra váró előterjesztés 1963 végén a következőket tartalmazta.⁶³⁹ Az OIT 1964. január 1-jétől önálló tervhatóságként, mint költségvetési folyószámlás szerv fejtí ki működését.⁶⁴⁰ Kidolgozza a turizmus távlati és éves fejlesztési programját, meghatározza az idegenforgalmi szervek, vállalatok, intézmények teendőit, ellátja szakmai felügyeletük. Feladatköre kiterjed a szektorral kapcsolatos összes elvi, valamint gyakorlati kérdés vizsgálatára, ezek megoldására javaslatokat készít, ellenőrzi az elfogadott rendelkezések végrehajtását.⁶⁴¹ Gondoskodik a propaganda tevékenység irányításáról, elősegíti az idegenforgalmi célú rendezvények (konferenciák, kongresszusok, kulturális műsorok, sportesemények stb.) szervezését, lebonyolítását. Végül közreműködik a szakképzési, oktatási tervek összeállításában. Az OIT működését megfelelő hatósági

⁶³⁶ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Molnár László levele Rónai Rudolf közlekedés- és postaügyi miniszterhelyettesnek az idegenforgalom fejlesztésének és szervezetének kialakítása tárgyában. 1963. november 20.

⁶³⁷ Az elaborátum ekkor megint a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium asztalán feküdt és arra várt, hogy a KB Építési és Közlekedési Osztálya, illetve Szurdi István jóváhagyja. (Ekkor tehát már nem az Ipari és Közlekedési, hanem az Építési és Közlekedési Osztály diszponált az idegenforgalmi kérdésekről.) Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszter pedig miniszterhelyettesi értekezleten kívánta letárgyalni az anyagot. Lásd Rónai Rudolf miniszterhelyettes levele Somoskői Gábornak a MSZMP KB Építési és Közlekedési Osztálya vezetőjének. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Rónai Rudolf közlekedés- és postaügyi miniszterhelyettes levele Somoskői Gábor az MSZMP KB Építési és Közlekedési Osztálya vezetőjének. 1963. december 28.

⁶³⁸ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Molnár László levele Rónai Rudolf közlekedés- és postaügyi miniszterhelyettesnek az idegenforgalom fejlesztésének és szervezetének kialakítása tárgyában. 1963. november 20.

⁶³⁹ Lásd: 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Közlekedési és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz az idegenforgalom fejlesztésének és szervezetének kialakítása tárgyában. 1963. december. Valamint egy másik véglegesítettebb változat: XIX-G-28-c. OIT TÜK. Határozati javaslat a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány részére az idegenforgalom fejlesztésének elősegítésére. 1963. december 22. 1. d.

⁶⁴⁰ Személyi és dologi kiadásainak fedezéséről a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium költségvetésében kell gondoskodni. A tájegységi bizottságokat az OIT költségvetésébe alcímekként kell felvenni. 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Közlekedési és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz az idegenforgalom fejlesztésének és szervezetének kialakítása tárgyában. 1963. december.

⁶⁴¹ Véleményezi, illetve jóváhagyja a helyi turisztikai terveket, beruházási elképzeléseket, az idegenforgalmi vonatkozású árkonstrukciókat, jogszabály tervezeteket, egyéb előterjesztéseket. Az ágazatra kiható deviza, vám, útlevel, vízum stb. rendelkezésekre javaslatokat dolgoz ki, illetve azokat szintén kiértékeli. Uo.

jogkörökkel rendelkező titkárság segíti, amely biztosítja a tanács által megtárgyalandó kérdések előterjesztését, ellenőrzi a hozott határozatok végrehajtását.⁶⁴²

Bármennyire is sürgős lett volna rendezni a turizmus országos irányítását, az indítvány elfogadására, vélhetően a vele szemben megfogalmazott kritikák hatására, nem került sor.⁶⁴³ A minisztertanácsi határozattervezet kétségkívül tisztázatlan kérdések, ellentmondások sorát vetette fel. Az elképzelések szerint – mint láthattuk – a turizmussal kapcsolatos elvi és operatív kérdések az Országos Idegenforgalmi Tanács illetékességébe tartoztak volna. Ugyanakkor az említett feladatok nagy részét a hatályos 3010/1955. sz. rendelet alapján is az OIT igazgatta. A megoldásra váró problémát éppen a kötelezettségek teljesítését lehetővé tevő jogosítványok biztosítása jelentette. Az pedig továbbra sem derült ki egyértelműen, hogy adott esetben az OIT határoz-e, vagy pedig csak véleményez, javasol.⁶⁴⁴ De nem szólt az anyag a tanács államigazgatási pozíciójáról, összetételéről, döntéshozatali mechanizmusáról sem. Az viszont elképzelhetetlennek tűnt, hogy egy időszakosan összeülő, konzultatív testület tervhatósági jogkörrel rendelkezzen.⁶⁴⁵ Hasonlóképpen nyitott kérdés maradt a titkárság pontos jogállása és hatásköre. A megfogalmazás alapján mindössze az OIT adminisztratív szerve maradt volna, miközben a szektor országos irányításáért felelős hatóságként nap, mint nap intézkedések sorát kellett volna meghoznia és végrehajtania.⁶⁴⁶

Ezt követően az illetékesek által preferált szervezeti koncepció ismét megváltozott. Az újabb minisztertanácsi határozattervezet – az idegenforgalmi főhatóság létrehozására vonatkozó, 1963 októberében már kidolgozott indítvány alapulvételével – Országos Idegenforgalmi

⁶⁴² Biztosítja a nemzetközi turisztikai szervezetekkel való együttműködést és az azokban való képviseletet. Élén a közlekedés- és postaügyi miniszter által kinevezett főtitkár áll. 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Közlekedési és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz az idegenforgalom fejlesztésének és szervezetének kialakítása tárgyában. 1963. december. Továbbá lásd: XIX-G-28-c. OIT TŰK. Határozati javaslat a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány részére az idegenforgalom fejlesztésének elősegítésére. 1963. december 22. 1. d.

⁶⁴³ Lásd például dr. Lantos György Csanádi György közlekedés és postaügyi miniszternek címzett szakmai észrevételeit. XIX-G-28-c. OIT TŰK. Minisztertanácsi előterjesztések. Észrevételek az idegenforgalom tárgyában a Minisztertanácshoz teendő előterjesztéssel kapcsolatban. 1963. december 28. Dr. Lantos György. 1. d.

⁶⁴⁴ „Az a tény, hogy a rendelet most a feladatokat részletezi, önmagában még semmiféle garanciát nem nyújt a hathatósabb működésre” – jegyezte meg Dr. Lantos véleményében. Uo.

⁶⁴⁵ Ugyancsak kétséges volt, hogy az OIT miként kaphat 1964. január 1-jétől az ország egészére vonatkozóan tervhatósági jogkört, miközben a Balaton térségében a BIB hasonló felhatalmazással működött. Így ugyanazon a területen két tervhatóság tevékenységét kellett volna összehangolni, ami a korabeli vélekedés szerint problémák sorát vethette fel. Uo.

⁶⁴⁶ Uo.

Főigazgatóság létrehozására tett javaslatot.⁶⁴⁷ Döntés azonban ez úttal sem született, sőt 1964 tavaszán a vita kiéleződött. Az ágazat fejlesztésében jelentős befolyással bíró belkereskedelmi tárca számára ugyanis elfogadhatatlannak tűnt, hogy a várhatóan növekvő források⁶⁴⁸ egy új, tervhatósági jogkörrel felruházott szerv fennhatósága alá kerüljenek.⁶⁴⁹

Ennek megfelelően a minisztérium 1964. március 18-i keltezésű feljegyzése azon véleménynek adott hangot, hogy az adott fejlettségi szinten mélyreható változásokra nincs szükség, a problémák a meglévő szervezettel is kezelhetőek. Persze amennyiben a szektor valóban fokozott anyagi támogatásban részesül, indokoltá válhat az idegenforgalmi főigazgatóság megalakítása, azonban csakis a Belkereskedelmi Minisztérium szervezetrendszerébe tagolva.⁶⁵⁰ Emellett az elvi kérdések tisztázására egy kis létszámú, a minisztertanács mellett működő idegenforgalmi hivatal felállítását tartották elképzelhetőnek.⁶⁵¹

Ilyen előzmények után került sor a Gazdasági Bizottság 1964. április 22-i ülésére. Erre a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium egy újabb, de alapvetően korábbi tervezetét követő anyagot készített.⁶⁵² E szerint az idegenforgalom országos irányítása a közlekedés és postaügyi miniszter hatáskörében maradna, ezirányú feladatairól azonban az Országos

⁶⁴⁷ Az 1963. októberi és az 1964. márciusi anyag alapvetően két ponton különbözött. Egyrészt az utóbbi előterjesztés az önálló tervhatósági jogkör elnyerését nem kívánta átmeneti idő elteltéhez kötni, másrészt a főigazgatóság vezetőjét valamint az OIT elnökét és tagjait a minisztertanács nevezte volna ki, tehát az idegenforgalom országos szervének, testületének felügyeletét a továbbiakban nem feltétlenül a KPM illetve a közlekedés és postaügyi miniszter látta volna el. Egy 1964. március 4-i feljegyzés tanulsága szerint bizonyos szakmai kör, például az idézett Lantos György, ezt az elképzelést támogatta. XIX-G-28-c. OIT TÜK. Minisztertanácsai előterjesztések. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány... számú határozata az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyában. 1964. március 4-i megjegyzéssel. 1. d.

⁶⁴⁸ A harmadik ötéves terv vonatkozásában a korábbi évekhez képest jelentős összegű 1,4 milliárd forintnyi beruházási előirányzatra lehetett számítani, ami nyilvánvalóan növelte a szektor vonzerejét. XIX-G-28-c. OIT TÜK. OIH tervek. Tervezet az Országos Idegenforgalmi Tanács tervező és beruházó szervezetének és funkcióinak kialakítására. 1964. március 17. 1. d.

⁶⁴⁹ A belkereskedelem tiltakozásával egyébként az idegenforgalmi főigazgatóság feladat- és hatáskörét körvonalazó szakemberek is számoltak. Uo.

⁶⁵⁰ „Az Idegenforgalmi Főigazgatóságnak a Belkereskedelmi Minisztérium irányítása alá kell tartoznia azért, mert az idegenforgalom zömét ténylegesen eddig is a Belkereskedelmi Minisztérium irányítása alá tartozó szervezetek bonyolították, továbbá mert a belföldi idegenforgalom – amely egyben a belföldi lakosság ellátási kérdése is – ma már mindinkább nehezebben választható el a külföldi idegenforgalom kérdéseitől” – magyarázták. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály: Észrevétel az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyú előterjesztéshez. Dr. Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszternek, 1964. március 18. Sebes Sándor a belkereskedelmi miniszter első helyettese.

⁶⁵¹ Lényegében ez lépett volna az OIT helyébe. Uo.

⁶⁵² MOL-M-KS 288. f. 23/1964/10. ö. e. Államgazdasági Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. Az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása. 1964. április 14. MOL-M-KS 288. f. 23/1964/10. ö. e. Államgazdasági Osztály. Az idegenforgalom szervezetének kialakítása. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz.

Idegenforgalmi Hivatal (továbbiakban Hivatal) útján gondoskodna. A Hivatal önálló tervhatóságként működne. Alapvető feladatai közé tartozna az ágazati éves és távlati tervek elkészítése. Saját beruházásai tekintetében irányító hatóságként, a tanácsi fejlesztések vonatkozásában szakhatóságként járna el. Ellátná a minisztériumok, országos hatáskörű szervek, tanácsi és társadalmi szervek idegenforgalommal kapcsolatos tevékenységének koordinálását, az IBUSZ, tájegységi bizottságok, idegenforgalmi hivatalok, egyéb alárendelt szervezetek szakmai felügyeletét. Végül feladatkörébe tartozna az idegenforgalmi propaganda vezérlése és ellenőrzése, nemzetközi kapcsolatok létesítése és fenntartása. Véleményező és tanácsadó szervként továbbműködne az Országos Idegenforgalmi Tanács, melynek leglényegesebb funkciói az országos turisztikai politika kialakítása és értékelése, továbbá az érdekelt szervek idegenforgalmi feladatokra történő felhívása és mozgósítása lenne.⁶⁵³ A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium tehát legfeljebb az Országos Idegenforgalmi Hivatal elnevezést vette át a Belkereskedelmi Minisztérium indítványából, egyebekben lényegében egy új idegenforgalmi főigazgatóság tárcája keretében való megszervezését kezdeményezte.⁶⁵⁴

Persze, szinte magától értetődően e tervezettel szemben is számos ellenvetés merült fel. A KB Építési és Közlekedési Osztálya például azt nehezményezte, hogy az előterjesztésben foglaltak nem felelnek meg az Államgazdasági Bizottság 1963. július 15-i ülésén hozott határozatnak, mely kimondta, hogy a szektor irányító szerve az Országos Idegenforgalmi Tanács legyen. E javaslat viszont – jegyezték meg – az Országos Idegenforgalmi Hivatalt kívánja az OIT ügykörébe utalandó feladatokkal megbízni. Ezáltal „az Országos Idegenforgalmi Tanács egy hatáskör nélküli vitatkozó testület, gyakorlatilag a létrehozandó Országos Idegenforgalmi Hivatal tanácsadó szerve lenne,” míg a Hivatal „nem kívánatos-monopolhelyzetbe kerülne”. A beruházási feladatoknak egy új szerv javára történő ilyen mértékű koncentrálása nem látszik célszerűnek – érveltek. Ezenkívül kifejtették, hogy az

⁶⁵³ Uo.

⁶⁵⁴ Jóllehet az előterjesztés a korábbi, hasonló jellegű javaslatokra épült, azokhoz képest bizonyos vonatkozásokban finomította, illetve korlátozta a leendő idegenforgalmi szerv jog- és hatáskörét. Másrésztől leszögezte, hogy az ágazat növekvő népgazdasági szerepe nem csak a szektor szervezeti megerősítését követeli meg, hanem önálló népgazdasági ágazattá minősítését is. Lásd: XIX-G-28-c. OIT TŰK. Előterjesztés a Minisztertanácshoz az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyában. 1963. október. Vagy: XIX-G-28-c. OIT TŰK. Minisztertanácsi előterjesztések. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány... számú határozata az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyában. 1964. március 4-i megjegyzéssel.

önálló tervhatósági jogkör kívánalma még nem indokolja az idegenforgalom önálló népgazdasági ággá minősítését.⁶⁵⁵

Ugyancsak tiltakoztak a belkereskedelmi tárca illetékesei.⁶⁵⁶ Szokatlanak és helytelennek nevezték, hogy a Közlekedési- és Postaügyi Minisztérium nem vette figyelembe korábbi véleményük, és arról egyeztetést sem kezdeményezett.⁶⁵⁷ Ismét leszögezték, ha az idegenforgalom fokozott anyagi támogatásban részesül, akkor a szervezeti változásokat nem a KPM, hanem a Belkereskedelmi Minisztérium keretei között célszerű megvalósítani, mivel a tervezett beruházások döntő többsége belkereskedelmi jellegű.⁶⁵⁸ Csakis a tárca irányítása alatt létrehozandó idegenforgalmi főigazgatóság biztosíthat egységes koordinációt, gyors és szervezett munkát, indokolták álláspontjuk.⁶⁵⁹

Valóban a Belkereskedelmi Minisztérium mellett szólt, hogy a vendéglátóipar vonatkozásában a szakmai tapasztalat itt állt rendelkezésre, miközben az ágazati feladatok és források egy helyen történő koncentrációja egyáltalán nem állt távol a szocialista országok gazdaságpolitikai elveitől és gyakorlatától. A döntéshozók azonban mégsem tartották kívánatosnak a tárca idegenforgalomra gyakorolt befolyásának további erősödését, legalábbis erre enged következtetni a szervezeti reform megvalósulásának módja. A párközpont ugyanis inkább a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium által felvázolt struktúra mellett tette le voksát. A Szurdi István által Fock Jenőhöz eljuttatott állásfoglalás szerint az Országos

⁶⁵⁵ MOL-M-KS 288. f. 23/1964/10. ö. e. Államgazdasági Osztály. Építési és Közlekedési Osztály: Feljegyzés Fock elvtárs számára az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása, valamint az áruszállítás 1964. évi helyzetéről és problémáiról című, a Gazdasági Bizottság április 22-i ülésén tárgyalásra kerülő előterjesztésről. 1964. április 21.

⁶⁵⁶ Az 1964. április 20-i dátummal készült, eredetileg Tausz János belkereskedelmi miniszternek címzett feljegyzésben a tárca Vendéglátó Főigazgatóságának vezetője Lázár Géza több kifogást emelt a tervezett szervezeti reform, és az annak kidolgozása során tanúsított eljárás miatt. MOL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Vendéglátó Főigazgatóság: Feljegyzés Tausz elvtárs részére a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyú előterjesztéséhez. 1964. április 20. Lázár Géza.

⁶⁵⁷ Uo.

⁶⁵⁸ Úgy számoltak, hogy az előirányzott 1,4 milliárd forintból 1,3 milliárd a tárca szervezésében és bonyolításában kerülne felhasználásra. (Szállodaépítésre, vendéglátóipari és kiskereskedelmi hálózatfejlesztésre). Uo.

⁶⁵⁹ Eszerint a hatékony fejlesztés érdekében meg kell szüntetni az erők megosztottságát, az anyagi eszközöket oda kell koncentrálni, ahol az egyéb előfeltételek rendelkezésre állnak. Uo.

Idegenforgalmi Hivatalt úgy kellett megszervezni, hogy a KPM felügyelete alá tartozzon, de biztosítsanak számára maximális önállóságot.⁶⁶⁰

Az Országos Idegenforgalmi Hivatal

Megalakulás

Ennek megfelelően a kormány 1017/1964. sz. határozata értelmében a szektor irányítása az Országos Idegenforgalmi Hivatal (OIH) feladatává vált.⁶⁶¹ A főhatóság formálisan a minisztertanács felügyelete alatt állt, az ellenőrzési jogokat azonban a közlekedés- és postaügyi miniszter gyakorolta. A Hivatal hatáskörébe tartozott az országos idegenforgalmi politika kialakítása, az ágazat távlati és éves tervének elkészítése az érdekelt tárcák, országos hatáskörű szervek bevonásával, a szektort érintő egyéb kérdések összehangolása. Önálló tervehatósággként működött, a közvetlen irányítása alá tartozó szervezetek beruházásai vonatkozásában irányító hatósággként járt el, a tanácsi turisztikai fejlesztések tekintetében szakfelügyeletet gyakorolt. Ellátta az IBUSZ, tájegységi bizottságok, idegenforgalmi hivatalok és egyéb közületek (pl. Magyar Autóklub Touring Osztálya) szakmai irányítását. Elősegítette a tájegységi bizottságok alakítását, meghatározta ügyintéző szerveiket, illetve működési kereteiket. Biztosította az idegenforgalmi propagandamunka koordinációját, gondoskodott a nemzetközi kapcsolatok ápolásáról. Végül intézte az Országos Idegenforgalmi Tanács tevékenységével kapcsolatos ügyviteli teendőket.⁶⁶²

⁶⁶⁰ „Ennek indokait személyesen már kifejtettem.” – tette hozzá Szurdi. XIX-G-28-c. OIT TÜK. Gazdasági Bizottság előterjesztések. Szurdi István levele Fock Jenőnek az idegenforgalom szervezete kialakításával kapcsolatos előterjesztéshez. 1964. május 14. 2. d.

⁶⁶¹ Az idegenforgalom szervezetének kialakításáról szóló rendelkezést a Magyar Közlöny június 6-i száma közölte. Lásd: Az idegenforgalom új szervezete. Idegenforgalom, 1964, június-július. 4. Törvények és Rendelet Hivatalos gyűjteménye. 1964. 1017/1964 (VI.6.) Korm. számú határozat az idegenforgalom szervezetének kialakításáról. 251-252.

⁶⁶² A kormányhatározat értelmében az OIT Titkársága megszűnt, valamint hatályát veszítette a BIB-ről szóló 2097/1958. (XI. 26.) számú minisztertanácsi határozat. Az OIT feladatköre az idegenforgalmi politika kialakításában való részvételre, annak értékelésére, az OIH munkaprogramjának megtárgyalására, jóváhagyására, a több tárcát érintő szektorális kérdések egyeztetésére, az érdekelt szervezetek a turizmus fejlesztésére történő felhívására terjedt ki. Törvények és Rendelet Hivatalos gyűjteménye. 1964. 1017/1964 (VI. 6.) Korm. számú határozat az idegenforgalom szervezetének kialakításáról. 251-252. Az idegenforgalom új szervezete. Idegenforgalom, 1964, június-július. 4. Dr. Vitéz András: „Most rajtunk a sor, hogy az előlegezett bizalomra méltóak legyünk.” Idegenforgalom, 1964, június-július. 6. Dr. Kovács L. - Takács J.: Az idegenforgalom alakulása i. m. 101.

A szakma természetesen örömmel és jelentős bizakodással fogadta az OIH megalakulását. Az új szervre többek között a szektor jelentőségének pártvezetés részéről való elismeréseként, sőt önálló népgazdasági ággá minősítéseként tekintettek.⁶⁶³ A korábbi irányítási konstrukcióhoz képest valóban jelentős előrelépésnek számított, hogy az idegenforgalom egy tervhatósági jogkörrel rendelkező, formálisan a minisztertanács ellenőrzése alá tartozó központi szakigazgatási szervet kapott.⁶⁶⁴ Jóllehet a kormányfelügyeletet a közlekedés- és postaügyi miniszter látta el, az ágazat kikerült a közlekedési tárca közvetlen hatóköréből, ez elősegíthette a turizmus interszektorális jellegének érvényesítését, illetve az új főhatóság elfogadását.⁶⁶⁵

Ugyanakkor a minisztertanácsi határozat a látszat ellenére nem teremtette meg az idegenforgalom egységes irányításának feltételeit. Az OIH hatásköre lényegében csak a turizmus hivatali, illetve utaztató szervezetére terjedt ki. A szálláshelyi, szórakoztató létesítmények nagy része például továbbra is a Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának felügyelete alá tartozott.⁶⁶⁶

Az OIH felállításán túl az ágazat államigazgatási struktúrájának egyéb átalakítására nem került sor. Az idegenforgalmi hivatalok, tájegységi bizottságok, az IBUSZ lényegében a korábbi keretek között működtek tovább. Pedig az új központi szerv eredményes működéséhez nagy szükség lett volna a hatékony végrehatást biztosító regionális és helyi intézményrendszer kialakítására. Ehelyett viszont az OIH-nak kellett leendő munkáját a meglévő keretekhez idomítania és az eltérő jellegű, típusú és jogállású szervek között lehetőleg összhangot teremtenie.⁶⁶⁷ Nem változott a szektor tágabb gazdaságpolitikai

⁶⁶³ Vitéz András az Országos Idegenforgalmi Hivatal frissen kinevezett vezetője a főhatóság felállítása alkalmából 1964. június 30-án, Budapesten rendezett konferencián például a következő szavakkal méltatta a szervezeti reformot. „Amire annyi idő óta törekedtünk [...] most megvalósult: az idegenforgalom szakmává lett.” *Dr. Vitéz András*: „Most rajtunk a sor, hogy az előlegezett bizalomra méltóak legyünk.” *Idegenforgalom*, 1964, június-július. 5-6. *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 98-99.

⁶⁶⁴ Népszabadság, 1964. július 3. Az idegenforgalom: új népgazdasági ág. *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 102.

⁶⁶⁵ A kormányhatározat tehát eleget tett Szurdi István észrevételének, miszerint a létrehozandó idegenforgalmi hivatal számára biztosítani kell a független munka lehetőségét. *Dr. Nagy Gyula*: Társadalmi fogadóképesség. *Idegenforgalom*, 1965, január-február. 5. *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 99.

⁶⁶⁶ Emlékezhetünk az Országos Idegenforgalmi Hivatal elvileg önálló tervhatósággá vált, azonban azt is kimondták, hogy a tervezést az érdekelt tárcák bevonásával kell végeznie. Ez egyrészt a szektor ágazatközi jellegéből szükségszerűen következett, másrészt viszont biztosíthatta az érintett minisztériumok, így különösen a belkereskedelem pozícióinak megőrzését. Ezzel kapcsolatban lásd: *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 102.

⁶⁶⁷ Ezt viszont eleve megnehezítette, hogy azok különböző hierarchikus fokozatokban tartoztak alárendeltségébe. Lásd: *Dr. Kovács L. - Takács J.*: Az idegenforgalom alakulása i. m. 100-102.

környezete sem.⁶⁶⁸ Mindez kétségesse tette, hogy az Országos Idegenforgalmi Hivatal önmagában képes lehet-e az ágazat egységes irányítását, koordinálását a rugalmasság, gyorsaság kívánalmainak megfelelően megvalósítani.⁶⁶⁹

Ráadásul a magyar idegenforgalom a főhatóság megalakulásával egy időben élte át első igazi erőpróbáját. A forgalom az év nyarán korábban nem tapasztalt méreteket öltött.⁶⁷⁰ Jóllehet a szakemberek a várható nehézségeket előre jelezték az illetékes szerveket felkészületlenül érte a vendégroham. A szezon kellős közepén nagyrészt kezdő munkaerővel, megkésve felálló hivatal nyilván nem sokat tudott javítani a helyzeten.⁶⁷¹

Kudarok és megszűnés

Az viszont már aggasztó volt, hogy amikor a KNEB a következő évben ismét sort kerített a szektor felmérésére, a korábbi problémák köszöntek vissza. (Lásd a 4. számú dokumentumot.) A jelentések újfent megállapították, hogy a különböző tárcák, hatóságok és intézmények között sem a fejlesztésekben, sem az üzemeltetésben nincs összhang. Sőt az OIH és alárendelt szervei viszonylatában érdekellentétekről, rendezetlen viszonyokról számoltak be.⁶⁷² Eközben azt is kénytelenek voltak konstatálni, hogy a hivatal a hibák kiküszöböléséért alig tett valamit.⁶⁷³ Mindezek alapján a népi ellenőrök arra a következtetésre jutottak, hogy az OIH irányító szerepe nincs kellően megalapozva, hatásköre bizonytalan, ezért elengedhetetlen

⁶⁶⁸ A döntéshozatal joga a fontosabb kérdések tekintetében nyilván a politikai centrumban elhelyezkedő pártszervek kezében maradt. Erről lásd például: *Bihari M.: Magyar politika i. m. 19. Bihari M. – Pokol B.: Politológia i. m. 209.*

⁶⁶⁹ Lásd: *Dr. Szemlér Ferenc: Az együttműködés sikerének egyetlen biztosítéka. Idegenforgalom, 1964, október. 7. Továbbá: Dr. Vitéz András: „Idegenforgalmunk növekedése szükségessé teszi munkánk megjavítását!” Idegenforgalom, 1963, augusztus. 5-6.*

⁶⁷⁰ A beutazó turizmus 1964-ben meghaladta az 1 300 000 főt, a külföldiek száma az előző esztendőhöz képest több mint megduplázódott.

⁶⁷¹ Lásd: XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. június 18. 414. d.

⁶⁷² Lásd: MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Az idegenforgalom helyzete, fejlesztése. Az útleveleltérítés helyzete. 1965. július 5. Észrevétel az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útleveleltérítés helyzetéről készült jelentéshez. 1965. július 5. Keszérű Jánosné. XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Hozzászólás az OIH-nak az idegenforgalom fejlesztésének elveiről, valamint az 1966. évi idegenforgalmi idényre való felkészülésről szóló kormány-előterjesztéséhez. 1965. szeptember 24. Varga György a KNEB elnöke. 414. d. XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. június 18. 414. d. XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Az idegenforgalommal kapcsolatos KNEB vizsgálat néhány fontosabb tapasztalata. 1965. július 15. 414. d.

⁶⁷³ XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. június 18. 414. d.

megegerősítése.⁶⁷⁴ Egyúttal ágazatközi koordinatív jellegének nyomatékosítása érdekében szükségesnek tartották közvetlen minisztertanácsi felügyeletének megteremtését.⁶⁷⁵

Egyértelműen kiderült tehát, hogy a hosszas előkészítés után létrehozott főhatóság a vele szemben megfogalmazott elvárásoknak az adott keretek között a rendelkezésére bocsátott eszközökkel nem tud eleget tenni.⁶⁷⁶ Jóllehet a problémák a párt gazdaságpolitikai vezetése elé kerültek⁶⁷⁷ és 1965 nyarán a Politikai Bizottság napirendre tűzte az idegenforgalom helyzetének, valamint fejlesztési elveinek kérdését, a szektor adminisztrációját érintő állásfoglalások nem születtek, így maradt a kudarcot vallott struktúra.⁶⁷⁸ Ilyenformán a turisztikai szervezet eredményes működése, egy-egy kezdeményezés sikere a korábbiakhoz hasonlóan lényegében a pártközpont, illetve egyes gazdaságpolitikai vezetők támogatásától függött.

Ezt bizonyítja az alábbi példa. Az 1966-os év elején Szurdi István – aki KB osztályvezetőként tevékenyen részt vett a fennálló szervezeti keretek kialakításában és ezúttal az OIT elnöki

⁶⁷⁴ Persze a Belkereskedelmi Minisztérium egészen más konklúzióra jutott: ismét kezdeményezte az idegenforgalmi feladatoknak a tárca irányítása alatti egyesítését. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Az idegenforgalom helyzete, fejlesztése. Az útlevelezési kiadás helyzete. 1965. július 5. Észrevétel az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevelezési kiadás helyzetéről készült jelentéshez. 1965. július 5. Keserű Jánosné. Illetve: XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Hozzászólás az OIH-nak az idegenforgalom fejlesztésének elveiről, valamint az 1966. évi idegenforgalmi idényre való felkészülésről szóló kormány-előterjesztéséhez. 1965. szeptember 24. Varga György a KNEB elnöke. 414. d. XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. június 18. 414. d.

⁶⁷⁵ A kormányellenőrzés közlekedés- és postaügyi miniszter útján történő ellátásáról ugyancsak rövid idő alatt bebizonyosodott, hogy helytelen döntés volt, mivel így a szektor államigazgatási pozíciója a gyakorlatban nem változott meg, azaz a turizmusra a korábbi beidegződések szerint továbbra is úgy tekintettek, mint a közlekedési tárca egyik feladata. Lásd: XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Hozzászólás az OIH-nak az idegenforgalom fejlesztésének elveiről, valamint az 1966. évi idegenforgalmi idényre való felkészülésről szóló kormány-előterjesztéséhez. 1965. szeptember 24. Varga György a KNEB elnöke. 414. d. XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Az idegenforgalommal kapcsolatos KNEB vizsgálat néhány fontosabb tapasztalata. 1965. július 15. 414. d.

⁶⁷⁶ Ahhoz, hogy a szocializmus bürokratikus gazdaságirányítási rendjében az interszektoralis, tercier jellegű idegenforgalom érdekeit egy államigazgatási szerv sikeresen képviselje, formális hatósági jogköreinek túl valószínűleg a pártszerveket jellemző hatalomra, tekintélyre lett volna szüksége.

⁶⁷⁷ A KNEB vizsgálatok legfontosabb megállapításairól összefoglaló készült Nyers Rezső, a KB gazdaságpolitikai titkára részére, más észrevételeket az Államgazdasági Bizottságnak jutattak el. Lásd: XVII-2-a. 13. t. 142. sz./1965. KNEB. Az idegenforgalom vizsgálata. Kereskedelmi Osztály: Az idegenforgalommal kapcsolatos KNEB vizsgálat néhány fontosabb tapasztalata. 1965. július 15. 414. d. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Az idegenforgalom helyzete, fejlesztése. Az útlevelezési kiadás helyzete. 1965. július 5. Észrevétel az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevelezési kiadás helyzetéről készült jelentéshez. 1965. július 5. Keserű Jánosné.

⁶⁷⁸ A PB 1965. július 20-án tárgyalta a témát. A megnyilatkozások és Kádár összefoglalója inkább csak megerősítették, hogy az addigi, mindenekelőtt a devizakitermelést előtérbe helyező erőfeszítések helyesnek bizonyultak és egyúttal felhatalmazást adtak az illetékes párt és állami szerveknek a megkezdett munka folytatására. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. Politikai Bizottság: Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevelezési kiadás helyzetéről. 1965. július 20.

posztját töltötte be – tájékoztatást kért az Országos Idegenforgalmi Hivatal vezetőjétől bizonyos stratégiai tekintetű ügyek előrehaladását illetően.⁶⁷⁹ Az informális egyeztetésen aztán nemtetszésének adott hangot a hivatal működésével kapcsolatban. Kifejtette, hogy az OIH „a legtöbb kérdésben az elvi hozzájárulást már régen megkapta és egy alkalommal sem jelentkezett, hogy konkrét segítséget kérjen a nehézségek elhárítására.”⁶⁸⁰ Ha tehát a vezetés úgy ítélte meg, hogy valamely kérdésben előrelépésre van szükség, a pártapparátus mozgásba lendült és biztosította a probléma megoldásához szükséges döntéshozatalt, koordinációt, az idegenforgalmi főhatóság eszközrendszeréből egyébként hiányzó feltételeket.

Az OIH kudarca, illetve a turizmus vezetéséért zajló érdekharc végül 1966 végén a szektor országos irányításában egy első pillantásra csekélynek tűnő, mégis jelentősnek mondható módosításhoz vezetett. Az 1021/1966 számú kormányhatározat akként rendelkezett, hogy a minisztertanács közlekedés- és postaügyi miniszter által gyakorolt felügyeleti jogát a továbbiakban a belkereskedelmi miniszter lássa el.⁶⁸¹ Ezáltal a tárca újabb lépést tett az ágazat saját hatáskörébe vonása felé.

E törekvést végül az idegenforgalom országos szervezetét átformáló 1034/1967. számú kormányhatározata teljesítette be.⁶⁸² Ennek értelmében az OIH 1967. december 31-ével megszűnt, helyébe korábbi feladatai és hatáskörei egy részének átvételével ismét az Országos Idegenforgalmi Tanács lépett.⁶⁸³ Teendőinek ellátására kisebb létszámú apparátust kellett

⁶⁷⁹ Ilyen volt például a szállodaépítések tőkés hitelből finanszírozásának kérdése. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 27/1966/1. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály: Emlékeztető az 1966. január 5-én Szurdi elvtársnál történt megbeszélésről. 1966. január 25.

⁶⁸⁰ Az eljárás módja és az idézett mondat jól illusztrálja az államigazgatási szervezetben érvényesülő sajátos alá-fölé rendeltségi viszonyokat. Szurdi mint a KB Ipari és Közlekedési Osztályának korábbi vezetője, a KB Titkárságának tagja az idegenforgalmi kérdések egyik meghatározó „szakpolitikusa” jöllehet ekkor állami funkciót töltött be, egyértelműen a párt nevében tárgyalt az OIH első emberével. (Amikor ugyanis Vitéz megemlítette, hogy az OIH pártszervezetével országos pártaktívát kíván rendezni, Szurdi elvetette az ötletet és úgy rendelkezett, hogy a párt helyett az OIH által összehívott aktívára kerüljön sor, melyen a párt megfelelő képviselőire és legfeljebb egy felszólalásra tett ígéretet.) MOL-M-KS 288. f. 27/1966/1. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály: Emlékeztető az 1966. január 5-én Szurdi elvtársnál történt megbeszélésről. 1966. január 25.

⁶⁸¹ A változtatás mellett szólt, hogy – miként már említettük – egyébként is jelentős idegenforgalmi feladatok álltak belkereskedelmi irányítás alatt. Ez persze korántsem jelentett biztosítékot arra, hogy az ágazat komplex, interszektoralis jellege a jövőben hatékonyabban érvényesülhet. Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. 1966. Bp. 1967. 1021/1966 (XII. 18.) korm. számú hat. a 1017/1964. (VI. 6.) korm. számú határozat módosításáról.

⁶⁸² Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye 1967. 1034/1967. (X. 19.) korm. számú hat. az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. 435. Kormányhatározat az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. Idegenforgalom, 1967, november. 10.

⁶⁸³ Az OIT felhatalmazása kiterjedt az idegenforgalmi politika irányítására és ellenőrzésére, a vonatkozó tervek kidolgozására, más szervek távlati programjainak, beruházási javaslatainak véleményezésére. Össze kellett

szervezni.⁶⁸⁴ Úgy tűnt, mintha az illetékesek visszalépnének az 1964 előtti állapotokhoz, amikor egy konzultatív testületre és kis titkárságra hárult a szektor igazgatása.

Valójában a változtatás a Belkereskedelmi Minisztérium korábban ismertetett álláspontját valósította meg. Ennek értelmében nem csak az új OIT és hivatala került a tárca felügyelete alá, hanem kimondták, hogy az idegenforgalmi tevékenység egészében a belkereskedelem ágazatához tartozik.⁶⁸⁵ Az OIT elnökévé egyébként a belkereskedelmi minisztert Szurdi Istvánt nevezték ki.⁶⁸⁶

Az idegenforgalmi igazgatás főhatósági koncepciója tehát különböző okokból megbukott. Az adott gazdaságpolitikai környezetben talán valóban az volt a legcélszerűbb megoldás, ha a szektor képviselőit az ágazat kulcsfontosságú relációit kézen tartó, a bürokratikus alkufolyamatokban megfelelő erőt felmutatni képes belkereskedelmi tárca látja el. A következőkben azt vizsgáljuk meg közelebbről, hogy a szervezeti gyengeség, illetve az érdekérvényesítő képesség fogyatékossága a turizmusfejlesztés terén milyen anomáliákat eredményezett.

hangolnia a több népgazdasági ágazatot érintő feladatokat, irányította és ellenőrizte az idegenforgalmi propagandát. Feladatkörébe tartozott az Idegenforgalmi Fejlesztési Alap felosztása, a tájegységi bizottságok felügyelete, végül a jelentősebb nemzetközi idegenforgalmi rendezvények megszervezése. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1967. 1034/1967. (X. 19.) korm. számú hat. az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. 435. Kormányhatározat az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. Idegenforgalom, 1967, november. 10.

⁶⁸⁴ Uo.

⁶⁸⁵ A minisztérium az OIT-al együttműködésben kidolgozta az idegenforgalmi politikát, képviselte a szektor érdekeit más tárcák, ágazatok felé, rendelkezett az idegenforgalommal kapcsolatos hatósági jogkörök felett, ellátta az alárendelt államigazgatási szervek, szervezetek, az IBUSZ és a vendéglátóipari vállalatok irányítását. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1967. 1034/1967. (X. 19.) korm. számú hat. az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. 435. Kormányhatározat az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. Idegenforgalom, 1967, november. 10. *Fenyő I. – Imre J.: A vendéglátás és az idegenforgalom i. m. 42-43.*

⁶⁸⁶ Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1967. 1034/1967. (X. 19.) korm. számú hat. az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. 435. Kormányhatározat az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről. Idegenforgalom, 1967, november. 10.

Tervgazdasági turizmusfejlesztés különös tekintettel a szállodai beruházásokra

A korábbiakban már érintettük, hogy a második világháborút követő politikai fordulat, majd a bürokratikus tervgazdaság kiépítése milyen változásokat eredményezett a turizmus szférájában. A tudatos gazdaság- és társadalomszervezés hitével felvértezett pártállam a szektor egészét közvetlen irányítása alá vonta.⁶⁸⁷ Ugyanakkor a Rákosi-érában – mint láthattuk – az idegenforgalom fejlesztése fel sem merülhetett. A világháborús veszteségek csak részben kerültek helyreállításra, a turisztikai infrastruktúra tovább pusztult.

Bár Nagy Imre hatalomra kerülését követően javult a helyzet, a hatalmi harcok közepette az ágazat stratégiájának meghatározására, komolyabb fejlesztések megindítására nem kerülhetett sor.⁶⁸⁸ Mindezek következtében az ötvenes évek második felétől az idegenforgalom növelésének alapvető feltételévé vált a fogadókapacitás bővítése. A probléma a korabeli szakma és a pártvezetés előtt mindenekelőtt a szállodafejlesztés ügyeként merült fel. Ezért a következőkben az időszak turizmuspolitikájának e meghatározó szeletével foglalkozunk.

Lassú kibontakozás

A forradalom leverését követően a bizonytalan talajon álló kádári vezetés számára az azonnali, hatékony cselekvés jelenthette az egyetlen kiutat a mély válságból. Ezt felismerve rövid idő alatt döntések születtek a gazdasági adottságokra jobban épülő gazdaságpolitika kimunkálásáról.⁶⁸⁹ A turizmusnak is szerepet szántak, ezt bizonyítja egy 1956. december 10-én kelt előterjesztés, mely a „szállodaiparunk és idegenforgalmunk tárgyában soron kívül teendő intézkedésekről” szól.⁶⁹⁰ A politika döntéseit az adott helyzetben érthetően a

⁶⁸⁷ Ezzel kapcsolatban lásd: *Pető Iván - Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története I-II.* Bp., 1985. I. 140. *Bihari Mihály: Politikai rendszer és demokrácia.* Bp., 1989. 109-111., 151.

⁶⁸⁸ Lásd az 1. számú képet.

⁶⁸⁹ *Berend T. Iván: Gazdasági útkeresés 1956-1965.* Bp., 1983. 80. *Pető I. – Szakács S.: A hazai gazdaság négy évtizede i. m.* 315-318.

⁶⁹⁰ Az anyagban arra tettek javaslatot, hogy egyes budapesti szállókat, illetve balatoni üdülőket mielőbb állítsanak az idegenforgalom szolgálatába. MOL-M-KS 288. f. 23/1957/4. ö. e. Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Minisztertanács részére: Szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedésekről. 1956. december 10. Uo. a Gazdasági Bizottság 10.121/1957. sz. határozata szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése érdekében soron kívül teendő intézkedésekről. 1957. február 1.

közvetlen haszonra törekvés határozta meg, átfogó turizmusfejlesztési koncepció meghatározására továbbra sem került sor.⁶⁹¹

Bár a gyors stabilizáció következtében a további változások lekerültek a napirendről a turizmustól várható politikai, gazdasági tőkére szükség volt. Ennek ellenére hiába emlékeztettek az illetékes szervek annak fontosságára, hogy a párt (Politikai Bizottság) és a minisztertanács biztosítsa a fejlesztéséhez szükséges anyagi és egyéb előfeltételeket.⁶⁹² Az érintettek abban is egyetértettek, hogy a szállodai férőhelyek rendkívül alacsony száma és szállodai kultúra elmaradottsága mielőbb intézkedéseket követel. Elengedhetetlennek tűnt, hogy Budapesten és a Balaton mellett néhány nemzetközi nivót elérő reprezentatív hotel épüljön.⁶⁹³

Mindennek azonban előfeltétele volt, hogy a párt részéről kötelezzék az illetékes szerveket a fejlesztési tervek kidolgozására, a szükséges pénzügyi fedezet biztosítására. A politikai szándék egyértelmű kinyilvánítása nélkül ugyanis a bürokratikus gazdaságsszervezés keretei között a fejlesztések megindítása előtt jelentős akadályok tornyosultak. A vezetés azonban egyelőre nem hozott határozott döntéseket, inkább csak informálódott. Így maradt a korlátozott és informális támogatásból merítő lassú ütemű változás lehetősége.⁶⁹⁴

1959-ben a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium átfogó előterjesztést készített az idegenforgalom legfontosabb kérdéseiről. Ebben megfogalmazódott, hogy a várhatóan növekvő lehetőségek kihasználása érdekében összehangolt fejlesztési terv, illetve annak

⁶⁹¹ Berend T. I.: Gazdasági útkeresés i. m. 17-32., 91-111. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 23/1957/4. ő. e. Államgazdasági Osztály. Közlekedés és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az 1957. évi idegenforgalomról. 1957. február 5.

⁶⁹² Az IBUSZ például 1957 végén, Marosán György idegenforgalommal kapcsolatos kérdéseire válaszolva a következőket nehezményezte. „Bulgária a nehézipari beruházások terhére jelentős mérvű szállodaépítési programot hajtott végre, amely igen előnyösen befolyásolta már az idei idegenforgalmát is. Magyarország annak dacára, hogy hivatalos idegenforgalmi vállalata az IBUSZ több évtizedes múltra tekint vissza, s a többi népi demokratikus utazási irodák is eleinte az IBUSZ tapasztalataiból merítettek, az idegenforgalom fejlesztése terén komoly mértékben elmaradt.” MOL-M-KS 288. f. 25/1957/8. ő. e. Ipari Osztály: Jelentés Marosán György részére az idegenforgalommal kapcsolatos kérdésekről. 1957. december 21.

⁶⁹³ MOL-M-KS 288. f. 25/1957/8. ő. e. Ipari Osztály: Jelentés Marosán György részére az idegenforgalommal kapcsolatos kérdésekről. 1957. december 21. MOL-M-KS 288. f. 25/1958/5. ő. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Jelentés Magyarország idegenforgalmának általános helyzetéről. 1958. augusztus 6.

⁶⁹⁴ Az 1959-ig tartó két év az alapvető problémák megoldatlansága ellenére számos eredményt fel tudott mutatni. Folyt például a Gellért és Royal Szállók helyreállítása, felállították az első motelpételeket a Balaton mellett. (Lásd a 3-5. számú, valamint a 9. számú képet.) Lásd továbbá: Berényi J.: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 122.

végrehajtására nagyobb arányú beruházási összeg szükséges. Mivel az adott felkészültség már a belföldi igényeket sem volt képes kielégíteni új szállodák építését akkor is indokoltnak tartották, ha a nemzetközi tendenciák alapján várható komolyabb külföldi érdeklődés mégsem következik be. Ugyanakkor gazdaságossági számításaik arra jutottak, hogy egy 300 szobás létesítmény 1958-as áron körülbelül tizenhét év alatt térül meg, ami a rövidtávon gyors devizabevételekben reménykedő apparátus számára nyilván csalódást keltő lehetett.⁶⁹⁵

Ezért „realista”, az ország politikai, gazdasági lehetőségeivel számot vető javaslatok születettek az elmaradt idegenforgalom „erőtéljes, de reális, illúziómentes fejlesztéséről.”⁶⁹⁶ Elsősorban Budapest vonatkozásában tartottak célszerűnek komolyabb beruházásokat, figyelembe véve, hogy csak a főváros rendelkezik egész évben kihasználható nemzetközi turisztikai vonzerővel. Itt a férőhelyhiány csillapítása érdekében a következő ötéves tervben – 1961-1965-ig – körülbelül 900 olyan szoba létesítését tartották szükségesnek, amely alkalmas külföldiek elhelyezésére. Az 1965-1975-re vonatkozó távlati programok vonatkozásában ugyancsak Budapestre kívántak koncentrálni és gyógyszállók létrehozásával végső célként fürdővárossá kiépítését jelölték meg. A Balaton-part esetében részben a szezonális kihasználtság miatt sem javasoltak nagyobb mérvű beruházásokat. Az emelkedő forgalom elhelyezését a nem nagy befektetéssel járó motelek és campingek⁶⁹⁷ létesítésével kívánták megoldani.⁶⁹⁸ A Gazdasági Bizottság (GB) 10.212/1959. sz. határozatában ennek megfelelően úgy rendelkezett, hogy a második ötéves tervben Budapesten külföldiek elhelyezésére is alkalmas szállodákat kell létesíteni, valamint sort kell keríteni a Margitszigeti Ybl fürdő

⁶⁹⁵ A kalkulációk azonban igen felszínesek voltak. Valódi piacelemzés nem készült, erősen sematizált, feltételezett kereslettel és költségekkel számoltak. Ráadásul az is elkerülte az illetékesek figyelmét, hogy a szállodaépület a turizmus egyik legfőbb igényesebb beruházása, és szokásos forgalom mellett viszonylag alacsony tőke megtérülést eredményez. *Dr. Vadas Gábor*: Szálláshelyek, szállodák. Bp., 2006. 75-81. *Georg Seitz*: Hotelmenedzsment. 2000. 66., 78-81. *Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.*: Idegenforgalom i. m. 207-208., ill.: „A szállodaipari beruházások problémái” cím alatt 179-180. Illetve: MOL-M-KS 288. f. 23/1959/7. ö. e. Államgazdasági Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Az idegenforgalom fejlesztése. Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. 1959. május 26.

⁶⁹⁶ MOL-M-KS 288. f. 23/1959/7. ö. e. Államgazdasági Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Az idegenforgalom fejlesztése. Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. 1959. május 26.

⁶⁹⁷ A turisztikai célú táborozás magyarországi jelentkezésével egy időben honosodott meg a köztudatban az idegen eredetű camping szó. A kifejezés írását a hatvanas évek közepétől magyarosították kempingre. A disszertációban idézésre kerülő forrásokban azonban még szinte kizárólag az eredeti változat szerepelt, amit megtartottunk. Az első kempingeket 1958-ban a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal nyitotta meg kísérleti jelleggel, majd az Országos Idegenforgalmi Tanács és a Balatoni Intéző Bizottság együttműködve létesített 1959-ben 14-et, melyek üzemeltetését az illetékes megyei tanácsok végezték. *Dr. Szauer Richárd*: Balatoni camping. 1960. 4. (Lásd továbbá a 7. számú képet.)

⁶⁹⁸ MOL-M-KS 288. f. 23/1959/7. ö. e. Államgazdasági Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Az idegenforgalom fejlesztése. Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. 1959. május 26.

újjaépítésére. A Duna-partra tervezett szállodasor helyét még 1959-ben ki kellett jelölni.⁶⁹⁹ A Balaton part kapcsán megelégedtek annyi konkrétummal, hogy Hévíz fejlesztésére a második ötéves terv időszakában tervet kell kidolgozni.⁷⁰⁰

Megválaszolatlanul hagyott kérdések és ötéves terv

A hatvanas évekbe lépve a tőkés fizetési mérleg hiányának emelkedésével ismét fokozódott az alternatív devizaszerzési források felkutatása, illetve a rendelkezésre álló lehetőségek hatékonyabb kihasználása iránti igény.⁷⁰¹ Ilyen körülmények között az idegenforgalom is újfent a szűkebb pártvezetés látókörébe került. 1960-ban vizsgálatok indultak annak felderítésére, melyek az ágazat komolyabb fejlesztésének előfeltételei, illetve Magyarország hol tart ezen a területen. A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság átfogó elemzése először is azt állapította meg, hogy bár az ország lehetőségei időben és térben behatároltak (nyári időszakban Budapestre és a Balatonra koncentrálódik a forgalom), hagyományai, adottságai alapján sokkal többre lenne hivatva, ha a fejlesztési és szervezési hiányosságok megszűnnének.⁷⁰² E téren sürgős feladatnak nevezték, hogy a gazdaságos fejlesztéseket megfelelő vizsgálatok állapítsák meg, és a második ötéves tervidőszak végéig előirányzott 600 szobás budapesti szállodaépítési programot ennek alapján hajtsák végre.⁷⁰³ Ez egyébként a népi ellenőrök megállapítása szerint igen vontatottan haladt. Sőt valójában a megvalósításra kijelölt szervek a vizsgálat időpontjáig semmiféle intézkedést nem tettek.⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ Előbbi rendelkezések végrehajtásáért az Országos Tervhivatal elnökét és az építésügyi minisztert tették felelőssé, a Duna-parti szállodasor kijelölését pedig a Fővárosi Tanács Vb. elnökének kellett biztosítania. A beruházási összegeket a tervekben külön sorban kellett szerepeltetni.

⁷⁰⁰ MOL-M-KS 288. f. 23/1959/7. ö. e. Gazdasági Bizottság június 8-úlése. A Gazdasági Bizottság 10.212/1959. sz. határozata az idegenforgalom fejlesztéséről.

⁷⁰¹ Lásd: *Földes Gy.*: Az eladósodás i. m. 24-30.

⁷⁰² Szóvá tették, hogy a tervezett, külföldiek elhelyezésére is alkalmas szállodai beruházások kapcsán nem került sor az igények differenciáltságát (beutazás célja, időtartalma, fizetőkészség, stb.) figyelembe vevő rentabilitási vizsgálatokra. „A fejlesztési feladatok végrehajtása során egyes esetekben sorrendiségi hibák és területi aránytalanságok következtek be. A szállodafejlesztés leggazdaságosabb módját elősegítő gazdaságossági számításokat és azokat alátámasztó, a reálisan elérhető szállodai és ellátási árakat figyelembe vevő piackutatást nem végeztek.” MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére az idegenforgalom vizsgálatáról. 1960. április 21.

⁷⁰³ Emlékezhetünk, hogy 1959-ben még 900 szobát javasolt a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium előterjesztése.

⁷⁰⁴ Ezt főként arra vezették vissza, hogy az idegenforgalomért elvileg felelős OIT – amint arról már szó volt – szinte semmilyen tekintéllyel nem rendelkezett. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére az idegenforgalom vizsgálatáról. 1960. április 21. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/33. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére az idegenforgalom vizsgálatáról. 1960. április 8.

A KNEB ezért az illetékes pártszervekkel egyetértésben annak kimondására kérte a minisztertanácsot, hogy a továbbiakban a fejlesztés mindenkor a vonatkozó igények felmérése alapján, azokkal összhangban és a lehető leggazdaságosabb módon valósuljanak meg. Ennek megfelelően a kormány 3117/1960. számú határozatával többek között utasította az OIT-ot, hogy dolgozza ki az idegenforgalom fejlesztésének távlati tervét. Továbbá az Országos Tervhivatal (OT) elnökével együttműködésben végezze el az ágazat gazdaságosságának elbírálására alkalmas számításokat. Ennek során mérjék fel a turizmus eltérő színvonalú fejlesztésének reális lehetőségeit. Az érintett miniszterek pedig a fentieket figyelembe véve vizsgálják meg a beruházások érdekében szükséges teendőket.⁷⁰⁵

Nem sokkal később az Ipari és Közlekedési Osztály is előterjesztést készített a Politikai Bizottság részére. „Ha országunk idegenforgalmi felkészültségét vizsgáljuk, tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy nemcsak a kapitalista, de a szocialista országok mögött is el vagyunk maradva. Különösen vonatkozik ez szállodahálózatunkra, amelyek egységei egy-két kivételtől eltekintve korszerűtlenek és számuk igen kevés” – jelentették ki.⁷⁰⁶ Ennek szellemében nélkülözhetetlennek ítélték a nagyobb arányú fejlesztéseket, és elégtelennek tartották, hogy a második ötéves terv során a kapacitás mindössze 1250 férőhellyel bővüljön, annak ellenére, hogy a korábbi javaslatokhoz viszonyítva ez volt a legmagasabb tervszám.⁷⁰⁷

Indokoltnak vélték, hogy egy komplex turizmusfejlesztési program keretében Budapesten biztosítsák 1000 első osztályú, a Balaton mellett pedig további 1000, de inkább 1200-1600 motel jellegű férőhely megteremtését.⁷⁰⁸ Szükségesnek tartották azt is, hogy a Politikai Bizottság szólítsa fel az érintett hatóságokat a szállodahálózat bővítés maximális támogatására, illetve hozza meg az idegenforgalom előfeltételeinek megteremtését

⁷⁰⁵ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB: Előterjesztés a Minisztertanács részére az idegenforgalom vizsgálatáról. 1960. április 21.

⁷⁰⁶ Ekkor 1000 belföldi lakosra átlagosan egy szállodai férőhely jutott, amivel európai viszonylatban utolsók voltunk. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz: Magyarország nyugati idegenforgalmának fejlesztése. 1960. június 15.

⁷⁰⁷ Az elképzelés egyetlen új szálloda felépítésével és az Astoria, Szabadság Szállók bővítésével számolt. Azonban még így is csupán a háború előtti budapesti szobaszám felét sikerült volna 1965-ig elérni, a Balaton vonatkozásában pedig a moteleken kívül lényegében nem állt rendelkezésre nyugati vendég fogadására alkalmas szálláshely.

⁷⁰⁸ Budapesten egy korszerű gyógyszálló létesítését, vagy a Gellért Szálló ilyen célra visszaadását javasolták, ezenkívül Balatonfüreden és Hévízen látták elképzelhetőnek a hotelépítést. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz: Magyarország nyugati idegenforgalmának fejlesztése. 1960. június 15.

maximálisan támogató és helyeslő határozatát.⁷⁰⁹ A pártvezetés azonban további tájékozódást tartott szükségesnek.

1960 szeptemberére a Pénzügyminisztérium elkészítette az ágazat rentabilitására vonatkozó újabb kalkulációkat. Ezek azonban ismét figyelmen kívül hagytak több hatótényezőt, így nem adhattak reális képet sem a lehetőségekről, sem a várható fejlesztési igényekről. A szállodai beruházások kapcsán megállapították, ha a kapacitás Budapesten 2000 első osztályú férőhellyel bővülne, és nagy részét a tőkés forgalom kötné le, akkor is mindössze évi másfél-két millió dolláros devizabevétellel lehetne számolni. „Ami az idegenforgalmat, mint bevételi forrást illeti, szembe kell szállni azokkal az irreális elképzelésekkel, amelyek a forgalom fejlesztésétől fizetési mérlegünket lényegesen befolyásoló eredményeket várnak” – szögezték le.⁷¹⁰

Ugyanakkor azzal az előterjesztés készítői is egyetértettek, hogy – figyelembe véve a jelentős férőhelyhiányt, illetve a szállodai kultúra elmaradottságát – bizonyos mértékű szállodafejlesztés elengedhetetlen.⁷¹¹ Az ötéves terv vonatkozásában azonban mindössze egyetlen 700 szobás, nyugati idegenforgalomra alkalmas, nem luxus kivitelű budapesti szálloda megépítését indítványozták.⁷¹² A tőkés bevételek növelésére pedig elsősorban a meglévő lehetőségek jobb kihasználását – például a belföldi és szocialista vendégek

⁷⁰⁹ Uo.

⁷¹⁰ A nyugati idegenforgalomból származó hozam a fizetési mérlegnek mindössze 6,2 ezrelékét fedezi, a második ötéves terv végére pedig mindössze 0,5-1 százalékat teszi ki – tették hozzá. Az anyag alap mondanivalója tehát elég pesszimistának bizonyult, még akkor is, ha tudjuk a hamarosan bekövetkező forgalomnövekedésre nem sokan számítottak. Berend T. Iván Gazdasági útkeresés című munkájában megjegyzi, hogy amikor 1960-ban a tizenötéves tervezés előkészítésének keretében a nemzetközi fizetési mérleg áruforgalmon kívüli tételeit igyekeztek felmérni hasonló megállapításra jutottak. „Nagy vonalakban tisztán állhat előttünk, hogy az idegenforgalom általános fejlesztése különösebb eredményekkel nem kecsegtethet” – állapították meg. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához: Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6. Berend T. I.: Gazdasági útkeresés i. m. 410-411.

⁷¹¹ A csekély kapacitás miatt a foglaltsági mutatók impozánsak voltak. Az Országos Idegenforgalmi és Éttermi Vállalathoz tartozó tizenhárom budapesti szálloda 1959-es kihasználása száz százalékot tett ki, de negyedéves lebontásban, a szezonális csúcsban, előfordult a száztizenhárom százalékos eredmény is. A pótágyak beállításának általánossá válásával az egy szobára eső férőhelyek száma az 1937. évihez képest tíz-huszonegy százalékkal emelkedett. Az egyágyasnak nyilvánított szobák a gyakorlatban sokszor kétágyasak, a kétágyasak pedig három-négyágyasak voltak. A zsúfoltág egyenes következménye lett a szolgáltatások színvonalának további romlása. Lásd pl.: MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Pénzügyminisztérium Kollégiumához: Idegenforgalmunk helyzete. 1960. szeptember 6.

⁷¹² Építési anyag és építőkapacitás hiányában más, az idegenforgalomnál esetleg kedvezőbb beruházások sem kerülhetnek az ötéves terv során kielégítésre, szolt az indoklás. Uo.

elterelését, a forgalom széthúzását – javasolták.⁷¹³ Annak ellenére tehát, hogy a színvonal a zsúfoltság következtében amúgy is kívánnivalókat hagyott maga után, a minőség rovására javasoltak további kompromisszumokat.

A Pénzügyminisztérium végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár a népgazdaság a szállodafejlesztésekhez szükséges forrásokkal a következő tervidőszak vonatkozásában nem rendelkezik,⁷¹⁴ kedvező világpiaci feltételek mellett, amennyiben a beruházás megvalósítása a tőkés fizetési mérleget nem terheli, megfontolható 2000 szállodai férőhely hitelből való finanszírozása.⁷¹⁵

Ezzel egyidőben az Államgazdasági Osztály közreműködésével egy másik, a Pénzügyminisztérium anyagát is figyelembe vevő, de egészen más szemléletű előterjesztés készült a Politikai Bizottság számára. Ebben nem lehetségesnek, hanem feltétlen szükségesnek ítélték, hogy három éven belül hazai és külföldi erőből Budapesten 2000 nemzetközi színvonalú szállodai, a Balaton mellett pedig 2000 motel férőhelyet hozzanak létre, igaz – valószínűleg a pénzügyi tárca lehangelő adatait figyelembe véve – ezt mindenekelőtt politikai okokból minősítették kívánatosnak.⁷¹⁶

Az Ipari és Közlekedési Osztály ugyanakkor alig egy hónap múlva, 1960 októberében arra hívta fel a figyelmet, hogy az Országos Tervhivatal a második ötéves tervre a szállodaépítés hitelösszegét még mindig nem biztosította, a Belkereskedelmi Minisztérium pedig megfelelő elhatározás hiányában a következő tervciklusra – néhány meglévő szálloda bővítése és a Royal újjáépítése mellett – mindössze egyetlen 740 férőhelyes hotel megvalósítását tervezte be. A helyzetjelentés készítői – mivel a fogadóképesség növelését minden további fejlesztés kulcskérdésének tekintették – a szűk beruházási kapacitások ellenére három, összesen 2000

⁷¹³ Számításaik szerint a külföldiek fogadására alkalmas 3600 szállodai férőhely (ebből 2000 egész évben, 1600 csak nyáron állt rendelkezésre) kihasználtsága az optimálisnak csak kétharmada volt, továbbá a nyugati forgalom a kapacitásnak mindössze húsz százalékát kötötte le. Uo.

⁷¹⁴ A lehetőségeket egyébként is meghaladó tervcélokról lásd: *Pető I. – Szakács S.*: A hazai gazdaság négy évtizede i. m. 400-402.

⁷¹⁵ Azaz ha az igénybe vett hitel a többlet idegenforgalmi bevételekből körülbelül öt év alatt visszafizethető. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: A Pénzügyminisztérium Kollégiumán tárgyalt idegenforgalmunk helyzete című anyagról szóló tájékoztató. 1960. szeptember 21.

⁷¹⁶ „Politikailag és gazdasági szempontból előnyös és szükséges az idegenforgalom nagyobb arányú fejlesztése” –jegyezték meg. Ennek alátámasztására bizonyos tőkés kezdeményezésekre utaltak, melyek 1800 ággyal rendelkező szálloda megépítésére és annak hatvan százalékos megtöltésére vállalkoztak volna. MOL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ö. e. Államgazdasági Osztály: Jelentés a Politikai Bizottság részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19.

ággal rendelkező szálloda megépítését javasolták. Ezt megfelelő politikai elhatározás mellett tőkés hitelből vélték megvalósíthatónak.⁷¹⁷ Egyértelmű választ javaslatukra azonban ők sem kaptak.

A második ötéves tervről szóló törvény végül a következőképpen fogalmazott a turizmus fejlesztéséről: „Az idegenforgalom és a belföldi szükséglet jobb kielégítése érdekében 1450 szobával kell növelni a szállodai férőhelyek számát, elsősorban a meglévő szállodák bővítése és korszerűsítése útján, főként Budapesten és a Balaton mentén. Vidéken legalább hét szállodát kell üzembehelyezni, illetve bővíteni.”⁷¹⁸

Bár múltak az évek a pártvezetés turizmusfejlesztéssel kapcsolatos célkitűzései továbbra sem voltak ismereteseek. Az érintett párt- és állami szervek viszont egységes álláspont hiányában inkább akadályozták, mint előmozdították a továbblépést, miközben a szektor a beruházási javakért folyó versenyben más szocialistábbnak tekintett ágazatokkal szemben amúgy is jelentős hátránnyal indult. Mindezen tényezők következményeként a szállodafejlesztések jövője – miközben a gazdaságos devizabevételi lehetőségek kihasználása egyre fontosabbá vált – igen bizonytalanak tűnt.⁷¹⁹

„Luxustípus” helyett „jól bevált és a közeli évekre szolgáló idényjellegű szállodák”⁷²⁰

A korábbi események ismeretében némiképp váratlanul 1962 első felében fontos, a turizmus egészére kiható elhatározások születtek. Igaz az 1960-ban elrendelt intézkedések utóvizsgálata kapcsán a népi ellenőrök még azt állapították meg, hogy bizonyos részeredmények ellenére a fejlesztési és szervezési hiányosságok továbbra is fennállnak.⁷²¹ Ugyanakkor az egy évvel korábbi helyzethez képest komoly előrelépésnek tűnt, hogy a

⁷¹⁷ „Az erre vonatkozó tárgyalások megkezdődtek, kedvező alakulásuk esetén megfontolandó a szállodakapacitás csak ilyen módon fejlesztése” – tették hozzá. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Tájékoztató jelentés az idegenforgalom alakulásáról. 1960. október 13.

⁷¹⁸ 1962. II. törvény a Magyar Népköztársaság második ötéves népgazdaság fejlesztési tervéről az 1961. január 1-jétől 1965. december 31-ig terjedő időszakra. 79.§. 19. Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye 1961. Bp., 1962.

⁷¹⁹ További kételyekre adott okot, hogy az ötéves tervről szóló törvény nem ágy, hanem szobaszám bővítésről tett említést, tehát a tervezett férőhely-gyarapodás pontos száma ismeretlen volt.

⁷²⁰ Lásd: MOL-M-KS 288. f. 23/1962/7. ö. e. Államgazdasági Osztály. Belkereskedelmi Minisztérium: Az idegenforgalom és a szállodafejlesztés egyes kérdései. 1962. június 26.

⁷²¹ Előremutónak értékelték a szűk szállodakapacitás nyugati kihasználásának fokozása érdekében tett erőfeszítéseket. MOL-M-KS 288. f. 23/1962/35. ö. e. Államgazdasági Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés a KNEB részére az idegenforgalom utóvizsgálatáról. 1962. január 19.

beruházások irányának meghatározásához immár rendelkezésre állt egy minisztertanács állásfoglalás, mely szerint az idegenforgalmi tevékenységnek elsősorban a közép- és munkásrétegek felé kellett irányulnia.⁷²²

A Belkereskedelmi Minisztériumban ennek megfelelően kialakított – az illetékes pártszervek által helyeselt – koncepció úgy szövelt, hogy a tervidőszak folyamán egyszerűbb kivitelű, a népgazdaságot kevésbé megterhelő, mindenekelőtt idényjellegű szállodákat építenek, a hagyományos szállodaépítést pedig csak meglévő szállodák bővítésénél (Szabadság, Astoria) alkalmazzák.⁷²³ Az elgondolás helyességét többek között azzal támasztották alá, hogy a téli foglaltság egyelőre nem biztosított, a külföldi idegenforgalom pedig amúgy is a nyári szezonra koncentrálódik.⁷²⁴ Konkrétan ez azt jelentette, hogy a második ötéves tervre elfogadott 1450-ből 1156 állandó (téli-nyári) férőhelyet helyeznek üzembe Budapesten és a megyeszékhelyeken, a fennmaradó beruházási összegből pedig további 1142 szezonálisan igénybe vehető kapacitást létesítenek mindenekelőtt a Balatonnál.⁷²⁵ (Lásd a 6. számú képet.) Ez egyben a források területi átcsoportosítását is jelentette, ami figyelembe véve a Balaton elmaradott turisztikai infrastruktúráját, egyébként teljes mértékben igazolható volt. Ugyanakkor a jelentősebb budapesti beruházások, a Duna parti szállodasor megépítése annak ellenére került le a napirendről, hogy a szakma – a főváros idegenforgalmi hagyományai és adottságai, illetve már-már katasztrofális szállodahelyzete alapján – ezt tekintette elsődleges fontosságúnak.⁷²⁶

⁷²² „A fejlesztés irányának helyes megszabása e tekintetben alapvető kérdés, mert egyben az idegenforgalom irányának fejlesztési lehetőségeit is meghatározza. Az MT állásfoglalását, mely szerint elsősorban a közép- és munkásrétegek felé kell irányulnia idegenforgalmi tevékenységünknek, csupán az ilyen igényeket kielégítő, megfelelő színvonalú szállodák fejlesztése révén lehet valóra váltani.” Uo.

⁷²³ Ez egyben azt jelentette, hogy módosítják a Duna parti szállodasor építésére vonatkozó még 1959-ben született MT határozatot, amelynek megvalósítása érdekében egyébként sem történt sok minden. Uo.

⁷²⁴ Főként a balatoni motelek kiemelkedő szezonális eredményeire hivatkozva állapították meg, hogy „nem luxustípus, vagy téli-nyári szállodák építését kell a továbbiakban szorgalmazni, hanem a jól bevált és a közeli évekre szolgáló idényjellegű szállodákat kell az ötéves terv keretében megépíteni.” MOL-M-KS 288. f. 23/1962/7. ö. e. Államgazdasági Osztály. Belkereskedelmi Minisztérium: Az idegenforgalom és a szállodafejlesztés egyes kérdései. 1962. június 26.

⁷²⁵ A későbbiek tekintetében Budapesten szintén idényjellegű szállodák építését javasolták oly módon, hogy azok szükség esetén, télen is felhasználhatók legyenek. Azt azonban nem részletezték a javaslattevők, hogy ez alatt pontosan mit értenek. Uo.

⁷²⁶ Bár a főváros jelentette az ország egyetlen nemzetközi vonzerejű, abszolút versenyképességű területét, Budapesten 1960-ban mindössze 3531 szállodai férőhely állt rendelkezésre, míg Prágában már 1956-ban körülbelül 6000. A szakemberek mintegy 7200-as kapacitásbővülést tartották szükségesnek, hogy elkerülhetőek legyenek az olyan kínos esetek, mint amikor a „külföldi vendégeket a Római-parti kabinokban, hálókocsokban kellett elhelyezni, vagy a sztálinvárosi Aranyszálló szállodában voltak kénytelenek lakni.” Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: Idegenforgalom i. m. 119-125., 169., 208.

A megváltozott célkitűzések több okból kifolyólag elnyerhették a gazdaságpolitikai apparátus tetszését. Egyrészt olcsóbban épített szobákkal kecsegtettek, másrészt felvetették annak a lehetőségét, hogy a szűkös forrásokból nagyobb arányú növekedést érjenek el, azaz a biztosított keretből túlteljesítsék az ötéves terv előirányzatát.⁷²⁷ Ezen elhatározások ellenére továbbra sem rendelkezett az ország kimunkált turizmusfejlesztési koncepcióval. Inkább arról volt szó, hogy a különböző párt és állami szervek alkudozásai, informális egyeztetései során spontán kialakultak azok a keretek, melyek aztán minden érdekelt részéről elfogadásra kerültek.

Figyelembe véve, hogy eddig az apparátus a turizmusfejlesztés terén nem sok eredményt tudott felmutatni, a módosítások szerinti beruházások meglepő gyorsasággal indultak meg. Ez valószínűleg a javaslatokat tevő belkereskedelmi tárca szállodafejlesztések terén betöltött lényeges szerepének és hatékony érdekérvényesítő képességének volt köszönhető.⁷²⁸ Az idényjellegű szállók építése, bár rövidtávon olcsóbbnak bizonyult és gyorsabb mennyiségi növekedést eredményezett, jelentős, a későbbiekben kiütköző hátrányokkal járt. Magyarország éghajlati viszonyai mellett ilyen típusú épületekben legfeljebb májustól-szeptemberig lehetett a vendégeket fogadni.⁷²⁹ Az illetékesek ez által hosszú távra állandósították az ország idegenforgalmának szezonálisát, és jelentős mértékben csökkentették a forgalomszéthúzás lehetőségét. A megfelelő körültekintéssel kidolgozott és jóváhagyott turizmusfejlesztési koncepció hiánya tehát a pillanatnyi gazdasági érdekeket szem előtt tartó, kellően át nem gondolt beruházásokhoz vezetett.⁷³⁰

⁷²⁷ Az új terveket az év nyarán terjesztette a Belkereskedelmi Minisztérium a KB Államgazdasági Osztálya elé. Tájékoztatójukban közölték, hogy könnyű, főleg előre gyártott elemek felhasználásával már az 1962-es nyári időnyire újabb szállodák épülnek, 276 férőhelyes kapacitással. A títusterv szerint készülő létesítmények kétágyas, fürdőszobás, beépített szekrényes, erkélyes szobáikkal a külföldiek igényeit is kielégítik, ugyanakkor kivitelezésük gyors, olcsó, ami azonban nem megy tartósság rovására – érveltek. MOL-M-KS 288. f. 23/1962/7. ő. e. Államgazdasági Osztály. Belkereskedelmi Minisztérium: Az idegenforgalom és a szállodafejlesztés egyes kérdései. 1962. június 26.

⁷²⁸ Ezenkívül Onódy Lajosnak az Éttermi és Büfé Vállalat vezetőjének közreműködése a balatoni fejlesztések felkarolásában külön vizsgálatot érdemelne. Tischler János szerint Onódynak jelentős része volt a Balaton déli partján, Siófoktól Balatonföldvárig húzódó területen megindult koncentrált fejlesztésekben. *Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964.* In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerkesztette: Rainer M. János. Bp., 2004. 242-243.

⁷²⁹ Mivel az üzemeltetésre rövidebb idő áll rendelkezésre a rentabilitás eleve kedvezőtlenebb, hisz a ki nem adott szoba jövétehetetlen veszteséget jelent. Ráadásul a vízparti üdülőszállók esetében a látogatottság erőteljesen függ az időjárás szeszélyétől is, továbbá plusz beruházási igényt támaszt, hogy a vendégek számára sokoldalú kapcsolódási, szórakozási lehetőségeket kell biztosítani. Lásd: Seitz, G.: *Hotelmenedzsment* i. m. 14., 78-81. Dr. Vadas G.: *Szálláshelyek* i. m. 85-86

⁷³⁰ E hotelokat egyrészt „a közeli évekre szolgáló” fejlesztésekként aposztrofálták, ugyanakkor kiemelték tartósságukat, ami előrevetítette, hogy mégiscsak az elkövetkezendő húsz-harminc évre fogják meghatározni az ágazat lehetőségeit. (Az épületek és berendezéseik elavulási idejét ekkoriban ugyanis körülbelül harminc évre becsülték.) Dr. Markos B. - Dr. Kolacsek A.: *Idegenforgalom* i. m. 165., 180.

„Fő feladatnak a tőkés devizahozam növelését kell tekinteni”⁷³¹

Míg 1962-ben a konkrét beruházások vonatkozásában születtek fontos döntések, 1963-ban az MSZMP politikájában bekövetkezett elmozdulás lendítette előre a szektor ügyét. A pártvezetés élénkülő érdeklődése következtében a központi apparátus addig nem látott aktivitással látott hozzá az idegenforgalom kibontakozásához szükséges intézkedések körvonalazásához.⁷³² Az újabb anyagok nyilvánvalóvá tették, hogy az elsődleges akadályt a megfelelő politikai felhatalmazás és támogatás hiánya jelenti. Ez nem csak az átfogó kezdeményezéseket nehezítette meg rendkívül, hanem sokszor még a kisebb jelentőségű munkálatokat is.

„Társadalmi és gazdasági életünk feladatainak megállapítása során ugyanis – egyes részfeladatokat kijelölő határozatokon kívül – a párt és a Kormány vezetői részéről a felszabadulás óta nem hangzott el az idegenforgalomnak kellő súlyt adó és fejlesztésének szükségességét hangsúlyozó hivatalos állásfoglalás. Ennélkül pedig sem az ehhez nélkülözhetetlen gazdasági elemző munka nem indulhat meg, sem a fejlesztés további irányelvei, beruházásaink programja nem dolgozható ki eredményesen. Az idegenforgalommal való hatékonyabb foglalkozáshoz szükség lenne tehát a Párt és a Kormány iránymutató állásfoglalására az idegenforgalom hazai jelentőségéről és fejlesztésének szükségességéről” – fejtette ki egy tájékoztató.⁷³³

Egyértelműen megfogalmazódott tehát, hogy a politikai centrum orientáló határozatai nélkül komolyabb előrelépés az adott keretek között nem lehetséges. Ismét megjelentek az idegenforgalom fejlesztése mellett szóló érvek.⁷³⁴ A korábbi évekhez képest lényeges

⁷³¹ Lásd: MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a miniszterhelyettesi értekezlet állásfoglalásáról Magyarország nemzetközi idegenforgalma tárgyában.

⁷³² Először elővették a KNEB 1960-as, 1962-es jelentéseit, valamint a közelmúlt turizmussal kapcsolatos összefoglalóit. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. KNEB Kereskedelmi Osztály 1963. február 4.-i keltezésű válasza az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya részére, ill.: az 57. sz. minisztertanácsi előterjesztés az idegenforgalom utóvizsgálatáról, a Minisztertanács részére benyújtott 50. sz. tájékoztató jelentés.

⁷³³ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Vázlatos tájékoztató az idegenforgalom fejlesztésének szükségességéről.

⁷³⁴ Például Románia, Bulgária felemlegetése. „Ezekben a szocialista országokban az idegenforgalmat párt és kormányhatározatok alapján fejlesztik, és teszik tervszerű intézkedésekkel, nagyszabású beruházásokkal népgazdaságuk mind jelentősebb ágává.” De hivatkoztak a pálinkaeladás lehetőségeire is. „Bár csak kiragadott,

fejleményt jelentett, hogy ekkor már a pártvezetés is sokkal nagyobb figyelmet fordított az efféle hangokra. A körülmények megváltoztak, főként, ami az egyre szorongatóbb gazdasági kényszert illeti. Ennek szellemében az 1963 tavaszán folyó egyeztetéseken minden korábbinál világosabban fogalmazódott meg, hogy a szektor devizabevételeire nagy szükség van.⁷³⁵

Ilyen előzmények után az MSZMP PB 1963. június 11-én megállapította, hogy az államháztartásban mutatkozó kedvezőtlen folyamatok – megfelelő devizabevételek hiányában – veszélybe sodorhatják az ország fizetőképességét.⁷³⁶ Ennek elkerülése érdekében az ülésen több intézkedést fogadtak el, nem utolsósorban előírták az idegenforgalmi bevételek növelését.⁷³⁷ Ezzel fontos, a fejlesztések szükségességét elismerő párthatározat született. A vezetés turizmuspolitika alapelvei azonban továbbra is ismeretlenek, illetve homályosak voltak. Az ágazat nem rendelkezett olyan, magas szinten elfogadott irányelvekkel, amely mentén a szocialista viszonyok között legitim idegenforgalmi koncepció kialakítható lett volna. „Nincsenek megfelelően tisztázva az idegenforgalom egyes szektorainak – tőkés és baráti idegenforgalom, valamint belső turizmus – összefüggései, az egyes szektorok népgazdasági feladatai és ennek megfelelő fejlesztési igényei” – jegyezte meg az Ipari és Közlekedési Osztály előterjesztése.⁷³⁸ Az apparátus a rendszer jellegéből fakadóan további pártutasításokat igényelt.⁷³⁹

1963. július 15-én az Államgazdasági Bizottság az érintett tárcák vezetőinek bevonásával az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről tartott ülést. A tanácskozás elé

de a rendkívül kedvező értékesítést szemléltető példa: egy liter exportált pálinkáért külkereskedelmünk 0,54-0,56 dollárt vesz be: idegenforgalmi szolgáltatások keretében ugyanazért a tizenhat-tizenhatszerezést kaphatjuk.” Uo.

⁷³⁵ 1963 májusára részletes intézkedési terv állt rendelkezésre a forgalom mielőbbi fellendítésére. Lásd pl.: MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Emlékeztető a Sulyok Béla és Rónai Rudolf miniszterhelyettesek között az idegenforgalom egyes kérdései tárgyában 1963. május 15-én lefolytatott megbeszélésről. 1963. május 24. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a miniszterhelyettesi értekezlet állásfoglalásáról Magyarország nemzetközi idegenforgalma tárgyában.

⁷³⁶ 1959-től 1962-ig 1,6 milliárd devizaforintról 3,7 milliárdra nőtt a bruttó adósság, ezen belül a rövid lejáratú hitelek 1,2 milliárdról 3 milliárdra emelkedtek. Párdi Imre a KB államgazdasági osztályvezetője nem is annyira az adósság nagyságát tartotta aggasztónak hanem, hogy az főleg rövid lejáratú hitelekből állt és az ötéves terv során az adott körülmények között további romlás volt várható. Lásd: *Földes Gy.*: Az eladósodás i. m. 32-35.

⁷³⁷ A szektor fellendítése ráadásul megfelelt annak az ugyancsak ekkor elfogadott kritériumnak, hogy a továbbiakban csak beruházási jellegű, produktív, lehetőleg önmagukat visszafizető hitelekkel terheljék a népgazdaságot. *Uő*: Uo.

⁷³⁸ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről.

⁷³⁹ Ezek hiányában az illetékeseket – politikai aggályaikból fakadóan – nagymértékű óvatosság jellemezte, miközben a siker kulcsa a gyors döntéshozatal, a piaci kihívásokra való rugalmas reagálás lett volna. „A politikai koncepciók tisztázatlansága miatt elsikkadt az idegenforgalom kereskedelmi jellege, mely tőkés viszonylatban elsősorban kereskedelmi, sőt külkereskedelmi tevékenységet jelent.” Uo.

kerülő előterjesztés leszögezte, hogy a nemzetközi turizmus fejlesztése érdekében tett addigi lépések elégtelenek, csak lassú előrehaladást biztosítottak, ugyanakkor a szállodai kapacitás gyors és nagymértékű bővítése létfontosságú.⁷⁴⁰ Csak a tőkés igények korabeli ismeretében 1970-ig 5000-el több állandó és körülbelül 11 000-el több idényjellegű férőhely kialakítását tartották szükségesnek.⁷⁴¹ Emellett egyértelműen megfogalmazódott, hogy a meglévő lehetőségek jobb nyugati kihasználtsága érdekében „elsősorban a főszezonban fokozottabban kell törekedni arra, hogy a belföldi vendégek rovására a tőkés vendégek számára biztosítsunk férőhelyet.”⁷⁴²

Az Államgazdasági Bizottság állásfoglalása az imént elhangzottaknak megfelelően kimondta, hogy a turizmust elsősorban a tőkés devizabevételek fokozása céljából kell fejleszteni, a baráti idegenforgalmat illetően pedig elégséges, ha az elért színvonal – éves viszonylatban – nem esik vissza. A főszezon nyugati vendégek részére történő tehermentesítése, illetve a forgalom egyenletesebb elosztása érdekében törekedni kell a tavaszi, őszi és téli időszak jobb kihasználására, elsősorban a szocialista országokból érkezők ezen időtartamra történő átirányításával. A fejlesztések 1970-ig terjedő koncepciójának kialakításánál e szempontokat kellett figyelembe venni.⁷⁴³

Az év hátralevő része a bevétel-maximalizálást gátló akadályok számbavételével és azok felszámolásának előkészítésével telt.⁷⁴⁴ A nyári szezon negatív tapasztalatai az illetékesek egy

⁷⁴⁰ MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10.

⁷⁴¹ A külföldi idegenforgalomra is igénybe vehető fogadóképesség ekkor mindössze 6770 ágy volt, amiből 3070 Budapesten, 2590 pedig a Balaton partjára esett. E kapacitás elégtelenségét jól illusztrálta, hogy 1963 májusában a még el sem készült új tihanyi szállót a külföldi vendégek előre lefoglalták az egész főszezonra. Középdunántúli Napló, 1963. május 19.

⁷⁴² MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Feljegyzés az idegenforgalom helyzete és fejlesztésének lehetőségei című ÁGB előterjesztéshez. 1963. július. 9.

⁷⁴³ A harmadik ötéves terv célkitűzéseinek körvonalazása során egyébként a gazdaság egésze tekintetében irányelvként érvényesült a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása. *Pető I. – Szakács S.*: A hazai gazdaság négy évtizede i. m. 415., 424. MOL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Az idegenforgalom fejlesztése a tőkés országokkal. 1963. július 15.

⁷⁴⁴ „Az idegenforgalmi szervezetek gondoskodjanak arról, hogy a főidényben Budapesten (május-szeptember) és a Balatonnál (július-augusztus) a tőkés idegenforgalom számára maximális lehetőséget biztosítsunk. Az OIT készítsen javaslatot olyan kisebb fejlesztésekre, amelyekkel a beutazó turisták szórakozását és ezzel pénzköltését gyorsan lehet növelni.” Javaslatcsomag született a meglévő lehetőségeknek a tőkés forgalom szolgálatába állítására, illetve az adminisztratív kötöttségek további lazítására. MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz a nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdéseiről. 1963. december 14. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Magyar

részét arra is ráébresztette, hogy elkerülhetetlen a feltételek komplex fejlesztése.⁷⁴⁵ Ezt elsősorban a főváros és a Balaton vonatkozásában kívánták alapelvevé tenni.⁷⁴⁶ Végül biztosítani kívánták, hogy az Országos Idegenforgalmi Tanács devizabevételekre koncentráció beruházási indítványai kerüljenek beillesztésre a harmadik öt éves tervjavaslatba elkerülendő a korábbi években tapasztaltakat.⁷⁴⁷

Az önálló népgazdasági ág

Bár 1963-ban fontos elvi döntések születtek a szektor politikai emancipációját illetően, a fejlesztések vonatkozásában még mindig hiányzott egy megalapozott és tudatos koncepció vezérfonala. A szállodafejlesztések – a forgalom lendületes növekedéséhez képest egyébként meglehetősen lassú ütemben – az 1962-ben esetlegesen elfogadott szempontok szerint folytak tovább.⁷⁴⁸ 1964 tavaszán – tehát immáron majd egy évvel a Politikai Bizottság és az Államgazdasági Bizottság ismertetett határozatainak meghozatalát követően – a pártközpontban ismét megállapították, hogy az eddig megtett intézkedések nem elégségesek.

A tőkés forgalmat előtérbe helyező határozatok ellenére az IBUSZ 1963 decemberéig kétmillió dollárra tehető nyugati igényt volt kénytelen elutasítani az 1964-es évre helyhiány miatt.⁷⁴⁹ Ugyanakkor a Belkereskedelmi Minisztérium érvényben lévő fejlesztési programja

Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz az idegenforgalom fejlesztésének és szervezetének kialakítása tárgyában.

⁷⁴⁵ A szektor felértékelődésével kényelmetlenné váltak az addig különösebb figyelemre nem méltított, egyébként évről-évre ismétlődő problémák. „Igen sok kellemetlenséget okozott és rossz benyomást keltett a nyár folyamán a felvonók gyakori üzemképtelensége is. Ez utóbbi az egész országban, sőt sajnos külföldön is már gyakran szóbeszéd tárgya” – jegyezte meg a Belkereskedelmi Minisztérium egyik jelentése. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi Minisztérium: Előterjesztés a Belkereskedelmi Minisztérium Kollégiumához. Az 1963. évi nyári szezon idegenforgalmi tapasztalatai. 1963. november 8.

⁷⁴⁶ MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. A belkereskedelmi miniszter 10-12/58/1963. Bk.M. számú utasítása az ez évi nyári szezon idegenforgalmi tapasztalatai hasznosításáról. 1963. november 22.

⁷⁴⁷ MOL-M-KS 288. f. 23/1963/26. ö. e. Államgazdasági Osztály. Pénzügyminisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz a nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdéseiről. 1963. december 14.

⁷⁴⁸ 1963-ban összességében stagnált a szállodai férőhely növekedés. (Hiába épült fel az új tihanyi szálló, és rekonstruálták a szegedi Tisza szállót, a túlszűfolttság mérséklését szolgáló pótágy csökkentés miatt csak csekély kapacitásbővülés realizálódott.) Ugyanakkor már több mint félmillióan, pontosan 584 688-an keresték fel hazánkat. A szállodák vendégforgalma így jelentősen emelkedett, legnagyobb intenzitással a Balatonnál. A motelek vendégforgalma 1959-es megnyitásuk óta százhetven százalékkal nőtt, ezen belül a külföldiek részaránya 1963-ban már 77,7 százalékot tett ki. MOL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály. Belkereskedelmi Minisztérium: Előterjesztés a Belkereskedelmi Minisztérium Kollégiumához. Az 1963. évi nyári szezon idegenforgalmi tapasztalatai. 1963. november 8.

⁷⁴⁹ Körülbelül 7200 férőhely állt rendelkezésre kapitalista vendégek fogadására. MOL-M-KS 288. f. 15/1964/78. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az idegenforgalom fejlesztéséről. 1964. március 24.

szerint a nyugati forgalomra alkalmas szállodai kapacitás 1970-ig mindössze 4292-el emelkedett volna.⁷⁵⁰ Pedig már az előző év nyarán megfogalmazódott, hogy csak a várható tőkés igények kielégítésére 1970-ig 5000-el több állandó és 11 000-el több idényjellegű szálláshely szükséges.

Az Építési és Közlekedési Osztály úgy ítélte meg, hogy legalább további 7760 férőhely és a járulékos létesítmények megvalósítása szükséges. A beruházási programot 1,4 milliárd forintból vélték realizálhatónak.⁷⁵¹ A budapesti szállodafejlesztésekre 540 milliót, a Balaton komplex fejlesztésére 643 milliót, a Dunakanyarra 117 milliót, a camping hálózatra 100 milliót szántak. Egy pár héttel későbbi előterjesztésben azonban a budapesti beruházások mellett már csak 340 millió összeg jelent meg, míg az egyéb tervek változatlan számokkal szerepeltek.⁷⁵² Ez az elképzelések szerint – annak figyelembe vételével, hogy e pénzügyi források koncentrált felhasználása a főbb tájegységek idegenforgalmi kiépítését biztosítaná – Budapesten 4400, a Balatonnál 5000, a Dunakanyarban pedig 600 ágy létesítését jelentette.⁷⁵³ Az érintettek az egyik legfontosabb feladatnak a pénzügyi források biztosítását tekintették, nehogy a szektor fejlesztése ismét a tervezési anomáliáknak essen áldozatául.⁷⁵⁴

A Gazdasági Bizottság 1964. április 22-i ülésén az idegenforgalom fejlesztéséről született 10.155/1964. sz. határozat végül a következőket foglalta magában. „A Gazdasági Bizottság megállapítja, hogy az idegenforgalom a fizetési mérleg javítása szempontjából fontos

⁷⁵⁰ Uo.

⁷⁵¹ Ismét felhívták a figyelmet, hogy az előzetes tárgyalások alapján a szállodafejlesztésre előnyös, hosszúlejárátú nyugati kölcsön felvétele lehetséges, ha a döntéshozók ehhez hozzájárulnak. Ahhoz is megfelelő párthatározat meghozatalát kérték, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium szálloda felszereléseket gyártó kapitalista vállalatokkal tárgyalásokat kezdeményezhessen. Uo.

⁷⁵² Azaz egyes Balaton-parti települések komplex fejlesztésére továbbra is 643 millió forintot, míg a Dunakanyar beruházásaira 117 millió forintot terveztek be. Az ország camping hálózatának teljes kiépítésére, valamint turisztaszállásokra és kiegészítő kereskedelmi létesítményekre 100 milliót kívántak elkülöníteni. MOL-M-KS 288. f. 23/1964/10. ö. e. Államgazdasági Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyában. 1964. április 14.

⁷⁵³ Emellett újfent elhangzott, hogy további beruházások szükségesek (út, benzinkút, szervíz hálózat, csárdák stb.) ennek fedezete azonban a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium szerint az egyes tárcák vagy megyék tervei között szerepeltek. Uo.

⁷⁵⁴ Az Építési és Közlekedési Osztály azt kezdeményezte, hogy az Országos Tervhivatal a harmadik ötéves tervben mielőbb irányozza elő a kellő összeget, a közlekedési és postaügyi miniszter pedig annak párthatározatba foglalását indítványozta, hogy a turizmus önálló gazdasági ágazat, s ennek megfelelően kell a népgazdasági tervezésben figyelembe venni. Emellett javasolta, hogy a fejlesztésekre különítsék el a harmadik ötéves terv beruházásainak legalább fél százalékát. Végül kívánatosnak tartotta, hogy az Országos Tervhivatal elnöke és az építésügyi miniszter az 1964 és 1965 évek idegenforgalmi célú előmunkálatait (helykijelölések, tervezések, stb.) terven kívül engedélyezze. MOL-M-KS 288. f. 23/1964/10. ö. e. Államgazdasági Osztály. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyában. 1964. április 14. MOL-M-KS 288. f. 15/1964/78. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az idegenforgalom fejlesztéséről. 1964. március 24.

devizakitermelő terület, ezért egyetért azzal, hogy az idegenforgalmat a népgazdasági tervezésben új, önálló gazdasági ágazatként kell tekinteni, s ennek megfelelően kell tervezni. A Bizottság egyetért az idegenforgalom fejlesztésének olyan célkitűzéseivel, hogy a III. ötéves terv keretében a szállodai férőhelyeket 7500-10 000 ágygal növeljék úgy, hogy ebből 3000 ágyat kitevő férőhely már 1966-67. évben létesüljön.”

Kimondták, hogy a feladatok megvalósítása során az illetékesek vegyék figyelembe a külföldi hitelfelvétel lehetőségét, valamint arra is felhatalmazást adtak, hogy a beruházások előmunkálatait terven kívül engedélyezzék. Talán okulva a korábbi évek eseményeiből a felelősök körét – Országos Tervhivatal elnöke, pénzügyminiszter, külkereskedelmi-, belkereskedelmi-, közlekedés- és postaügyi miniszter – jóval komplexebben határozták meg.⁷⁵⁵

Ezzel egy időben – miként már elhangzott – döntés született a szektor állami irányításának reformjáról, az Országos Idegenforgalmi Hivatal megszervezéséről. A hozott határozatok a turizmus megnövekedett gazdasági, politikai szerepét igyekeztek kifejezésre juttatni. Ugyanakkor voltak olyan hangok, melyek szerint a jóváhagyott fejlesztési tervek – annak ellenére, hogy fontos kérdésekben jelentettek elhatározást – nem voltak kellően előkészítettek, átgondoltak.⁷⁵⁶

Mindenestre a szakemberek többsége – erről már ugyancsak szó volt – 1964 nyarán nagy reményekkel tekintettek az Országos Idegenforgalmi Hivatal létrejöttére, illetve a kilátásban helyezett nagyobb szabású szállodai beruházások elé.⁷⁵⁷ Ugyanakkor az OIH megalakulása

⁷⁵⁵ E döntések lényegében az Államgazdasági Bizottság 1964. április 11-i állásfoglalását követték. Ebben a fenti fejlesztési program mellett javasolták, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium kezdeményezzen tárgyalásokat a szállodaépítkezések egy részének tőkés hitellel történő finanszírozásáról. Azonban olyan feltételt nem tekintettek elfogadhatónak, amely a létesített szálloda külföldi üzemeltetésével járna. MOL-M-KS 288. f. 23/1964/10. ö. e. Államgazdasági Osztály: A Gazdasági Bizottság 10.155/1964. sz. határozata az idegenforgalom fejlesztéséről. 1964. május 4. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 15/1964/78 ö. e. Államgazdasági Bizottság: Feljegyzés az Államgazdasági Bizottság 1964. április 11-i üléséről.

⁷⁵⁶ Egyesek a döntéshozatal előkészítő anyagokat felületesebbnek találták. A bírálatok szerint elmulasztották az adottságok elemzését, a javaslatokat nem támasztották alá megfelelő érvekkel. Nem vették figyelembe, hogy a különböző vonzerővel rendelkező területek eltérő fejlesztési irányokat követelnek meg, valamint, hogy a szolgáltatási színvonalat ugyancsak differenciáltan, a célzott vendégkör igényei szerint kellene meghatározni. Valójában még az sem volt tisztázva, hogy a tervezett 1,4 milliárdos költség pontosan mit fedez. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 15/1964/78. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Tóth László feljegyzése az idegenforgalom fejlesztése című Államgazdasági Bizottság előterjesztéshez. 1964. április 10. Illetve: Dr. Vadas G.: Szálláshelyek i. m. 75.

⁷⁵⁷ Időközben látványosan módosult azok álláspontja is, akik néhány éve még kétségbe vonták a magyar idegenforgalomban rejlő lehetőségeket. Az 1964 júniusában tartott idegenforgalmi konferencián Kővári László az Országos Tervhivatal főosztályvezetője például kifejtette: „Nemzetközi fizetési mérlegünkben jelenleg az

kapcsán összehívott konferencián nyilvánosság elé tárt fejlesztési program számadatai máris eltértek a pár hónappal korábban elfogadott elképzelésektől. Az 1,4 milliárd forintos fejlesztésből 1,2 milliárdos beruházás lett. Ebből a harmadik ötéves terv végéig a Balatonnál 4810, Budapesten 4740, a Dunakanyarban 480 tehát összesen 10 030 szállodai férőhely megvalósítását és a kapcsolódó vendéglátóipari objektumok megépítését kellett biztosítani.⁷⁵⁸ A fejlesztések koncepciója vonatkozásában annyi derült ki, hogy luxusszállók helyett polgári igényeknek megfelelő, az idegenforgalom kereskedelmi érdekeit szolgáló szolid férőhelyekre van szükség. Továbbá „a kivitelezés megkönnyítése érdekében, valamint gazdasági okokból, minél koncentráltabb és nagyobb üzleteket, illetve szállodakomplexumokat kell létrehozni.”⁷⁵⁹ Eszerint az 1962 óta követett irányvonal lényegében nem változott. Az illetékesek mindenekelőtt olcsó, tömegigényeket kielégítő típuszállodákban gondolkodtak. A rendelkezésre álló forrásokat minél költséghatékonyabban, a mennyiségi növekedés érdekében akár a minőség rovására kívánták felhasználni.

Pedig a fenti elvek szerinti fejlesztések hátulütői már ekkor kiütköztek. Ellentétben a hivatalosan hangoztatott állásponttal az újonnan épült Balaton-parti szállodák nem biztosították a nyugati üdülővendég kielégítő nívón történő kiszolgálását és a bevételi célkitűzéseket sem szolgálták megfelelően. A létesítményekből alapvető szolgáltatások

idegenforgalom igen szerény keretek között mozog. Nagyon sok külföldi, akivel beszélgettünk, elmondotta, hogy Magyarország adottságainál fogva a legszerényebb keretek között is huszonöt-harminc millió dollárt biztosíthatna évenként az idegenforgalomból.” Gerebenics Imre a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője pedig a következőképpen fogalmazott. „A mi körülményeink között az idegenforgalomnak népgazdaságunkban betöltött szerepét így kell megfogalmazni: ez a tevékenység alkalmas arra, hogy viszonylag kedvező feltételek lehetővé tegye a népgazdaság fejlesztésére fordítható deviza szerzését és fizetési mérlegünk javítását.” *Kővári László*: Támogatjuk az idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatos javaslatokat. *Idegenforgalom*, 1964, június-július. 15. *Gerebenics Imre*: Az idegenforgalmi alap mértéke a tőkés devizabevétel összegétől függ. *Idegenforgalom*, 1964, június-július. 16.

⁷⁵⁸ A 200 millió forintnyi összeg elmaradása – a Balaton-partra és a Dunakanyarra szánt változatlan pénz mellett – valószínűleg a budapesti szállodákra előirányzott 540 millió forint 340 millióra csökkenésével függött össze. A rendelkezésre bocsátandó összeg elméletileg a következő beruházások megvalósulását jelentette. Tizenkilenc szállodakomplexum 10 030 ágygal, mintegy 5000 éttermi, 2500 eszpresszó és 1000 bár férőhellyel. Továbbá három nemzetközi színvonalú bár 700 férőhellyel, nyolc-tíz Balaton menti „idegenforgalmi csárda,” 1000 főnyi munkásszállás, két központi raktár és cukrászüzem szintén a Balaton két partján. A szállodai beruházásokból első ütemben Budapesten 1690-nek, a Balatonnál 1570-nek kellett megépülnie. A továbbiakban pedig Budapesten 3050, a Balatonnál 3240, a Dunakanyarban 480 férőhely lett előirányozva. *Lázár Géza*: A harmadik ötéves terv végéig 10000 új szállodai férőhelyet létesítünk. *Idegenforgalom*, 1964, június-július. 13-14. (Lásd továbbá a 2. számú képet.)

⁷⁵⁹ Nyilvánvalóan az idegenforgalom kereskedelmi érdekeit szolgáló, külföldi értelemben vett polgári igényeket kielégítő szálláshelyek említésekor a nyugati vendégkör igényeit kielégítő minőségre gondoltak. Azonban mint hamarosan látni fogjuk a gyakorlati megvalósítás során meglehetősen „szolid szállások” létesültek, a nyugatias nívó rovására. *Dr. Vitéz András*: Most rajtunk a sor, hogy az előlegezett bizalomra méltóak legyünk. *Idegenforgalom*, 1964, június-július. 9. *Lázár Géza*: A harmadik ötéves terv végéig 10000 új szállodai férőhelyet létesítünk. *Idegenforgalom*, 1964, június-július. 13.

hiányoztak. Nem rendelkeztek például épületen belüli étteremmel, illetve rossz idő esetén megfelelő szórakozási, kikapcsolódási lehetőséget nyújtó helyiségekkel, terekkel.⁷⁶⁰ „Véleményünk szerint a Balaton partján létesült szállók technikai felkészültségükkel a bolgár tengerpart létesítményeinek szintjét nyújtják” – adott reális képet az IBUSZ vezérigazgatója a fejlesztések piaci státusáról. Míg azonban a bolgárok versenyképességüket épp azzal biztosították, hogy a viszonylag alacsony minőséget meglehetősen olcsón kínálták, Magyarország ugyanezt a nívót feljebb pozícionálva, drágábban értékesítette.⁷⁶¹ Ráadásul a magyar fejlesztések – figyelembe véve az évek során felhalmozott elmaradást, a dinamikusan növekvő keresetet, a szocialista versenytársak beruházásait – mennyiségi tekintetben sem voltak jelentősnek tekinthetők.⁷⁶²

De az adott növekedési irány felvetett egy további lényeges problémát, a már említett idényszerűség kérdését. A szakemberek, megismerve az illetékesek terveit, egyre gyakrabban hívták fel a figyelmet a szezon széthúzásának fontosságára, a rövid időnyre való berendezkedés hátrányaira.⁷⁶³ Síkra szálltak például azért, hogy a több ezer új szállodai férőhelyet biztosító program megvalósítása során legalább a főváros vonatkozásában az egész időnyre tervezzenek.⁷⁶⁴ Egyesek a fejlesztési koncepció teljes felülvizsgálatát és az ország turisztikai lehetőségeit hosszú távon figyelembe vevő, differenciált megoldásokat sürgettek.⁷⁶⁵

⁷⁶⁰ Lázár Géza a Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátóipari Főigazgatóságának vezetője ennek kapcsán Tihany példáját említette, ahol városoktól távol különös nehézséget jelent a szórakoztatás megoldása. Persze a beruházóknak illet volna e problémával kezdetektől tisztában lenni. Lásd: *Lázár Géza: A harmadik ötéves terv végéig 10000 új szállodai férőhelyet létesítünk. Idegenforgalom, 1964, június-július. 12. Dr. Vadas G.: Szálláshelyek i. m. 85-86. Illetve: Schiffer Pál: Az idegenforgalom csúcshervét munkájában minden erőnkkel, lelkesen támogatjuk. Idegenforgalom, 1964, június-július. 19.*

⁷⁶¹ Igaz az adott keresletnövekedés mellett ez is lehetséges volt. *Uő: Uo. 19.*

⁷⁶² Lásd pl.: *Dr. Zákonyi Ferenc: A fizetővendégszolgálat, a cempingek és motelek a szálláskapacitás tartalékai. Idegenforgalom, 1964, június-július. 20.*

⁷⁶³ „Minden lehetőségünk megvan, hogy az úgynevezett főidényt megnyújtsuk, az elő- és utószezon közötti különbségeket, határokat fokozatosan eltöröljük [...] Fel kell mérni és bővíteni a tavaszi és őszi idegenforgalmi lehetőségeket, szervezéssel és jó propagandával kell elősegíteni azt a régi törekvésünket, hogy a magyar idegenforgalmi év januárral kezdődjön és decemberrel érjen véget.” A központi szállodai diszpécser-szolgálat jelentősége. *Idegenforgalom 1964. február. 19. Illetve: Dr. Lantos György: Idegenforgalom-idényszerűség. Idegenforgalom, 1964, június-július. 23.*

⁷⁶⁴ Annak ellenére például, hogy Budapest szállodáipara 1963-ban az őszi és téli hónapokban is majdnem teljes üzemmel dolgozott – a szobák igénybevétele novemberben meghaladta a kilencven százalékot – a Lágymányoson épülő új szálloda tervezésénél sokáig vita folyt arról, hogy idényszálló legyen-e, vagy pedig téli-nyári üzemelésű. Végül nem idényszállóként épült fel. Lásd: *Februárban elkezdik a lágymányosi szálloda építését. Idegenforgalom 1964. január. 8. Illetve: Schiffer Pál: Új feltételek- új feladatok. Idegenforgalom, 1964, február. 5.*

⁷⁶⁵ *Schiffer Pál: Az idegenforgalom csúcshervét munkájában minden erőnkkel, lelkesen támogatjuk. Idegenforgalom, 1964, június-július. 19. Uhlik Rudolf: Idegenforgalom egész évben. Idegenforgalom, 1964, november. 7-9.*

Visszatérő kérdések

Az 1964-es nyári idény turistaáradata – erről már szoltunk – komoly tapasztalatokkal szolgálhatott az illetékesek számára.⁷⁶⁶ Sokan ekkor szembesültek azzal, hogy a jelentősen megnövekedett, területileg, szezonálisan koncentrált forgalom megfelelő szintű lebonyolítására az ország az adott felkészültség mellett alkalmatlan. Ráadásul „messze” volt még az 1966-1967. évre betervezett több mint 3000 új férőhely átadása, ezért alternatív megoldások után kellett nézni. Az év őszén az Országos Idegenforgalmi Hivatal meg is tette javaslatait, ezek megvalósítása azonban a meglévő beruházási kereten felül, további forrásokat igényelt.⁷⁶⁷

Az Országos Tervhivatal viszont a korábbi gyakorlatnak megfelelően túlzónak és teljesíthetetlennek tartotta a szektor újabb kívánságait. „Minthogy a többletigény zöme klasszikus értelemben vett építés, annak kielégítése csak a népgazdaság teherbíró képességének arányában és a már számításba vett lakásépítési, mezőgazdasági, valamint szociális-kulturális létesítmények terhére volna lehetséges. Éppen ezért 1965-re a javasolt mértékű fejlesztést nem tartom megvalósíthatónak, hanem csak szerényebb fejlesztést látok előirányozhatónak.”⁷⁶⁸

Ugyanakkor megfelelő anyagi eszközök hiányában a Gazdasági Bizottság tavaszi határozatának megvalósulása is veszélyben forgott. Ennek értelmében – mint emlékezhetünk – 1966-67-re 3000 ágygal kellett növelni a szállodai férőhelyek számát. Az ütemszerű

⁷⁶⁶ „Mindnyájunk előtt azonban világos és ez az idegenforgalmi szezon előreláthatóan fájdalmas bizonyítékokat fog arra szolgáltatni, hogy szálloda és éttermi hálózatunk még mindig elmaradott” – jelezte előre Lázár Géza. *Lázár Géza: A harmadik ötéves terv végéig 10000 új szállodai férőhelyet létesítünk. Idegenforgalom, 1964, június-július. 11. Illetve lásd: Berényi J.: A belkereskedelem négy évtizede i. m. 122. (Lásd továbbá a 4. számú dokumentumot.)*

⁷⁶⁷ Például elengedhetetlennek tűnt a Balaton-part campinghálózatának rendkívüli fejlesztése. Emellett kezdeményezések történtek a vendégek kikapcsolódását, illetve pénzköltését biztosító szolgáltatások gyors kiépítésére is. „Forgalmas helyeken tenispályákat, minigolf pályákat kell létesíteni, a szükséges anyagi alapok biztosításával lehetővé kell tenni a vitorlázás és a vízisí, játékautomaták és a rossz időben igénybe vehető egyéb szórakozási lehetőségek beállítását. Budapesten és a Balaton partján játékszalonok létrehozásáról is kell gondoskodni.” MOL-M-KS 288. f. 23/1964/22. ö. e. Államgazdasági Osztály. Országos Idegenforgalmi Hivatal: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az idegenforgalom legsürgősebb feladatairól. 1964. szeptember 14.

⁷⁶⁸ Az idegenforgalmi főhatóság előterjesztése csak camping, bolthálózat, gép- és járműpark bővítésre több mint 200 millió forintos beruházási igényt támasztott – jegyezte meg az OT elnökhelyettese. Ehhez még hozzájött volna a benzinkút hálózat bővítése, javító-szolgáltató üzemek létesítésének költsége. A követelések a tervhivatal álláspontja szerint egyrészt indokolatlanok (campingfejlesztés), másrészt források hiányában megvalósíthatatlanok voltak. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 23/1964/22. ö. e. Államgazdasági Osztály. Dr. Jávör Ervin az OT elnökhelyettesének észrevétele az idegenforgalom legsürgősebb feladatairól szóló GB előterjesztés határozati javaslatához. 1964. szeptember 12.

végrehajtáshoz, figyelembe véve az 1964. évi teljesítést illetve elmaradást, 1965-ben mintegy 130 millió forintnyi beruházásra volt szükség. Azonban előreláthatóan mindössze 43 millió állt rendelkezésre. Ez lényegében csak az 1964-ben beindult és folyamatban lévő beruházások befejezéséhez tűnt elégnek.

A kritikus helyzetben a Gazdasági Bizottság lépett közben. 10.232/1964. sz. határozatában utasította az Országos Tervhivatalt, hogy adjon az OIH részére 126 millió forint beruházási hitelt campinghelyek létesítéséhez, a Belkereskedelmi Minisztérium részére pedig 50 millió forintot kereskedelmi hálózatfejlesztésre. Továbbá kötelezte az OT elnökét, a pénzügy- és építésügyi minisztert, hogy biztosítsák a központi keretből a létesítmények tervezéséhez és kivitelezéséhez szükséges kapacitást.⁷⁶⁹ A GB tehát az Országos Idegenforgalmi Hivatalnak „adott igazat,” úgy tűnt, hogy a szektor értéke valóban megváltozott.⁷⁷⁰

Ennek ellenére 1965-ben, amikor a Politikai Bizottság napirendjére tűzte az idegenforgalom helyzetét, az illetékesek kínos kérdésekkel szembesültek. A pártközpont képtelen volt tisztázni, hogy az ötéves terv alatt 15 000-re emelkedő szállodai férőhelyek, valamint 61 000-re növekvő camping helyek valójában milyen költségigényeket támasztanak, illetve az anyagi fedezet mennyiben áll rendelkezésre. Egyesek 1,5 milliárd forintos szükségletet emlegettek, de felbukkant négymilliárdos összeg is.⁷⁷¹ Ugyanakkor a beruházó Belkereskedelmi Minisztériumban mindössze 800 millió forint biztosításáról tudtak az ötéves terv vonatkozásában. Az egy éve beígért 10 000 szállodai férőhelyből pedig a legjobb esetben 7500 férőhely megvalósítását látták lehetségesnek. Ráadásul az 1967 év végéig tervezett 3000 férőhely megvalósulása még mindig veszélyben forgott.⁷⁷²

⁷⁶⁹ MOL-M-KS 288. f. 23/1964/22. ö. e. Államgazdasági Osztály: A Gazdasági Bizottság 10.232/1964. sz. Határozata az idegenforgalom legsürgősebb feladatairól. 1964. október 3.

⁷⁷⁰ Az ország devizamérlegének további romlásával érezhetően módosult, egyre realistábbá vált a gazdaságpolitikai szemlélet. Lásd: *Földes Gy.*: Az eladósodás i. m. 39. *Pető I. – Szakács S.*: A hazai gazdaság négy évtizede i. m. 425-427. *Berend T. I.*: Gazdasági útkeresés i. m. 177-179. (Lásd továbbá a 4. számú dokumentumot.)

⁷⁷¹ Ez utóbbi tétel a GB által jóváhagyott fejlesztési programon felül merült fel, és a hotelkapacitás harmincezerre növelését eredményezte volna. Azt azonban már nem sikerült kideríteni, hogy a korábbiaknál jóval nagyobb kiadás pontosan milyen beruházásokat biztosítana. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Feljegyzés Párdi Imrének az idegenforgalom fejlesztéséről. 1965. május 18. Valamint: MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Feljegyzés Nyers Rezső részére. 1965. május 24.

⁷⁷² Elképzelhetőnek tűnt tehát, hogy a szállodaépítések – az idegenforgalom pozícióit megerősítő párthatározatok ellenére –, megint csak a tervezési anomáliák áldozatául esnek. MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Válasz Rév Lajosnak az idegenforgalom fejlesztéséről. 1965. május 19.

Ezen kívül az érvényben lévő fejlesztési koncepció helyességét egyre inkább megkérdőjelezték az idény elnyújtására vonatkozó javaslatok.⁷⁷³ Felvetődött, hogy a források egy részét mégis egész évben üzemeltethető, külföldiek fogadására alkalmas, gyógy- és üdülőszállókra kellene fordítani.⁷⁷⁴ A Belkereskedelmi Minisztérium azonban nem osztotta a nézetet. A tárcánál a nagyobb arányú állandó jellegű férőhelybővítés tervét – az idénykapacitás biztos nyári kihasználtságával összefüggően – bizonytalan megtérülésű, felesleges kockázatot vállaló elképzelésnek értékelték.⁷⁷⁵ Az előző év tapasztalatai tehát hiába mutattak rá a forgalomkoncentráció oldásának szükségességére, egyesek ragaszkodtak a mennyiségi növekedést előtérbe helyező állásponthoz.⁷⁷⁶ Ilyen előzmények után lássuk hogyan vélekedett a kérdéssel a PB, illetve Kádár János.

„Azt is látják, hogy túl nagy bécsi-szeletet adunk. Szinte lelóg a tányérról”

A Politikai Bizottság 1965. július 20-án tárgyalta meg az idegenforgalom helyzetét, valamint fejlesztésének elveit taglaló előterjesztést.⁷⁷⁷ Számos felszólalás jellemzően a szektor devizagazdálkodásban játszott szerepét firtatta. Kádár János és Biszku Béla például egyaránt az iránt érdeklődött, ténylegesen mekkora haszonnal jár a megnövekedett forgalom? Nyers Rezső reagálásában elismerte, ezzel kapcsolatban nem állnak rendelkezésre pontos adatok, mivel csak a devizát tudják mérni, ezen túl azonban „bonyolult gyűrűzései vannak az idegenforgalomnak.” Az eltelt három év fejlődését mindenképpen jelentősnek kell értékelni –

⁷⁷³ MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály - Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak. Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélnyomtatás helyzete. 1965. július 13.

⁷⁷⁴ MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Az idegenforgalom helyzete, fejlesztése. Az útlevélnyomtatás helyzete. 1965. július 5.

⁷⁷⁵ A Balatonnál még a SZOT üdülők kihasználása sem biztosított szezonon kívül – jegyezték meg. MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Feljegyzés Nyers Rezső részére. 1965. május 24. Illetve: MOL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ö. e. Államgazdasági Bizottság: Észrevétel az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének elveiről készült jelentéshez. 1965. július 5.

⁷⁷⁶ Így amikor a sajtó hírül adta, hogy Balatonarácson az ország addigi legnagyobb üdülőszállója fog felépülni, hiába figyelmeztettek a szakemberek az egész éves üzemeltetés fontosságára. „A Balaton fejlesztésének kezdeti időszakában, jónéhány évvel ezelőtt, valóban helyes volt elsősorban idényszállókat építeni, hiszen a Balaton nyári idegenforgalmának kellett méltó helyet teremteni. Most azonban, amikor már nagyobb szálloda-építési program kezdetén állunk, s ennek mintegy negyven százaléka a tó partján fog felépülni, itt az ideje, hogy olyan szállodákat létesítsünk, amelyek megteremtik a téli üdültetés lehetőségeit is.” Persze ahhoz, hogy a vendégek ne csak nyáron keressék fel a Balatont, a megfelelő szálláshelyeken túl sokkal többre, szemléletváltásra, új turisztikai koncepcióra lett volna szükség – tesszük hozzá. Lásd: Óriás üdülő-szálló épül Balatonarácson. Középdunántúli Napló, 1965. június 24. Idegenforgalom-egész évben. A szakember véleménye az építendő füredi szálló létesítéséről. Középdunántúli Napló, 1965. augusztus 29. (Lásd továbbá a 8. számú képet.)

⁷⁷⁷ A jelentés, illetve a PB tagok észrevételeinek azon részei, melyek nem kapcsolódnak közvetlenül a turizmusfejlesztés ügyéhez a következő fejezetben találhatóak. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. Politikai Bizottság: Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevélnyomtatás helyzetéről. 1965. július 20.

tette hozzá.⁷⁷⁸ Ugyanakkor előadta, hogy a „romantikus nézeteket” valló „idegenforgalmi elvtársakkal” szemben, akik a turizmus támogatását „honmentésnek” tekintik és teljesíthetetlen követelésekkel állnak elő, fel kell lépni. Nemes Dezső egyszerűen túlzottnak tartotta az idegenforgalom körüli mizériát, nem lehet a külföldi turisták érkezését úgy beállítani, mintha ettől függne az ország sorsa – jegyezte meg.⁷⁷⁹

Ami a szállodafejlesztéseket illeti Kádár az iránt érdeklődött, mit jelent, hogy 1965-ben a hotelkapacitás nem növekedett? Nem épült olyan férőhely, ami üzembe lépett volna, vagy valami kiesett? Nyers Rezső ehhez hozzáfűzte, hogy értesülései szerint sincs minden rendben a beruházási programmal. Bár a Gazdasági Bizottság elfogadott egy 7500 szállodai férőhelyre vonatkozó javaslatot, lehet, hogy a keretösszezből csak 6000-et tudnak kihozni, mert tudomása szerint csak reprezentatív szállodákra törekszenek. Kifejtette, hogy a rendelkezésre álló forrásokból meg kellene valósítani a tervezett 7500-as kapacitásbővülést, akár úgy, hogy az első-, másodosztályú szobák mellett harmadosztályú közös fürdővel rendelkező férőhelyek létesülnek. Ugyanakkor Nyers ellentmondva önmagának más helyütt arról beszélt, hogy a továbbiakban az utasforgalom gyarapítása helyett a bevételek fokozását kell elsődlegesnek tekinteni.

Ajtai Miklós az Országos Tervhivatal elnöke egyértelműen a minőségi fejlesztések mellett szállt síkra. Jóllehet a gyógyszállók létesítése, a „luxusabb” kivitel emeli a költségeket, a ráfordítások a devizabevételek növekedésével meg fognak térülni – nyugtatta meg a kedélyeket. Sebes Sándor belkereskedelmi miniszterhelyettes ennek kapcsán elmondta, valóban felmerült, ne a számszerűsége törekedjenek, hanem a minőségre és esetleg lassabban fejlesszenek. A Gazdasági Bizottság 7510 férőhelyről szóló határozata azonban önmagában is csak komótos előrehaladást biztosít. Ráadásul források hiányában még ennyi sem fog megvalósulni, mivel a Tervhivatal 800 millióban jelölte meg a keretet, miközben a fejlesztések körülbelül 1,7 milliárd forintos beruházást igényelnének. Végül Sebes arra figyelmeztetett, ha a gazdaságpolitikai vezetés rendelkezése ezúttal sem realizálódik, az a

⁷⁷⁸ Nem a bejövő huszonöt millió devizaforintot tartotta a szektor igazi pozitívumának, hanem, hogy a dollárt, rubelt olcsóbban termeli ki, mint az áruexport. Emellett a vendégek magyarokétól eltérő fogyasztási struktúrájából az államnak nagyobb jövedelme származik, végül, ha egy nemzetközi tárgyaláson Magyarország ázsioja jó, abban szerepe van az idegenforgalomnak is – fejtegette. Uo.

⁷⁷⁹ Helyes lenne, ha „felszámolnánk azt a rendkívüli, túlzott hajbókolást, ami a nyugati emberek előtt van. Normális propaganda kell. De ami most van, az hasraesés” – szögezte le.

turizmussal kapcsolatos párthatározatokat hiteltelenné teszi, az addigi erőfeszítéseket jelentős mértékben lejárátja.

Az ülésen elhangzottakat végül Kádár foglalta össze.⁷⁸⁰ Szerinte abban mindenki egyetértett, hogy az idegenforgalom fejlesztése politikailag és gazdaságilag egyaránt hasznos. Egyes kérdésekben azonban további tájékozódást, konkrétan kidolgozott tennivalókat tartott szükségesnek. Ezért egy új, a Politikai Bizottság vagy a Minisztertanács elé terjesztendő jelentést kért, amelyben megmutatkozik, „hogymég eddig mi volt jó és a továbbiakban mit akarunk.” Az illetékeseknek el kell döntenük mely kategóriában, milyen utasokat, mekkora részarányban akarnak Magyarországon látni, a fejlesztéseket pedig ez határozza meg – tette hozzá.⁷⁸¹

Kádár, jóllehet látszólag az apparátusra bízta a turizmusfejlesztés alapkérdéseinek eldöntését, rögtön meghatározta kötelező elvárásait. „Ez azt jelenti, hogy kell nagyon komoly pénzt fizető emberekre is bázírozni [...] azonkívül bizonyos meghatározott kereten belül kell lehetőséget biztosítani olcsó turizmusra is, de hogy mennyi az arány, azt nekünk kell meghatározni.” Egyetértett Kállai Gyula azon véleményével, hogy Magyarországra nem a leggazdagabbak érkeznek, amit szintén mérlegelni kell. A rá jellemző egyszerűséggel kijelentette: „A nyugatiak azt is látják, hogy Magyarországon potom áron lehet üdülni. Azt is látják, hogy túl nagy bécsi-szeletet adunk. Szinte lelóg a tényérről.”⁷⁸²

Kádár kinyilatkozása formálódó rendszere sajátos, szűk látókörű pragmatizmusáról árulkodott.⁷⁸³ Összességében pedig az idézett hozzászólások azt tanúsították, hogy a pártvezetés – információ- és ismerethiánya folytán – nem volt tisztában az idegenforgalom kibontakozása előtt tornyosuló akadályokkal, ennek következtében a fejlődés feltételrendszerének biztosítását sem tekintette feladatának. Az érintett párt- és állami apparátus viszont – magas szinten jóváhagyott, konzisztens turizmuspolitika hiányában –

⁷⁸⁰ Ebben az időszakban egyértelműen kezében tartotta a vezető testületeket. Hozzászólásai szinte minden esetben összeesengtek a határozatok szövegeivel, ez érzékelhető ezen anyag kapcsán is. Lásd: *Huszár Tibor: Kádár János politikai életrajza I-II. Bp., 2003. II. 106-107.*

⁷⁸¹ MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. Politikai Bizottság: Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevétkiadás helyzetéről. 1965. július 20.

⁷⁸² Uo.

⁷⁸³ Az első titkár, mint oly sok kérdésben, ez úttal is a mindenből egy kicsit álláspont sajátos középútját képviselte. Lásd pl.: *Liska Tibor: Antioroslán. Bp., 1990. 38. Továbbá: Lengyel László: Korunkba zárva. Bp., 1994. 159-161.*

ugyancsak képtelen volt a szektor képviselését megfelelő módon ellátni. Mindez végső soron oda vezetett, hogy a rendszer egyik alaptételének tekintett tervszerűség a turizmusfejlesztés vonatkozásában szinte semmilyen tekintetben nem teljesült.⁷⁸⁴

⁷⁸⁴ Lásd: *Liska T.*: Antioroslán i. m. 13.

Az idegenforgalom kérdése és a Politikai Bizottság

Korábban már érintettük, hogy a sztálinista diktatúra magyarországi kiépülésével az idegenforgalom problémája lényegében lekerült a pártvezetés napirendjéről. A Sztálin halálát követően meginduló útkeresés e tekintetben is változást hozott, azonban a nyitott kérdések többségének tisztázása a Kádár-korszakra maradt. 1956-ot követően a vezetést a gazdasági és politikai kényszer egyaránt a turizmus fejlesztésére készítette. Az aktív és passzív forgalom engedélyezése a Rákosi-korszak izolációhoz szokott politikai garnitúrája számára komoly kihívást jelentett. Az új körülményekhez való alkalmazkodás megkövetelte a korábbi politikai gyakorlat átértelmezését, bizonyos ideológiai tételek felülbírálatát. Ezt figyelembe véve nem meglepő, hogy az idegenforgalom kérdése többnyire a határok megnyitása, a vízum- és útlevel-politika kapcsán ideológiai, állambiztonsági, biztonságpolitikai problémaként került a PB elé.⁷⁸⁵ De az eszmei-politikai érvek rendszerint akkor is előkerültek, amikor a turizmus gazdasági vonatkozásait tárgyalták.

Vízumpolitika a békés egymás mellett élés jegyében 1958-1963

A Brüsszeli Világkiállítás

Az 1956-os forradalom leverését követően az új rezsim az októberi események ellenforradalommal minősítésének⁷⁸⁶ logikus következményeként – szakítva a megelőző időszak óvatos kezdeményezéseivel – az ötvenes évek első felében alkalmazott szabályokhoz tért vissza.⁷⁸⁷ A retorzió időszaka azonban a vártnál rövidebb ideig tartott. A gyors

⁷⁸⁵ Az útlevel- és vízumrendészet körén belül elsősorban az utóbbival foglalkozunk, mivel a nemzetközi aktív turizmust alakító állásfoglalások értelemszerűen alapvetően a vízumkérdés vonatkozásában fogalmazódtak meg. Persze a be- és kiutazások szabályozása több ponton összefügg egymással, jellemző módon a BM és a PB illetékesei is rendszerint együtt tárgyalták őket.

⁷⁸⁶ Az „ellenforradalomnak” a MSZMP ideiglenes Központi Bizottsága 1956. decemberi határozatában meghatározott okai között négyből három valamilyen formában érintette a külföldön tartózkodó ellenség diverzióját. (Nagy Imre és társai revizionista összeskűvése, mely az imperialisták szövetségére támaszkodott; Horthy-fasiszta és magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom, melynek fő erői Nyugat-Németországban szervezkedtek; a nemzetközi imperializmus külön is kiemelt agressziója.) E magyarázatok egybecsengtek a korábban hangoztatott ideológiai tétellel, miszerint az imperializmus és a vele szövetkezett erők a szocializmus megdöntésére törnek. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. Bp., Kossuth, 1964. 13-16.

⁷⁸⁷ A hidegháborús pszichózisában érvényesített útlevel- és vízumszabályozásban, a határforgalom ellenőrzésében az ötvenes évek derekától jelentek meg az olvadás jelei. Az októberi eseményeket követően

konszolidáció eredményeképpen már 1957-ben kezdeményezések történtek a beutazási feltételek javítására, például a vízumkiadási határidők csökkentésére. Az önmérséklet jellemzően a tőkés idegenforgalom érdekeit kívánta szolgálni, míg a kiutazások tekintetében továbbra is messzemenő szigor érvényesült.⁷⁸⁸

Az ideológiai elvekkel szembenő, a nyugati turistáknak kedvező differenciálás nem csak az apparátusban okozhatott zavart, hanem a diffúz, alakulófélben lévő vezetésben ugyancsak több kérdést vethetett fel. A Kádár-rendszer ezen kezdeti időszakának nyitással, illetve idegenforgalommal kapcsolatos nézeteit hűen tükrözik a PB 1958. február 4-i ülésén, a brüsszeli világkiállításon való magyar részvétel kapcsán elhangzott vélemények.

Az 1958. április 17-től október 26-ig megrendezésre kerülő eseményben a békés egymás mellett élést nem régóta hirdető szocialista tábor a nyugati politikai, külkereskedelmi-üzleti kapcsolatok szélesítésének lehetőségét látta.⁷⁸⁹ Az alkalom különös jelentőséggel bírt az 1956 történéseit a nemzetközi közvéleménnyel feledtetni igyekvő, egyúttal devizabételi lehetőségek után kutató Magyarország számára.⁷⁹⁰

E célkitűzések elérésében jó szolgálatot tehetett az idegenforgalmi propaganda. Az ország iránti érdeklődés felkeltése érdekében az IBUSZ saját irodával készült, a Belkereskedelmi Minisztérium pedig a hazai gasztronómia népszerűsítése és nem mellékesen a kiállítás költségeinek visszatérülése érdekében magyar vendéglő üzemeltetését vette tervbe.⁷⁹¹

A várható előnyök ellenére a PB több tagja nemtetszésének adott hangot a részvételi tervek kapcsán. Egyesek disszidensek provokációjától tartottak (Nemes Dezső), mások attól, hogy a nyugatnak tett engedmények, a gazdasági szempont érvényesülése megalkuváshoz vezethet

azonban a bevezetett enyhítések visszavonásra kerültek. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok* i. m. 12-29., 48-53.

⁷⁸⁸ *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok* i. m. 27-28., 54.

⁷⁸⁹ MOL-M-KS 288. f. 5/64. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1958. február 4-i üléséről. Tájékoztató jelentés a Brüsszeli Világkiállítás tervével kapcsolatban.

⁷⁹⁰ A világkiállításon való részvételről még a forradalmat megelőzően döntés született, az előkészületi munkák azonban megszakadtak. Ezt követően a Gazdasági Bizottság 1957. februári határozata a várható nehézségek ellenére a szereplés mellett tette le voksát. MOL-M-KS 288. f. 5/64. ö. e. PB. Külkereskedelmi Minisztérium: Előterjesztés a PB részére a Brüsszeli Világkiállítás tervével kapcsolatban. 1958. január 23.

⁷⁹¹ MOL-M-KS 288. f. 5/64. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1958. február 4-i üléséről. Tájékoztató jelentés a Brüsszeli Világkiállítás tervével kapcsolatban. MOL-M-KS 288. f. 5/64. ö. e. PB. Külkereskedelmi Minisztérium: Előterjesztés a PB részére a Brüsszeli Világkiállítás tervével kapcsolatban. 1958. január 23.

(Kállai Gyula, Aczél György).⁷⁹² A pártvezetés által megfogalmazott célok, és az ideológiai premisszák között feszülő ellentétre talán leginkább Marosán György hozzászólása világított rá: „[...] kezd ismét unalmassá válni, hogy újból csak a cigányzenéről, gatyáról, pruszlikról és a vendéglőről kezdenek bennünket ismerni. Nem igaz, hogy ez jellemző ránk. Ezért megy ki a könnyüipar, a nehézipar [...] Azt kell bemutatni, hogy a város helyrejött az ellenforradalom után, hogy vidámak az emberek és jobban élnek, öltözködnek, mint valaha.”⁷⁹³

A megfogalmazott aggályok, averziók ellenére végül mégiscsak felülkerekedett a pragmatizmus, lehetővé téve a magyar küldöttség sikeres szereplését. Ami a világkiállítás idegenforgalmi vonatkozásait illeti a vendéglő egyértelműen népszerű attrakciónak bizonyult, ezzel jelentős mértékben hozzájárult az ország iránti érdeklődés felkeltéséhez, nem mellesleg értékes devizabevételt biztosított. A felállított IBUSZ iroda szintén számottevő eredményeket ért el az idegenforgalmi propaganda terén. Ebben nagy segítségére volt, hogy a belügy hozzájárult a helyben igényelt vízumok 24 órán belüli rendelkezésre bocsátásához. Bár e lehetőséggel csak pár száz nyugati élt, a nemzetközi turizmus jövője szempontjából ez is lényeges előrelépést jelentett.⁷⁹⁴

A brüsszeli világkiállítás persze, ami a nyugati nyitást illeti, legfeljebb az út elejének volt tekinthető, mindazonáltal a pozitív tapasztalatok lehetőséget teremthettek az idegenforgalommal kapcsolatos kérdések felvetésére. Ettől az időszaktól, mint már korábban érintettük,⁷⁹⁵ az útlevíl- és vízumszabályozás terén egyaránt a liberalizálás irányába mutató kezdeményezések, illetve reformok indultak.

Ennek ellenére a hatvanas évekbe lépve a magyar rendelkezések merevsége – jóllehet a vízumpolitika terén tapasztalható volt némi enyhülés –, nyilvánvalóan az utasforgalom kibontakozásának egyik fő akadályát képezte.⁷⁹⁶ A bel- és külpolitikai tekintetben megváltozott helyzet, valamint az idegenforgalom fejlesztésének egyre erőteljesebben megfogalmazódó igénye egyaránt a kérdés újraszabályozását igényelte.⁷⁹⁷

⁷⁹² MOL-M-KS 288. f. 5/64. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1958. február 4-i üléséről. Tájékoztató jelentés a Brüsszeli Világkiállítás tervével kapcsolatban.

⁷⁹³ Kifejtette, ha a Politikai Bizottság közvetíti a szervezést végző elvtársak felé, hogy „politikai csatának kezeljék ezt a részvételt, és ők annak is kezelik, akkor nagyobb hiba nem fog előfordulni.” Uo.

⁷⁹⁴ Lásd: Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 57.

⁷⁹⁵ Lásd – a továbbiakban szintén – az Idegenforgalom a számok tükrében című fejezet vonatkozó részeit.

⁷⁹⁶ Lásd: Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 56-57.

⁷⁹⁷ Lásd: Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 58.

Nyitás vagy visszazárás

A Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszeréről szóló, a Belügyminisztérium Kollégiuma közreműködésével készített indítványt a Politikai Bizottság 1960. október 18-án tárgyalta.⁷⁹⁸ Az előterjesztés a nemzetközi, valamint a belpolitikai körülményekre, az ország gazdasági érdekeire hivatkozva nem csak lehetségesnek, hanem egyenesen szükségesnek minősítette az idejétmúlt szabályozás átalakítását.⁷⁹⁹ „Az idegenforgalom növelése politikai, gazdasági érdekeinek érvényesülésének elősegítése céljából a BM, a Külügyminisztérium, valamint az IBUSZ oldja meg, hogy 1961. március 15-től turisztika céljából beutazni kívánó külföldi állampolgárok a kérelem beérkezésétől számítva 24 óra alatt, hivatalos céllal történő beutazások esetében pedig – amennyiben meghívás van – 48 óra alatt kapjanak engedélyt” – szövegezték a javaslat.⁸⁰⁰

A Politikai Bizottság ülésén a téma vitáját Biszku Béla belügyminiszter nyitotta meg. Előbb ismertette miért volt indokolt a kérdést a pártvezetés elé vinni, majd nyomban kitért a belügy aggályaira. „Ahogyan szélesedik a kapitalista országokból legálisan beutazók száma, úgy használják ki az ellenséges hírszerző szervek ezt a lehetőséget. Ugyanis ha könnyebb bejönni a Magyar Népköztársaságba legálisan, útlevéllel, nem jönnek be a határon, az aknazáron keresztül.”⁸⁰¹ Rónai Sándor – a Biszku által elmondottakra reflektálva – túl korainak tartotta annak kimondását, hogy a vízumkérelmeket 24 órán belül elbírálják, mert az illetékesek ilyen rövid idő alatt nem tudják a megfelelő vizsgálatokat lefolytatni. „[...] A turisztikát illetően nem kell nekünk túlságosan messze elmenni” – tette hozzá.⁸⁰²

Marosán György szerint viszont az ellenforradalom után az elvtársak komoly változást értek el az idegenforgalom terén és tovább kell menni a megkezdett úton. A politikai helyzet ugyanis javul a világban, mindenfelé lehetővé válik a szabadabb mozgás. A különböző

⁷⁹⁸ Lásd: *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m.* 59.

⁷⁹⁹ MOL-M-KS 288. f. 5/205. ö. e. PB. KB Adminisztratív Osztály, Belügyminisztérium: Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Népköztársaság útlevél és vízumrendszerének néhány kérdéséről. 1960. október 10.

⁸⁰⁰ Egyúttal leszögezték, hogy az ügymenet gyorsítása ellenére kapitalista és jugoszláv relációban továbbra is a Belügyminisztérium adná ki a vízumot. Uo.

⁸⁰¹ MOL -M-KS 288. f. 5/205. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1960. október 18-án tartott üléséről.

⁸⁰² Biszku válaszában megnyugtatta Rónait, a belügynek elég a 24 óra, ha az illetékes kapitalista országban dolgozó konzul megkap egy listát azokról, akik beutazása nem kívánatos. Uo.

érdekeket e téren össze kell hangolni,⁸⁰³ ugyanakkor az elsődleges szempont az állam biztonsága kell, legyen „mert mennél szabadabbá tesszük az utat, annál nehezebb lesz az államvédelmet biztosítani.”⁸⁰⁴ Marosán véleményében hűen tükröződött a PB tagok állásfoglalásai mögött meghúzódó ellentmondás: a racionális érvek a nyitás mellett szóltak, a turistákra szüksége volt az országnak; a liberalizálás viszont a Rákosi-kor beidegződései szerint aggodalmat keltett. A PB ülése végül – a fenntartások ellenére – változtatás nélkül elfogadta az eléje terjesztett javaslatokat, és felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a megfogalmazottak figyelembe vétele alapján az útlevél- és vízumkiadás új szabályozásáról készítsen előterjesztést a minisztertanácsnak.⁸⁰⁵

A pártvezetés kedvező elvi döntése ellenére – mint láthattuk – számos, mindenekelőtt állambiztonsági vonatkozású kérdés maradt nyitva. A belügyi apparátus rövid időn belül elő is állt a veszélyekre figyelmeztető, további intézkedéseket sürgető tájékoztatóival.⁸⁰⁶ A BM véglegesített javaslatait a Politikai Bizottság 1961. február 7-én tartott ülése tárgyalta meg. A vonatkozó előterjesztés szerint bár az idegenforgalom fejlesztése hozzájárult az ország külföldi megítélésének javításához, a hidegháborús propaganda hazugságainak leleplezéséhez, teret nyitott az ellenséges aknamunka kibontakozásának, ami viszont politikai és adminisztratív ellenlépéseket igényel.⁸⁰⁷ Például a „turistaként, rokonlátogatóként beutazó

⁸⁰³ Uo.

⁸⁰⁴ Uo.

⁸⁰⁵ Emellett elrendelték egy olyan lista összeállítását, melyben szerepelnek azon külföldi állampolgárok, valamint emigráns és disszidens magyarok, akiknek beutazása nem kívánatos. A névjegyzéket a vízumkérelmek elbírálásának meggyorsítása érdekében a kapitalista országokban működő követségek rendelkezésére kellett bocsátani. MOL-M-KS 288. f. 5/205. ö. e. PB. KB Adminisztratív Osztály: A PB 1960. október 18-i ülésének határozata a Magyar Népköztársaság útlevél és vízumrendszerének néhány kérdéséről. 1960. október 21.

⁸⁰⁶ A E feljegyzések szerint az imperialista hírszerzés céljai szolgálatába állította a turisztikai kapcsolatokat. Számos beutazó kapitalista, jugoszláv állampolgár érdeklődik politikai, gazdasági, katonai adatok iránt. Sok esetben katonai és ipari objektumokat fényképeznek. A rokonlátogatóknak, turistáknak kereskedőknek, szakembereknek álcázott ügynökök a gyanútlan magyar állampolgárokkal „jó viszony” kialakítása törekszenek, áldozatukat fecsegésre készítetik, tanulmányozzák, megkönyékezik. Ugyanakkor azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a külföldiek többsége nem ellenséges ügynök s pozitív tapasztalataik hozzájárulnak a szocializmus megismeréséhez. Ezért a helyes viselkedés „[...] ha éberségünk fejlesztése mellett bátran megmutatva vívmányainkat, nem tagadva a fejlődésünk nehézségeit sem, kiállunk szocialista meggyőződésünk mellett, s felvilágosítjuk vendégeinket, vagy vendéglátóinkat helytelen vagy ellenséges nézeteikre vonatkozóan.” MOL-M-KS 288. f. 22/1961/1. ö. e. Agitációs és Propaganda Osztály (APO): Tények és adatok az idegenforgalom területén végzett ellenséges aknamunka módszereiről.

⁸⁰⁷ Jóllehet a Belügyminisztérium 1958 óta több intézkedést hozott, ezek a növekvő forgalom mellett nem bizonyultak elégségesnek. Az illetékes szervek sem szervezetileg, sem módszereikben nem alkalmazkodtak megfelelően az új körülményekhez. A jelentés készítői súlyos hibákat tapasztaltak a ki- és beutazások intézése, a külföldi állampolgárok kísérése, tolmácsokkal ellátása, az államtitkok, fontos intézmények, objektumok védelme terén. Például: „Az elmúlt hetekben, a Dunai Vasműben a KGST-hez tartozó országok képviselői tanulmányoztak és megvitattak egy fontos találmányt. A tanácskozáson résztvevő szovjet delegátusok figyeltek fel arra, hogy a tanácskozáson jelen van két osztrák mérnök is, akiket a gyár főmérnöke hívott meg.” Vagy előfordult, hogy „[...] a Központi Fizikai Kutató Intézetben egy belga állampolgár kíséret és ellenőrzés nélkül

kapitalista állampolgároknak adandó vízumokban meg kell határozni azt a várost, vagy járást, amelyeket ők kértek meglátogatni, és amelyet engedélyeztek számukra. Csak kivételes esetekben kell a vízumot kiterjeszteni az egész országra. (Ez nem tér el a szocialista, valamint a kapitalista országokban alkalmazott gyakorlattól.)”⁸⁰⁸

A napirendi pontot előterjesztő Biszku Béla a megoldásra váró probléma lényegét a következőképpen foglalta össze. A kapitalista országokból érkező külföldi állampolgárok száma úgy megnőtt, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel már nem lehet kiszűrni az ellenséges elemeket, ugyanakkor olyan intézkedésekre lenne szükség, melyek nem veszik el a beutazók kedvét.⁸⁰⁹

Marosán György megadva a vita alaphangját határozottan kijelentette: „itt szűrni kell!” A kérdést „anélkül, hogy pánikot keltetnénk, lármáznánk” meg kell oldani.⁸¹⁰ Később álláspontját bővebben kifejtette. „Az ellenforradalom után, ismert politikai okoknál fogva Magyarországon ezen a területen széleskörű lazulás következett be. S mikor 1957-58-ban ezen a vonalon új módszereket kezdtünk alkalmazni – s ezek nem is rosszak – nem gondoltunk arra, hogy 1960-ban mi következik be nemzetközileg és magyar síkon egyaránt. [...] Engem is izgat, hogy az idegenforgalmunk nagy lesz, vagy sem. Minél nagyobb lesz azonban az idegenforgalmunk, annál bonyolultabb lesz a munka ezen a téren. Tehát rendet kell itt csinálni.” Marosán nem csak az ellenséges tevékenységgel kapcsolatos társadalmi felvilágosító munkát hiányolta, hanem adminisztratív korlátozások bevezetését is szükségesnek tartotta. Más népi demokratikus országokban meghatározott területekre szól a vízum, és ennek bevezetését hazánkban is meg kell fontolni – jegyezte meg. Ragaszkodni kell a vízumkiadás bizonyos feltételeihez, persze „ez egy igen kényes, bonyolult kérdés” – tette hozzá.

Kiss Károly szintén határozott fellépést, hatékonyabb védekezést tartott szükségesnek. Megjegyezte, a Szovjetunió szintén fejleszti az idegenforgalmat, de sokkal szigorúbban vesz

szabadon járt-kelt a laboratóriumban és az Intézet más fontos területein.”MOL-M-KS 288. f. 5/221. ő. e. PB. Belügyminisztérium, Adminisztratív Osztály: Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre. 1961. január 24.

⁸⁰⁸ Uo.

⁸⁰⁹ MOL-M-KS 288. f. 5/221. ő. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-én tartott üléséről. Javaslat a kapitalista országokból beutazókkal kapcsolatban.

⁸¹⁰ Uo.

bizonyos dolgokat, mint Magyarország, meghatározott területekre például nem mehet be turista. Azon véleményének is hangot adott, hogy a vízumkiadás idejének 24 órára csökkentése veszélyezteti az ország biztonságát, ennyi idő alatt épp, hogy végig tudnak menni „azon a bizonyos névsoron.” Komócsin Zoltán egyetértve az előtte szólókkal, szintén indokoltnak vélte annak meghatározását, hogy hova lehet beutazni.

Több PB tag azonban más álláspontot képviselt. Szirmai István a BM javaslatainak többségét egyértelműen elutasította. A beutazási engedélyek körében végrehajtandó szigorítást kifejezetten veszedelemnek tartotta. „Megindult Magyarországra a turistaforgalom, ez jó dolog – s már akkor is, mikor megindítottuk, számoltunk azzal, hogy ilyen veszélyekkel jár, s máris be akarunk vezetni ilyen általános korlátozásokat – vízum stb. – és ez ilyen kis országra, mint Magyarország nagyon visszahat.”⁸¹¹ A felvetett problémák megoldására árnyaltabb módszereket, a társadalmi felvilágosító munkát, az éberségre nevelés erősítését ajánlotta. Emellett elegendőnek tartotta azon területek lezárását, ahol katonai objektumok vannak.

Nemes Dezső ugyancsak helytelenítette az előterjesztés több pontját. „Finomabb módszerekkel kellene ezt a munkát csinálni” – jegyzete meg. A vízumkérelmekkel kapcsolatos megszorítások a kémgondot nem oldják meg, azonban a turistákra gyakorolt „politikai hatást lerontjuk.” Kállai Gyula sem értett egyet azzal, hogy az útlevélben, vízumban jelöljék meg a külföldiek által látogatható területeket. Ehelyett egyszerűen ki kell jelölni azokat az üzemeket, ahová idegen nem léphet be. A kapitalista állampolgárok többsége pozitív tapasztalatokkal tér haza, nem utolsósorban azért, mert nem ütközik olyan korlátozásokba, amikkel nyugaton rémisztgették őket. Véleménye szerint a védekezés legjobb eszköze a belügyi szervek munkájának megerősítése.⁸¹² Münnich Ferenc hasonlóképpen – a vízumkiadásnál érvényesítendő adminisztratív korlátozások helyett – a közvélemény, az érintett szervek nagyobb éberségre nevelését, a titkos területek idegenektől elzárását, a

⁸¹¹ Rámutatott arra, hogy a vízum területi korlátozása Magyarország méretéből adódóan is képtelenség. Mert, ha a beutazási engedély csak Budapestre szól, az ország akkor is ki van téve minden biztonsági kockázatnak. Itt található az ipar 50 százaléka, az atomfizikai kutatóintézet, a turistákat pedig mégsem lehet kitiltani a fővárosból. Uo.

⁸¹² Hasonlóképpen foglalt állást Gáspár Sándor, amikor arra utalt, hogy a BM-nek vannak eszközei a problémák kezelésére. „Például, mikor az osztrák-magyar mérkőzés volt, akkor a Belker utcai depókat állított fel, ahol gyümölcsöt, italt árúsítottak. Meg lehetne azt csinálni, hogy megfelelő párt segítséggel, az ilyen helyeken a Belügy ott legyen.” Bár erről a továbbiakban nem esett szó, Gáspár Sándor valószínűleg nyitott kapukat döngetett. Uo.

Belügyminisztérium megerősítését tartotta helyes megoldásnak. Egyetértve Szirmai, Nemes, Kállai álláspontjával a felvetett kérdéseket az elért eredmények kockáztatása nélkül kívánta rendezni.⁸¹³

A politikai bizottság tagjai abban látszólag egyetértettek, hogy az idegenforgalom megindítása politikailag helyes döntés volt, illetve, hogy a problémákat körültekintéssel kell megoldani. A tekintetben azonban már hiányzott a konszenzus, hol húzódik a megengedhető kockázatvállalás és az állam biztonságát veszélyeztető szabadosság határa, milyen jellegű és súlyú intézkedések szükségesek. A felvilágosító munkát, a közvélemény nevelését lényegében mindenki helyeselte, az adminisztratív jellegű korlátozások tekintetében azonban lényegesen eltértek az álláspontok. A Politikai Bizottság végül köztes megoldásként akként rendelkezett, hogy az anyagot a vitában elhangzott észrevételek alapján dolgozzák át, majd jóváhagyás végett terjesszék Kádár János és Marosán György elé.⁸¹⁴

E módosított határozattervezet mintegy alapelveként lefektette: „olyan intézkedéseket kell tenni, hogy a becsületes szándékú magyar és külföldi állampolgárok zaklatását ne eredményezzék.” Ennek ellenére az átalakított dokumentum továbbra is tartalmazta a vízumkorlátozás javaslatát.⁸¹⁵ Az inkriminált elképzelés azonban a BM igyekezete ellenére sem került megvalósításra. Valószínűleg sem a vezetés többsége, sem Kádár nem kívánta az addig elért politikai és gazdasági eredményeket kétséges politikai kimenetelű megszorításokkal kockáztatni.

Az adminisztratív korlátozások bevezetése elmaradt, ugyanakkor a minisztertanács 1961. március 23-i döntése a vízumkiadás határidejére az 1960. októberében jóváhagyott tervezettel szemben nem 24, hanem 72 órás időtartalmat javasolt.⁸¹⁶ A kérelmek elbírálási idejének az eredeti elképzelésekhez képesti meghosszabbítása jóllehet megnyugtatóan hathatott az

⁸¹³ „Ha több a turista, több a kém is – ez kétségtelen. [De] Mi arra törekszünk, hogy minél többen utazzanak be az országba, legyen valutáris bevételünk” – emlékeztetett. Uo.

⁸¹⁴ Továbbá utasították a Belügyminisztériumot és a KB Agitációs és Propaganda Osztályát annak kidolgozására, hogy az agitáció a jövőben milyen formában foglalkozzon a felmerült kérdésekkel. Uo.

⁸¹⁵ Ezen kívül többek között felhatalmazást kívánt adni a belügyminiszternek, hogy az érintettekkel együttműködve a fontosnak minősített üzemek és katonai objektumok megközelítését korlátozó, illetve tiltó intézkedéseket hozzon, valamint – a vitában elhangzottaknak megfelelően – mindenekelőtt az éberség fokozása érdekében szükséges intézkedéseket tartalmazott. MOL-M-KS 288. f. 5/221. ő. e. PB. Belügyminisztérium, Adminisztratív Osztály: Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre. 1961. február 20.

⁸¹⁶ A három napos időtartam turistaút esetére vonatkozott. Hivatalos céllal történő beutazás esetében maradt a 48 órás határidő. Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 103.

aggodalmaskodókra, azt jelentette, hogy a beutazási engedélyekre továbbra is napokat kell várni, ami egyaránt csökkentette az új szabályozás politikai és a turisztikai propagandaértékét, valamint az ország idegenforgalmi versenypozíciót.⁸¹⁷

Ugyanakkor nem került sor a pár hónappal korábbi döntések elvi felülbírlására, a nyitás irányvonala minden politikai, állambiztonsági kétség ellenére érvényben maradt. A dogmatizmuson, az ideológiai doktrínákon, ha nehezen is felülkerekedtek a pragmatikus érvek. Így 1962-1963 folyamán a politikai enyhüléssel párhuzamosan tovább folytatózott az adminisztratív korlátozások gyengítése.⁸¹⁸

1964: A liberalizáció éve

Az 1964-es esztendő nem csak a már korábban tárgyalt okokból bizonyult a korszak idegenforgalma szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek, hanem azért is, mert sor került a vízumadási gyakorlat reformjára.⁸¹⁹ A kérdés napirendre vételét az év nyarán ugyanaz indokolta, mint 1960 őszén. A magyar szabályozás immár szocialista összevetésben is merevnek, idejétmúltnak és bürokratikusnak számított. Az 1961-ben célul kitűzött 72 órás vízumkiadási határidő nem valósult meg, a kérelmek elbírálása általában 6-8 napot vett igénybe, a tengerentúli országokból érkező igények esetében pedig még ennél is tovább tartott a procedura.⁸²⁰ Ez a helyzet a kibontakozó tömegturizmus igényeinek semmilyen tekintetben nem felelt meg, immár a fejlődés egyik fő akadályát képezte. Ennek megfelelően a Politikai Bizottság asztalára letett javaslat a beutazási engedélyek 72 órán belüli biztosítását, illetve bizonyos külképviseletek önálló vízumadási joggal való felruházását indítványozta.⁸²¹

⁸¹⁷ Ráadásul, mint látni fogjuk, a gyakorlatban a 72 órás határidő sem valósult meg. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 5/339. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1964. július 14-én tartott üléséről. Javaslat a vízumkiadás rendszerének módosítására.

⁸¹⁸ Ezekben az években az illetékesek jobb munkaszervezéssel, kisebb engedményekkel igyekeztek a vízumkérelmek intézését gyorsítani, egyszerűsíteni. Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 62-64., 103-104.

⁸¹⁹ Lásd: Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 104.

⁸²⁰ A vízumkérelmeket az illetékes magyar követségek a Külügyminisztériumon keresztül továbbították a BM KEOK Hivatalához, amely végül az engedélyt kiadta. MOL-M-KS 288. f. 5/339. ö. e. PB. Adminisztratív Osztály: Javaslat a Politikai Bizottságnak a vízumkiadás rendszerének módosítására. 1964. július 2.

⁸²¹ Az új ügymenet nem jelentené az ellenőrzés gyengülését, mert a követségeken elhelyezett tiltó névjegyzékek biztosítanák, hogy az abban szereplő egyének ne kapjanak beutazási engedélyt – tette hozzá a KB Adminisztratív osztálya által készített előterjesztés. Ez egyébként a BM Kollégiuma által kidolgozott anyagra épült, amiben azonban a fentiekén kívül szerepelt a jelentősebb határállomások 24 órás határidejű vízumadási joggal való felruházása is. MOL-M-KS 288. f. 5/339. ö. e. PB. Adminisztratív Osztály: Javaslat a Politikai Bizottságnak a

Ezúttal senki sem vitatta a kezdeményezések szükségességét és helyességét, sőt a témára reflektáló Nyers Rezső, Fehér Lajos és Kádár egyaránt radikálisabb intézkedések mellett szállt síkra. Az első felszólaló, Nyers rögtön az iránt érdeklődött miért csupán 72 órára csökkenthető a vízumkiadás ideje, nem lehetne ezt az időt tovább rövidíteni más baráti országok példája alapján?⁸²² „Számításba kell [...] venni, hogy a szomszéd országok, ahová az idegenforgalom áramlik nyugatról, kicsit messzebb mentek ennél. A határállomáson adnak ki vízumot 24 órán belül. A jugoszlávok messzebb mentek, a románok is a tőkésekkel szemben messzemenő engedményeket tesznek. Ez nekünk nagy konkurenciát jelent. Szükséges, hogy ezt még tovább vizsgáljuk, s a biztonsági követelmények szem előtt tartásával elérjük, hogy még gyorsabban adjuk ki a vízumot.”⁸²³ (Lásd a 3. számú dokumentumot.)

Ugyanezen az állásponton volt Kádár, aki lényegében megismételte Nyers gondolatait, azaz az előterjesztésben foglaltaknál radikálisabb lépéseket tartott szükségesnek.⁸²⁴ E szerint a nagy átmenő forgalmú határállomásokon lehessen belépési engedélyt kapni, valamint „minden magyar követségnek, amely íróasztallal rendelkezik, meg kellene adni a jogot, hogy bármely ország állampolgárának a turistavízumot adja ki 24 órán belül.”⁸²⁵ Kifejtette, hogy az idegenforgalom érdeke az illetékesektől gyorsabb és rugalmasabb munkát igényel.⁸²⁶ (Lásd a 3. számú dokumentumot.)

vízumkiadás rendszerének módosítására. 1964. július 2. Valamint: *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 104-105.*

⁸²² Benkei András válaszában elmondta a 72 óra átlag idő, ez általában megfelel a többi ország gyakorlatának. MOL-M-KS 288. f. 5/339. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1964. július 14-én tartott üléséről.

⁸²³ Ennek szellemében a KB gazdaságpolitikai titkára a 72 órás időtartam további mérséklésére, bizonyos határállomások vízumadási joggal való felruházására, valamint egyes követségek jogkörének kiterjesztésére tett javaslatot. Utóbbi tekintetben arra gondolt, hogy a külképviseletek ne csak a helyi állampolgároknak adhassanak beutazási engedélyt, hanem például a bécsi követség biztosíthasson vízumot a Magyarországra ellátogatni kívánó amerikaiak is. Uo.

⁸²⁴ Nyershez hasonlóan utalt arra, hogy a cseheknel, jugoszlávoknál, románoknál olyan intézkedések történtek, melyeket Magyarország sem hagyhat figyelmen kívül. „Tehát ha politikai szempontból úgys bele kell egyezni, hogy itt utazzanak át, legalább legyen meg ennek az anyagi előnye is.” Később még azt is megjegyezte: „[...] Miért kell, hogy Magyarország hátrányosabb helyzetben legyen, amikor ez bizonyos értelemben verseny is.” Uo.

⁸²⁵ „Miért mondom, hogy minden követségnek? Tegnap kaptam egy kanadai üzletembertől egy levelet, amelyben leírja, hogy a csehek kinyitották a kaput és már rohant is oda. Hozzánk is át akart jönni, de a prágai magyar követségen nem tudott vízumot kapni.” Majd hozzátette, ha Bukarestben évente van 400 amerikai, aki eljönne megnézni Magyarországot, és az ottani magyar követségen kér beutazási engedélyt, már megérte az intézkedés. Uo.

⁸²⁶ „Helyeslem a vízumok kategorizálását, és biztosítani kell, hogy ahol gyorsabban lehet kiadni, gyorsabban is adjuk ki. [...] A kiadásnál a turista vízum kiadása legyen a leggyorsabb, azután a rokonlátogatási vízum és így tovább.” Benkei András hozzáfűzésére reflektálva figyelmeztetett: „Az átlag itt nem érdekes, mert lehet 8 hét is, a fontos, hogy akinél érdekes, gyorsan kapja meg a vízumot.” Uo.

Ezek után a PB úgy határozott, hogy az előterjesztésben foglaltakat az elhangzott észrevételek alapján dolgozzák át, majd terjesszék ismét a pártvezetés elé. Ennek értelmében, a jövőben a beutazási engedélyt lehetőleg 72 óránál rövidebb idő alatt kellett kiadni, a követségek pedig felhatalmazást kaptak, hogy bármely ország állampolgárának 24 órán belül turista- és tranzitvízumot adjanak, amennyiben a kérelmező a követségen lévő tiltó névjegyzékben nem szerepelt.⁸²⁷ Az ezen elvek alapján kialakított rend 1964. október 1-jén lépett hatályba. Az új szabályozás a Politikai Bizottság útmutatásától annyiban tért el, hogy a határállomások vízumadási jogát is tartalmazta. A Kádár és Nyers által egyaránt támogatott intézkedésről a PB ülését követően a kormány döntött.⁸²⁸

A pártvezetés által jóváhagyott intézkedések úgy valósítottak meg minden korábbinál radikálisabb reformot, hogy ellenvélemények nem is hallatszottak. Ekkor úgy tűnt, hogy a pragmatikus megfontolások, az idegenforgalom érdekei győzedelmeskedtek a biztonságpolitikai, ideológiai kétségeken.⁸²⁹ Azonban alighogy életbeléptek az utasforgalom fokozását szolgáló, az ország kapuit szélesebbre táró rendelkezések Hruscsov megbukott. A Szovjetunióban történt őrsegváltás hatására Kádár gyakorlatias, alkalmanként konszenzuskereső politikai irányvonala elbizonytalanodott.

A fellazítás réme

Valóban nem kellett sokat várni, hogy a doktrinerek bázisának számító belügy a dogmatizmustól távolodó politika ellen támadást indítson saját terepén, az ideológia, állambiztonsági fronton. Persze az időközben megváltozott viszonyok között nem lehetett az ötvenes évek stílusához kritikátlanul visszatérni. Az ellenségkép meghatározásakor alkalmazkodni kellett a békés egymás mellett élés jelszávéhoz. Az új kulcsszó a fellazítás lett, mely szerint az imperialista erők belátva korábbi agressziójuk kudarcát, közvetlen katonai

⁸²⁷ Ezen kívül Kádár javaslata alapján előírták, hogy a névjegyzékeket minden hónapban vizsgálják felül, valamint az utasforgalom szempontjából fontos központokban – Bécsben és esetleg más városokban – ünnepnapokon is biztosítsanak a követségek vízumszolgálatot. A PB rendelkezései egyedül a határon való engedélykiadás jogát nem tartalmazták. Uo.

⁸²⁸ Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 105.

⁸²⁹ Az itt tárgyalt döntések elsősorban a tökéletes turizmust kívánták szolgálni. Ugyanakkor az időszakban – különböző államközi megállapodások eredményeként – a szocialista országok viszonylatában is jelentős enyhítések kerültek bevezetésre. Erről lásd az „Idegenforgalom a számok tükrében” című fejezetet.

eszközök alkalmazása nélkül, politikai, gazdasági, ideológia ráhatással igyekeznek a szocialista államokat szétzilálni, a kapitalista restaurációt előkészíteni.⁸³⁰ E koncepcióba tökéletesen beilleszthető volt a két szembenálló világrend között tömeges érintkezést megvalósító, egyúttal gazdasági kötelekeket elmélyítő nemzetközi turizmus. 1964-től tehát, a párton belüli nézetkülönbségek fokozódásával az idegenforgalom is a viták keresztútjába került.⁸³¹ Ennek megfelelően 1965-66-ban számtalan, az államrendet fenyegető veszélyről, az imperialista aknamunka növekedéséről szóló beszámoló született, a pártvezetés pedig több alkalommal foglalkozott a témával.

A Politikai Bizottság előtt 1965. július 20-án szerepelt ismét a turizmus kérdése. Egy nem sokkal az ülés előtt készült belügyminisztériumi helyzetelemzés megállapította, hogy bár a korábbi intézkedések megfelelőnek bizonyultak, az utasforgalom emelkedésével az ellenséges tevékenység fokozódott.⁸³² A nyugati hírszerző szervek kiterjedt információgyűjtést folytatnak,⁸³³ az ideológiai bomlasztás általánossá vált.⁸³⁴ A fellazító taktika közvetlen célja „az ország további liberalizálása.” A fenyegető veszély a párt újabb intézkedéseit, az állami, társadalmi szervek fokozott éberségét igényli.⁸³⁵ A PB végül nem az idézett anyagot tárgyalta, hanem egy másik jelentést, amit az Építési- és Közlekedési Osztály valamint az Adminisztratív Osztály együtt jegyzett. Ez az előterjesztés azonban elsősorban a szektor fejlesztésének kérdéseivel foglalkozott, az itt tárgyalt gondolatokat pedig mintegy mellékesen érintette.⁸³⁶

⁸³⁰ A korábbi cél tehát nem változott, csak a módszer és az eszköztár. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Bp., 1980. Fellazítás szócikk. Lásd továbbá: *Kiszely Gábor*: Állambiztonság 1956-1990. Bp., 2001. 241-252.

⁸³¹ A BM Kollégiuma 1964. novemberi ülése már e problémával foglalkozott, jöllehet az imperialista propaganda káros hatása ekkor még elsősorban a kiutazások kapcsán került szóba. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.*: A magyar úti okmányok i. m. 64-65.

⁸³² MOL-M-KS 288. f. 27/1965/5. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. Belügyminisztérium: Jelentés az idegenforgalommal kapcsolatos állambiztonsági tapasztalatokról. 1965. július 10.

⁸³³ Tömegesen igazítják el a beutazó tőkés állampolgárokat, hogy itt-tartózkodásuk során mire figyeljenek fel, milyen kérdések felől érdeklődjenek. A nyugatnémet és amerikai turistacsoportok tagjai közt igen sok az álcázott katonai személy. Esetenként fontos népgazdasági és más titkok jutnak illetéktelenek tudomására – állította a jelentés. Uo.

⁸³⁴ Sajtótermékeik nagy számban jutnak be az országba, a tőkés vendégek a nyugati életformát, gazdasági eredményeket dicsőítik. A magyar állampolgárokat külföldi ösztöndíjak, anyagi juttatások, ajándékok felajánlásával igyekeznek meggyőzni a kapitalizmus „előnyeiről,” „humanitásáról,” „demokratizmusáról.” Uo.

⁸³⁵ A BM illetékesei többek között további SZT. tisztek alkalmazását, aktívabb – az idegenforgalom veszélyeire figyelmeztető – felvilágosító munkát, támadó agitációs és propagandatevékenységet, a külföldi állampolgárok felelősségre vonását, visszatartó hatású ítéletek hozatalát javasolták. Uo.

⁸³⁶ Az anyag gazdaságpolitikai megállapításait, valamint a PB ülésén ennek kapcsán elhangzott hozzászólásokat lásd korábban. MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. PB. Építési- és Közlekedési Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentése a Politikai Bizottságnak: Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevelek kiadás helyzete. 1965. július 13.

A PB tagok közül Kállai Gyula és Biszku Béla hozta szóba a téma biztonságpolitikai relációit, jelezve, hogy e tekintetben is felmerültek megoldásra váró problémák. Nemes Dezső szerint a lakosság éberségre nevelése mellett „[...] még inkább segítene, ha idegenforgalmi propagandánkban felszámolnánk azt a rendkívüli, túlzott hajbókolást, ami a nyugati emberek előtt van.”⁸³⁷ Ezt követően Benkei András foglalta össze a BM tapasztalatait. Mondandójában kifejtette, ahogy szélesedik a kapcsolatfelvétel, úgy erősödik a nyugati hírszerzés tevékenysége. A beutazó turisták között az ellenség különféle kategóriái jelennek meg. Külön felhívta a figyelmet az amerikaiak részéről kialakult új irányzatra: „a beutazó turisták között elég sok a katonatiszt, másrészt papi csoportokat küldenek be, vagy pl. június 21-én 12 fős apáca csoport jött be. Meg is csodálják őket. Július 12-én három pap vezetésével 35 tagú turistacsoport látogatásáról, majd 30-40 fős amerikai szeminaristák utazásáról kaptunk jelentést. [...] s azt mondják nekik, nézzenek meg mindent, s próbáljanak informálódni. [...] Ők nem nagyon szégyenlősek: a Belügyminisztériumhoz fordultak kéréssel, magyarázzuk meg, hogyan lehetne missziós munkát végezniük.”⁸³⁸

Az utolsóként felszólaló Kádár Benkei felvetésére a következőképpen reagált: „Hogy jönnek az apácák? Nem szabad vízumot adni nekik. Meg kell mondani, hogy nálunk szerzetesrendek nincsenek, nálunk egyenruhás szerzetesek csoportosan nem vándorolhatnak. Ha külön-külön jönnek úgy bíráljuk el kérelmeiket, mint másokét. Akik ideküldik az apácákat, tudják, mit akarnak. Ezek nem a Budapest Táncpalotába mennek.”⁸³⁹ Ezen túl azonban a szóba hozott állambiztonsági, ideológiai kérdésekkel nem foglalkozott, amiből arra lehet következtetni, hogy újabb intézkedéseket nem tartott szükségesnek vagy időszerűnek.⁸⁴⁰

A PB határozata – erről már volt szó –, helyeselve a szektor fejlesztésére vonatkozó törekvéseket, felhívta az illetékeseket, hogy a vitában elhangzottak figyelembe vételével dolgozzanak ki egy a feladatokat jobban meghatározó anyagot, és azt terjesszék a

⁸³⁷ MOL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ö. e. Politikai Bizottság: Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevélnkiadás helyzetéről. 1965. július 20.

⁸³⁸ Uo.

⁸³⁹ Uo.

⁸⁴⁰ A vita lezárásaként javasolta, hogy a jelentést vegyék tudomásul, elismerve, hogy az idegenforgalom fejlődése politikai és gazdasági szempontból egyaránt hasznos. Kádárt az ülésen tett megnyilatkozásai alapján az ellenséges aknamunkánál sokkal jobban izgatta a passzív forgalommal járó devizakiáramlás. „A tőkés országok viszonylatában nem szabad elfogadni, hogy kétharmad annyi ember utazzon oda, mint amennyi ide utazik. Egyszerűen gazdasági nehézségek miatt, és nem politikai megfontolásból” – jelentette ki. Uo.

minisztertanács elé.⁸⁴¹ Látszólag tehát semmi nem utalt az idegenforgalom körül hamarosan kialakuló politikai hisztériára.

Dogmatikus fordulat, vagy mégsem?

Keresztútban az idegenforgalom

A nemzetközi turizmus problémája – bár nem önmagában, viszont már kifejezetten a fellazító propaganda kapcsán – 1965 novemberében került ismét a Politikai Bizottság tagjai elé.⁸⁴² A vita során – számos egyéb vonatkozású észrevételt követően – Cseterki Lajos érintette először az utasforgalommal összefüggő kérdéseket. Hozzászólásában kifejtette, hogy a szektor fejlődésével együtt járó negatív jelenségek ellenére az 1961-től folytatott politika alapvetően pozitívan értékelhető.⁸⁴³ Benkei András erre reflektálva, jöllehet látszólag egyetértett, számos kritikai megjegyzést tett. Mindenekelőtt helytelenítette azt a szemléletet, mely a békés egymás mellett élés jelszávára hivatkozva a turizmus területén elhanyagolja az osztályharcot. „Itt van az idegenforgalmi hivatal. Egy országban, ahol másfél millió ember mozog, össz egészében ez a hivatal nem gazdasági, hanem elsősorban politikai szerv. Egy párszor már a Politikai Bizottság is látta a behozott anyagok alapján, hogy nálunk az idegenforgalmi hivatal kimondottan gazdasági szerv [...] márpedig politikamentesen nem lehet idegenforgalmat csinálni.”⁸⁴⁴

Kádár hozzászólása kezdetén örömet fejezte ki, hogy a téma a PB elé került, amit nagyon időszerűnek tartott.⁸⁴⁵ Elismerte, hogy amikor új politikai irányvonalat kezdtek követni nem készültek fel a ki- és beutazások megszaporodásával járó következményekre, majd

⁸⁴¹ Uo.

⁸⁴² A témát tárgyaló jelentés az országba beutazó és „alaposan kioktatott” nyugatiak mellett növekvő veszélyforrásnak tekintette a hazalátogató emigránsokat, illetve ’56-os disszidenseket. MOL-M-KS 288. f. 5/1965./380. ö. e. PB. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító propagandájának néhány kérdéséről. 1965. november 17. Szintén megtalálható: MOL-M-KS 288. f. 22/1965./18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító propagandájának néhány kérdéséről. 1965. november 17.

⁸⁴³ MOL-M-KS 288. f. 5/1965./380. ö. e. A Politikai Bizottság 1965. november 23-i ülése. Jelentés az imperialisták fellazító propagandájának néhány kérdéséről és a disszidálásokkal kapcsolatos néhány problémáról.

⁸⁴⁴ Uo.

⁸⁴⁵ „Örülök annak, hogy végre ide került a kérdés, mert én egyike vagyok azoknak, akik másfél éve szorgalmaztuk, hogy tekintsük át ezt a kérdést, mert itt vannak megvizsgáltnivalók.” Uo.

csatlakozott a helyzet súlyosságát hangsúlyozó dogmatikus állásponthoz. „Szerintem ez elsősorban politikai kérdés és politikai eszközöket is kíván, ugyanakkor nekem – mindenki másnál inkább – az a véleményem, hogy több és határozottabb adminisztratív intézkedéseket is kell tenni. [...] Pl. az NSZK-val kapcsolatban csinálnék ilyent. Természetesen, ami kereskedelmi kapcsolatunk van az NSZK-val, az más kérdés, de nem volna baj, ha velük kapcsolatban az útlevel és vízumkérdést másképpen csinálnánk. Itt nincs szükség SS legényekre, és ott nagyon sötét dolgok történnek. Nem véletlen van az USA európai központja Frankfurtban.”⁸⁴⁶

A disszidensek hazalátogatása kapcsán szintén határozott véleménynek adott hangot. „Azt hiszem, mi helyesen jártunk el, ha a balsors sodorta embereket mégis csak magyaroknak tartottuk [...] Ha én válogathatnék, azt mondanám, tegyük lehetővé, hogy ha már kijutott és három évtizede nem volt itthon, jöjjön el, de szorgalmazni nem ezt a turistaforgalmat kell, hanem az amerikai állampolgárok turista útjait, akikkel nekünk olyan összeütközéseink nincsenek, mint a volt disszidensekkel. Néhány évvel ezelőtt én is szerveztem, hogy ilyen magyarok jöjjenek haza. De az hat évvel ezelőtt volt, amikor annak politikailag volt értelme. Most ne magyarokat szervezzenek. Az illető országok pénzes turistáit szervezzék, ha már kereskedelempolitikáról van szó, mert abból származik a politikailag is kevesebb komplikáció. Sajnos ez már IBUSZ-kérdés [...]”⁸⁴⁷

A markáns kinyilatkozások konklúziója végül mégis az lett, hogy a PB egyelőre ne határozzon alapvető kérdésekben, hanem azokat az illetékesek újból vizsgálják meg, és terjesszék ismét a pártvezetés elé.⁸⁴⁸ Az elhangzottak kapcsán felmerül a kérdés, vajon mi motiválta Kádár korábbiakhoz képest szokatlanul erélyes, egyúttal a realitások talajáról elrugaszkodó kommentárjait. Lehetséges, hogy állásfoglalása a pártvezetésen belüli pillanatnyi pozicionálást szolgálta, de az is elképzelhető, hogy valóban felülkerekedtek pragmatikus énjén az ideologikus attitűdök.

⁸⁴⁶ Majd kijelentései súlyát finomítva hozzátette: „Mi vagyunk olyan erkölcsi helyzetben, hogy egy sor adminisztratív intézkedést életbeléptethetünk, s ugyanakkor megmondhatjuk, hogy a lényegét nem csináljuk vissza, hanem folytatni akarjuk.” Uo.

⁸⁴⁷ Kádár felszólalása során, más helyütt szintén megjegyzéseket tett az IBUSZ munkájára (például a külföld felé szervezett turistautak kapcsán), tehát valószínűleg korántsem volt elégedett a vállalat tevékenységével. Uo.

⁸⁴⁸ Uo.

Mindenestre a párt első emberének megnyilatkozásai bátorítónak hathattak a turizmust egyébként is elsősorban ideológiai, biztonságpolitikai problémaként kezelő pártszervekre. Erről tanúskodnak a témával kapcsolatban ezt követően született tájékoztatók, javaslatok. Ezen 1966. elején kelt anyagokban közös volt, hogy – bár helyesnek és eredményesnek minősítették a békés egymás mellett élés politikáját – az idegenforgalmat egyértelműen a fellazítás egyik fő felelőseként tüntették fel.⁸⁴⁹ A szektor hibájaként rótták fel, hogy a politikai kérdések „valutaszerzési vagy egyéb valóságos, illetve vélt üzleti érdekeknek” rendelődnek alá, vagy, hogy túlzottan propagálják a nyugati turizmust.⁸⁵⁰ Különös veszélyforrásnak minősítették a Nyugat-Németországgal bonyolított utasforgalmat, és arra figyelmeztettek, hogy az új vízumrendszer és a BM nyilvántartásának hiányosságai nem teszik lehetővé a nyugatnémet állampolgárok megfelelő ellenőrzését.⁸⁵¹

Az előterjesztés tervezetek a felmerült hibák kiküszöbölésére erélyes korlátozó intézkedések bevezetését tartották szükségesnek. A nyugatnémet idegenforgalom kapcsán például a következő javaslat merült fel: „Nyugati idegenforgalmunk gazdasági érdekeink mellett fokozottabban érvényesítse politikai céljainkat. Politikai megfontolásokból fokozatosan csökkenteni kell a nyugatnémet beutazást és az NSZK-ba való kiutazást. Az ebből eredő devizakiesést – mivel idegenforgalmi vonatkozásban számunkra a legnagyobb valutatermelő ország az NSZK – más fejlett tőkés országokkal és a harmadik világ arra alkalmas országaival lebonyolított idegenforgalom növelése útján kell ellensúlyozni.”⁸⁵² A külföldön élő magyarok

⁸⁴⁹ Lásd: MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály, Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 11. Ugyanezen osztályok nevével fémjelvezve: MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 19. Illetve: MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedésekről. 1966. január. 26.

⁸⁵⁰ MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály, Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 19.

⁸⁵¹ Az 1965-ös évben, főleg nyugatnémet utazási irodák szervezésében, mintegy 1200 olyan személy járt Magyarországon, aki az NSZK-ban állomásozó megszálló hatóságok állományába tartozik, illetve ezek hozzátartozója – jegyezték meg. MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály, Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 19. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály, Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 11.

⁸⁵² Tekintettel arra, hogy az NSZK-val folyó idegenforgalomban Magyarország, Csehszlovákia, Bulgária és Jugoszlávia között erős konkurenciaharc mutatkozik, a Politikai Bizottság bízta meg az idegenforgalmat irányító párt és állami szerveket, hogy konzultáljanak a kérdéssel az említett országokkal – tették hozzá. MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály,

(emigránsok, rokonlátogatók) kapcsán indítványozták, hogy a Magyarok Világszövetsége és az idegenforgalmi szervek ne szorgalmazzák a hazalátogatást, továbbá „ne adjunk kedvezményes rokonlátogató vízumot a kitelepített sváboknak.”⁸⁵³ Végül a fellazítási törekvések hatástalanítása érdekében szükségesnek tartották a külföldieket fogadó szervek alkalmazottainak politikai szempontok szerinti szelektálását, képzését.⁸⁵⁴

Az idézetek megvalósítása azonban idegenforgalmunk ellehetetlenülését, gazdasági teljesítményének minimálisra csökkenését eredményezte volna. Aktív turizmusunk gerincét jellemzően a nyugatnémet vendégek, a hazalátogató emigránsok, disszidensek, rokonlátogatók adták. A politikai szempontoknak való megfelelési kényszer pedig újabb párthatározatok nélkül is komoly visszahúzó erőt jelentett a szakma számára.

A Politikai Bizottság 1966. február 1-jei ülésén végül megvitatott előterjesztés változat – jóllehet javaslatai valamelyest finomodtak – összhatását tekintve az imént vázolt dogmatikus álláspontot foglalta el.⁸⁵⁵ E szerint a NSZK-ban állomásozó megszálló erők katonai és polgári alkalmazottai, ezek hozzátartozói ne kaphassanak beutazási engedélyt. A nyugatnémet állampolgárok vízumot – más kapitalista országok állampolgáraitól eltérően – csak a Magyar Népköztársaság külképviseleti szervein keresztül igényelhessenek. A BM a beutazó disszidensek, kitelepített svábok tekintetében bátrabban éljen a kiutasítás lehetőségével, az ellenséges politikai magatartást tanúsítók ismételt belépését pedig akadályozza meg.⁸⁵⁶

Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 11.

⁸⁵³ Uo.

⁸⁵⁴ MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály, Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 11. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály, Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. január 19.

⁸⁵⁵ Alapvetése szerint: „A Politikai Bizottság szükségesnek tartja, hogy erőteljesen, bátran és jobban koordinált politikai, eszmei harccal, bizonyos adminisztratív intézkedésekkel csökkentsük a kibővült kelet-nyugati kapcsolatokkal járó negatív hatásokat.” MOL-M-KS 288. f. 5/1966/386. ö. e. PB. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedésekről. 1966. január 26. Megtalálható még: MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály, Kulturális Osztály, Építési- és Közlekedési Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedésekről. 1966. január 26.

⁸⁵⁶ Zárójelben megjegyezték, ezen intézkedések valószínűleg jelentősen csökkentik a nyugatnémet beutazások számát, ami viszont számottevően mérsékli az idegenforgalom valutahozamát. MOL-M-KS 288. f. 5/1966/386. ö. e. PB. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedésekről. 1966. január 26.

Az előterjesztés a fellazítás elleni küzdelem jegyében egyértelműen igényt formált az idegenforgalmi munka, a szakapparátus politikai szempontok szerinti átalakítására. „Az Országos Idegenforgalmi Hivatal a tőkés országokkal kapcsolatos idegenforgalom bonyolításában – gazdasági érdekeink szem előtt tartásával – következetesen érvényesítse politikai célkitűzéseinket.⁸⁵⁷ Politikai céljaink hatékonyabb érvényesítése szükségessé teszi az idegenforgalmat irányító szervek megerősítését politikailag tapasztalt káderekkel. [...] az idegenekkel kapcsolatot tartó dolgozók kiválasztásánál a szakmai felkészültség mellett fokozottan érvényesítsék a politikai felkészültséget és megbízhatóságot.”⁸⁵⁸

A PB ülésén – jóllehet a javaslatcsomag az 1965 novemberében elhangzott útmutatásokhoz igyekezett idomulni – számos kritikai megjegyzés hangzott el.⁸⁵⁹ Az első, méltatlankodástól sem mentes kérdések Nyers Rezsőtől érkeztek. „Konkrétan milyen jellegű az, amit mi elítélünk ebben az anyagban, hogy egyes szervek politikai érdekeinket gyakran alárendelik valutaszerzési vagy egyéb valóságos, illetve vélt üzleti érdekeknek? Milyen jellegű ez? Hogyan kell ezt érteni? Felmérték-e, hogy ezek az intézkedések az idegenforgalomra milyen hatással lesznek devizálisan is és belsőleg is.” Ajtai Miklós pedig az után érdeklődött, mit jelent az NSZK állampolgárok beutazására vonatkozó javaslat, az NSZK állampolgárai nem kaphatnak a határon vízumot?⁸⁶⁰

⁸⁵⁷ Az üzletpolitika kialakítása tekintetében a már korábban megfogalmazottak szellemében a következő elveket fektették le. Az IBUSZ az ellenséges befolyás alatt álló emigráns szervezetek és sok kis utazási iroda helyett a jelentősebb utazási irodákkal építsen ki partnerkapcsolatokat. Az NSZK helyett preferáljanak más országokat, a külföldön élő magyarok közül csak a lojálisak hazalátogatását szorgalmazzák, nagyobb mértékben törekedjenek a szocialista országok közötti utasforgalom növekedésének elősegítésére. Uo.

⁸⁵⁸ A kifejezetten a nemzetközi turizmusra vonatkozó javaslatok mellett bizonyos a propagandamunkával kapcsolatos kezdeményezések szintén érintették az idegenforgalom területét. Természetesen a fellazítás elleni küzdelem jegyében nem csak az aktív forgalmat vizsgálták, hanem a nyugati kiutazások kérdésével is széles körben foglalkoztak. Végül az előterjesztés utolsó szakasza – az itt szóba hozott témák mellett – a kelet-nyugati tudományos és kulturális érintkezés kérdését tárgyalta nagyobb terjedelemben. Uo.

⁸⁵⁹ A megfogalmazott elképzelésekről – mint látni fogjuk – beható disputa bontakozott ki. Ez esetben talán már többről is volt szó, mint az utasforgalom korlátozása. A vélemények egyrészt a turizmus létjogosultságának kérdéséről, másrészt – szélesebb dimenzióban – a nyugati nyitás, az ideológiai tételeket rugalmasan kezelő politika értékeléséről szóltak. Mellékesen jegyezzük meg, hogy a PB ezen a napon vitatta meg a belső ellenséges erők ellen teendő intézkedések témáját. E napirendi pont ugyancsak érintette a turizmust, helyesebben az abban dolgozókat, mivel a pártapparátus egy része – miként az már szóba került – az idegenforgalom területét a politikailag megbízhatatlan személyek gyűjtőhelyének tekintette. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 5/1966/386. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1966. február 1-jén tartott üléséről. Jelentés a belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről. Valamint a napirendhez csatolt előterjesztés: MOL-M-KS 288. f. 5/1966/386. ö. e. PB. Belügyminisztérium: Jelentés a Politikai Bizottságnak a belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről. 1966. január 27.

⁸⁶⁰ MOL-M-KS 288. f. 5/1966/386. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1966. február 1-jén tartott üléséről. Jelentés az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedésekről.

Orbán László, a napirendi pont előadója, válaszában megismételte, véleményük szerint számos példa azt bizonyítja, hogy egyesek a gazdasági célokat előbbre valónak tekintik, mint a politikai érdekeket. Az NSZK-val szemben kezdeményezett intézkedéseket illetően pedig megerősítette, azok „kifejezett diszkriminációt” jelentetnének, tehát valóban arról lenne szó, hogy a nyugatnémeteket kivéve továbbra is minden ország állampolgára megkaphatná a beutazási engedélyt a határon. Azzal kapcsolatban, hogy a tárgyalt elképzelések az idegenforgalomra milyen hatással lehetnek, bevallotta, nem tud közelebbi információkkal szolgálni, a forgalom minden bizonnyal csökkenni fog – jegyezte meg.

Kozári József – átvéve a szót – arra hívta fel a figyelmet, hogy az NSZK diszkriminálása esetén minden bizonnyal nem csak a német vendégek maradnának el, hanem a nyugati sajtó negatív visszhangja miatt más tőkés országok viszonylatában ugyancsak visszaesés történne.⁸⁶¹ Ajtai Miklós azon véleményének adott hangot, hogy adminisztratív lépéseket csak akkor szabad elhatározni, ha az tényleg feltétlen indokolt, mert az erősen érinti a fejlődő népgazdasági ágat.⁸⁶² Fock Jenő határozottan elutasította az előterjesztés idegenforgalomra vonatkozó részeit, melyek megvalósításából – álláspontja szerint – még a szocialista országok viszonylatában sem származna politikai előny, viszont gazdasági téren komoly veszteségeket eredményezne.⁸⁶³

Nyers – visszatérve a vita kezdetekor elhangzottakra – az anyag alapvető problémájának tartotta, hogy nem tudott megfelelő egyensúlyt teremteni politika és gazdaság között. Jóllehet határozottabban fel kell lépni a „nyugatimádattal szemben,” az illetékesek úgy tettek javaslatokat, hogy nem vizsgálták a lehetséges gazdasági következményeket.⁸⁶⁴ Például, figyelembe kellett volna venni, hogy Nyugat-Németország a legnagyobb idegenforgalmi

⁸⁶¹ Egyúttal jelezte, hogy egy ilyenfajta megszorítás számos egyéb problémát vet fel. Például, mi lesz a tranzitvízummal Bulgáriába, Romániába utazó NSZK állampolgárokkal, mert amennyiben e téren nem kerül sor megszorításra, továbbra is jelentős mennyiségű német léphetne be a határon és haladhatna át Magyarországon. Uo.

⁸⁶² Az általános korlátozásokat azért sem tartotta helyesnek, mert, aki beszervezetten, vagy rokonlátogatóként kíván belépni akár hetekig hajlandó várni a vízumra, a valódi turistát viszont elriasztják a retorziók. Ezért először legfeljebb bizonyos kategóriák, például a megszálló csapatok alkalmazottai, azok hozzátartozói tekintetében kellene az ilyen intézkedéseket megfontolni – fejtegette. Uo.

⁸⁶³ A német forgalomkiesés egyéb kapitalista relációból való ellensúlyozása pedig hiú ábránd, mert a tervezett intézkedések mellett a többi kapitalista országból érkezők száma is csökkenne – ismételte meg Kozári József észrevételét. Uo.

⁸⁶⁴ Éppen ezért helytelennek és félreérthetőnek ítélte azt a kijelentést, hogy a gazdasági érdekeknek alárendelik a politikai célokat. „Lehet, hogy mi megértjük, helyesen értjük, mit akarnak ezzel mondani, de ha kimegy ez az anyag a pártbizottságokhoz, meg a belügyben, külügyben fogják olvasni, vannak egyesek, akik hajlamosak arra, hogy az üzleti dolgokat méltatlannak tartsák egy kommunistához...” Uo.

küldő ország nem csak Magyarország felé, hanem szinte az összes szocialista ország viszonylatában. Egyúttal felhívta a figyelmet, hogy az idegenforgalom erőteljes visszafejlesztésének a belső gazdasági élet relációjában is komoly konzekvenciái lehetnek.⁸⁶⁵

Szirmai István szintén úgy látta, hogy a belügy a fellazítás elleni küzdelem jegyében túlzásokba esett. Egyesek az ország egyébként helyesnek bizonyult politikáján változtatnának, pedig csak bizonyos korrekciókra van szükség – jegyezte meg. Túlzásnak találta az idegenforgalmat úgy beállítani, mintha az egészében az imperialisták ellenséges céljainak szolgálatában állna. Sokan egyszerűen csak el akarnak jönni Magyarországra, mint turisták, nem lehet mindenkit ellenségnek minősíteni – figyelmeztetett. Egyetértett az előtte szólókkal, hogy a beutazás adminisztratív korlátozása feleslegesen vetné vissza az utasforgalmat. „Ez politikai ügy is lenne, s ráadásul európai politikai ügy, hogy Magyarország ilyen rendkívül kemény diszkriminációt alkalmaz a Német Szövetségi Köztársasággal szemben.”⁸⁶⁶

Eltérő nézeteket vallott Korom Mihály, aki az előterjesztés védelmében kért szót. „Azt gondolom, amikor egy ilyen kérdést tárgyalunk, mégis elsősorban az állam védelme érdekében kellene kiindulni, s azért ezt legalább olyan fontosnak tartom, mint a valutaszerzési lehetőségeket, ha politikai kérdés is természetesen. Hogy az elzárkózás felé visz bennünket? Azt hiszem bizonyos mértékben igen, bizonyos mértékben, de ebben nem látok semmi különösebb veszélyt, akár az NSZK, akár a kiutazások, beutazások kérdését nézzük, mert itt van a Belügyminisztérium bizonyos módszere. Jó egy esztendő óta rendelkezés, hogy a határon kiadjuk a vízumot. Amikor nem volt ilyen lehetőség se az NSZK, se az osztrák állampolgárok számára, akkor is jöttek hozzánk az NSZK-ból is, Ausztriából is és most sem félek attól, hogy ez a franciákat vagy osztrákokat, vagy más állampolgárokat különösebben visszatartana, ha a németek nem kapnak beutazási vízumot a határon.”⁸⁶⁷

Végül ezúttal is Kádár reflektált az előterjesztésre, illetve az elhangzottakra. Számos konkrét kifogás mellett az anyag általános hibájaként rótt fel, hogy nem a tényleges viszonyokból indult ki, nem kellően átgondolt és kidolgozott.⁸⁶⁸ Emlékeztetett, hogy a békés egymás mellett

⁸⁶⁵ Itt Nyers kitért arra, hogy az idegenforgalom csökkenését a bevételkiesés mellett minden bizonnyal a passzív turizmus visszaesése követné, ami viszont a belkereskedelmi forgalom árufedezettel nem biztosított emelkedését eredményezheti. Uo.

⁸⁶⁶ Bizonyos fenntartásokkal ugyan, de Cseterki Lajos és Nemes Dezső véleménye szintén az idézett hozzászólások álláspontjához csatlakozott. Uo.

⁸⁶⁷ Uo.

⁸⁶⁸ „Vannak itt életveszélyes javaslatok is” – közölte. A jelentés azon mondatával kapcsolatban például, hogy az új vízumrendszer, a BM nyilvántartásának hiányosságai nem teszik lehetővé a beutazni akaró nyugatnémet

élés újszerű nemzetközi helyzetet teremtett, amihez véleménye szerint az állami politika jól alkalmazkodott. A nyugati kapcsolatok fejlődnek, ma már NSZK-ra sem lehet úgy tekinteni, mint pár esztendővel korábban. Az utasforgalmat szintén helyén kell kezelni, annak jelentős része mégis csak békés célú, még ha léteznek is imperialista ügynökszervezetek, amelyek éltek az adódó lehetőséggel.

Majd fejtegetéseit azzal folytatta nem ért egyet az előtte felszólalók reakcióival sem, mert bár az irányvonal helyes, a nyugati kapcsolatok intenzív növekedése olyan veszélyforrást jelent, amire valamilyen formában reagálni kell,⁸⁶⁹ az NSZK kérdése pedig külön elbírálást igényel.⁸⁷⁰ Végző soron Kádár az anyag egésze vonatkozásában azt javasolta, hogy az illetékesek dolgozzanak még rajta és az átalakított jelentést két hónap múlva újra terjesszék a PB elé.⁸⁷¹

Összegezve az ülésen elhangzott véleményeket, megállapíthatjuk, hogy ezúttal a PB tagok többsége – dacára a fellazítás kapcsán felmerült aggályoknak – kiállt a nyugati nyitás és az idegenforgalom eredményei mellett. Figyelemre méltó, hogy az előterjesztést egyértelműen védelmébe vevő Korom Mihályon kívül csak Kádár tartott elképzelhetőnek diszkriminatív intézkedéseket Nyugat-Németországgal szemben, jóllehet ezúttal már ő sem fogalmazott olyan élesen, mint néhány hónappal korábban.⁸⁷²

állampolgárok megfelelő előzetes ellenőrzését, ironikusan annyit mondott „[...] hála isten, mert ha az összes NSZK állampolgárt nyilván akarjuk tartani, akkor jól néznénk ki, mert elvileg minden NSZK állampolgár kérhet vízumot a határon.” Uo.

⁸⁶⁹ Például „ne szorgalmazták többé egy pillanatig sem, hogy egy disszidens jöjjön haza, – persze akkor is fognak jönni. Ne szervezzük az utazásukat.” Emellett feltétlen új szabályozást tartott szükségesnek a magyarok külföldi utazásai tekintetében. Azt is megjegyezte: „Én az IBUSZ-t egy közveszélyes intézménynek tartom, politikai értelemben. Lehet, hogy idegenforgalmat tud csinálni, de még ebben is kételkednék. [...] Nem tudom, hogy a partnerek milyen szilárdak a hitükben, de a mi embereinkben nem nagyon erős az ellenálló matéria.” Uo.

⁸⁷⁰ „Nem mondom azt, hogy vegyük elő a baltát és csapjunk oda, de speciálisan kell vele foglalkozni” – jegyezte meg. Akár adminisztratív intézkedéseket is elképzelhetőnek tartott, de mindenképp a probléma további megfontolását ajánlotta. Uo.

⁸⁷¹ A Politikai Bizottság határozata ennek szellemében megbízta a téma kinevezett felelőseit, Orbán Lászlót, Puja Frigyeszt, Rácz Sándort, Kozári Józsefet és Párdi Imrét, hogy az ülésen elhangzott észrevételek alapján hajtsák végre a szükséges módosításokat és az új változatot a Kádár által említett határidő leteltével ismét nyújtsák be. Uo.

⁸⁷² Elképzelhető, hogy Kádárt továbbra is szélesebb körű politikai megfontolások orientálták és célja az esetleges baloldali kritikák megelőzése volt. Másrészt az első titkár PB vitákon elhangzott kijelentései nem ritkán – miként ez esetben is – a szembenálló álláspontok között egyensúlyoztak.

A status quo megőrzése

A téma ismételt megvitatására, az előterjesztés átdolgozására megszabott két hónapos határidő letelte után, a PB 1966. április 26-i ülésén került sor.⁸⁷³ A beszámoló kiindulópontja nem változott: a nyugati kapcsolatok bővülése a pozitív eredmények mellett negatív következményekkel járt, az imperializmus egyre erőteljesebben igyekszik a szélesedő érintkezést a fellazítás érdekében hasznosítani.

A nemzetközi turizmus most is ellentmondásos kontextusban jelent meg: „Az idegenforgalom alapvetően pozitív növekedése államunk biztonságát lényegében nem befolyásolja, de elősegíti a Nyugat iránti illúziók erősödését, szélesíti az ellenséges hírszerző tevékenység lehetőségeit, alkalmat ad a külső és a belső reakciós erők aknamunkájának összehangolására.”⁸⁷⁴ Majd a következőképpen folytatták: „A fellazító propagandának kedvez, hogy idegenforgalmunk kapitalista relációban mintegy 90 százalékban a fejlett országokkal bonyolódik le. A kibővült személyi kapcsolatok keretében növekedett azoknak a politikailag egyébként sem szilárd embereknek a száma, akik a kapitalista világgal közvetlenül találkozással még bizonytalanabbakká váltak.”⁸⁷⁵ Nyugat-Németországnak ez alkalommal is külön figyelmet szenteltek. „Politikailag a legagresszívebben áll szemben a Magyar Népköztársasággal” – állapították meg, ugyanakkor elismerték, hogy „idegenforgalmunk devizahozamát tekintélyes részben az NSZK turistáitól szerzi.”⁸⁷⁶

Ami a javasolt ellenintézkedéseket illeti látszólag kisebb, de politikai szempontból jelentősnek értékelhető változtatásokat hatottak végre. E szerint „[...] politikánk eddigi fővonalának fenntartása mellett erőteljesen, bátran és jobban koordinált eszmei, politikai harccal, erre alkalmas adminisztratív intézkedésekkel csökkentjük a kibővült kelet-nyugati

⁸⁷³ MOL-M-KS 288. f. 5/1966/393. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1966. április 26-án tartott üléséről. Jelentés az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről.

⁸⁷⁴ MOL-M-KS 288. f. 5/1966/393. ö. e. PB. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. április 13.

⁸⁷⁵ Ebbe a körbe sorolták a turizmusban dolgozókat. Uo.

⁸⁷⁶ Megemlítették, hogy 1965-ben több mint 72 000-en érkeztek az NSZK-ból, Magyarországról pedig 25 000-en utaztak ki. Az 1965 évi 144,9 millió devizaforint tőkés forgalmi bevételből 49,3 millió devizaforint (34,1 százalék) a nyugatnémet idegenforgalomból származott. Uo.

kapcsolatokkal járó negatív hatásokat [...]”⁸⁷⁷ Lényeges hangsúlyeltolódásnak minősíthetjük, hogy, ha kényszeredetten is, de elismerték a turizmus gazdasági jelentőségét. „A tőkés országokkal kapcsolatos idegenforgalomban gazdasági érdekeink szem előtt tartásával következetesen érvényesíteni kell politikai célkitűzéseinket.”⁸⁷⁸

Nem igen finomodtak viszont az ellenséges elemek, illetve az NSZK elleni harc jegyében megfogalmazott elképzelések. A beutazási engedélyt a Nyugat-Németországban állomásozó katonai erők tagjaitól és polgári alkalmazottaitól, azok hozzátartozóitól továbbra is meg kívánták tagadni. Különösen szigorú elbírálást tartottak szükségesnek az NSZK-ban élő disszidensek vízumkérelmeinél.⁸⁷⁹ Végül fontosnak tartották annak újbóli kimondását, hogy a BM a beutazó disszidensek, kitelepített svábok, deklasszált elemek nemkívánatos megnyilvánulásaival szemben határozottabban lépjen fel.⁸⁸⁰

A PB ülésén ez úttal már nem hangzott el annyi hozzászólás, mint a kérdés megelőző tárgyalásain. Csak Kádár és Fock Jenő fogalmazott meg észrevételeket. Fock az előterjesztés azon mondatát kifogásolta, miszerint a fellazításnak kedvez, hogy a kapitalista relációjú idegenforgalom döntően a fejlett országokkal bonyolódik. „Nem bonyolódhat mással, azzal akarjuk bonyolítani, így akarunk devizát szerezni. Fejlett kapitalista országokból – és nem Kínából – hozzuk a devizát” – jegyezte meg. Ismét emlékeztetett „akár akarjuk, akár nem az NSZK a legnagyobb nyugati partnerünk.”⁸⁸¹

Kádár úgy látta, hogy érdemes volt az anyaggal foglalkozni, bár néhány kiigazítást még szükségesnek ítélt. A Nyugat-Németország kapcsán leírtakat ezúttal már túl diszkriminatívnak találta, körültekintőbb megfogalmazást kért. „Az NSZK-t természetesen üldözzük a végtelenségig, de azt se vigyük el a nevetségesség határáig. Azt írják az anyagban:

⁸⁷⁷ Tehát lényegében Kádár észrevételeinek megfelelően rögzítették, hogy a politikai irányvonal helyes, ugyanakkor bizonyos adminisztratív intézkedések szükségesek. Uo.

⁸⁷⁸ Ismét megfogalmazódott, hogy az idegenforgalmi szervezet politikailag felkészült, tapasztalt káderekkel kell megerősíteni. Uo.

⁸⁷⁹ Az előterjesztés eredeti szövegváltozatában az is szerepelt, hogy „ne kaphassanak beutazási engedélyt azok a kitelepítettek, akik az SS és a Volksbund tagjai voltak.” Uo.

⁸⁸⁰ Ami a kapitalista országok felé irányuló kiutazást illeti adminisztratív korlátozást, valamint szigorúbb elbírálást és ellenőrzést javasoltak. Az anyag – akárcsak korábbi változatai – a turizmuson kívül hosszasan foglalkozott a propaganda, illetve a közvélemény formálásának kérdésével, valamint számos irányelvet fogalmazott meg a tőkés országokkal folyó tudományos és kulturális kapcsolatok vonatkozásában. Uo.

⁸⁸¹ MOL-M-KS 288. f. 5/1966/393. ö. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1966. április 26-án tartott üléséről. Jelentés az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről.

«Különösen szigorúan kell elbírálni az NSZK-ban élő disszidensek beutazási kérelmét.» Én nem látok nagy különbséget az Argentínában, vagy az NSZK-ban élő disszidensek között.”⁸⁸²

Az idegenforgalom kapcsán fontosnak tartotta megemlíteni, noha a szektorból származó bevétel látszólag nem jelentős, az országnak szüksége van erre a devizahozamra.⁸⁸³ Végül kijelentette, az anyag politikai alapjai most már jók, el lehet fogadni. Reményének adott hangot, hogy ez segít az egységes szemlélet kialakításában, amire nagy szükség lenne, mert nem egyszer előfordul, hogy az IBUSZ és a BM szinte teljesen ellenkező pólust képvisel. Javasolta, hogy a beszámolót alapul fogadják el, de azt az elhangzottak figyelembevételével ismét javítsák ki.⁸⁸⁴

Végül tehát hosszadalmas egyeztetés után olyan intézkedéstervezet született, amely a fellazítás témájának dogmatikus-ideologikus indíttatása ellenére a pártvezetés pragmatikus szárnya számára is elfogadható volt. A javaslatok – bár bizonyos mértékben lassíthatták a megindult folyamatokat – sem a nyugati kapcsolatok fejlődését, sem az aktív idegenforgalom növekedését nem veszélyeztették komolyan.⁸⁸⁵ A leginkább neuralgikus pontot a Nyugat-Németországhoz fűződő viszony, illetve az ezzel összefüggő vízumgyakorlat kérdése jelentette. A hivatalos politikai irányvonal azonban ügyelt arra, hogy az ideológiai szembenállás, az ellenségeskedés a gazdasági érintkezést túlságosan ne sértse. Ennek megfelelően a fellazítás tárgyában megszületett kormányhatározat – jóllehet elvileg az NSZK-val bonyolított aktív forgalom is szigorúbb elbírálás alá esett – mindenekelőtt a magyar állampolgárok nyugati utazásai vonatkozásában hozott korlátozásokat.⁸⁸⁶

A turizmus vonatkozásában, 1965-1966-ban megfogalmazódott állásfoglalások hosszú ideig, lényegében a rendszer bukásáig zsinórmértékül szolgáltak. A nyugati nyitás pozitív értékelése, a turizmus gazdasági jelentőségének hangsúlyozása, másrészt a szektor ideológiai

⁸⁸² Persze tudjuk – tette hozzá, hogy Münchenben van a főhadiszállásuk, de akkor ezt kell megemlíteni az anyagban. Uo.

⁸⁸³ Fedezi például a kiutazáshoz szükséges devizát – hívta fel a figyelmet mélyebb összefüggésekre. További megjegyzései a passzív utasforgalmat és a fellazítás egyéb kérdéseit érintették. Uo.

⁸⁸⁴ Ennek szellemében a PB határozat a jelentést azzal vette tudomásul, hogy az illetékesek egy héten belül dolgozzák át és mutassák be jóváhagyásra Komócsin Zoltánnak, Szirmai Istvánnak, Korom Mihálynak és Szurdi Istvánnak. Uo.

⁸⁸⁵ Sikerült megakadályozni egy olyan politikai nyilatkozat megszületését, amely esetleg alapul szolgálhatott volna a párt keményvonalasai számára a nemzetközi kapcsolatok fejlődését, az idegenforgalom növekedését blokkoló intézkedések kezdeményezésére, végső soron a politikai irányvonal helyességének kétségbe vonására.

⁸⁸⁶ Lásd: Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 68., 110-111.

megfontolású korlátozása, a fellazítás kihívásának nyomatékosítása egyaránt alapelvvé vált. Szélesebb látószögből az itt bemutatott megnyilatkozások, döntések az önkorlátozást, korlátoltságot a célszerűségre alapozott innovatívvitással elegyítő Kádár-rendszer megteremtődésének idegenforgalommal kapcsolatos tanújelei.

Adalékok az állambiztonság és az idegenforgalom kapcsolatához

Korábban szó volt róla, hogy a negyvenes évek végétől a turizmust alapvetően ellehetetlenítő hidegháborús pszichózis bontakozott ki. Ami a vasfüggöny túloldaláról érkezett – legyen szó hivatalos delegációról, vagy magánlevélről – gyanússá vált, és a hatalmon lévők eszmevilága szerint szinte bizonyosan a MNK megdöntését célozta. Az ellenségképnek megfelelően az idegenekkel való „foglalkozás” elsősorban államvédelmi munkát jelentett.

Az 1956-ot követően újjászerveződő diktatúra ugyanúgy igényelte a politikai rendőrség működését, mint elődje.⁸⁸⁷ A feladatok lényegében változatlanok maradtak: felkutatni és hatástalanítani a „külső és belső ellenséget”, végső soron biztosítani a társadalom teljes alávetettségét.⁸⁸⁸ Ugyanakkor a körülmények megváltoztak. Bár az uralkodó eszmevilág szerint az idegenforgalom továbbra is komoly veszélyeket tartogatott, az elszigeteltségből szabadulni igyekvő, hatalma megszilárdulásától fogva devizális gondokkal küszködő kádári vezetésnek szüksége volt a nemzetközi turizmusra.⁸⁸⁹ A régi beidegződéseket persze nem lehetett egyik pillanatról a másikra áthangolni. Az ötvenes évek végétől növekvő utasforgalom, ha lehet, még inkább fokozta az ellenőrzés igényét.⁸⁹⁰ A pártvezetés részéről tehát az idegenforgalmat – minden gazdasági, politikai pragmatizmus mellett, illetve ellenére – az időszak alatt mindvégig az állambiztonsági munka kiemelt területeként értékelték. A következőkben röviden áttekintjük az időszak állambiztonsági szervezetét különös tekintettel az idegenforgalomra.

⁸⁸⁷ *Pintér Tamás*: A megszüntetve megőrzött államvédelmi hatóság. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerkesztette: Gyarmati György. Bp., 2000. 211. *Kiszely G.*: Állambiztonság i. m. 9-38., 192-195.

⁸⁸⁸ A korabeli megfogalmazás szerint az állambiztonsági munka: „a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági rendjének megdöntésére, aláásására, gyengítésére törekvő külföldi ellenséges szervek és a velük kapcsolatot tartó belső ellenséges csoportok és személyek felderítése, tevékenységük megelőzése, megszakítása.” Lásd: Állambiztonsági Értelmező Kézisótár. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980. Állambiztonsági munka szócikk. (A hivatkozás a későbbiekben is adott szócikkekre történik.) Valamint: *Kiszely G.*: Állambiztonság i. m. 7-8., 159., 192. *Kenedi János*: Kis Állambiztonsági Olvasókönyv I. Bp., 1996. Előszó: I-V.

⁸⁸⁹ Hamarosan az „életszínvonal” politikának is fontos elemévé vált a magyar állampolgárok külföldi utazásainak lehetővé tétele, mint a szabadságjogokat negligáló rendszer egyik „hangulatjavító” szelepe.

⁸⁹⁰ Ráadásul a vezetés és a belügy szemében – mint már szóba került – a turisztikai szakma megbízhatatlan „osztályidegen” elemek gyűjtőhelye volt.

Az Államvédelmi Hatóság 1956-os „spontán” megszűnését követően a politikai rendészeti munkát a Belügyminisztérium, formailag a rendőrség hatáskörébe utalták.⁸⁹¹ A BM II. Főosztályán megszervezett részlegek között – a nemzetközi turizmus szempontjából – a II./2. kémelhárító, a II./3. hírszerző osztály, valamint a KEOKH (Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal) és Útlevelel Osztály játszott kiemelkedő szerepet.⁸⁹²

1962-ben, a megváltozott bel- és külpolitikai viszonyokhoz alkalmazkodás jegyében a korábbi úgynevezett „totális elhárítás” felszámolását célzó szervezeti reformot hajtottak végre.⁸⁹³ A főosztályi tagolódást felváltotta a főcsoportfőnökségek és csoportfőnökségek rendszere. A turizmus vonatkozásában a legjelentősebb, és a külkapcsolatok kibontakozásával egyébként is felértékelődő szervezeti egységek a BM III. Főcsoportfőnökségébe tagolt III./I. Hírszerző és III./II. Kémelhárító Csoportfőnökség voltak.

Előbbi feladatkörébe tartozott a kapitalista országok külpolitikai, gazdasági, tudományos, valamint katonai terveiről és eredményeiről való információszerzés; az ellenséges hírszerző szervek objektumainak, fedőszerveinek, terveinek és módszereinek felderítése; a lojális magyar emigráció támogatása, az „ellenséges” emigráns szervezetek bomlasztása. A III./II. Kémelhárító Csoportfőnökség látta el a nyugati hírszerző szervek rezidenturáinak⁸⁹⁴ és ügynökeinek felderítésével, tevékenységük elhárításával kapcsolatos feladatokat; a KEOKH-on keresztül gondoskodott a Magyarországra utazó külföldi állampolgárok ellenőrzéséről valamint vízummal való ellátásáról.⁸⁹⁵ Az ekképpen kialakított állambiztonsági szervezet kisebb-nagyobb módosulásokkal egészen a rendszerváltozásig fennmaradt.

⁸⁹¹ Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata (1945–1990). (http://www.abtl.hu/index_h_start.html 2009. 10. 14.) Megtalálható még: Cseh Gergő B.: Állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata i. m. 73-91.

⁸⁹² Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 272. 1-es jegyzet. Cseh Gergő B.: Állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata i. m. (http://www.abtl.hu/index_h_start.html, 2009. 10. 14.)

⁸⁹³ A változtatásokat nem utolsósorban a nyugati nyitás következtében megélénkülő idegenforgalom tette szükségessé. A módosításoktól többek között hatékonyabb kémelhárítást, illetve a növekvő hírszerzési lehetőségek eredményesebb kihasználását várták.

⁸⁹⁴ A rezidentúra a korabeli megfogalmazás szerint állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott operatív feladatok ellátására felkészített, konspirált szervezeti forma. Lásd: Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár.

⁸⁹⁵ Végül, de nem utolsósorban a III./III-as Belső Reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség gondoskodott a Magyar Népköztársaság állami, gazdasági, társadalmi rendjének megdöntésére vagy gyengítésére irányuló tevékenységek felderítéséről és megszakításáról; a politikai bűncselekmények elkövetésének megakadályozásáról, az ellenséges csoportok bomlasztásáról, elszigeteléséről stb. A III. főcsoportfőnökségen összpontosultak tehát az alapvető állambiztonsági feladatok: a hírszerzés, kémelhárítás, a belső reakció elhárítása, a katonai elhárítás, az útlevelek ügyintézése, valamint az e tevékenységek ellátásához szükséges különböző technikai és operatív tennivalók. Cseh Gergő B.: Állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata

Nyugati turistaként Magyarországon

A nemzetközi enyhülés következtében az ötvenes évek végétől a nyugati világban az addig teljesen elszigetelt szocialista országok, köztük Magyarország iránt fokozódó figyelem nyilvánult meg. A tőkés turisták érdeklődését mindenekelőtt a hagyományos idegenforgalmi központokhoz képest újszerűnek tűnő arculat és turisztikai kínálat táplálta.⁸⁹⁶ A sajátos társadalmi berendezkedés egyenesen idegenforgalmi vonzerővé vált.⁸⁹⁷

A nyugatról érkező vendégek jelentős része a kíváncsiság mellett minden bizonnyal félelmekkel telve lépte át a vasfüggönyt.⁸⁹⁸ Noha 1955-ben és még inkább 1956-ban, hazánkban is történtek erőfeszítések a határforgalom ellenőrzésének „emberségesebbé” tétele érdekében,⁸⁹⁹ a forradalom leverését követően visszatértek az ötvenes évek első felében alkalmazott rendszabályokhoz.⁹⁰⁰ Hamarosan azonban ismét megfogalmazódott a vám- és határrendészeti ellenőrzés kultúrálttá tételének igénye.⁹⁰¹

i. m. (http://www.abtl.hu/index_h_start.html. 2009. 10. 14.) Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 272-274. 1-es jegyzet.

⁸⁹⁶ A szocialista államok többsége ezt felismerve, idegenforgalmi és politikai propagandájában egyaránt igyekezett kamatoztatni a szokatlanságból és relatív ismeretlenségből eredő előnyöket. Magyarország kapcsán lásd: *Dr. Szauer Richárd*: A gondolatok vámmentesek. *Idegenforgalom*, 1962, augusztus-szeptember. 21. *Marton János*: A magyar idegenforgalom. *Idegenforgalom*, 1962, augusztus-szeptember. 9. *Láncos János*: Komplex idegenforgalom. *Idegenforgalom*, 1962, augusztus-szeptember. 5. Nyugatnémet újságírók magyarországi tanulmányútja. *Idegenforgalom*, 1962, október. 14. *Földvári László*: Új esztendő előtt. *Idegenforgalom*, 1963, január. 3.

⁸⁹⁷ Ez nem elhanyagolható mértékben a nyugati sajtónak volt köszönhető. Egyeseket az érdekelt, hogyan élnek a vasfüggöny mögött, mások kalandvágyból személyesen akarták megtapasztalni, igazak-e a kommunisták rémtetteiről hallható hírek. Egyébként a sajátos politikai, társadalmi viszonyok megtapasztalása iránti vágy által motivált turizmus már a francia forradalom idején megjelent. 1933-tól az „új Németország” berendezkedése bírt turisztikai vonzerővel, de hasonló jellegű a háború- és katasztrófaturizmus is. *Hachtmann, R.*: *Tourismus-Geschichte* i. m. 52-58., 183.

⁸⁹⁸ Egy az 1958-as turistaévad tapasztalatait összegező feljegyzés azt állapította meg, hogy az MNK-ba nyugatról belépő „turisták úgyszólván kivétel nélkül igen nagy előítélettel, a hazai burzsoá sajtó által néha a nevetségességig félrevezetve érkeztek hazánkba.” 1960-ban hasonlóképpen konstataáltak: „Az eddigi tapasztalatok szerint az országhatárra való megérkezés időpontjában súlyos előítéletek, valamint a nyugati sajtó- és propagandagépezet hatása látszik rajtuk.” MOL-M-KS 288. f. 25/1959/4. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés az 1958-as turistaév során feltett politikai jellegű kérdésekről. 1959. május 18. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14.

⁸⁹⁹ Abbamaradt például a vonatok állandó megállítása és vesztegelése, megszűnt a géppisztolys utasokra fogása. Továbbá hozzáálltak a vasfüggöny felszedéséhez is. *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.*: A magyar úti okmányok i. m. 24-27.

⁹⁰⁰ *Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.*: A magyar úti okmányok i. m. 28.

⁹⁰¹ Már 1957 márciusában kimondták, hogy az idegenforgalom komoly mérvű politikai és gazdasági jelentőségére tekintettel a külföldiek személyi motozását a legszükségesebb esetekre kell korlátozni. MOL-M-KS 288. f. 23/1957/4. ö. e. Gazdasági Bizottság 1957. február 18-úlése. 10.142/1957. sz. határozat az 1957. évi idegenforgalomról. 1957. március 2.

Ezt követően az ötvenes évek végétől újra meg újra szóba került az átléptetés gyorsításának, az udvariasság fokozásának kérdése. Ugyanakkor a belügy ragaszkodott álláspontjához, miszerint az állam biztonságát nem lehet semmilyen más szempontnak alárendelni. A határrendészet irányába megfogalmazódott kettős követelmény még sokáig ellentmondásos helyzetet eredményezett. Hiába vált például előzekényebbé az útlevél- és vámvizsgálat, a nemzetközi vonatokon továbbra is jellemző volt, hogy géppisztollyal járkáló határőrök „hasra feküdve szurkáló vassal kutatgatnak, minden hamutartót megkotornak, képeket megvilágítgatják [...]”.⁹⁰²

Mindez a nyugatról érkezett turista szemében igazolhatta az otthon hallott rémhíreket.⁹⁰³ Ennek megfelelően a külföldiek viselkedését útjuk elején általában tartózkodás, feszültség, itt-ott félelem jellemezte. Többségük azt fürkészte, vajon figyel-e a titkosrendőrség.⁹⁰⁴ Persze a várt zaklatás általában elmaradt, így az idő előrehaladtával felengedett a kezdeti feszültség.⁹⁰⁵ E jelenséget értelmezték az ideológiai szemléletű jelentések úgy, hogy a látottak hatására az imperialista propaganda hazugságai fokozatosan szertefoszlának.⁹⁰⁶

Csak hogy a külföldi éppen akkor vált a belügy számára igazán gyanússá, amikor érdeklődni kezdett a magyar viszonyok iránt. A rendszer képmutatását jól szemléltette a fényképezéssel

⁹⁰² Hasonló „élményekben” részesülhettek a gépkocsival, autóbusszal érkező vendégek. A közúti járművek utasainak fogadása az alábbiak szerint történt. A határátkelőhelyen személyazonosítás mellett összeszedték az úti okmányokat. A járműveket (gépkocsikat) azonnal átvizsgálták. Az utasokat poggyászukkal vámellenőrzésre a hivatali helyiségbe irányították. Az útlevelet nagytűöveggel, néhány határátkelőhelyen UV lámpával ellenőrizték. Dr. Bencsik P. – Dr. Nagy Gy.: A magyar úti okmányok i. m. 181. Valamint: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.2.1. M-28032. Kör Péter. Jelentés a Bécsi helyzetről. 1959. 02. 07.

⁹⁰³ A „hatást” tovább fokozta a határon éktelenkedő műszaki zár.

⁹⁰⁴ „Szinte kivétel nélkül minden egyes nyugati csoport tagjai azt hiszik, hogy a rendőrség állandóan figyelés alatt tartja őket, s megkérdezik, hogy egyedül, ellenőrzés nélkül szabad-e járniuk az utcán.” Egyes nyugatnémet turisták elképzelhetőnek tartották, hogy a szállókban látható jólöltözött nőket miattuk szerződtették, hogy „jólétet mutassanak.” Megjegyezték azt is, hogy ezeket a nőket biztos a rendőrség ültette be, és „nem tudják mi a helyesebb, ha megismerkednek velük, vagy nem” – számoltak be a turisták viselkedéséről készült feljegyzések. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14.

⁹⁰⁵ A többség megkönnyebbülve tapasztalta, hogy a hírek ellenére senki sem igazoltatja, és látszólag szabadon beszélhet mind magyar, mind külföldi állampolgárokkal. Lásd: MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14. Továbbá: Ordas Iván: Felfedeztem Veszprém megyét nyugatnémetekkel. Idegenforgalom, 1963, szeptember. 8. Nyugatnémet újságírók magyarországi tanulmányútja. Idegenforgalom, 1962, október. 14.

⁹⁰⁶ „Általában megállapítható, hogy az összes nyugati csoportoknak nagy meglepetést okoz az emberek jólöltözöttsége, a jelentős építkezések [...]” Lásd: MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14. MOL-M-KS 288. f. 22/1966/ 18. ö. e. APO: Jelentések a Politikai Bizottság belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről szóló határozatának végrehajtásáról. Belkereskedelmi Minisztérium: Az imperialisták fellazító politikája elleni harc belkereskedelmi vonatkozásának néhány kérdése. 1966. június 27.

kapcsolatos mizéria. A „burzsoá sajtó által nevetségességig félrevezetett” turisták tipikus kérdése volt, hogy szabad-e fotózni.⁹⁰⁷ A hivatalos válasz szerint a katonai objektumok kivételével mindenről lehetett felvételt készíteni. Ennek ellenére számos jelentés foglalkozott azzal, hogy egyes nyugatiak „hamis beállítottságú” fotóikon villamosokon csüngő embereket, régi düledező viskókat, rongyos ruhájú cigánycsaládokat örökítenek meg, „s ezt külföldön, mint Magyarországra jellemzőt” mutatják be.⁹⁰⁸

Bár a turisták zöme „kínosan került a politikai jellegű kérdéseket,” akadtak olyanok, akik tudakozódásukkal vívták ki az állambiztonság nemtetszését.⁹⁰⁹ Veszélyes kategóriának minősültek az „objektív szemlélődők”, akik bár elismerték a jót, bíralták a rosszat.⁹¹⁰ Mások odáig merészkedtek, hogy a Magyar Népköztársaság, illetve a hatalmon lévők érdekeit sértő kijelentéseket tettek.⁹¹¹ A legveszélyesebb elemek pedig pusztán jelenlétükkel fellazítottak.

⁹⁰⁷ Például a Parlament megörökítése nem képez-e büntető cselekményt. Avagy lehet-e a természetfotókat készíteni, anélkül, hogy az illető kitegye magát a letartóztatás kockázatának. MOL-M-KS 288. f. 25/1959/4. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés az 1958-as turistaév során feltett politikai jellegű kérdésekről. 1959. május 18. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14. ÁBTL 3.2.1. M-28032. Kör Péter. Jelentés a Bécsi helyzetről. 1959. 02. 07.

⁹⁰⁸ MOL-M-KS 288. f. 22/1961./1. ö. e. APO: Tények és adatok az idegenforgalom területén végzett ellenséges aknamunka módszereiről. MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Jelentés Veszprém megye idegenforgalmának politikai tapasztalatairól. Veszprém, 1965. december 1. MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14. Lásd a 2. számú dokumentumot.

⁹⁰⁹ Csak néhányat idézünk az ellenséges jellegűnek ítélt kérdések közül: Miért van kitéve a vörös csillag a gyárakra, valamint a nagyobb épületekre? Miért vannak Magyarországon szovjet csapatok? Igaz-e, hogy kizárólag a párttagok lehetnek vezető állásban? Utasítást kap-e az idegenvezető, hogy milyen kérdésekre adhat választ? Lehet-e magyar állampolgárnak nyugatiakkal kapcsolatot tartani? Miért félnek a budapestiek külföldivel politikai kérdésekről beszélni? Miért szomorúak a pesti emberek? MOL-M-KS 288. f. 25/1959/4. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés az 1958-as turistaév során feltett politikai jellegű kérdésekről. 1959. május 18. Az idézett forrást Frisnyák Zsuzsa a História 2000/03. számában publikálta. Lásd az 1. számú dokumentumot.

⁹¹⁰ Legtöbbször a szállodák felszereltségét, állapotát kifogásolták. Ezen kívül megjegyzéseket tettek az országutak minőségére, kifejtették, hogy nagyon kevés a személygépkocsi. Észrevették, hogy az emberek egyszerűen öltözködnek, hogy még a fővárosban is lépten-nyomon megfigyelhető a szegénység, elhanyagoltság. A negatívumokat persze nem kellett nagyítóval keresni. Egy nyugatnémet vendég a budapesti Hotel Szabadság előtt tapasztaltakról például a következőképpen számolt be. „Se bennem, se kollégáimban nem keltett jó benyomást, hogy a szálló előtt unos-untalan nagyon rosszul öltözött, mosdatlan gyerekek ostromoltak bennünket és „emlékül” golyóstollakat kértek.” Lásd: Külföldi voltam Budapesten... Jegyezte: Ordas Iván. Idegenforgalom, 1965. december. 25. Továbbá: MOL-M-KS 288. f. 22/1966/18. ö. e. APO: Jelentések a Politikai Bizottság belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről szóló határozatának végrehajtásáról. IBUSZ. 1966. március 19. MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Veszprém megyei Propaganda és Művelődési Osztály: Tájékoztató az idegenforgalom ezévi politikai tapasztalatairól. Veszprém, 1965. december 1. MOL-M-KS 288. f. 25/1956/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14.

⁹¹¹ Például, hogy nem a szakértelem, hanem a párttagsági könyv a döntő, kialakult egy kommunista vezető réteg, aki kapitalista módon él. 1956 teljes függetlenséget hozott volna, ha a Szovjetunió nem avatkozik be, az elért eredmények pedig 1956 következményei stb. MOL-M-KS 288. f. 22/1966/18. ö. e. APO: Jelentések a Politikai Bizottság belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről szóló határozatának végrehajtásáról. IBUSZ. 1966. március 19. MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Veszprém megyei Propaganda és

Nagy autókkal érkeztek, feltűnően költekeztek, ezáltal is a szocializmus eredményeit kisebbitették.⁹¹²

Az idegenforgalom tehát jelentős területet biztosított az ellenséges tevékenységek kifejtésére. Ez a politikai rendőrség számára elsősorban azért jelentett komoly kihívást, mert a nyugatiakkal szemben többnyire alkalmazhatatlanok voltak a bevált módszerek. Nem álltak fenn a totális kontroll és megfélemlítés feltételei, de még az ellenőrzés eszközeit is kellő körültekintéssel kellett megválasztani, mindez új módszerek kidolgozását tette szükségessé.

Idegenforgalmi szakszervek és belügyi érdekek

A belügy turizmusba való beépülésének mértékét pontosan természetesen nem tudjuk meghatározni, a rendelkezésre álló adatok alapján azonban kijelenthetjük, hogy a szektor által felölelt társadalmi kapcsolatok felett széles körű kontroll érvényesült. A hatvanas évek elején, mint már jeleztük, az addigi „mennyiségi” szemléletű elhárítást a veszélyeztetett területekre koncentráló „minőségi” munkával kívánták felváltani.⁹¹³ Az új elv szerint a hatékony állambiztonság zálogává a stratégiai pozíciókba történő megfelelő mélységű beépülés vált.⁹¹⁴ E törekvések szellemében a Belügyminisztérium örömmel fogadta az Országos Idegenforgalmi Hivatal megalakulásának hírért.⁹¹⁵ A tárca által készített feljegyzés tanúsága szerint úgy gondolták, hogy a jogelődjénél szélesebb hatáskörökkel rendelkező főhatósággal való együttműködés jelentős javulást eredményezhet a hálózati tevékenységben.⁹¹⁶ Az OIH

Művelődési Osztály: Tájékoztató az idegenforgalom ezévi politikai tapasztalatairól. Veszprém, 1965. december 1. MOL-M-KS 288. f. 22/1961/1. ö. e. APO: Tények és adatok az idegenforgalom területén végzett ellenséges aknamunka módszereiről.

⁹¹² A belügy szerint a külföldiek valójában nem is turisták, hanem gondosan felkészített provokátorok voltak. MOL-M-KS 288. f. 22/1961/1. ö. e. APO: Tények és adatok az idegenforgalom területén végzett ellenséges aknamunka módszereiről. MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Veszprém megyei Propaganda és Művelődési Osztály: Tájékoztató az idegenforgalom ezévi politikai tapasztalatairól. Veszprém, 1965. december 1. MOL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ö. e. APO. Jelentés Veszprém megye idegenforgalmának politikai tapasztalatairól. Veszprém, 1965. december 1.

⁹¹³ Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 221-222., 254-257.

⁹¹⁴ Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 195., 216-218., 222.

⁹¹⁵ Az OIT-al folyó együttműködéssel ugyanis a „kiépített és már meglévő jó kapcsolatok” ellenére sem voltak megelégedve. A BM szerint gyakran fordultak elő az állambiztonsági kérdéseket mellőző, nem megfelelően egyeztetett intézkedések. Lásd: MOL-M-KS XIX-G-28-c. OIT TŰK. Belügyminisztérium: Feljegyzés az Országos Idegenforgalmi Hivatal és a BM jövőbeni kapcsolatáról. 1964. július 6. 3. d.

⁹¹⁶ „Az OIH vezetőjével meglévő kapcsolataink lehetőséget adnak arra, hogy az idegenforgalom területén, közvetlenül az OIH, illetve az alárendelt szervek vonatkozásában felmerülő állambiztonsági problémákat lerendezzük, anélkül, hogy dekonspiráció következne be.” Uo.

alkalmasnak tűnt a turizmusban dolgozók állambiztonsági érdekek szerinti kiválasztására,⁹¹⁷ mozgatására, külföldiek konspiratív megismerésére, meghívására, „egyéb kombinációk” lebonyolítására,⁹¹⁸ a fellazítás elleni küzdelem, az ideológiai harc fokozására.⁹¹⁹ Ezzel azonban még nem volt vége a belügyi elvárások katalógusának. A BM – ez már korábban is szóba került – az értékesítési politika alakítására ugyancsak igényt formált. A magyar féllel együttműködő nyugati irodákat, ügynökségeket például bizonyos „üzleti lépésekkel” információszolgáltatásra, vagy éppen disszidens alkalmazottaik eltávolítására kívánták kényszeríteni.⁹²⁰

A létrejövő turisztikai szervre tehát a hálózati és ideológiai munka fontos bázisaként tekintettek, egyúttal a szektor gazdasági érdekeit teljesen a nemzetközi osztályharc céljai alá kívánták rendelni. Az idegenforgalom területén végzett állambiztonsági tevékenység persze, függetlenül az OIH megalakulásától, évek óta lényegében az idézett belügyminisztériumi feljegyzésben kifejtetett keretek között folyt. A hálózati munka centrumában az IBUSZ állt, amely hosszú időn át a magyar idegenforgalom egyetlen elismert intézménye volt és kizárólagos jogkörökkel rendelkezett a nemzetközi turizmus szervezése, bonyolítása tekintetében.⁹²¹

Állambiztonság(i) és idegenforgalmi vállalat

Az IBUSZ, mint fedőszerv az ötvenes évek derekától, a nyugati nyitás irányába tett első lépésektől értékelődött igazán fel.⁹²² Természetesen különböző szervezeti egységei eltérő operatív értéket képviseltek. Kulcshelyeknek számítottak a ki- és beutazásokat intéző, nyugati turistákkal vagy tőkés országokba látogató magyarokkal érintkezést biztosító részlegek. E

⁹¹⁷ „[...] Az OIH vezetője gondoskodni tud arról, hogy az idegenforgalom szerveihez csak minden tekintetben megfelelő emberek kerüljenek felvételre” – jegyezték meg. Sőt azt is kimondták: „Időnként ki kell szorítani az idegenforgalom területéről [a] nemkívánatos személyeket.” Uo.

⁹¹⁸ Ennek kapcsán kifejtették: „Az OIH egyik feladata a nyugati külképviseltek irányítása. Állambiztonsági szempontból sem mellékes, hogy ezek a képviselők kik és hogy dolgoznak, hogyan és kik irányítják őket, milyen feladatokat kapnak s azokkal milyen úton van tartva az összeköttetés.” Uo.

⁹¹⁹ Uo.

⁹²⁰ „Az idegenforgalom szerveivel együttműködő cégek ellenőrzése és az elhárító munka során olyan adatokhoz jutunk, amikor ezeket realizálni kell a cégekkel való további kapcsolatok rendezése vonatkozásában is.” Uo.

⁹²¹ Jóllehet 1964-től formálisan az Országos Idegenforgalmi Hivatal vált a szektor főhatóságává, sem a turisztikai szakma, sem a belügy által remélt szerepet nem tudta betölteni. Az utazásszervezés az IBUSZ reszortja maradt, és a turisztikai propaganda, nemzetközi kapcsolatok létesítése, fenntartása terén is megőrizte meghatározó szerepét.

⁹²² A fedőszerv olyan létező hivatal, intézmény, szerv, vállalat stb., amelynek rendeltetésszerű apparátusába ágyazva hírszerző, elhárító szerv működik. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár.

pozíciók betöltése gyakran az operatív érdekek figyelembevételével történt, ezt jól példázza az általunk megvizsgált két hálózati személy Pásztor Ferencné (Sheperd) illetve Kör Péter (Rounder) szakmai karrierje.⁹²³

A több nyelvet beszélő Pásztor Ferencné 1951-től dolgozott a vállalat külföldi osztályán, mint idegenvezető, tolmács. Beszervezését követően belső elhárítási vonalon alkalmazták, 1955-1956-ig a beutazó kapitalista turisták között végzett felderítő munkát. 1957-től azonban megszűnt kémelhárítási foglalkoztatásának lehetősége, mivel a vállalatnál előbb kiutazó csoportok kísérésével bízták meg, majd a népi demokratikus országokkal foglalkozó osztályra helyezték, NDK referensnek. Átmeneti pihentetését követően, 1959-ben tartói az IBUSZ-nál lévő hivatalos kapcsolatukon keresztül⁹²⁴ elintézték, hogy Pásztornét újból olyan beosztásba helyezték, ahol nyugatiakkal érintkezhet. A Nyugati Osztályon osztrák és nyugatnémet referens, majd csoportvezető lett, azaz ismét a beutazó külföldiek ellenőrzésével foglalkozhatott.⁹²⁵ A szintén kiváló idegennyelvtudással rendelkező Kör Péter egyenesen belüleges kapcsolatait használta fel, hogy a Filatélia Vállalattól az IBUSZ-hoz kerüljön, és saját bevallása szerint „érdekesebb és fontosabb munkakörbe küzdje fel magát.”⁹²⁶ 1959-től idegenvezetőként dolgozott a vállalatnál, hálózati foglalkoztatásáról pedig a II/2. kémelhárító osztály gondoskodott.⁹²⁷

⁹²³ A továbbiakban e két informátor működésének bemutatásával teszünk kísérletet az IBUSZ-nál folyt operatív tevékenység ismertetésére. Pásztor Ferencné fedőnevű (fn.) informátor (később a Sheperd elnevezést kapta) 1954 májusában kezdte meg együttműködését az „ügynökséggel.” A beszervezése során Kör Péterre, később Rounderre keresztelt személyt 1955 telétől tanulmányozták, mivel felmerült, hogy a Magyar Posta Filatélia Vállalata Münchenben kirendeltséget szervez, és őt, mint a vállalat tisztviselőjét kiküldik. A terv nem valósult meg, Kör viszont néhány év múlva az IBUSZ-hoz került. Egyébként a rounder kifejezés az angol kör szó fokozott alakja, szó szerint kerekesebb; a sheperd pedig helyesen shepherd, azaz pásztort jelent. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné, Sheperd. BM II/2-f. Alosztály: Pásztor Ferencné fedőnevű informátor jellemzése. 1957. szeptember 25. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder, Kör Péter. BM II/4-h. Alosztály: Feljegyzés Ujhelyi Frigyes ügyében. 1959. március 28.

⁹²⁴ Hivatalos kapcsolatnak nevezték azt a személyt, aki vezető munkakörénél fogva az adott területen vagy objektumban az állambiztonsági szervek munkáját segítette. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Valamint: Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 210.

⁹²⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. BM II/2-f. Alosztály: Javaslat Pásztor Ferencné informátor foglalkoztatására. 1958. április 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. BM II/2-f. Alosztály: Pásztor Ferencné fn. informátor jellemzése. 1960. január 14. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. Jelentés az 1961. november 23-án 14-kor az Erzsébet szálló melletti cukrászdában Pásztorné hálózatunkkal lebonyolított találkozóról. 1961. november 27. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. BM II/2-f. alosztály: Javaslat Pásztor Ferencné fn. informátor Bécsbe való kihelyezésére. 1962. június 25.

⁹²⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. Önéletrajz. 1958. október 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder, Kör Péter. Önéletrajz. 1968. február 10.

⁹²⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/4-h. Alosztály: Feljegyzés a BM II/2. Osztály vezetőjének. 1959. április 16. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder, Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Jelentés Ujhelyi Frigyesről. 1961. október 26. Adta: Arató fn. informátor.

Nyilván az IBUSZ állambiztonsági szempontból figyelemre méltó részlegein sem kizárólag beszervezett egyének dolgoztak, az azonban kétségtelen, hogy bizonyos szervezeti egységek (a vállalat Nyugati Osztálya) vagy munkakörök (idegenvezető) tekintetében nagy számban fordultak elő hálózati feladatokkal megbízott személyek. Ezt bizonyítják például a Pásztor Ferencné és Kör Péter megbízhatatlanságáról, gyanús külföldi nexusairól született munkatársi jelentések.⁹²⁸

A belügy, mint már szó volt róla, a személyzeti munka alakítása mellett a kereskedelmi kapcsolatok manipulálásától sem riadt vissza. Az IBUSZ-on keresztül érvényre juttatott befolyásolás jellegéről ugyancsak képet kaphatunk a hálózati jelentések egy-egy utalásából. A gazdasági érdekeket korlátozó ténykedés egyaránt szolgálta az információszerzést, az ellenségesnek nyilvánított, gyakran magyar származású személyek elleni fellépést,⁹²⁹ külföldi állampolgárok beszerzését.⁹³⁰

A „meggyőzés” érdekében különféle eszközök álltak rendelkezésre. Például az érintett nyugati utazási iroda korábban gördülékenyen bonyolódó üzletmenetében „váratlan” akadályok jelentkeztek. Meredeken emelkedett az indoklás nélkül megtagadott vízumkérelmek száma, problémák merültek fel a határátlépéskor, a magyarországi ellátás, programok biztosításánál. Végül sor került a korábbi együttműködési megállapodás egyoldalú felmondására, az üzleti kapcsolatok teljes megszakítására.⁹³¹

⁹²⁸ Persze vice versa e két informátor is rendszeresen beszámolt kollégái kétes üzelmeiről, ingatagságáról. A másik „feljelentgetése” abból a sajátos helyzetből adódott, hogy az egymás előtt konspiráltan tevékenykedő informátorok rezidenseiktől, operatív tisztjeiktől rendre azt az utasítást kapták, hogy építsenek ki külföldi kapcsolatokat, másrészt jelenteniük kellett környezetükből minden gyanús érintkezést. Így a beszervezett személyek nem ritkán a másik, szintén operatív feladatokat ellátó kollégában vélték felfedezni a külföldi állampolgárokkal együttműködő belső ellenséget. Lásd például a Pásztor Ferencné, Kör Péterről Sós Irén, Rákos, Kincses, Kolbach fedőnév alatt leadott jelentéseket. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Sós Irén jelentése Ujhelyi Frigyes idegenvezetőről. 1959. június 23. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Ózdi jelentése Kör Péter hálózati egyénről. 1959. július 21. ÁBTL 3.2.1. Bt- 235. Pásztor Ferencné. BM II/2.-f. Alosztály: Kolbach fedőnévű informátor jelentése Müller Bélánéről. 1957. szeptember 18.

⁹²⁹ Lásd például Rounder jelentését a Ruefa utazási vállalat grazi fiókjának erdélyi származású vezetőjével szembeni intézkedéséről. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. Rounder üzleti partnereinek és ismerőseinek felsorolása bécsi tartózkodása idejéből. 1968. február. 10.-i önéletrajzhoz csatolt feljegyzés.

⁹³⁰ Utóbbi tekintetben főként azok a nyugati szakemberek, utazási iroda tulajdonosok, vezetők voltak a belügy próbálkozásainak kitéve, akik gyarapodó egzisztenciájuk részben vagy egészben a magyar idegenforgalom felfutásának köszönhették.

⁹³¹ Az ehelyütt ismertetésre kerülő ügyben például egy olyan utazási iroda tulajdonost próbáltak meg a fent említett módszerekkel az együttműködésre rávenni, aki „a sváb utazásokra alapozta üzletét,” és az IBUSZ-al kötött szerződés értelmében 1959-60 között kizárólagos jogot élvezett. Sheperd beszámolója szerint az illető vállalkozó „[...] aki mindig korrektül intézte üzleti ügyeit és megfontolt üzletembernek látszott – ezután teljesen elvesztette józanságát és felesége és üzlettársa akarata ellenére egy körlevelet bocsátott ki – melyben tudomására

A BM szemszögéből tehát az IBUSZ, illetve az idegenforgalom legfeljebb sajátos politikai, állambiztonsági érdekek érvényesítésére szolgálhatott. Kérdéses, hogy az imént bemutatott jelenségek mennyiben vetették vissza a szektor fejlődését, milyen mértékben hátráltatták a devizabevételek növelésének célkitűzését. A következőkben Sheperd és Rounder hálózati karrierjének további állomásait az osztrák fővárosba áttérve mutatjuk be.

Az IBUSZ Wien

Konspiráció és dekonspiráció

A hatvanas évek fordulójától kiemelkedő szerepet játszott a nyugati turisztikai kapcsolatok kiépítésében az IBUSZ bécsi irodája. A tőkés forgalom döntő részét hosszú ideig e kirendeltség szervezte és bonyolította, nem véletlen tekintett a szakma úgy rá, mint „a magyar idegenforgalom nyugati bástyája [...]”⁹³² Persze a képviselőlet jelentőségét az állambiztonság illetékesei is idejekorán felismerték, az osztrák fővárosban egymást váltották a beszervezett tisztviselők.

1961-től például az irodavezető és helyettese is a hálózat informátorai közé tartozott. Ekkor ugyanis Kör Pétert (Rounder) nevezték ki az IBUSZ Wien második emberének,⁹³³ miközben az iroda irányítója Arató fedőnév alatt készítette jelentéseit.⁹³⁴ A szakmai és hálózati munka teljesen összefonódott a képviselőlet vezetésében.⁹³⁵ Roundert nem sokkal később, 1962-ben

hozta ügyfeleinek, hogy azért nem dolgozik vele a vállalat, mert a Belügy őt kémkedésre akarta felhasználni és ő ezt nem vállalta.” ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. Jelentés M.-ről. Adta: Pásztorné. 1961. 10. 03.

⁹³² Az IBUSZ-Wien jogilag egy a magyar állam tulajdonában lévő osztrák bejegyzésű cég volt, amely így az osztrák szabályok szerint a kapitalista piacon végezhetett utazási irodai tevékenységet. Ilyen lehetőséggel a hatvanas évek derekán a szocialista államok közül csak Magyarország rendelkezett. *Dr. Marton János: Idegenforgalom a Kärtnerstraße ablakából. Idegenforgalom, 1965, január-február. 9.*

⁹³³ Külszolgálatában Kör Péter a Rounder fedőnevet kapta. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Javaslat Kör Péter fn. informátor Bécsbe helyezésére. 1961. április 24.

⁹³⁴ Feltehetően szintén a bécsi kirendeltség hálózati körébe tartoztak ebben az időszakban Házas, Hetényiné és Bányai fedőnevű informátorok. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013/2. BM. III/II. Csoportfőnökség 9-b Alosztály: Jelentés Kör Péter fn. disszidens „B” és „M” dosszié vizsgálatáról. 1969. március 24. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder BM II/2.-f Alosztály: Javaslat Rounder véglegesítésére és családja Bécsbe kiutazására. 1961. október 18.

⁹³⁵ Az állambiztonság befolyását mutatja, hogy Rounder próbaidejének lejártakor a belügy kezdeményezte megbízatásának meghosszabbítását, sőt informátora megjutalmazására is igényt formált. A II/2 alosztály javaslata a következőképpen szólt: „Láncos elvtársnak [az IBUSZ vezérigazgatója] felvetjük Ujhelyi véglegesítésének és családja kiengedésének kérdését, azzal, hogy az egyik gyermek itt maradjon.” A jutalom ebben az esetben abban állt, hogy a vállalatnak saját költségén biztosítania kellett Rounder családjának kiköltözési feltételeit, például megfelelő lakást kellett biztosítania stb. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM II/2.-f

kinevezték az iroda vezetőjének.⁹³⁶ Megüresedett pozícióját Pásztor Ferencnével (Sheperd) töltötték be.⁹³⁷ Új szereposztásban tehát, de tovább folyt az irodavezető és helyettese – kölcsönös bizalmatlansággal mérgezett – kettős munkája.

Rounder nem sejtve, hogy kollégája szintén az ügynökségnek dolgozik több jelentésében panaszkodott beosztottja szakmai alkalmatlansága, munkamorálja miatt.⁹³⁸ A Budapestre érkezett információk szerint az iroda más munkatársai ugyancsak azon a véleményen voltak, hogy „jól bevásároltak a Müllernével [...] szinte nyaralásnak veszi az egész kiküldetését.” Nem tudták elképzelni, hogy „miért nyomják ennyire a Müllernét, annak dacára, hogy nem úgy dolgozik, mint kellene.” Sőt a jól értesültek azt is tudni vélték, hogy amikor Ujhelyi ezt jelezte az IBUSZ központ felé „mindenki leintette.”⁹³⁹ A képviselő viszonyairól jelentő rezidens⁹⁴⁰ szintén furcsának, sőt gyanúsak találta a helyettes viselkedését. „Müllerné egyes nyugatnémet iroda tulajdonosokkal hosszabb időre elmegy, amikor azok Bécsbe érkeznek. Ilyen esetet láttam én is, amikor is megjelent K. R., ezzel a személlyel elég gyakran találkozok Bécsben is, jó viszonyban vannak.”⁹⁴¹

Beosztottja rejtélyes kapcsolatáról Rounder is készített feljegyzéseket. Ez aztán a két informátor „vesztét” okozta. Történt ugyanis, hogy Sheperd megtalálta az irodavezető íróasztalfiókjában felejtett, róla készült jelentést. Ezt követően közölte a nyugatnémet állampolgár K. R.-al, hogy az irodavezetőnek olyannyira feltűnt barátságuk, hogy ezt noteszába beírta.⁹⁴² Amikor pedig feljebbvalója visszatért budapesti útjáról „[...] mérgesen

Alosztály: Javaslat Rounder véglegesítésére és családja Bécsbe kiutazására. 1961. október 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM II/2.-f Alosztály: Jelentés Ujhelyi Frigyesről. 1961. október 26. Adta: Arató fn. informátor.

⁹³⁶ Ezzel egy időben a II/2. kémelhárító osztályról közvetlen tartásra átadták a II/3. hírszerző osztálynak, a későbbi BM III/I. Hírszerző Csoportfőnökségnek, azzal a megjegyzéssel, hogy elsősorban kémelhárítási feladatokra foglalkoztassák. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM II/2.-f Alosztály: Javaslat Kör Péter fn. informátor átadására. 1962. június 28.

⁹³⁷ A BM III/I. Hírszerző csoportfőnökség foglalkoztatásába került ő is, elhárítási feladatokkal. Sheperd elnevezéssel új fedőnevet kapott. ÁBTL 3.2.1. Bt-235 Sheperd. BM II/2.-f. Alosztály: Javaslat Pásztor Ferencné fn. informátor Bécsbe való kihelyezésére. 1962. június 25.

⁹³⁸ Rounder Sheperd Bécsbe érkezését követően nem sokkal kijelentette: „Kinevezett helyettese alkalmatlan erre a feladatra [...] nem tud számlázni, felekkel tárgyalni, egy korlátozottan kis képességű nő, így minden munka reá hárul.” ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. Jelentés a Rounderrel történt kapcsolatfelvételtől. Bécs, 1962. december 2.

⁹³⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. Jelentés Sheperdről. Adta: Lóránd rezidens. 1962. XI. 2.

⁹⁴⁰ A rezidens a hivatalos állományú tisztek útmutatása szerint irányította a hozzá kapcsolt hálózati személyek operatív feladatainak végrehajtását. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár.

⁹⁴¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. Jelentés Sheperdről. Adta: Lóránd rezidens. 1962. XI. 2.

⁹⁴² ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Jelentés Rounder és Sheperd fn. informátorok ügyében. 1963. január 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM: Jelentés Pásztorné és Kör Péter fn.

bement [Rounderhez] és megmondta neki, hogy füzetét, amelyben feljegyzései vannak, máskor ne hagyja el. K. és közte levő viszonyáról közölte [...], hogy Budapesten ezt ismerik, és ezzel semmi újdonságot nem tudott volna mondani.”⁹⁴³

Rounder és Sheperd dekonspirálódtak egymás előtt. Sheperd fecsegésével informátortársát leleplezte, ami a hálózati munkában jelentős hibának számított.⁹⁴⁴ De Rounder is súlyosan megsértette a konspirációs szabályokat azzal, hogy jelentését íróasztalfiókjában hagyta.⁹⁴⁵ Mindkét személy alapos kioktatásban részesül, hálózati foglalkoztatásuk felfüggesztették. A bukott informátorokra IBUSZ vonalon is visszaminősítés várt.⁹⁴⁶ Körülbelül egy évvel az ügy kipattanását követően, 1964 tavaszán eltávolították őket Bécsből.

Hazarendelését követően Sheperdet és Roundert egyaránt az IBUSZ budapesti központjában helyezték el. Továbbfoglalkoztatásuk érdekében a III/II. Kémelhárító Csoportfőnökség vette fel velük a kapcsolatot.⁹⁴⁷ Rounder szakmai karrierje rövidesen újból felfelé ívelt. Előbb a vállalat Nyugati Osztályán kapott helyettes osztályvezetői megbízást, majd csoportvezetői feladatokat látott el.⁹⁴⁸ 1968-ban pedig kiküldték az IBUSZ újonnan megszervezett frankfurti utazási irodájába, helyettesnek.⁹⁴⁹ A fiók vezetője néhány éve Bécsben még Arató fedőnév alatt működött, Frankfurtban azonban már Aratót fn. titkos munkatársként állt kapcsolatban a

hálózati személyek ügyében. 1963. január 22. ÁBTL 3.2.3 Mt-576. Sheperd. Futár Bécsnek, Takács elvtársnak. Rounder és Sheperd ügye. 1963. március 5.

⁹⁴³ ÁBTL 3.2.3. Mt-576. Sheperd. Futár Bécsnek, Takács elvtársnak. Rounder és Sheperd ügye. 1963. március 5.

⁹⁴⁴ Az esetről az állambiztonsági szolgálat lényegében K. R.-on keresztül szerzett tudomást. Ő ugyanis az ismeretségi körében több személynek elmondta, hogy Ujhelyi Frigyes ügynök, a híresztelés pedig kerülő úton eljutott a III/II. Csoportfőnökséghez. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Jelentés Rounder és Sheperd fn. informátorok ügyében. 1963. január 18.

⁹⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Jelentés Rounder és Sheperd fn. informátorok ügyében. 1963. január 18.

⁹⁴⁶ A vállalat a rendteremtés érdekében dr. Marton János neves turisztikai szakembert küldte ki az iroda élére. A helyettesé lefokozott Rounder kapcsolata új főnökével rövid idő alatt megromlott. Marton János állítólag [...] „nyíltan neki szegezte a kérdést, hogy reméli, ő nem tartozik azok közé, akik belügyi feladatokat is vállalnak. Kijelentette neki azt is, hogy az IBUSZ egész munkáját hátráltatja, hogy a vezetők között sokan a Belügy szolgálatában állnak, s fő feladatuknak az utasok ellenőrzését tekintik.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM. III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Jelentés Ujhelyi Frigyes ügyében. Adta: Arató. 1968. június 27.

⁹⁴⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Határozat. 1964. május 15. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM III/I. Csoportfőnökség 2- E Alosztály: Összefoglaló Jelentés Pásztor Ferencné fn. informátor ügyében. 1964. június 24. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Összefoglaló jelentés Kör Péter fn. informátor ügyében. 1964. június 24.

⁹⁴⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. Önéletrajz. 1968. február 10.

⁹⁴⁹ A korábbi információs irodát 1967-ben fejlesztették komplex képviselővé. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Jelentés a Rounder fn. titkos munkatárssal lefolytatott találkozóról. 1968. február 22. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Összefoglaló jelentés Rounder fn. titkos munkatársról. 1968. március 9.

belüggyel.⁹⁵⁰ Újra összeállt tehát a tartók által korábban vélhetően eredményesnek minősített bécsi páros.⁹⁵¹

A frankfurti együttműködés azonban nem tartott sokáig. Körülbelül egy év kint tartózkodás után, 1969 márciusában a Magyar Népköztársasághoz addig feltétlen hűnek tartott Rounder látszólag minden előzmény nélkül családjával együtt disszidált.⁹⁵² Pedig németországi kinevezésekor még a következőképpen nyilatkozott különleges nexusáról. „Tíz éve állok a hatósággal kapcsolatban [...] néha megdicsértek, néha megdorgáltak. Hogy munkám mennyire volt eredményes, azt soha nem tudtam. Ennek ellenére tisztában vagyok azzal, hogy mindent, amit eddig elértem, nagyrészt a hatóságnak köszönhetek.”⁹⁵³ A továbbiakban, „visszatérve” Bécsbe, röviden bemutatjuk Sheperd és Rounder hálózati működésének irányát, jellegét.

Operatív foglalkoztatás ellenséges terepen

A hatvanas évek elejétől – mint már szoltunk róla – nem utolsósorban az élenkülő idegenforgalom hatására a politikai rendszet területén is törekvések indultak a „mennyiségi” szemlélet „minőségi” munkával való felváltására.⁹⁵⁴ Az új elvek szellemében differenciált elhárítás teoretikusan két fázisra oszlott: az elsődleges felderítést, a szűrés-kutatást az ellenséges személyek aktív feldolgozása követte.⁹⁵⁵ Sheperdet és Roundert bécsi tartózkodása

⁹⁵⁰ A hatvanas évek második felében módosult néhány bevett állambiztonsági elnevezés. Az informátorok, valamint a jól dolgozó és a hazafias indokkal együttműködő ügynökök (egyébként Pásztor Ferencné és Kör Péter is ezen alapon lett beszerelve) nagy részét immár titkos munkatárs (tmt.) névvel illeték. Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 201.

⁹⁵¹ Rounder és Ararát is – korábbi jó viszonyuk alapján – meglegedettséggel vette tudomásul az újraéledő munkakapcsolatot. Arra bizonyára nem gondoltak, hogy egymás ellen is kijátsszák őket. ÁBTL 3.2.1. BT-1013/2. Rounder. BM III/I Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Összefoglaló jelentés Rounder fn. volt titkosmunkatársról. 1969. március 29. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Összefoglaló jelentés Rounder fn. titkos munkatársról. 1968. március 9.

⁹⁵² Munkatársai és az operatív tiszték is értetlenül álltak az eset előtt, az ügy részleteit később sem sikerült tisztázni. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM. III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Jelentés Ujhelyi Frigyes ügyében. Adta: Ararát. 1968. június 27. ÁBTL 3.2.1. BT-1013/2. Rounder. BM III/II. Csoportfőnökség 9-b. Alosztály: Dr. Lakatos jelentése Ujhelyi szökésével kapcsolatos frankfurti tapasztalatairól. 1969. április 3. ÁBTL 3.2.1. BT-1013/2. Rounder. BM III/II. Csoportfőnökség 9-es Osztály: Tájékoztató jelentés Ujhelyi Frigyes disszidens IBUSZ alkalmazottról. 1969. október 28.

⁹⁵³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Jelentés Rounder kiképzéséről. 1968. március 29.

⁹⁵⁴ Lásd: Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 216-222., 254- 257.

⁹⁵⁵ A szűrés-kutatás az állambiztonsági szempontból figyelemreméltó személyek, jelenségek kiválasztását jelentette a legális nemzetközi érintkezési felületeken, operatív eszközök felhasználásával. Az aktív feldolgozás fontos elemét képezte a hírszerzés: híryanagok, információk tervszerű gyűjtése titkos nyomozati (operatív)

idejére elsősorban az Ausztriában működő osztrák, nyugatnémet, amerikai és angol utazási irodák, az IBUSZ kirendeltség alkalmazottai, valamint a Magyarországra beutazó személyek körében végzendő kutató és feldolgozó munkával bízták meg.⁹⁵⁶

A nyugati irodák, illetve munkatársaik, tulajdonosaik tanulmányozására főként az üzleti tárgyalásokat lefolytató, sokat utazó irodavezetőnek nyílt módja. Roundernek a gyanús személyek kiszűrésén túl lehetőleg fel kellett tárnia, mi a vizsgált képviselő tevékenységének fő iránya, működésében milyen szerepet tölt be a magyarországi utaztatás, milyen a gazdasági helyzete (bankinformáció beszerzése), hogy alakul az utaztatott személyek, az alkalmazottak létszáma és összetétele, milyen a politikai légkör, az iroda hol helyezkedik el.⁹⁵⁷

Mindkét informátor feladatul kapta a képviselőre rendszeresen bejáró osztrák, nyugatnémet állampolgárok szemmel tartását. Elsősorban azokat kellett felderíteni, akikről munkakörüknél, beállítottságuknál fogva, vagy, mert rendszeresen meglátogatták Magyarországot feltételezhető volt, hogy ellenséges belügyi szerveknek dolgoznak. Emellett megkülönböztetett figyelmet kellett fordítani az IBUSZ irodában dolgozó osztrák alkalmazottakra is.

Amennyiben lehetőség adódott kapcsolatépítésre kellett törekedni a magyar emigráció tagjaival, az osztrák és nyugatnémet újságírókkal, a tudományos intézetek munkatársaival, a Bécsi Atomenergia ügynökség beosztottaival, az osztrák belügy és vámszervek dolgozóival, rendőrökkel, csendőrökkel, politikai és rendőri nyomozókkal.⁹⁵⁸ A felsoroltak köréből nem

eszközökkel és módszerekkel a már felderített (tényleges vagy potenciális) ellenségről. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár.

⁹⁵⁶ A hálózati feladatok meghatározásakor elvileg figyelembe kellett venni a beszervezett lehetőségeit, tapasztalatait, képességeit, együttműködési készségét. A megfelelő felhasználás érdekében minősítések készültek, ezek azonban ritkán bizonyultak megbízhatónak. Sheperdről például előbb megállapították, hogy az operatív munkához jó érzéke van, majd nem sokkal később, hogy operatív készsége igen alacsony. 1961-ben még azon a véleményen voltak tartói, hogy szereti bizalmas munkáját és „állandóan szem előtt tartja a tőlünk kapott szempontokat.” 1964-ban már úgy fogalmaztak „a kapott feladatokat nem hajtotta végre, saját problémájával volt mindig elfoglalva. Egyáltalán nem érdekelte az operatív munka.” ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. Pásztor Ferencné fn. kapcsolatunk jellemzése. 1961. augusztus 10. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. Pásztor Ferencné fn. informátor jellemzése. 1961. november 3. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. Javaslat Pásztor Ferencné fn. informátor Bécsbe való kihelyezésére. 1962. június 25. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM III/I. Csoportfőnökség 2-E Alosztály: Összefoglaló jelentés Pásztor Ferencné fn. informátor ügyében. 1964. június 24. Valamint lásd: Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 217., 219.

⁹⁵⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III. Főcsoportfőnökség II-3/b. Alosztály: Kör Péter fn. informátor feladataira vonatkozó foglalkoztatási terv. 1962. október 4. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. Találkozó Rounderrel. Bécs, 1962. december 20.

⁹⁵⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Kör Péter foglalkoztatási terve. 1961. május 4. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Javaslat Rounder fn. informátor

csak az ellenséges elemeket kellett kiválasztani, hanem azokat is, akik szimpatizáltak a szocializmussal, szívesen jártak Magyarországra, így az elhárítás, hírszerzés számára, mint tippszemélyek szóba jöhettek.⁹⁵⁹ Mindeközben tanulmányozni kellett a nyugati elhárítás módszereit, eszközeit, a fellazítás megjelenési formáit.⁹⁶⁰

A Magyarország felé irányuló utasforgalom vonatkozásában azokat kellett kiszűrni, akik esetében a belépés célja a Magyar Népköztársaság érdekeivel ellentétes lehetett. Gyanúra adott okot, ha valaki részére az utolsó pillanatban akartak vízumot szerezni, nagyon sürgették annak elintézését, nem akartak bizonyos adatokat leadni, az illető izgatott volt.⁹⁶¹ Végül figyelemmel kellett kísérni a nyugatra kiutazó honfitársakat, az őket kísérő IBUSZ idegenvezetőket, a magyar turistacsoportokkal kapcsolatba lépő személyeket.⁹⁶² Az előzetesen meghatározott feladatokat az operatív tisztek a foglalkoztatás során – az informátor közléseire támaszkodva – tovább konkretizálták.⁹⁶³

felhasználására. 1962. augusztus 31. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Javaslat Sheperd fn. informátor felhasználására. 1962. szeptember 4.

⁹⁵⁹ A tippszemély egy hálózati funkcióra alkalmasnak látszó jelölt, akinek a tanulmányozását feladatul tűzték ki. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár.

⁹⁶⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM II/2-f. Alosztály: Pásztor Ferencné fn. informátor kiképzési terve. 1962. július 30. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III. főcsoportfőnökség II-3/b. Alosztály: Kör Péter fn. informátor feladataira vonatkozó foglalkoztatási terv. 1962. október 4. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Kör Péter foglalkoztatási terve. 1961. május 4.

⁹⁶¹ Az ellenség felkutatásának bevett módszerét jelentette a postaforgalom ellenőrzése. Erre mindenekelőtt a levelezést kezelő irodavezető-helyettesnek nyílt alkalm. A posta áttanulmányozásával meg kellett többek között akadályoznia, hogy rendezetlen állampolgárságú vagy a követség által már elutasított személyek az IBUSZ-on keresztül beutazhassanak. Külön figyelmet kellett fordítani a Münchenből, Wiesbadenből, Salzburgból, Innsbruckból, Grazból beutazni kívánók levelezésére. Lásd: ÁBTL 3.2.1. Bt- 235. Sheperd. Jelentés a Sheperddel történt találkozóáról. Bécs, 1962. december 13. ÁBTL 3.2.1. Bt- 235. Sheperd. Futár Bécsnek: Sheperd ügye. 1963. január 14.

⁹⁶² Lehetőleg meg kellett állapítani, hogy az utaskísérők kinti tartózkodásuk alatt kikkel találkoznak, folytatnak-e ellenséges tevékenységet, például nagyobb arányú csempészetet. Ezenkívül a megbízók a kiutazó turistákat fogadó szállodák és éttermek, a Bécsben lévő magyar üzletek tanulmányozását is szükségesnek tartották. Lásd: ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III. főcsoportfőnökség II-3/b. Alosztály: Kör Péter fn. informátor feladataira vonatkozó foglalkoztatási terv. 1962. október 4.

⁹⁶³ Roundert irodavezetőként például a Bécsben, illetve a nyugati hírszerző szervek központjának tartott Salzburgban és Innsbruckban működő nagyobb utazási irodák, köztük az ÖVB (Österreichisches Verkehrsbüro, „félállami” idegenforgalmi szerv, az IBUSZ ausztriai megfelelője) körében folytatandó információgyűjtéssel bízták meg. Salzburgi útja során a Ruefa utazási iroda igazgatójával, a Touropa Salzburgi képviselőjével (ma is jelentős turisztikai vállalatok) és a Dr. Degener utazási iroda üzletvezetőjével kellett személyes kapcsolatot létesítenie. Jelentései alapján bízták meg a vele baráti nexusban lévő P. F. hannoveri utazási iroda tulajdonos, illetve az általa foglalkoztatott személyzet feldolgozásával. Lásd: ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III. Főcsoportfőnökség II-3/b. Alosztály: Kör Péter fn. informátor feladataira vonatkozó foglalkoztatási terv. 1962. október 4. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. Találkozó Rounderrel. Bécs, 1962. december 20. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. Futár Bécsnek: kapcsolatfelvétel Rounder titkos-munkatárssal. 21/3 C. sz. utasítás. 1962. november 2. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Jelentés Rounder fn. informátor ügyében. 1962. szeptember 3.

Lehetőség szerint meg kellett ismerni a tanulmányozásra kiszemelt személy életrajzi adatait (származását, előéletét), családi, anyagi körülményeit, politikai beállítottságát (a Magyar Népköztársaságról, kapitalizmusról, szocializmusról alkotott véleményét), baráti körét, magyar kapcsolatait, általában társadalmi helyzetét. Fel kellett tárni egyéni tulajdonságait, jellemét, erkölcsi magatartását, értelmi képességét, műveltségi fokát. Igen fontos volt az esetleges kompromittálást szolgáló gyenge pontok, szenvedély (ital, nő, kártya, lóverseny, kábítószer, csempészás, túlzott költekezés, hazardjáték, homoszexuális hajlam, túlzott vallásosság stb.) vagy megvesztegethetőség megállapítása.⁹⁶⁴

Ami a feladatok végrehajtása során követendő magatartási szabályokat illeti a két informátort a következő instrukciókkal látták el. Minden esetben a MNK és hivatalos munkahelyük (az IBUSZ) érdekeit képviseljék. Ügyeljenek a külföldi törvények betartására. Lakásukon, hivatalukban kerüljék a bizalmas ügyek tárgyalását. Az osztrák rendőrség érdeklődésére csak a munkájukkal kapcsolatos hivatalos kérdésekben adjanak választ. Keltsék olyan ember benyomását, aki szeretet külföldön lenni, de hazájához hű, társaságban jól érzi magát, azonban mindig mértékletes. Külföldi személyek magánlakására szóló baráti meghívásoknak nözés, kártyázás, italozás stb. céljából ne tegyenek eleget, az ilyen invitálásokat udvariasan utasítsák el.⁹⁶⁵ A Magyar Népköztársaság kiküldöttjeivel ápoljanak jó elvtársi és baráti kapcsolatot. Kerüljék az esetleg kint élő ismerőseikkel való kapcsolatfelvételt, ha azok mégis jelentkeznének, állambiztonsági szempontból ne aktivizálják magukat. Egyéni vagy családi problémáiról idegeneknek ne beszéljenek, ilyen ügyekben csak tartójukkal konzultáljanak. Baráti vagy más viszonyt kiépíteniük, valaki iránt érdeklődniük, adatokat beszerezniük csak konkrét utasítására volt szabad.⁹⁶⁶ A két hálózati személytől tehát tartózkodó, ugyanakkor operatív szempontból minél célravezetőbb viselkedést vártak el.⁹⁶⁷

⁹⁶⁴ Az iroda osztrák dolgozóiról például e szempontok figyelembevételével készültek részletes jellemzések. ÁBTL 3.2.1. Bt- 235. Sheperd. Futár Bécsnek: Sheperd ügye. 1963. január 14. ÁBTL 3.2.1. Bt- 235. Sheperd. Jelentés Bécsből a Sheperddel történt megbeszélésről. 1963. január 30. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné. BM II/2.-f. Alosztály: Pásztor Ferencné fn. informátor kiképzési terve. 1962. július 30. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Kör Péter foglalkoztatási terve. 1961. május 4.

⁹⁶⁵ Sheperdnek azt kellett elhítenie magáról, hogy szereti a férfiak társaságát, de nyugodt, és szerelmi kalandokba nem bocsátkozik. „Engedélyünk nélkül férfiakkal viszonyt nem folytathat.” –figyelmeztették felkészítésekor. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM II/2.-f. Alosztály: Pásztor Ferencné fn. informátor kiképzési terve. 1962. július 30.

⁹⁶⁶ Ha más kezdeményezett, természetesen jelteni kellett, hogy ki, mikor és milyen körülmények között, mi után tudakozódott, voltak-e olyan kérdések, amelyek nem tartoznak az átlagos beszélgetés keretei közé. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter. BM II/2.-f. Alosztály: Kör Péter foglalkoztatási terve. 1961. május 4. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. BM II/2.-f. Alosztály: Pásztor Ferencné fn. informátor kiképzési terve. 1962. július 30.

⁹⁶⁷ A feldolgozásra szánt személyek bizalmát, szimpátiáját például lehetőleg apró figyelmességekkel (IBUSZ propagandaanyag, más ajándék) kellett megnyerniük. Uo.

Jelentések

Bár a tartók informátoraikat a jelentéskészítés során figyelembe veendő irányelvekről is rendszeresen kioktatták, gyakoriak voltak a titkos nyomozati szempontból semmitmondó, fecsegő beszámolók.⁹⁶⁸ Jó példa erre Sheperd tájékoztatója a korábban már említett K. R. nyugatnémet állampolgárral történt bécsi találkozójáról.

Eszerint K. fehér Volkswagen gépkocsijával várta a megbeszélt találkozóhelyen és kilenc körül elvitte a Grinzing egyik kocsmájába. A helyiség eléggé tele volt, így oda ültek ahol helyet találtak. Vacsora után bort ittak, ketten kb. fél litert. Fél tizenegy körül átmentek egy bárba, ahol kávé ittak. „A beszélgetés tartalma az est első felében üzleti témájú volt. K. érdeklődött, hogy mi várható a német beutazások ügyében, mondván, hogy nem is annyira a jelen érdekli, mint a cég jövője. Az üzlet tényleg rövid fennállása alatt a vártnál lényegesen nagyobb számú utast küldött, nemcsak svábokat, hanem turistákat.”⁹⁶⁹

Éjfél körül egy keveset megint üzletről volt szó, ekkor K. megkérdezte Sheperdtől, hogy nincs-e szüksége schillingre, hozzátéve, hogy „ne ugorjon fel és ne sértődjön meg.”⁹⁷⁰ A találkozó további részében szórakozási jelleget öltött. A bárban jó zenekar játszott, elég sokan voltak, de ők egyedül ültek, nem tűnt úgy, hogy valaki figyelte volna őket. Az este igen kellemesen telt el, egy óra volt, amikor hazaindultak. Előbb azonban körbe hajtottak a kivilágított Bécsen, ahogy K. fogalmazott a városnézés „szakmai program,” és pontosan fél kettőkor elköszöntek egymástól. K. R. az egész együttlét alatt kedves házigazdaként viselkedett, előzékenysége azonban egyszer sem volt tola kodó. Sheperd, bár lett volna rá alkalma, semmi érdemlegeset nem tudott meg, ugyanakkor nagyon is dicsérte a célszemélyt – állapította meg a tartó értékelésében.⁹⁷¹

⁹⁶⁸ Lásd: Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 206.

⁹⁶⁹ Azaz az általa szervezett vendégkör nem kizárólag a Magyarországról kitelepített németiség rokonlátogatóiból állt.

⁹⁷⁰ Sheperd elmondása szerint azt válaszolta nem sértődik meg, de az a pénz is bőven elég lesz, amivel rendelkezik, mert nincs kedve üzletből üzletbe járni másnap, kávé akar csak venni semmi mást. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. Jelentés K. R.-ról. Adta: Pásztorné. Vette: Vámos. 1961. 10. 16.

⁹⁷¹ Uo.

A jelentések gyakori hibája volt az is, hogy – miként az előbbi esetben láthattuk – operatív szempontból érdektelen szakmai értesülésekkel foglalkoztak.⁹⁷² Ezt a tartók, mivel az ellenség elleni harctól vonta el a figyelmet az állambiztonsági munka nem kívánatos kiágazásainak tekintették.⁹⁷³ A kapcsolatukkal való jó viszony kiépítése érdekében azonban nem egyszer akarva-akaratlan maguk is ilyen vonatkozású kérdésekbe bonyolódtak.⁹⁷⁴ Főként, ha az informátorok olyan áldatlan állapotokról számoltak be, mint Rounder és Sheperd az IBUSZ Wien működése kapcsán.⁹⁷⁵ A vezető és helyettese feljegyzései szerint az iroda dolgozói rendszeresen üzérkedtek a forint-schilling váltásnál,⁹⁷⁶ az ingyenes prospektusokat, nyomtatványokat pénzért árulták, a vezetett könyvelés áttekinthetetlen volt stb.⁹⁷⁷ Természetesen ilyen esetben, amikor egyértelműen bebizonyosodott, hogy „[...] a beosztottak viselkedése minősíthetetlen, az ott lévő állapotok tarthatatlanok és a magyar állammal szemben káros tevékenységet folytatnak,” az operatív tisztnek is lépnie kellett.⁹⁷⁸

⁹⁷² Rounder például nem csak írásbeli közléseiben, hanem találkozói is hajlamos volt az IBUSZ-al kapcsolatos problémákkal elárasztani tartóit. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. Jelentés a Rounderrel történt kapcsolatfelvételtől. Bécs, 1962. december 2. ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. BM III/II Csoportfőnökség 9-b Alosztály: Minősítés Rounder fn. informátorról. 1968. február 19.

⁹⁷³ Ilyen esetekben fel kellett hívni az informátor figyelmét, hogy jelentéseiben szorítkozzon az elhárítási szempontból lényeges kérdésekre, illetve fordítson nagyobb figyelmet munkája belügyi vonatkozásaira, jelentéseit készítse kellő alapossággal, mert az ügynökségnek végzett tevékenysége legalább annyira fontos, mint hivatali elfoglaltsága. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. Rounder ügye. 1963. január 14.

⁹⁷⁴ Jellemzően, amikor Rounder vezetői pozíciójából fakadó nagymérvű hivatali elfoglaltságára panaszkodott tartója látta el „jó tanácsokkal.” „[...] Megbeszéltük vele, hogy hivatali munkáját ossza el helyettesével, ne aprózza el tevékenységét, inkább elvi irányítással és ellenőrzéssel foglalkozzon.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Rounder. Futár Bécsnek: kapcsolatfelvétel Rounder titkos-munkatárssal. 21/3 C. sz. utasítás. 1962. november 2. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III/I. Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Jelentés Rounder fn. informátor ügyében. 1962. szeptember 3.

⁹⁷⁵ Sheperd szerint a régi, hozzáértő alkalmazottak kihasználva kiváltságos helyzetüket, semmibe vették a munkafegyelmet, az irodavezető (Rounder) intézkedéseit nem hajtották végre, ugyanakkor mindenkinek dirigáltak. Ennek okait az előző irodavezető (azaz Arató) ténykedésében látta, aki az üzletmenetet teljes mértékben a szóban forgó munkatársakra hagyta. „Az egész munkaszervezet és maga az üzletbonyolítás valahogy azt a látszatot keltette, hogy éppen annyit és úgy kell dolgozni, hogy nagy botrány kifelé (utasok és budapesti iroda felé) ne legyen” – tette hozzá. ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Sheperd. Sheperd sajátkezű jelentése. 1962. XII. 12.

⁹⁷⁶ A banktól 65 schillingért vettek 100 Ft-ot és azt a turistáknak 85 schillingért adták tovább, a turisták által befizetett dollárt pedig általában 25 schillingért vették át, ugyanakkor a banktól 25.50-t vagy még többet kaptak, a különbözetet pedig minden esetben elrakták. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III/I Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Jelentés a bécsi IBUSZ kirendeltség alkalmazottairól és az iroda tevékenységéről. 1963. január 10.

⁹⁷⁷ Rounder véleménye szerint a kirendeltség hangadója, a visszaélések értelmi szerzője és fő végrehajtója az iroda kiváltságolt pénztárosnője volt, aki 1956-tól dolgozott az IBUSZ Wiennél, és „szabadon garázdálkodott.” Régi munkásmozgalmi múltjánál fogva azonban – a kommunista párt tagjaként 1961-ben ő vitte a Ringen május elsején a zászlót – nehéz volt „hozzányúl.” Rounder „rettenetes erőszakos” és igen kapzsi nőnek tartotta, aki ráadásul egy négy-öt szobás villalakásban élt, egy házban Josef Afritsch osztrák belügyminiszterrel. ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. Luksch Rozália jellemzése.

⁹⁷⁸ Roundertől tartója előbb azt tudakolta, beszámolt-e az illetékeseknek az elmondottakról. Az irodavezető válaszában kifejtette: „korábban egy-két esetről tett jelentést, akkor azt mondták, hogy egyes ügyekben túloz.” Ezt követően az operatív tiszt utasította az irodavezetőt, hogy készítse összefoglaló jelentést az IBUSZ egész helyzetéről, a visszaélésekről, és tegyen javaslatokat a hiányosságok megszüntetésére. Emellett maga is kezdeményezte belügyes vonalon a felmerült problémák illetékesek általi soron kívüli kivizsgálását. ÁBTL

A dolgozat folyamán többször érintettük, hogy a turizmus komplex jelenségrendszer, mely számtalan élethelyzetet érint. Ezért az idegenforgalom és a korabeli titkosszolgálat összes relációját feltárni igen nagy feladatnak tűnik. Ennek ellenére mit tekinthetünk e fejezet, a röviden bemutatott forrásanyag konklúziójának? A növekvő turizmus kihívásaira reagáló állambiztonsági munka legfeljebb látszateredményeket nyújtott. A nyugati turistákra nem lehetett rákényszeríteni a rendszer kollektív és intézményesített hazugságait. A hálózati személyek az ellenség helyett gyakran egymást leplezték le. A jelentések gyanúsítgatásban, semmitmondó fecsegésben, „jobb esetben” szakmai problémák felemlegetésében merültek ki. Ennek ellenére a hálózat teljesítette feladatát: a politikai elit számára megteremtette annak illúzióját, hogy a különböző életviszonyok – közte az idegenforgalom – kontrollja biztosított. Ugyanakkor a szektor intézményrendszerébe való beépülés, a belügyi szempontok érvényesítése a szakmai kiválasztást, a hivatali feladatok ellátását, a turizmus fejlődését, végsős soron az annyira óhajtott devizabevételek növelését hátráltatta. A rendszert nem az ellenség fellazítása, diverziója döntötte meg, hanem szűklátókörűségével önmagát emésztette fel.

3.2.3. Mt-203/2. Rounder. Jelentés a Rounderrel történt kapcsolatfelvételtől. Bécs, 1962. december 2. Az elkészült jelentést lásd: ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder. BM III/I Csoportfőnökség 2-C Alosztály: Jelentés a bécsi IBUSZ kirendeltség alkalmazottairól és az iroda tevékenységéről. 1963. január 10. Lásd továbbá: Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 210-211.

Összegzés

A disszertáció – az előzmények és bizonyos nemzetközi trendek felvázolása mellett – a magyarországi turizmusfejlődés, turizmuspolitika 1956-1966-ig terjedő periódusának legfontosabb hatótényezőit igyekezett bemutatni. Ez – amennyiben munkánk eredményesnek bizonyult – reményeink szerint nem csupán tíz esztendő idegenforgalommal kapcsolatos történéseinek közelebbi megvilágítását eredményezhette, hanem hozzájárulhatott a rendszer működési mechanizmusainak, a későbbi időszak folyamatainak megértéséhez is. Az örökölt adottságok mellett a Kádár-korszak első tíz évében alakultak ki azok az alapelvek, struktúrák, amelyek megszilárdulva évtizedekig meghatározták hazánk és ezen belül a turizmus fejlődési kereteit.

A dolgozat kiindulópontjául a magyar idegenforgalom második világháborúig terjedő szakaszának ismertetése szolgált. A Horthy-korszak a trianoni békekötés következtében megfogyatkozott országterület turisztikai lehetőségeinek számbavétele és hasznosítása terén mai napig ható érdemeket szerzett. Az időszak rávilágított, hogy jóllehet Magyarország elveszítette korábbi vonzerőit egy részét, képes lehet a nemzetközi versenyben megállni helyét. Bebizonyosodott, hogy az eredmények záloga mindenekelőtt a megfelelő turizmuspolitika kialakítása: a szektor állami elismerése, szervezeti megerősítése, az ágazat érdekeit figyelembe vevő infrastruktúrafejlesztés, a magas szintű kereskedelmi és propagandamunka. Az elért eredmények az 1945 utáni újrakezdés szempontjából is reményt keltőek lehettek.

A kommunista hatalomátvétel, a szovjet típusú pártállam, a bürokratikus államgazdaság kialakítása azonban igen kedvezőtlen változásokat eredményezett. Jóllehet az idegenforgalom állami monopólium lett, a szektor fejlesztésének kérdése évekre lekerült a napirendről. A korábban eredményesen működő ágazat teljesen eljelentéktelenedett. A beruházások elmaradása, a turisztikai infrastruktúra elhanyagolása később behozhatatlannak bizonyuló hátrányt okozott. A pártvezetés csak a megelőző időszak „burzsoá” jellegének megbélyegzéséig jutott el. Az e periódusban születetett, ideológiailag motivált döntések lényegében a turizmust tagadó, felszámoló „idegenforgalmi politikát” jelentettek. A Kádár-korszak döntéshozóinak idegenforgalommal kapcsolatos attitűdjeit, a közelebbről vizsgált

időszak turizmuspolitikájának kiinduló kereteit alapvetően ez a szegényes örökség határozta meg.

Ráadásul, míg több szocialista ország – mindenekelőtt Bulgária és Románia – már az ötvenes évek derekától fejlesztéseket kezdett, majd a hatvanas évektől aktív idegenforgalma növelése érdekében rugalmas politikát igyekezett folytatni, Magyarország nem utolsósorban az 1956-os forradalom kihatásaként megkésve és olykor figyelemre méltó óvatosságról tanúbizonyságot téve csatlakozott a nyugati turistákért folyó versenyhez.

A kádári vezetést egészen a hatvanas évek elejéig habozás, bizonytalankodás jellemezte. Az idegenforgalom megindítása – jóllehet a gazdasági és politikai kényszer egyaránt a turizmus fejlesztésére ösztönzött – a Rákosi-korszak izolációhoz szokott politikai garnitúrája számára komoly kihívást jelentett. Az utasforgalom növelésének szükségessége megkövetelte a korábbi politikai gyakorlat átértelmezését, bizonyos ideológiai tételek felülbírlását.

Körülbelül az 1963-as évtől érzékelhető módosulás történt a szektor megítélésében. A körülmények megváltozása, az egyre szorongatóbb gazdasági kényszer következtében a mérleg nyelve az idegenforgalom javára billent. Minden korábbinál világosabban fogalmazódott meg, hogy az idegenforgalomtól várható előnyökre szükség van. „Alaptétellé” vált, hogy a nemzetközi turizmus fő céljának a nyugati forgalom növelését, a tőkés devizahozam emelését kell tekinteni. Másrészt a párt baloldali szárnya, illetve a belügyi apparátus az ideológiai, állambiztonsági fronton egyaránt igyekezett az idegenforgalom „negatív” jelenségeit a maga javára kamatoztatni. Összességében a turizmuspolitika jellege a rendszer ingadozásait követte, bizonyos időszakokban rugalmasabbá majd ismét ridegebbé vált.

A hatvanas évek elejétől tehát az ország minden buktató és nehézség dacára sikereket tudott felmutatni az idegenforgalom növelésében. Mindezt a kedvező nemzetközi helyzet, a turizmus robbanásszerű fejlődése mellett a formálódó rezsim viszonylag pragmatikus, kompromisszumokra hajlandó politikája tette lehetővé.

Időközben azonban kiütköztek azok a fogyatékoságok is, melyeket később sem sikerült megoldani, így a szocializmus fennállása alatt mindvégig akadályozták az ágazat kibontakozását. A rendszer működési mechanizmusát képező bürokratikus érdekkijárási az

idegenforgalmi szakigazgatást is áthatotta. A formális és informális alkufolyamatokban született kompromisszumok akadályozták a hatékony szervezet kialakítását, a szakmai kívánalmak érvényesülését. A szektor tényleges irányítását az ágazat kulcsfontosságú relációit kézben tartó, az alkufolyamatokban megfelelő erőt felmutatni képes párt és állami tényezők gyakorolták.

A szervezetrendszer hiányosságai kihatottak a turizmusfejlesztésre. Elmaradt a szektor, illetve a népgazdaság javát hosszútávon szolgáló, szakmailag megalapozott turizmusfejlesztési koncepció megalkotása. A közelebbről megvizsgált szállodai beruházásokat, pillanatnyi érdekeket előtérbe helyező, ad hoc döntések sorozata alakította. Előrelátó, a problémákat megelőzni igyekvő tervezés helyett leegyszerűsített látásmód, mennyiségi szemlélet érvényesült. Mindez perspektivikusan a fenntartható fejlődés lehetőségét ásta alá. Egyébiránt a fejlesztések a forgalom lendületes növekedéséhez képest meglehetősen lassú ütemben folytak, a szektort az adott keretek között, bürokratikus koordinációval nem lehetett sikerre vinni.

Végül jelentős visszahúzó tényezőt jelentett az utasforgalom kérdésének vélt vagy valós állambiztonsági szempontok alá rendelése. Az ötvenes évek végétől növekvő forgalom, ha lehet, még inkább fokozta az ellenőrzés igényét. A pártvezetés részéről az idegenforgalmat – minden pragmatizmus mellett, illetve ellenére – az időszak alatt mindvégig az állambiztonsági munka kiemelt területként értékelték.

Mindazonáltal egy évtizedes tanulási folyamat eredményeként, a hatvanas évek végére megteremtődtek a „gulyáskommunizmus” előfeltételei.⁹⁷⁹ A hatvanas évek második felétől a szektor viszonylatában is a gazdaságirányítás reformja határozta meg a diskurzust.⁹⁸⁰ Az új mechanizmus, jóllehet előrelépést jelentett az önállóság, a piaci alkalmazkodás, a hatékonyság

⁹⁷⁹ Az ország Keleten és Nyugaton is egyre népszerűbb úticéllá vált. 1967-ben valamivel több, mint hárommillió, 1969-ben hozzávetőleg négymillió külföldi turista látogatott Magyarországra, igaz a tőkés vendégek száma még csak 400 000, illetve 500 000 főt tett ki. Lásd: Idegenforgalmi Statisztika 1971. KSH 1972. szeptember 21./28. Statisztikai Időszaki Közlemények 262. kötet. 13-14.

⁹⁸⁰ Egyébként az idegenforgalom területén – miként az agráriumban – már jóval 1968 előtt megjelentek a szemléletváltás jelei. Lásd: Gerebenics Imre: Idegenforgalmunk az új gazdasági mechanizmus keretei között. Idegenforgalom, 1965, december. Boksa György: Idegenforgalmi hivatalok és az új gazdasági mechanizmus. Idegenforgalom, 1966, április. Gonda Istvánné: Idegenforgalmi hivatalok és az új gazdasági mechanizmus. Idegenforgalom, 1966. április. Valamint: Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerkesztette: Rainer M. János. Bp., 2004. Varga Zsuzsanna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956-1967. Politikatörténeti Füzetek XVIII. Bp., 2001. vonatkozó részei.

terén,⁹⁸¹ a rendszer alapjait nem kérdőjelezhette meg, így csak korlátozott eredményekkel járhatott.

Továbbá rövid időn belül, a hetvenes évek elején, átmeneti visszarendeződés következett. A turizmus megint ideológiai-politikai csatározások színterévé vált. A reformellenes erők, továbbfejlesztve a fellazítás doktrínáját, az idegenforgalmat a harácsolás, a kispolgári szemléletmód terjesztőjeként kárhóztatták.⁹⁸² Mindez persze a szektor létét nem veszélyeztette komolyan, a gazdaságpolitika megtorpanása azonban gyengítette a hatékonyság, jövedelmezőség növelése érdekében tett erőfeszítéseket.

A hetvenes évek végén ismét a nekilendülés szakasza következett. Az egyre mélyebb válságba süllyedő rendszer újból lehetséges kitörési pontként tekintett a turizmusra, mivel azonban a szükséges fejlesztéseket képtelen volt saját erőből finanszírozni, a forrásokat a magánkezdeményezés szélesebb körű kihasználásával és külföldi hitelek igénybevételével biztosította.⁹⁸³ A nyolcvanas években, az ágazatban már viszonylag széles körben érvényesültek a piaci mechanizmusok, amit bizonyos területeken (vendéglátás, szobakiadás, egyéb szolgáltatások) a privátszektor figyelemreméltó térhódítása kísért. Ugyanakkor a fizetőképes tőkés kereslet kielégítése tekintetében fennmaradt az állami kizárólagosság igénye, még ha ezt egyre nehezebb is volt érvényesíteni.

Meglehet mindeközben az utasforgalom korábban elképzelhetetlen méreteket öltött és Magyarország megelőzve vetélytársait a „legvidámabb barakká”, Közép-Európa találkozóhelyévé vált,⁹⁸⁴ a sikerekért nagy árat kellett fizetni. Az alapjában extenzív

⁹⁸¹ Lásd például: Gerebenics Imre (a Pénzügyminisztérium kereskedelmi és közlekedési önálló osztályának vezetője): A lényeg: számolni, gondolkodni kell! Idegenforgalmunk és az új mechanizmus. Idegenforgalom, 1967, október. Sívó Tibor (a Belkereskedelmi Minisztérium idegenforgalmi és vendéglátó főosztályának vezetője): Szélesebb körű kooperáció, rugalmasabb árrendszer, újabb piacok feltárása. Idegenforgalmunk és az új mechanizmus. Idegenforgalom, 1967, október. Tar Kálmán: A Balatontourist első ötven éve 1951-2001. Veszprém, 2001. 28, 30. Fenyő I. – Imre J.: A vendéglátás és az idegenforgalom i. m. 36-37.

⁹⁸² Egyebekben a szektor baloldali kritikájának csapásiránya, illetve az állambiztonsági munka jellege az évek folyamán alig változott. Lásd: Kiszely G.: Állambiztonság i. m. 251-252., 254. Valamint: Dr. Beszteri Béla: Idegenforgalom és tudatformálás. Pártélet, 1973, július. Dr. Beszteri Béla: A nemzetközi idegenforgalom, mint a népek személyes érintkezésének legszélesebb területe. Kandidátusi értekezés, 1983.

⁹⁸³ Lásd például a nyolcvanas évek elején szállodakapacitásunk korszerűsítésére igénybe vett osztrák hitelt. Lengyel M.: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 52.

⁹⁸⁴ 1975-ben már 9 404 000-en fordultak meg hazánkban, ebből 4 995 000 fő turistaként, 4 371 000 személy pedig átutazóként, illetve kirándulóként lépte át a határt. 1977-ben 12 450 000-en, 1978-ban 16 960 000-en érkeztek. 1977-ben 7 194 000, míg 1978-ban 50 000 híján 10 000 000 turista időzött Magyarországon. (Ehhez jött 1977-ben 5 111 000, 1978-ban 6 776 000 kiránduló és átutazó.) 1988-ban Magyarország turistaforgalma 10 563 000 főt tett ki, míg Csehszlovákiába 6 886 000-en, Romániába 5 514 000-en, Bulgáriába 3 967 000-en

forgalomfejlődés mellett a szektor hatékonysága alig nőtt, a devizabevételek hajhászása – adekvát turizmuspolitika és fejlesztési koncepció hiányában – a természeti értékek, a rendelkezésre álló infrastruktúra végletekig kihasználását eredményezte.

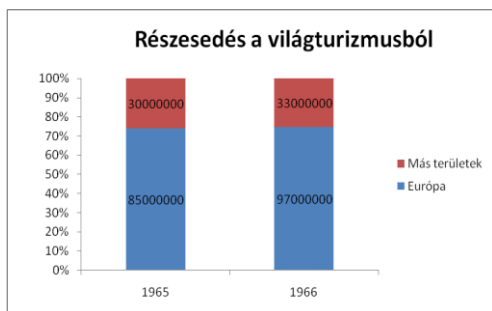
érkeztek. Idegenforgalmi évkönyv 1980. KSH 1981. 11. *Lengyel M.*: A turizmus általános elmélete (2004) i. m. 45.

Mellékletek

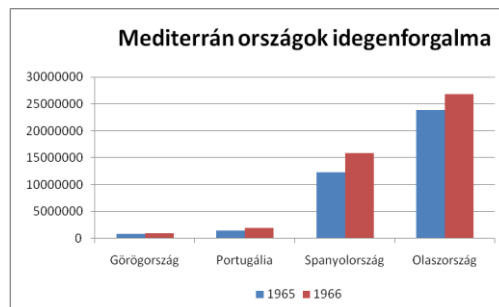
Grafikonok

Grafikonok a Nemzetközi idegenforgalom 1945-től a hatvanas évek derekáig című fejezethez

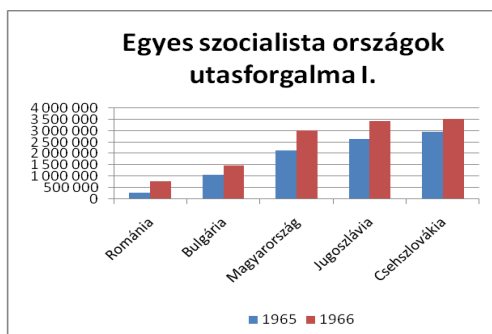
1. számú grafikon

2. számú grafikon

3. számú grafikon

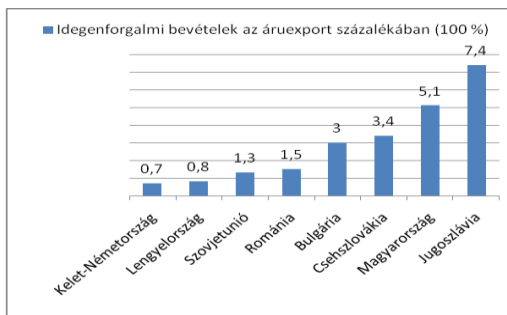
4. számú grafikon

5. számú grafikon

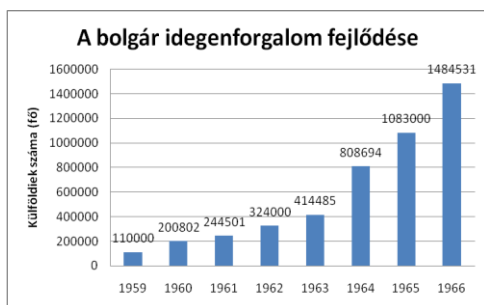

6. számú grafikon

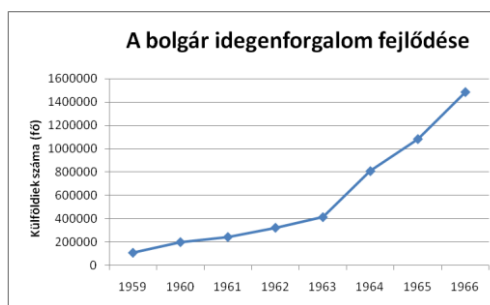

Bulgária

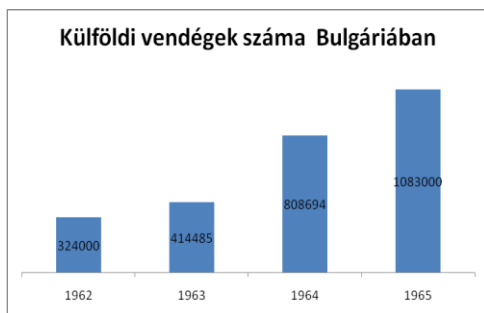
7. számú grafikon

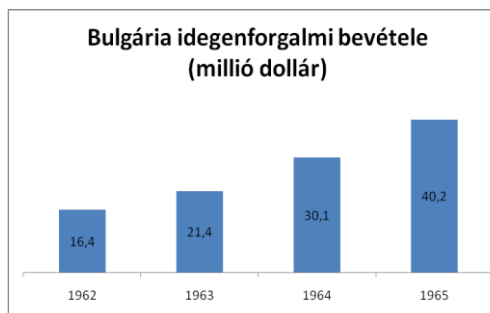
8. számú grafikon

9. számú grafikon

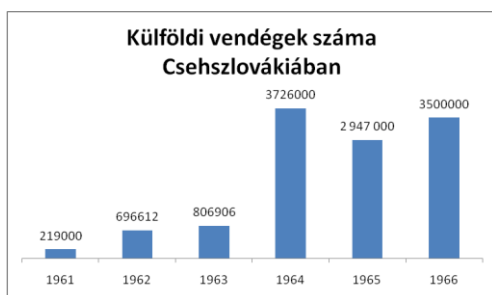

10. számú grafikon

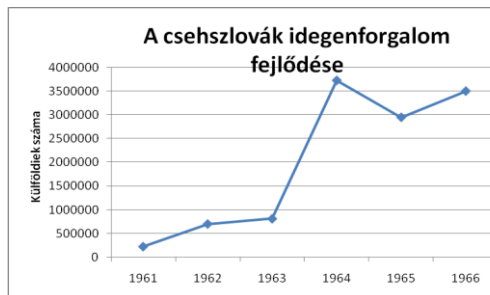

Csehszlovákia

11. számú grafikon

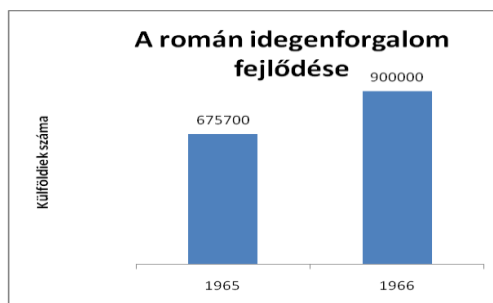

12. számú grafikon

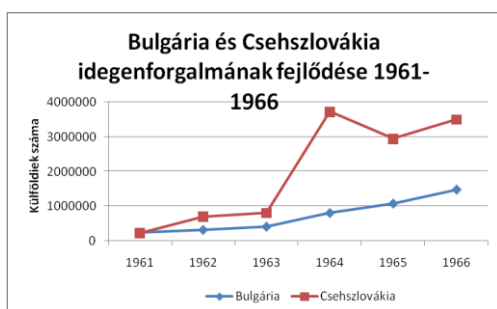
Románia

13. számú grafikon

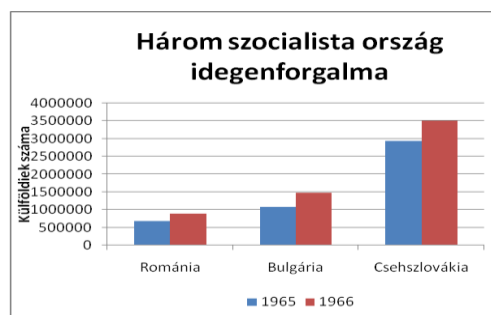

További grafikonok

14. számú grafikon

15. számú grafikon

Grafikonok az Idegenforgalom a számok tükrében című fejezethez

Látogatóforgalom

16. számú grafikon

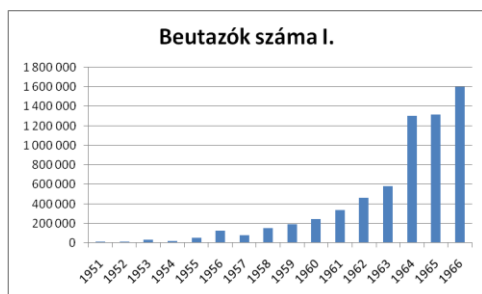

17. számú grafikon

Beutazó forgalom

18. számú grafikon

19. számú grafikon

Átutazó forgalom

20. számú grafikon

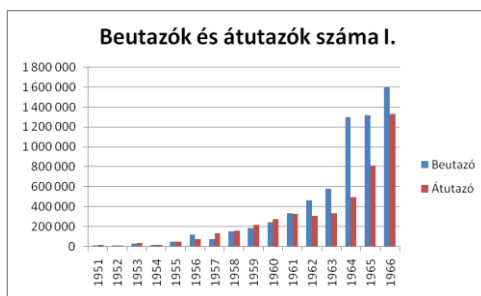

21. számú grafikon

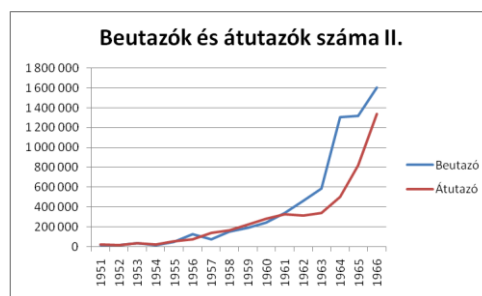

Beutazó és átutazó forgalom

22. számú grafikon

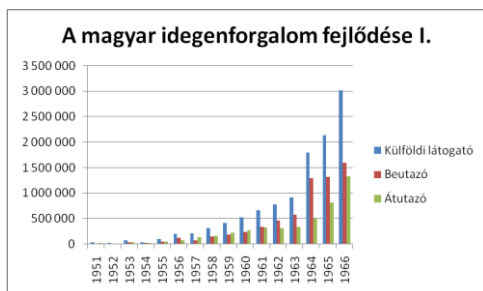

23. számú grafikon

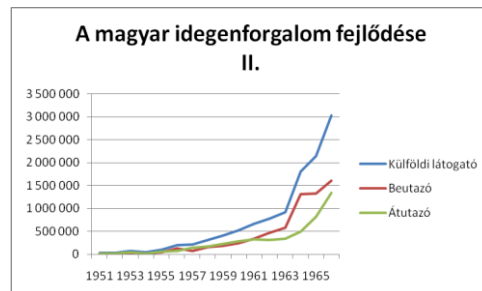

Látogató, illetve be- és átutazó forgalom

24. számú grafikon

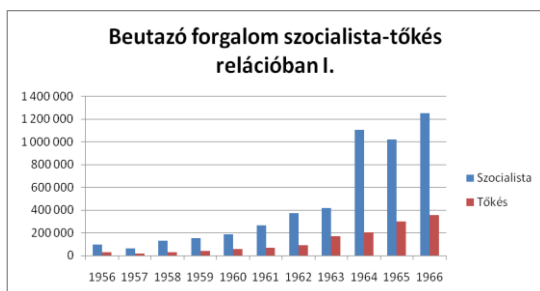

25. számú grafikon

Beutazó forgalom szocialista-tőkés relációban

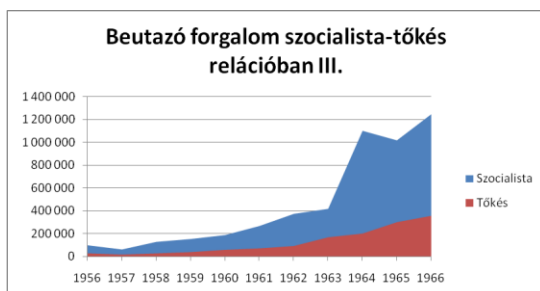
26. számú grafikon

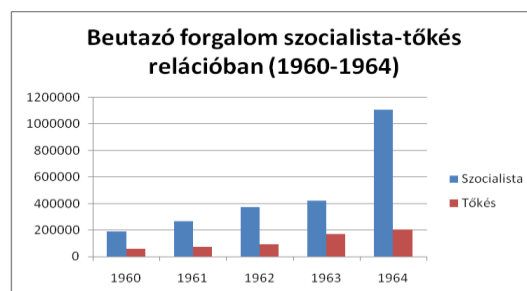
27. számú grafikon

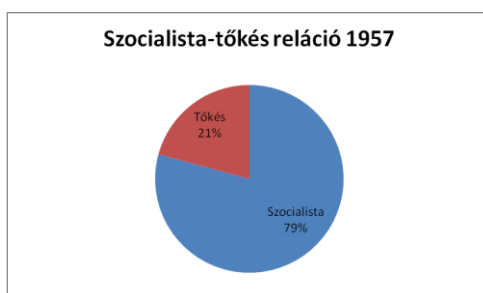
28. számú grafikon

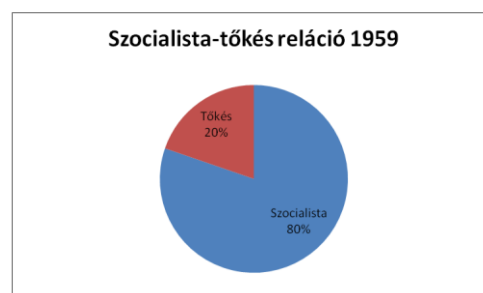
29. számú grafikon

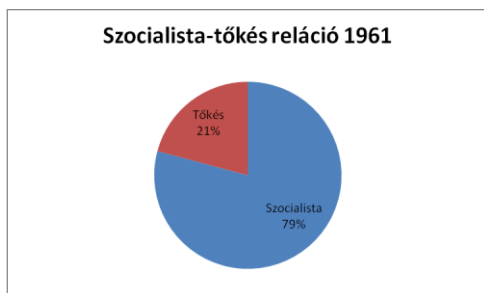
30. számú grafikon

31. számú grafikon

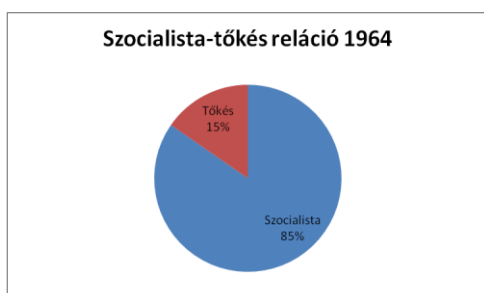
32. számú grafikon

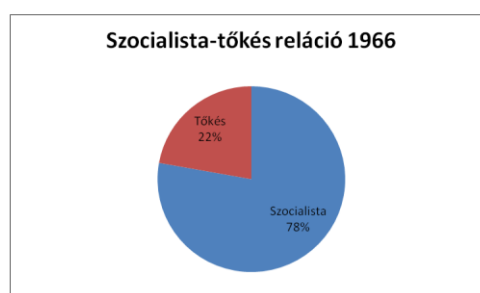
33. számú grafikon

34. számú grafikon

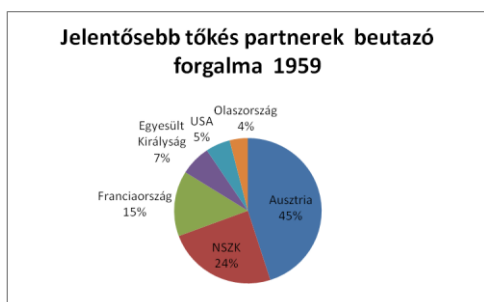

35. számú grafikon

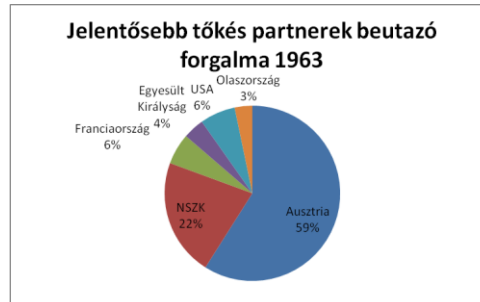

Tőkés beutazó forgalom

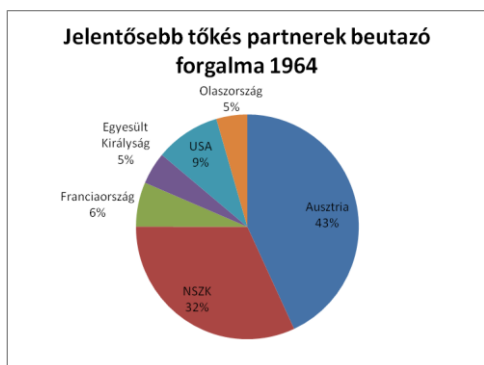
36. számú grafikon

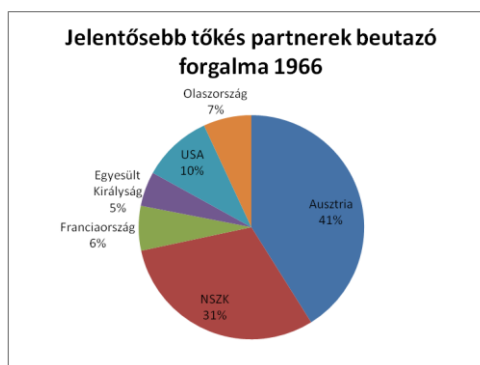
37. számú grafikon

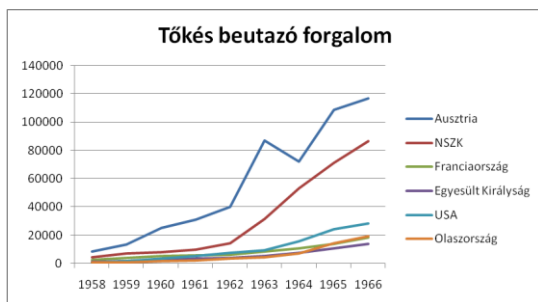
38. számú grafikon

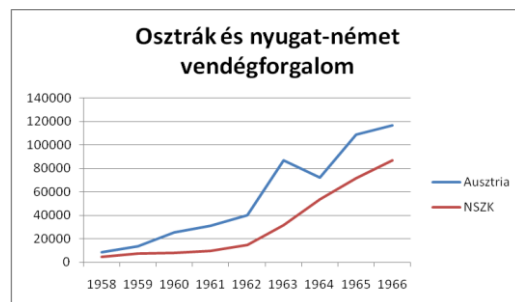
39. számú grafikon

40. számú grafikon

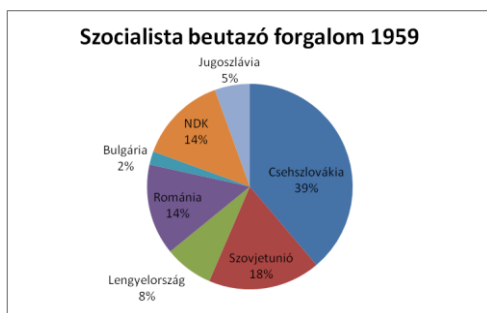

41. számú grafikon

Szocialista beutazó forgalom

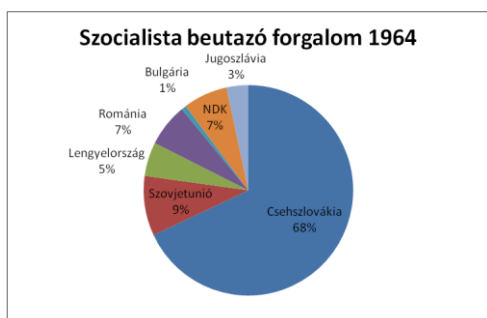
42. számú grafikon

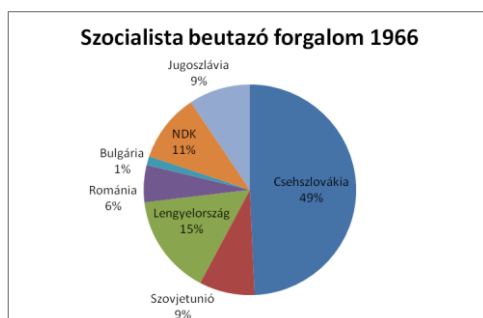
43. számú grafikon

44. számú grafikon

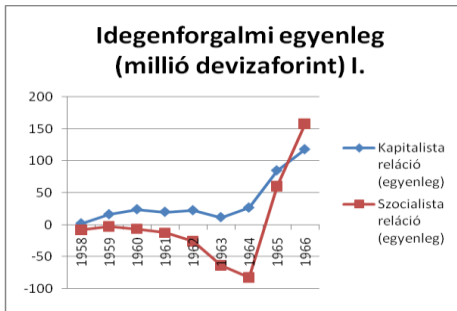

45. számú grafikon

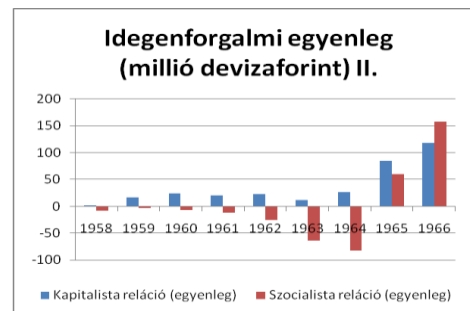

Idegengazdasági egyenleg

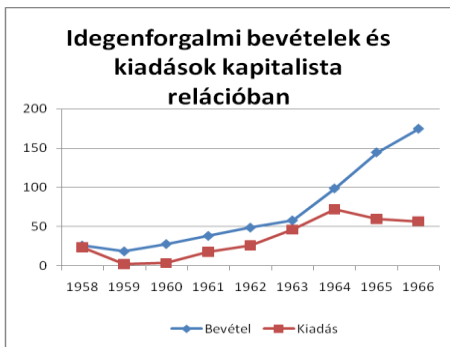
46. számú grafikon

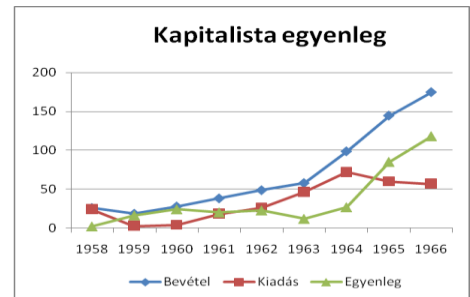
47. számú grafikon

48. számú grafikon

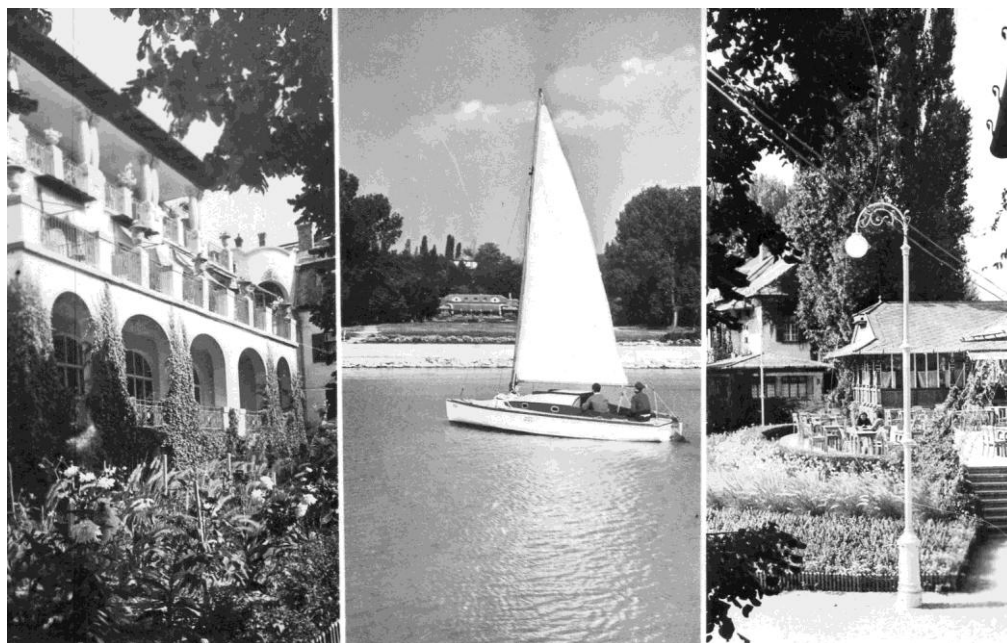

49. számú grafikon

Képek

1. számú kép

A Horthy-kort idéző hangulatképek az ötvenes évek második feléből Balatonkeneséről
(képeslap, saját gyűjtés)

2. számú kép

Balatonföldvári életképek körülbelül tíz évvel későbből (képeslap, saját gyűjtés)

3. számú kép

A „szállodává” kiépített tihanyi motel a hatvanas évek elején (képeslap, saját gyűjtés)

4. számú kép

Szintén Tihany a hatvanas évek első felében: motelepületek és strand (képeslap, saját gyűjtés)

5. számú kép

Tihany: Motel étterem a hatvanas évek elején (képeslap, saját gyűjtés)

6. számú kép

Strandolók az új siófoki szállodasornál a hatvanas években (képeslap, saját gyűjtés)

7. számú kép

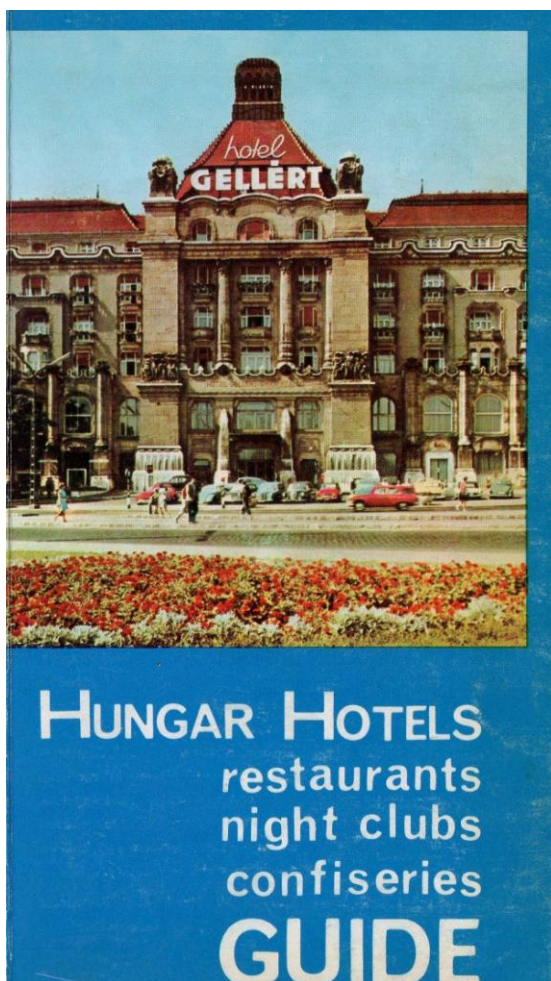
Szántód: Rév Camping (képeslap, saját gyűjtés)

8. számú kép

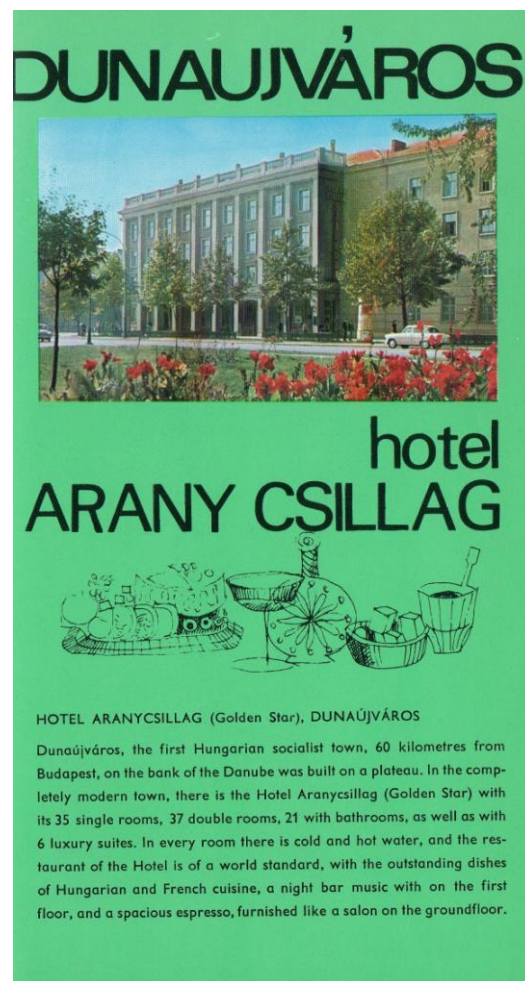
A balatonarácsi szálló (Hotel Annabella) (képeslap, saját gyűjtés)

9. számú kép

Angol nyelvű tájékoztató címlapján a
Hotel Gellérttel (saját gyűjtés)

10. számú kép

Egy szálloda az ajánlatból: Hotel Arany
Csillag Dunaújváros

Dokumentumok

1. számú dokumentum

(Forrás: MOL-M-KS 288. f. 25/1959/4. ő. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés az 1958-as turistaév során feltett politikai jellegű kérdésekről. 1959. május 18.)

Feljegyzés.

Az 1958. turistaévadban számos nyugati országból fogadtunk csoportokat. Ezek a turisták ugyyszólván kivétel nélkül igen nagy előítélettel, a hazai burzsoá sajtó által néha a nevetségességig félrevezetve érkeztek hazánkba. Ennek megfelelően viselkedésüket - utjuk elején - a tartózkodás, a feszültség, itt-ott félelem jellemezte. Zömük kinosan kerülte a politikai jellegű kérdéseket. Általában a feszültség rövidesen felengedett és magyarországi tartózkodásuk végén sajnálták, hogy már eltávoztak tőlünk.

Megállapítható, hogy e nyugati turisták jelentős része nem azért jött, hogy provokáljon, ellenséges módon viselkedjék, hanem szórakozás, az ország megismerése céljából.

Akadtak azonban olyanok is, akik viselkedésükkel, vagy feltett kérdéseikkel gúnyolódni, provokálni akartak.

Idegenvezetőink olyan utasításunk alapján dolgoznak, hogy nem kezdeményezhetnek politikai jellegű vitákat nyugati utasokkal. Abban az esetben azonban, ha a Magyar Népköztársaságot sértő, vagy akár tudatlanságból eredő és rendszerünket kedvezőtlenül beállító kérdést kapnak, kötelesek megfelelő választ adni.

Provokatív, vagy ilyen irányba mutató kérdések közül összeállítottunk néhányat. /A nemzetiségi csoportosítás nem jelenti azt, hogy pl. az angol turisták tették volna fel a legtöbb provokatív kérdést./

Ezek a kérdések a következők:

- 1./ Miért van kitéve a vöröscsillag a gyárakra, valamint a nagyobb épületekre?
- 2./ Miért vannak Magyarországon szovjet csapatok?
- 3./ Igaz-e, hogy csak kizárólag a párttagok lehetnek vezető állásban?
- 4./ Mi a sorsuk a nyugatról hazatért disszidenseknek?
- 5./ Miért nem utazhatnak az emberek nyugati országokba olyan korlátlan mértékben, mint azokban az országokban?
- 6./ Nyitva vannak-e a templomok mindennap, vagy pedig csak vasárnap?
- 7./ Tanítanak-e hittant az iskolában?
- 8./ Miért van Budapesten olyan kevés magánüzlet, sokkal kevesebb, mint a nyugati országokban?
- 9./ Miért hagyták abba a földalatti építését?
- 10./ Vezet-e magánautót aki akar, s fizetheti-e részletre?

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

234

/ Mi a helyzet Mindszenty-vel?

- 12./ Lehet-e magyar állampolgárnak nyugatiakkal kapcsolatot tartani?
/Levelezés, esetleg meghívásra látogatás./
- 13./ Melyik oldalról lehet a Parlamentet védeni a legjobban?
- 14./ Dolgoznak-e szovjet tisztviselők magyar hivatalokban?
- 15./ Miért van vörös csillag a magyar címerben?
- 16./ Van-e ellenzéki párt a Parlamentben?
- 17./ Olvashatnak-e nyugati sajtóterméket a lakosok?
- 18./ Játshatnak-e nyugati témájú filmeket, valamint szindarabokat Magyarországon?
- 19./ Folytathatnak-e farmgazdálkodást a parasztok, vagy pedig kötelezővé teszik számukra a termelőszövetkezetbe való belépést?

/Az 1-19. kérdést angol utasok tették fel./

- 20./ Mivel kényszerítették a lakosságot, hogy szavazzon?
- 21./ Szovjet filmeknél üresek-e a mozik?
- 22./ Miért van magyar - jugoszláv ellentét?
- 23./ Szovjet irányítás alatt áll-e a magyar sajtó?
- 24./ Miért hallgatnak a magyar írók?
- 25./ Utasítást kap-e az idegenvezető, hogy milyen kérdésekre adhat választ?

/A 20-25. kérdést olasz utasok tették fel./

- 26./ Miért kellett Mindszentynek az USA-követségre menni?
- 27./ Miért kell oroszul is tanulni az iskolában?
- 28./ Veszedelmes-e kapitalista országokkal levelezni?
- 29./ Miért tilos leveleket kivinni nyugatra?
- 30./ Kellemetlensége van-e a magyar állampolgárnak, ha kapitalista országból jövő ismerőse meglátogatja?
- 31./ Miért félnek a budapestiek külföldivel politikai kérdésekről beszélni?
- 32./ Kik kapnak engedélyt arra, hogy nyugatra utazhassanak?
- 33./ A németekkel szimpatizálnak-e a magyarok?

/A 26-33. kérdést nyugatnémetek kérdezték./

- 34./ Több-e a „forradalom” óta a szovjet katona Magyarországon, mint előtte?

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

235

- 35./ Miért nem sztrájkolhat a magyar munkás?
- 36./ Szabad-e nyugati nyelveket is tanulni az iskolákban?
- 37./ Miért nem szabad politikai véleményt nyilvánítani?
- /34-37. pont: franciák kérdései./
- 38./ Hány működő katolikus templom van Budapesten?
- 39./ Miért szomorúak a pesti emberek?
- 40./ A SZU-ból jön-e politikai és gazdasági irányítás?
- /38-40: belga utasok kérdései./
- 41./ A disszidenseket hazatérésük után letartóztatják-e?
- /41: osztrák utas kérdése./

Budapest, 1959. május 18.

Lanczowski

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

236

2. számú dokumentum

(Forrás: MOL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ö. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról. 1960. június 14. Részlet.)

Szigorúan titkos!

Jr/2403

Feljegyzés a hazánkban tartózkodó nyugati turisták magatartásáról.

A Magyarországra látogató nyugati turistáknak 1959. és 1960-as évben tanusított magatartása alapvetően azt mutatja, hogy a korábbi időszakhoz viszonyítva józanabb hangot használnak hazánkkal kapcsolatosan. Az eddigi tapasztalatok szerint az országhatárra való megérkezés időpontjában súlyos előítéletek, valamint a nyugati sajtó- és propagandagépezet hatása látszik rajtuk. Félelemmel szemlélik a géppisztollyal felszerelt vonatellenőrző közegeket és félelemmel tekintenek a határon alkalmazott műszaki zárakra. Szinte kivétel nélkül minden egyes nyugati csoport tagjai azt hiszik, hogy "a rendőrség állandó figyelés alatt tartja őket" s megkérdezik, hogy egyedül, ellenőrzés nélkül szabad-e járniuk az utcán. Általában azt képzelik, hogy "ők a pionírok, akik a vasfüggöny mögé elsőként merészkedtek" és nagy csodálkozással tapasztalják, hogy milyen sok nyugati csoport található hazánkban. Még erősen érezhető az ellenforradalom hatása, a disszidáltak hazugságai és még a megfelelő meggyőző ellenérveket is - legjobb esetben - hallgatással fogadják.

A francia turisták véleménye szerint a népi demokráciák közül legjobban Magyarországon érzik magukat. Általában keveset politizálnak, kevés véleményt mondanak a népi demokráciákról, így hazánkról is. Több csoport tagjai meglepetéssel állapították meg, hogy a magyar nők elegánsak, a kirakatok izlésesei és árubőség tapasztalható. A fő politikai téma az algériai háború kérdése. Voltak olyanok is, akik szükségtelennek tartják ezt a háborút, de jelentős részük kifejtette, hogy "ami ma Algériában van, azt mind ipari, mind kulturális téren a franciák hozták létre, tehát Algéria jogos francia tulajdon". Tekintve, hogy többségük francia kis- és nagypolgár, kihangsúlyozzák, hogy De Gaulle szertek és szerintük jó politikát folytat.

./.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

55

Az osztrák turisták jelentős része rokonlátogató, akik így jutnak leghamarabb vízumhoz. Gyorsan elszélednek rokonaikhoz, és általában keveset foglalkoznak politikai kérdésekkel. Több esetben kifogásolták, hogy "nem lehet téliszalámit kapni". Bizonyos elfogódottság jellemzi őket és általában tartózkodnak a megjegyzésektől. Sokan megkérdezték az osztrákok közül - de általában a nyugat-német csoportok is, meglehetősen provokációs célzattal -, hogy "mi célt szolgál a sok vöröscsillag a házakon". Ezen túlmenően osztrák részről jelentősebb provokációs kérdés nem hangzott el. Többszörösen megkérdezték, hogy a Parlament fényképezése, valamint középületek megörökítése nem képez-e büntetendő cselekményt a magyar törvény szerint.

A nyugat-német turisták talán a legjobban telitettek hazug propagandával és súlyos előítéletekkel. Sokan próbálják kihangsúlyozni, hogy "fogalmuk sem volt a megsemmisítő táborok működéséről, s csak a háború után értesültek ilyen táborok létezéséről". Voltak olyan cinikus hangok is, hogy "túlzott számokat jelentenek a gázkamrákban megölt személyekről, mert ezeknek nem is volt olyan nagy befogadó képességük". Volt olyan nyugat-német turista, aki kifejtette, hogy a szállókban látható jólöltözött nőket biztos miattuk szerdették, hogy "jólétet mutassanak". Megjegyezték azt is, hogy ezeket a nőket biztos a rendőrség ültette be és "nem tudják mi a helyesebb, ha megismerkednek velük, vagy nem". Csodálkoznak, hogy nyugati gyártmányú kocsikat látnak, de kifejtik, hogy nagyon kevés a személygépkocsi Magyarországon. Szeretnek kérkedni a pénzüikkel, feltűnően sok borravalót adnak. Nagy előszeretettel fényképezik a villamoson csüngő embereket, bár szóban erről nem tesznek említést. Többszörösen kifejtették, hogy szállodáink nagyon alacsony színvonalon vannak, elavultak, hiányzik a szükséges kényelem. Hangoztatják, hogy drágaság van Magyarországon, még abban az esetben is, ha olyan cikkek-ről van szó, ami náluk is azonos árszinten van. Nagy érdeklődést tanúsítanak a gémeskut, puszta és a cigányzenészek iránt. A nyugat-német labdarugó mérkőzés után szinte minden csoportnál egyöntetűen megállapítható volt, hogy legalábbis gondolkodásra készítette őket a nyugat-német propaganda által beállított és az általuk tapasztalt Magyarország közti különbség. Nyugat-német részről felmerültek olyan kérdések is, hogy megvannak-e elégedve a magyarok a kormánnyal, és népszerű-e Kádár János elvtárs.

./.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

szolgál". Nyugat-Berlin kérdésében "nem jöhet létre megegyezés, mert a nyugati hatalmak nem fogják feladni". Kijelentik, hogy még ma is "naponta több százan szöknek át az NDK-ból Nyugat-Németországba".

A dán turista csoportok általában nagyon jól érzik magukat nálunk. Többen kifejtették, hogy a "szocializmus szép vívmányokat produkál, de náluk ilyen értelemben nincs erre szükség, mert ott nincsenek nagy osztály-külömbségek és a király köztisztviselőként álló ember, aki "olyan, mint a többi egyszerű dán polgár".

Svéd turista csoportok tagjainál még most is gyakran fordul elő, hogy Nagy Imrét dicsérik. Azt magyarázzák, hogy Jugoszlávia példáját kellene követnünk és "biztosak benne, hogy nálunk is olyan változások fognak bekövetkezni, mint Jugoszláviában".

Általánosságban megállapítható, hogy az összes nyugati csoportoknak nagy meglepetést okoz az emberek jóléltözöttsége, a jelentős építkezések és az a körülmény, hogy az otthoni propaganda ellenére semmi féle "hatósági beavatkozás", zaklatás nem éri őket. Majdnem mindegyik csoport megemlíti szállodáink korszerűtlenségét. Politikai tekintetben végeredményben megállapítható, hogy távozáskor sok előítéletük oldódik fel. 1960-ban - az eddigi tapasztalatok szerint - már jóval kevesebb a kimondottan gunyos, rosszindulatu provokatív megnyilatkozás.

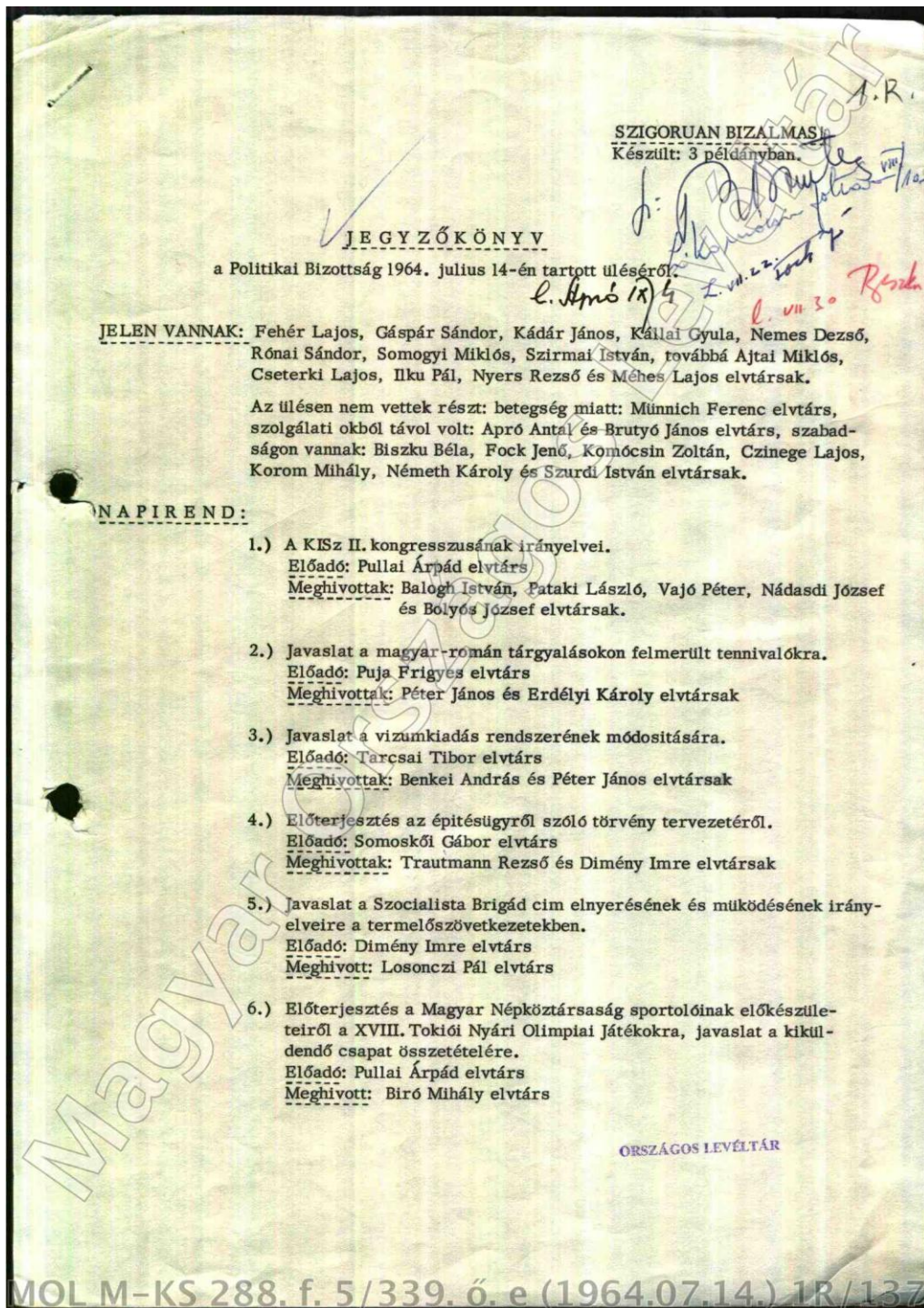
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Budapest, 1960. június 14.

Canis

3. számú dokumentum

(Forrás: MOL-M-KS 288. f. 5/339. ő. e. PB. Jegyzőkönyv a PB 1964. július 14-én tartott üléséről. Javaslát a vízumkiadás rendszerének módosítására. Részlet.)

3.) Javaslat a vizumkiadási rendszer módosítására.

NYERS REZSŐ elvtárs:

Miért van szükség annyi-fajta vizumra, ami most van? Másik kérdésem: miért lesz csupán 72 órára csökkenthető a vizumkiadás ideje? Nem lehetne ezt az időt még jobban csökkenteni, más baráti országok példája nyomán?

BENKEI ANDRÁS elvtárs:

A jelenleg érvényben lévő vizumrendszerünk már egyszerűsítve volt és csökkentettük az időt és csökkentettük a vizumok fajtáját is. A most érvényben lévő vizumfajták már olyanok, amiben csökkentést elérni nem lehet.

Másik kérdés a 72 órára vonatkozik. Igyekszünk a vizumot minél rövidebb idő alatt kiadni és 72 óra tartása általában megfelel a többi ország gyakorlatának is. Egyébként a 72 óra átlag idő, ezen belül vannak, ahol gyorsabban megy a vizum kiadása. Itt a befutási időt is figyelembe kell venni. Közelebbi országokban gyorsabb a bonyolítás, mint a távolabbiaknál.

FEHÉR LAJOS elvtárs:

Hogy a 72 órát lejjebb szorítsuk, az kizárólag gépesítés kérdése. Telexgépeket kellene adni, kizárólag ezen mulik a gyorsítás.

Az I. sz. melléklet kimutatja, mely követségek jogosultak saját hatáskörükben vizumot kiadni. Kérem, soroljuk ide Helsinkit is, mert itt is hosszú ideig tart a vizum kiadása. Semmi kár nem származik abból, ha az ottani követségünk is megkapja ezt a jogot.

NYERS REZSŐ elvtárs:

Egyetérték az anyaggal, ez is lényeges haladás lesz és jót teszünk, ha elfogadjuk. Számításba kell azonban venni, hogy a szomszéd országok, ahová idegenforgalom áramlik nyugatról, kicsit messzebb mentek ennél. A határállomáson adnak ki vizumot 24 órán belül. A jugoszlávok messzebb mentek, a románok is a tőkésekkel szemben messzemenő engedményeket tesznek. Ez nekünk nagy konkurenciát jelent. Szükséges,

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MOL M-KS 288. f. 5/339. ő. e (1964.07.14.) 36R/137

37.2

hogy ezt még tovább vizsgáljuk, s a biztonsági követelmények szem előtt tartásával elérjük, hogy még gyorsabban adjuk ki a vizumot.

Nem látom indokoltnak Benkei elvtárs magyarázata után sem, hogy miért kell ennyiféle vizum. Kellene diplomata vizum, szolgálati vizum, útutazó vizum, polgári vizum - és ezen kívül más nem kellene. Ezenkívül azt is javasolom, vizsgálják meg ismét, hogy a 72 óra nem csökkenthető-e és bizonyos határállomáson nem lehetne-e kiadni az egész országra beutazásra vizumot.

Még egy konkrét javaslatom lenne. Legalább Ausztriára, de Romániára és Franciaországra is érvényesíteni kellene, hogy követségeink vizumot ne csak az ottani állampolgároknak adhassanak, hanem pl. a bécsi követség adhasson ki amerikai állampolgárnak is vizumot. Jelenleg azok ott nem kaphatnak. Feltétlenül adjunk ilyen felhatalmazást.

KÁDÁR JÁNOS elvtárs:

Az alapgondolat, hogy javítsuk a vizumkiadási rendszert, helyes, de úgy gondolom, még valamiféle vizsgálatra szükség lenne, hogy megnézzük, hogyan lehetne ezt a munkát gyorsabban elvégezni. Helyeslem a vizumok kategorizálását és biztosítani kell, hogy ahol gyorsabban lehet kiadni, gyorsabban is adjuk ki. Legyen tehát különböző típusú vizumrendszer. A kiadásnál a turista vizum kiadása legyen a leggyorsabb, azután a rokonlátogatási vizum és így tovább. Tehát legyen kategorizálás, de rugalmasabban kellene dolgozni.

A nyers elvtárs által említett eljárásnak és a miénknek összhangba kell lenni, mert különben olyan akadályokba ütközünk, amit meg kell szüntetni. A cseheknel, jugoszlávoknál, románoknál bevezettek bizonyos rendszert. A románok azt mondják, hogy náluk a határon kaphatnak turista vizumot és most hozzánk fordulnak, hogy adjunk útutazó vizumot ezek részére. Nem megadni lehetetlenség és ha nem adjuk meg, az történik, hogy a turistaforgalom más vonalon alakul ki, ami az országra nézve gazdaságilag hátrányos. Tehát ha politikai szempontból ugyis bele kell egyezni, hogy itt utazzanak át, legyen meg ennek az anyagi előnye is.

Én egy ennél sokkal merészebb javaslatra gondolok, amiben nem kell most itt határozni, de gondolkodni kellene rajta és alkalmilag visszahozni a Politikai Bizottság elé.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MOL M-KS 288. f. 5/339. ő. e (1964.07.14.) 37R/137

4. számú dokumentum

(Forrás: MOL-M-KS 288. f. 27/1966/1. ö. e. Építési és Közlekedési Osztály. KNEB: Összefoglaló jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. 1965. szeptember 13. Részlet.)

KÖZPONTI NÉPI ELLENŐRZÉSI BIZOTTSÁG

1-V/1965.

6p/1162/2
Hivatalos használatra!

Összefoglaló jelentés
az idegenforgalom vizsgálatáról

Az elmúlt években idegenforgalmunk hazánk politikai, gazdasági fejlődése következtében és a központi intézkedések hatására nagymértékben növekedett. A beutazó külföldiek száma 1964-ben 122,7 %-kal haladta túl az 1963. évit. Egyetlen esztendő alatt csaknem annyi külföldi látogatót fogadtunk /1 302 351 fő/, mint a megelőző három évben együttvéve. Az összforgalmon belül legnagyobb mértékben a csehszlovák forgalom növekedett, de ennek figyelmen kívül hagyásával is meghaladta a forgalom növekedése /27 %/ az európai átlagot. /10 %/

Még nagyobb emelkedést mutatott a külföldre utazók száma. Az 1964. év folyamán a külföldre utazók száma /1 485 712 fő/ az előző évit 160,8 %-kal haladta túl. Ez közel 90 ezerrel több, mint amennyien az előző három évben összesen kiutaztak. /1., 2., 3. sz. melléklet./

Az elmúlt évi nagyarányú forgalomnövekedés nem tekinthető véletlennek, mert az 1965. év első hét hónapjában az ezévi kedvezőtlen időjárás és egyéb akadályok ellenére is a beutazó forgalom csupán 12 %-kal maradt le az előző év azonos időszakához képest. Ezen belül viszont a nem szocialista beutazók száma 54 %-kal növekedett. A kiutazók száma az év első 7 hónapjában az előző év azonos időszakának 64 %-át érte el.

Az elmúlt év kiemelkedően magas idegenforgalma, amely a korábbi, elsősorban politikai jellegű intézkedések eredményeként jelentkezett, felhívta a figyelmet további, főleg gazdasági jellegű intézkedések szükségességére. Így az elmúlt év folyamán - számos egyéb intézkedés mellett - kormányunk újabb jelentős anyagi eszközöket bocsátott rendelkezésre az idegenforgalom fejlesztéséhez. A 10 232/1964. GB. sz. határozatban 1965. évre 176 millió Ft értékű beruházást irányoztak elő a kiskereskedelmi és az önkiszolgáló éttermi üzlethálózat fejlesztésére és campingek létesítésére.

A fentiekből kiindulva vizsgálatunknak egyrészt az volt a célja, hogy az 1965. évi idény beindulása előtt folyamatosan ellenőrizzük az elmúlt évi kormány szintű határozatok végrehajtását és segítsük a felmerülő akadályok elhárítását.

MAGYAR ORSZÁGOS
LEVÉLTÁR

V-5008

tását. Másrészt átfogóan elemeztük az idegenforgalom eddigi fejlődését és helyzetét, különös tekintettel az idegenforgalom gazdaságosságára és szervezetének működésére. Az előbbi feladattal kapcsolatban tapasztalatainkról írásbeli hozzászólást készítettünk az Országos Idegenforgalmi Hivatalnak április 21-i kormányelőterjesztéséhez. A felkészülési munkákkal kapcsolatban a legfontosabb tapasztalat az volt, hogy az érintett főhatóságok és vállalatok elismerésre méltó erőfeszítések mellett - sem tudták a feladatokat - azok késői elhatárolása miatt - megfelelő tervszerűséggel és időben végrehajtani. Emellett munkájukban számos olyan szervezési és együttműködési hibát is tapasztaltunk, amelyek ugyancsak nehezítették az előkészítési feladatok végrehajtását. A KNEB és területi szervei a munkálatok menetében gyakran hívták fel az illetékes központi szervek figyelmét sürgős intézkedést igénylő problémákra, mely észrevételekre az említett szervek az esetek többségében megfelelően reagáltak és intézkedtek.

A fentiekben említett fogyatékok végülis arra vezettek, hogy az időjárás okozta akadályokon túl sem tudtak egyes létesítményeket a GB-határozatban előírt időre az idegenforgalom szolgálatába állítani. Így az előirányzott 27 kereskedelmi egységből augusztus közepéig 14 egységet nem helyeztek üzembe. Az el nem készült egységek közül 7-nél az árvíz, 2-nél pedig tervmódosítás okozta a lemaradást. A további 5 egységnél/négy balatoni és egy hűvösvölgyi/ a lemaradást tervezési késedelmek és a kivitelezési munkák hibái okozták. Az elhatározott 44 700 camping férőhellyel szemben augusztus közepéig 35 200 férőhely készült el. A lemaradásból az árvíz 2800 férőhely építését akadályozta.

A vizsgálat fontosabb tapasztalatait és idegenforgalmunk jelenlegi helyzetének elemzéséből levonható főbb következtetéseket az alábbiakban ismertetjük.

I. Idegenforgalmunk főbb gazdasági vonatkozásainak értékelése

Az elmúlt években idegenforgalmunk jelentősége - viszonylag kis méretei miatt - elsődlegesen politikai és kulturális jellegében volt. A forgalom növekedésével, politikai és kulturális tartalma mellett, egyre jobban előtérbe kerül az idegenforgalom gazdasági oldala.

A magyaránny idegenforgalomra 1964-ben nem voltunk és jelenleg sem vagyunk még megfelelően felkészülve. Nagyrészt hiányoztak azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik a kulturált fogadást, a megfelelő ellátást, szórakozást, sportolást, stb., tehát azok a feltételek, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az idegenforgalom gazdasági előnyeit minél jobban kihasználhassuk.

MAGYARORSZÁGI
HIVATAL

V-5009

Források

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs: Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. Történelmi Szemle 2008/4.
- A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-48. Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, Kossuth, 1967.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. Budapest, 1964.
- Angerer, Heike: Tourismus als Massenphänomen: Entstehung Hintergründe Folgen unter besonderer Berücksichtigung des Segments Ferntourismus und seiner spezifischen Auswirkungen. Wien, 2002.
- Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Dr. Bács Gyula: A bolgár idegenforgalom. Idegenforgalom, 1965. október.
- Balogh András: Az 1947-1948-as fordulat a világpolitikában. In: Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.
- Dr. Bencsik Péter – Dr. Nagy György: A magyar úti okmányok története 1945-1989. Tipico Design Kft., 2005.
- Beszteri Béla: Idegenforgalom és tudatformálás. Pártélet, 1973. július.
- Beszteri Béla: A nemzetközi idegenforgalom, mint a népek személyes érintkezésének legszélesebb területe. Kandidátusi értekezés, 1983. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém. MS. 1580
- Berend T. Iván: Gazdasági útkeresés 1956-1965. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1983.
- Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útja. Budapest, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1988.
- Berend T. Iván: Terelőúton. Budapest, 1999.
- Berényi József (szerkesztette): A belkereskedelem négy évtizede 1945-1985. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1985.
- Bernecker, Paul: Der moderne Fremdenverkehr. Wien, Österreichischer Gewerbeverlag, 1955.

- Bihari Mihály: Magyar politika. Budapest, Korona Kiadó, 1996.
- Bihari Mihály: Magyar politika 1944-2004. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Bihari Mihály: Kádár és rendszere. Ki volt Kádár? Budapest, Rubicon- Aquila, 2001.
- Bihari Mihály – Pokol Béla: Politológia. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.
- Bihari Mihály: Politikai rendszer és demokrácia. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Tanszékcsoport, 1989.
- Bloch, Marc: A történész mestersége. Budapest, 1996.
- Braudel, Fernand: A történelem és a társadalomtudományok. Századok 1972. 4-5. szám.
- Brusatti, Dr. Alois: 100 Jahre österreichischer Fremdenverkehr. Wien, 1984.
- Burucs Kornélia: Újrakezdés. Rokonlátogatás, üdülés – nyolging és orkánkabát. História 1983/3. V. évfolyam.
- Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In: A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999.
- Fenyő Imre – Imre János: A vendéglátás és az idegenforgalom gazdaságtana. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- Földes György: Az eladósodás politikatörténete. Maecenas Könyvkiadó, 1995.
- Földes György: Kádár János külpolitikai nézetei 1957-67. In: Magyarország helye a 20. századi Európában. Szerkesztette: Pritz Pál. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002.
- Földes György: Kötélhúzás felsőfokon. Ki volt Kádár? Szerkesztette: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon-Aquila, 2001.
- Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Budapest, IKVA, 1995.
- Földesi Margit: A megszállók szabadsága. Budapest, Kairosz Kiadó, 2002.
- Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság felszámolása Magyarországon. In: Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
- Földvári László: Új esztendő előtt. Idegenforgalom, 1963. január.
- Freyer, Walter: Tourismus. Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie. München, Wien, 2006.

- Gerebenics Imre: Az idegenforgalmi alap mértéke a tőkés devizabevétel összegétől függ. Idegenforgalom, 1964. június-július.
- Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannonica Kiadó, 2000.
- Dr. Gundel Endre: Az idegenforgalom elmélete és gyakorlata. Budapest, Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége, 1937.
- Hachtmann, Rüdiger: Tourismus-Geschichte. Grundkurs neue Geschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.
- Hahn Livia: Újrakezdés. Külföldi turisták Magyarországon (1958-1968). História 1983/4. V. évfolyam.
- Hahn Livia: A „homo turisticus” megjelenése. Világosság 1980. február. 24. évfolyam 2. szám.
- Hajdu Györgyné: Külföldi turisták Magyarországon 1965-ben. Idegenforgalom, 1966. július.
- Horváth Sándor: Csudapest és a frizsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években. Múltunk 2008/3.
- Huszár Tibor: Kádár János politikai életrajza I-II. Budapest, Szabad Tér kiadó-Kossuth, 2003.
- Idegenforgalmi adattár 1958-1965. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1966.
- Idegenforgalmi évkönyv 1980. KSH, Budapest, 1981. KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztály, Idegenforgalmi osztály.
- Idegenforgalmi Statisztikai adatok 1970. KSH 1971. július 9./17. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. kötet.
- Idegenforgalmi Statisztika 1971. KSH 1972. szeptember 21./28. Statisztikai Időszaki Közlemények 262. kötet.
- Jákói Géza: Az idegenforgalom gazdaságosságának elemzési módszerei. Idegenforgalom, 1963. június.
- Jusztin Márta: „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. Korall, 26. szám. 2006. november.
- Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953-1956. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000.

- Karádi Jolán: Bulgária az idegenforgalom élvonalában. Idegenforgalom, 1964. augusztus.
- Kenedi János: Kis állambiztonsági olvasókönyv. I. Budapest, Magvető, 1996.
- Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956-1990. Budapest, Korona Kiadó, 2001.
- Dr. Kolacsek András: A tőkés országokból származó idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1963. március.
- Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének problémái. Idegenforgalom, 1964. április.
- Kolacsek András: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. Idegenforgalom, 1965. április.
- Kolacsek András: Az idegenforgalmi év tapasztalatai Magyarországon. Idegenforgalom, 1967. december.
- Kornai János: A szocialista rendszer. Budapest, Heti Világgazdaság Kiadói Rt, 1993.
- Kudar Lajos: Turizmusunk története dióhéjban. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2003.
- Kossa István: Múlt és jövő. Idegenforgalom, 1965. április.
- Dr. Kovács László – Takács János: Az idegenforgalom alakulása és fejlődése Magyarországon 1945-1965. Panoráma, 1966.
- Központi Statisztikai Hivatal, Forgalmstatisztikai Főosztály, Idegenforgalmi Önálló Csoport: Főbb idegenforgalmi adatok 1966. év. 1967. január.
- Kővári László: Támogatjuk az idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatos javaslatokat. Idegenforgalom, 1964. június-július.
- Kudar Lajos: Turizmusunk története dióhéjban. Budapest, 2003.
- Dr. Lantos György: Az idegenforgalom fejlődése a Szovjetunióban. Idegenforgalom, 1962. október.
- Dr. Lantos György: Idegenforgalmunk 5 éve. Idegenforgalom, 1963. március.
- Dr. Lantos György: Idegenforgalom-idényszerűség. Idegenforgalom, 1964. június-július.
- Dr. Lantos György: Néhány adat az európai országok idegenforgalmáról. Idegenforgalom, 1964. augusztus.
- Dr. Lantos György: Európa idegenforgalmának fejlődése és áramlásának irányai. Idegenforgalom, 1966. szeptember-október.
- Dr. Lantos György: Az átutazó forgalom gazdasági előnyei. Idegenforgalom, 1967. március.

- Láncos János: Komplex idegenforgalom. Idegenforgalom, 1962. augusztus-szeptember.
- Lázár Géza: A harmadik ötéves terv végéig 10000 új szállodai férőhelyet létesítünk. Idegenforgalom, 1964. június-július.
- Lengyel László: Korunkba zárva. Budapest, Pénzügykutató, 1994.
- Liska Tibor: Antioroszlán. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1990.
- Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete. Budapest, 2004.
- Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete. Budapest, 1994.
- Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete II. kötet. A turizmus irányítása. Budapest, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, 2004.
- Major Béla (szerkesztette): Balaton. Panoráma, 1963.
- Markos György (szerkesztette): A Közgazdaság Évkönyve 1947. Budapest, Közgazdaság Lap- és Könyvkiadó R. t. 1947.
- Marton János: A magyar idegenforgalom. Idegenforgalom, 1962. augusztus-szeptember.
- Michalkó Gábor: A turizmuselmélet alapjai. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2004.
- M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950-1953. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000.
- Dr. Markos Béla – Dr. Kolacsek András: Idegenforgalom. Budapest, 1961.
- Dr. Markos Béla: Az idegenforgalom állami irányítása. Előadás az Országos Nemzeti Klubban 1938. április 6-án. Az Országos Nemzeti Klub Kiadványai 20. Budapest, 1938.
- Dr. Markos Béla: Az Idegenforgalmi Közigazgatási Szaktanfolyam Célkitűzései. In: A Magyar Idegenforgalom Évkönyve. Debrecen, 1941.
- Dr. Markos Béla: Fejezetek az idegenforgalom elméletéből. In: A Magyar Idegenforgalom Évkönyve. Debrecen, 1941.
- Dr. Markos Béla: Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi hivatalának tevékenysége. In: A Magyar Idegenforgalom Évkönyve 1941. Debrecen, 1941.
- Dr. Marton János: A magyar idegenforgalom. Idegenforgalom, 1962. augusztus-szeptember.

- Dr. Marton János: Idegenforgalom a Kärtnerstraße ablakából. Idegenforgalom, 1965. január-február.
- Misóczki Lajos, Turizmus a Rákosi-rendszerben. In: Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Szerkesztette: Katona András. Budapest, Közlekedési Múzeum, 2003.
- Mundt, Jörn W.: Tourismuspolitik. München, Wien, 2004.
- Neu Sándor: A gondolatok vámmmentesek. Idegenforgalom, 1963. február.
- Ordas Iván: Felfedeztem Veszprém megyét nyugatnémetekkel. Idegenforgalom, 1963. szeptember.
- Dr. Pálos István: A turizmus statisztikája. Idegenforgalom, 1966. augusztus.
- Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története I-II. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.
- Pető Iván: A gazdaság átpolitizálása. In: A fordulat évei 1947-1949. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
- Pető Iván: Változások a változatlansáért. Ki volt Kádár? Budapest, Rubicon-Aquila, 2001.
- Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött államvédelmi hatóság. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000.
- Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerkesztette): 20. századi magyar történelem 1900-1994. Budapest, Korona Kiadó, 1997.
- Prakfalvi Endre: Alapok-tervek-épületek, 1947-1949. In: A fordulat évei 1947-1949. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
- Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944-1948. In: A fordulat évei 1947-1949. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
- Romsics Ignác, Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- Dr. Rubovszky András: Hotel Gellért. Budapest, Artunion-Széchenyi Könyvkiadó, 1988.
- Schiffer Pál: Az idegenforgalom csúcsszervét munkájában minden erőnkkel, lelkesen támogatjuk. Idegenforgalom, 1964. június-július.
- Schiffer Pál: Új feltételek- új feladatok. Idegenforgalom, 1964. február.

- Seitz, Georg: Hotelmenedzsment. Springer Orvosi Kiadó Kft, 2000.
- Dr. Soós Péter: Az idegenforgalom valutáris kérdéseiről. Idegenforgalom, 1963. november.
- Dr. Szauer Richárd: Balatoni camping. Országos idegenforgalmi Tanács, 1960.
- Dr. Szauer Richárd: A gondolatok vámmentesek. Idegenforgalom, 1962. augusztus-szeptember.
- Dr. Szauer Richárd: „Magyarország ideális campingország.” Idegenforgalom 1962. október.
- Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990. Budapest, Corvina-1956-os Intézet, 2008.
- Tar Kálmán: A Balatontourist első 50 éve, 1951-2001. Veszprém, Balatontourist Rt., 2001.
- Tasnádi József: A turizmus rendszere. Aula Kiadó, 2002.
- Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004.
- Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1963. Budapest, 1964.
- Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1964. Budapest, 1965.
- Tőkés Rudolf: A kialakult forradalom. Budapest, Kossuth, 1998.
- T. Horváth Lajos: Népi demokratikus átalakulás. In: Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999.
- Uhlik Rudolf: Idegenforgalom egész évben. Idegenforgalom, 1964. november.
- Dr. Vadas Gábor: Szálláshelyek, szállodák. Budapest, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, 2006.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában. Budapest, Corvina, 2007.
- Varga Zsuzsanna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956-1967. Politikatörténeti Füzetek XVIII. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.
- Varga Zsuzsanna, Hatalom, büntetőjog és termelőszövetkezetek Magyarországon az 1970-es években. Jogtörténeti Szemle, 2003, április.

- Varga Zsuzsanna, Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004.
- Dr. Vitéz András: Most rajtunk a sor, hogy az előlegezett bizalomra méltóak legyünk. Idegenforgalom, 1964. június-július.
- Dr. Vitéz András: „Idegenforgalmunk növekedése szükségessé teszi munkánk megjavítását!” Idegenforgalom, 1963. augusztus.
- Dr. Zákonyi Ferenc: A fizetővendégszolgálat, a campingek és motelek a szálláskapacitás tartalékai. Idegenforgalom, 1964. június-július.
- Dr. Zákonyi Ferenc: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967. január.
- Dr. Zákonyi Ferenc: Bulgáriai útiképek. Idegenforgalom, 1967. február.
- Dr. Zákonyi Ferenc: Siófok újkori története különös tekintettel a fürdővárossá való fejlődés első esztendeire (1945-1951). In: Siófok Várostörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Kanyar József. Siófok, 1989.

Levéltári források

- MOL-M-KS 276-53. Magyar Dolgozók Pártja, Politikai Bizottság.
- MOL-M-KS 276-54. Magyar Dolgozók Pártja, Titkárság.
- MOL-M-KS 288-5. Magyar Szocialista Munkáspárt, Politikai Bizottság.
- MOL-M-KS 288-15. Magyar Szocialista Munkáspárt, Államgazdasági Bizottság.
- MOL-M-KS 288-22. Magyar Szocialista Munkáspárt, Agitációs és Propaganda Osztály.
- MOL-M-KS 288-23. Magyar Szocialista Munkáspárt, Államgazdasági Osztály.
- MOL-M-KS 288-24. Magyar Szocialista Munkáspárt, Gazdaságpolitikai Osztály.
- MOL-M-KS 288-25. Magyar Szocialista Munkáspárt, Ipari és Közlekedési Osztály.
- MOL-M-KS 288-27. Magyar Szocialista Munkáspárt, Építési és Közlekedési Osztály.
- XVII-2-a. Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, Általános iratok.
- MOL XIX-G-28-b. Országos Idegenforgalmi Tanács, Titkárság.
- MOL XIX-G-28-c. Országos Idegenforgalmi Tanács, visszaminősített TÜK iratok.
- ÁBTL 3.2.1. M-28032. Kör Péter.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1013. Kör Péter/Rounder.
- ÁBTL 3.2.1. BT-1013/2. Rounder.
- ÁBTL 3.2.3. Mt-203/2. Rounder.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-235. Pásztor Ferencné/ Sheperd.

Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója

A disszertáció – az előzmények és bizonyos nemzetközi trendek felvázolása mellett – a magyarországi turizmusfejlődés, turizmuspolitika 1956-1966-ig terjedő periódusának legfontosabb hatótényezőit igyekezett bemutatni. Ez – amennyiben munkánk eredményesnek bizonyult – reményeink szerint nem csupán tíz esztendő idegenforgalommal kapcsolatos történéseinek közelebbi megvilágítását eredményezhette, hanem hozzájárulhatott a rendszer működési mechanizmusainak, a későbbi időszak történéseinek megértéséhez is.

A magyar turizmus második világháborúig terjedő szakaszának, illetve a Horthy-kor turizmuspolitikájának ismertetése a korabeli Magyarország nemzetközi versenyképességére világított rá. A kommunista hatalomátvételt, illetve az 1956-ig terjedő időszakot ismertető fejezet ugyanakkor a szovjet típusú pártállam, a bürokratikus államgazdaság kialakítása folytán bekövetkezett kedvezőtlen változásokat emelte ki. Az ország új vezetése csak a megelőző időszak turizmusának „burzsoáként” való megbélyegzéséig jutott el. Az e periódusban született, ideológiailag motivált döntések lényegében a turizmust tagadó, felszámoló „idegenforgalmi politikát” eredményeztek. A Kádár-korszak döntéshozóinak idegenforgalommal kapcsolatos attitűdjeit, a vizsgált időszak turizmuspolitikájának kiinduló kereteit alapvetően ez az örökség határozta meg.

Míg a nemzetközi turizmusból származó előnyök kihasználása érdekében több szocialista ország – mindenekelőtt Bulgária és Románia – már az ötvenes évek derekától fejlesztéseket kezdett, és e téren a későbbiekben is igyekezett rugalmas politikát folytatni, Magyarország az 1956-os forradalom folyamodványaként megkésve és olykor figyelemre méltó óvatosságról tanúbizonyságot téve csatlakozott a nyugati turistákért folyó versenyhez.

A kádári vezetésre egészen a hatvanas évek elejéig jellemző habozást, bizonytalankodást érzékeltette az idegenforgalmi politika két alapvető szakágazata, a turizmusigazgatás és a turizmusfejlesztés elemzése. Az 1963-as évtől azonban érzékelhető módosulás történt a szektor megítélésében. A körülmények megváltozása, az egyre szorongatóbb gazdasági kényszer következtében a mérleg nyelve az idegenforgalom javára billent.

A szektor állami intézményrendszerének tanulmányozása bizonyította, hogy a rendszerre jellemző bürokratikus érdekkijárási az idegenforgalom testületét is áthatotta. Az informális

alkufolyamatokban született sajátos kompromisszumok a szakmai kívánalmak érvényesülését, a hatékony szervezet kialakítását akadályozták. Az irányítást a vizsgált időszak végére az ágazat egyébként is kulcsfontosságú relációit kézben tartó, a bürokratikus alkufolyamatokban megfelelő erőt felmutatni képes belkereskedelmi tárca ragadta magához.

A szervezetirendszer hiányosságai kihatottak a turizmusfejlesztésre. Elmaradt a szektor, illetve a népgazdaság javát hosszútávon szolgáló, szakmailag megalapozott turizmusfejlesztési koncepció megalkotása. Előrelátó, a problémákat megelőzni igyekvő tervezés helyett leegyszerűsített látásmód, mennyiségi szemlélet érvényesült, ami hosszú távon a fenntartható fejlődés lehetőségét ásta alá.

Az idegenforgalom megindítása – jóllehet 1956-ot követően a gazdasági és politikai kényszer egyaránt a turizmus fejlesztésére ösztönzött – a Rákosi-korszak izolációhoz szokott politikai garnitúrája számára komoly kihívást jelentett. A nemzetközi turizmus szabad kibontakozását akadályozta az utasforgalom kérdésének vélt vagy valós állambiztonsági szempontok alá rendelése.

A fejlődés igénye azonban megkövetelte a korábbi politikai gyakorlat átértelmezését, bizonyos ideológiai tételek felülbírálását. Egyébiránt a turizmuspolitika jellege a rendszer ingadozásait követte, bizonyos időszakokban rugalmasabbá majd ismét ridegebbé vált.

A vizsgált időszakban a pártvezetés részéről megfogalmazódott állásfoglalások lényegében a rendszer bukásáig zsinórmértékül szolgáltak. A nyugati nyitás pozitív értékelése, a turizmus gazdasági jelentőségének hangsúlyozása, másrészt a szektor ideológiai, állambiztonsági megfontolású korlátozása egyaránt alapelvvé vált.

Bár az ország a hatvanas évek elejétől a nemzetközi enyhülés és a dinamikusan növekvő forgalom által nyújtott lehetőségeket megragadva sikereket tudott felmutatni idegenforgalma növelésében, sőt megelőzve vetélytársait a „legvidámabb barakká” vált a sikerekért nagy árat kellett fizetni. Az alapjában extenzív forgalomfejlődés mellett az ágazat hatékonysága alig nőtt, a devizabevételek hajhászása – adekvát turizmuspolitika és fejlesztési koncepció hiányában – a természeti értékek, a rendelkezésre álló infrastruktúra végletekig kihasználását eredményezte.

Az értekezés angol nyelvű összefoglalója

Summary of the dissertation

The dissertation focuses on the most significant momentums in the development of tourism in Hungary and on the politics of tourism between 1956 and 1966. Moreover it outlines premises and certain international trends. As long as our project is successful the dissertation gives an insight not only in the happenings of that ten-year's tourism but it also contributes to understand how the system operates and why certain things happened in the subsequent years.

The review of the Hungarian tourism until the Second World War and the tourism- politics of the Horthy era revealed the international competitiveness of Hungary. The chapter which studies the period from which the communists gained power until 1956 focuses on the unfavourable changes that happened due to the soviet type of state system and the bureaucratic state economy. The new leaders of the country stigmatized the tourism of the former period as 'bourgeois'. The decisions were ideologically motivated in this period, which resulted in a politics that denied and liquidated tourism. The attitude of the leaders to tourism in the Kádár era was determined by this heritage.

While several socialist countries, such as Bulgaria and Romania, started development in tourism from the early 1950s in order to push the advantage from international tourism, Hungary was a bit late, due to the revolution in 1956, and was also rather cautious in joining the competition for Western tourists. Uncertainty was characteristic of the 'Kádár leaders' until the early 1960s. This uncertainty was supported by the two principal branches of tourism- politics: the analysis in the administration of tourism and in the development of tourism. However there had been a significant change in the judgment of the sector from 1963. Changes of the circumstances and the economic situation made tourism important again.

The study in the state system proved that the corruption which was a typical feature of the system pervaded the touristic corps. The informal deals and the special compromises obstructed the development of an effective system. Charge was taken by the inter-trade portfolio which had control over the important relations of the branch and was strong enough to make favourable deals.

The flaws of the system had an impact on the development of tourism. The sector was lagging behind and the project of developing tourism was not based on professionalism. Instead of problem solving strategies a simplified approach was used focusing on quantity, which in the long run undermined development.

The start of tourism meant a huge challenge, though the economic and political situation after 1956 inspired the development of tourism, to the politicians who were used to the isolation politics of the Rákosi era. The free development of tourism was obstructed by the question of state security.

The need for development demanded the redefinition of the former political practice and the review of certain ideologies. Besides, the politics in tourism followed the variations which occurred in the political system itself, in some periods it was flexible while in others it was more rigid.

In the studied period the attitude of the party leaders meant a measure until the fall of the system. The positive evaluation of opening to the Western countries, the emphasis on the economic significance of tourism and the restriction of the sector based on ideology and state-security became principles.

Although Hungary made some success in the early 1960s in developing tourism due to the international relief and the dynamically increasing number of travellers a huge price had to be paid. The efficiency of the branch had slightly increased beside the extensive traffic development, the purchase of foreign currency resulted in the exploitation of the values of nature and infrastructure.

Az értekezés tárgyában született publikációk

2010. Rounder és Sheperd jelenti Bécsből – Adalékok az IBUSZ és az állambiztonság kapcsolatához. Tanulmány, Kommentár. 2010/4. 91-100.
2009. Magyarország idegenforgalmi politikája különös tekintettel a szállodafejlesztésekre 1956-1965. Tanulmány, Századok. 2009/1. 201-230.
2009. Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a 60-as évek elején. Tanulmány, AETAS Történettudományi folyóirat. 2009/2. 104-117.
2007. „Szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedések,” avagy a Kádár-korszak turizmusának első lépései. Tanulmány, Debreceni Szemle. 2007/3. 331-348.
2006. „Telekspekuláció” avagy ingatlanüzlet a Balaton partján a 70-es évek fordulóján. Tanulmány, Belvedere Meridionale, Szegedi Történezhallgatók Lapja. 2006/ XVIII. évfolyam 7-8. szám. 28-38.
2005. Idegenforgalom és politika a 70-es évek fordulóján. Tanulmány, Sic Itur Ad Astra, Fiatal Történészek folyóirata. 2005/ 1–2. 311-327.
2005. Idegenforgalom és tudatformálás a Kádár-korszakban. Múlt-kor történelmi portál, (<http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=9543>). 2005. április 28.